

ماته بېړۍ او زورورې خپې

د ديني افراطيت د ريښو او نښانو سپړنه

محمد محق

ژباړن: محب الله زغم او شيرخان زېړۍ

Ketabton.com

فهرست:

سریزه.....

د جهاد سپړل، د توندلارو له غوسې د منځلارو تر رحمې پورې.....

تکفیرگري او ریښې یې.....

تروریزم او د عقیدې د دفاع پلمه....

په افغانستان کې د سرلارو وژنې، په فرهنگ یا ایډیالوژۍ کې....

د کرکې خپرول او افراطیت.....

د بنسټپالنې د مقابلي پر څرنگوالي شکونه.....

دین د هویت په توګه.....

په اسلام کې د قدرت ناسپړل شوې غوټه.....

د شریعت تطبیقول او د بنسټپالو غلط فهمي.....

د افغانستان په تعلیمي نظام کې د افراطیت پل.....

ښځه او د عقل نقصان.....

په قرآن کې ظنی الدلاله او په دیني مناقشو کې یې نقش.....

سريزه

د افراطي ډلو بې پايه وحشت او وينې بهونه د داسې تيارې شپې غوندې دي چې توره ترورمۍ يې د انسان ساه تربتوي او د خواجه حافظ شيرازي دا وينا تداعي کوي چې: "شب تاريک و بيم موج و گردابی چنين هایل ...". (شپه ده تياره، د خپې وېره او تر منځ مو داسې گرداب هایل دی ...). ما د مقالو د دې ټولگې عنوان له همدې بيت څخه راواخيست، سره له دې چې هيله لرم چې کوم هایل گرداب به مو په مخ کې نه وي! خو دا به يوازې يوه خپه وي چې که څومره وېروونکې هم وي، تېره به شي، که داسې توپان دی چې لا يې تر يوې خپې نه يو وتلي، بله خپه به يې رسېدلې وي؟ د دې پوښتنې ځواب په دې پورې اړه لري چې موږ وضعیت څنگه تحليلوو.

[د ښاغلي محق د کتاب اصلي عنوان «بیم موج» دی چې په پښتو کې «د خپې وېره» کېږي، خو ما ته په پښتو کې «ماته بېرۍ او زورورې خپې» ښه عنوان ښکاره شو، ځکه چې نور نو خبره د خپو له وېرې تېره ده. په وطن کې مو حالات ورځ تر بلې لا پسې ترينگلي کېږي. له يوې خوا د ناپوهۍ، جهل، افراط، بنسټپالنې او توندلارۍ زورورې خپې رانه چاپېرې دي او له بلې خوا د وطن بېرۍ مو خپلو سپرليو ماته کړې ده. ځانځانۍ، بې اتفاقي، دسيسې او توطئې، د ديموکراتيکو بهيرونو يعنې د انتخاباتو او پارلمان رسوايي، ناکاره دوه سري حکومتونه، بې ساری اداري فساد، بې کچه جنايي جرمونه او ډېرې نورې بلاگانې هغه عاملونه دي چې د دې بېرۍ ډرې يې خچ پچ کړې دي. ښايي استاد محق به ښه وينی (خوش بين) انسان وي چې لا هم يوازې د خپې وېره لري خو بېرۍ روغه گڼي. خو زه دا کتاب په داسې حال کې ژباړم چې له هر څه مې تمه ختلې ده. له بده مرغه ما ته بېرۍ هم ماته ښکاري. فکر کوم چې دا لنډۍ مو د وطن حالت لا ښه بيانوي چې وايي: د موزيکي شلېدليو کټه/ چې زه دې لنگه ټينگوم، بازو دې ځينه. محب الله زغم]

د دې قلم د څښتن په فکر، د افراطيت دا اوسنۍ تېزې ويجاړوونکې خپې زموږ د تمدن د بې ثباته او توپاني وضعیت هېنداره ده. تمدني بحرانونه پايېدونې وي، نه په يوه شپه کې زېږي او نه په يوه ورځ کې ختمېږي. د دغه تمدنې پرځېدنې بعدونه د افراطيت تر پديدې وړهاخوا نور شيان هم رانغاړي. د قانون د حاکميت شديد کمزوري، د عقلانيت منطق ته غاړه نه اېښودل، له هغو خرافاتو څخه لاس نه اخيستل چې له علم سره په ټکر کې دي، د اخلاق مقام ته اهميت نه ورکول، د اخلاقي فضيلتونو پر ځای په دوديزو رواجونو پورې نښتل، له

طبیعت او چاپېریال سره بې غوري، د نظري حکمت او فلسفې ناروغي، د مادي او معنوي سرچینو په ښه کارولو کې ناتواني، د انسان د مقام او کرامت نه درک کول، د دغې تمدني پرځېدنې مختلف ګوټونه دي.

له دې تنګي څخه د تېرېدو لپاره لویې هڅې په کار دي چې تعلیمي نظام مو منظم کړي؛ اقتصاد مو وغوړوي؛ مدیریت مو ورسره عصري شي؛ د نوې ټکنالوژۍ د سمې کارونې فرهنگ راکې پیدا شي؛ نړۍ، انسان، ژوند او هستۍ ته مو د کتلو انداز بدل شي؛ او ډېرې نورې چارې مو سمې شي. په دې منځ کې یو شی چې اړتیا ورته لرو، د دیني فکر اصلاح ده. له دیني فکر له هېندارې څخه هغه زنگونه باید لرې کړو چې د خلکو د ژوند په ښه کولو کې یې د دیني فکر اغېزه خورا کمه کړې ده.

دین په اسلامي تمدن کې له هماغه پیله محوري نقش لرلی دی او دغه نقش تر ننه پورې په یو نه یو ډول رارسېدلی دی. خو نن سبا، د دین هغو تفسیرونو چې له عقل سره دښمني او له اخلاقو سره تربګني لري، پر اسلامي تمدن او په نړۍ کې د مسلمانانو پر ونډې ویجاړوونکې اغېزې ښندلې دي. نو د دیني ارشاداتو د داسې تفسیرونو د خپرولو هڅه چې له عقل، اخلاقو او معنویت سره برابر وي، په آخر کې به د دې ناروغۍ په علاج کې مرسته وکړي. بیا به مسلمانان له دې عصر او وګړو سره د تقابل پر ځای، د تعامل او تعاون خوا ته درومي او د مځکې په آبادولو کې به ونډه اخلي او د دې نړیوال کلي له نورو اوسېدونکو سره په ګډه د نوي عصر پر ننگونو لاسبري کېږي او د دې عصر له فرصتونو څخه به د ټولو وګړو په ګټه کار اخلي.

دغه ټولګه چې زما د دوو وروستیو کلونو لیکلې مقالې رانغاړي، په همدې تګلاره لیکل شوې ده. د دې ټولګې مبحثونه د جهاد له راسپړلو څخه پیلېږي، بیا د تکفیر او نفرت د خپرولو موضوع خپري او د مقدسو متنونو پر پېچلتیا ختمېږي. د لیکوال په باور، دا چې ځینې خلک گومان کوي چې دیني نصوص ایډيويټيکي یو تعبیر لرلای شي او یا یوازې د یوه تعبیر په ګټه تعصب کوي، هغه هم داسې تعبیر چې په ډېرو پخوانیو پېړیو کې د هماغه مهال د تاریخي عاملونو په وجه رامنځته شوی دی، نو په آخر کې به مو همدې ځای ته رسوي چې وینو یې، یعنې تکفیر، ترهه، او انتحار ... دا کار د متن سیالیت او بهېدنگ ختموي او د انسان فهم او درک کنگلوي. بیا به په متن باندې د انسان پوهېدنه وچه کلکه، ډېروزمه وي او د همدې وچې پوهېدنې نتیجه به په خپلو وینو کې د بني آدمانو لمبول وي.

که د دې اثر خپرېدل د دیني فکر په حوزه کې د انتقادي خبرو اترو په تودېدو کې مرسته وکړي او د وینې بهونې او خشونت په کمولو کې ان کمه ونډه هم واخلي، ګټه به یې دوه برابره شي. ډېر کلونه کېږي چې

زموږ په ټولنه کې د ديني فکر د مختلفو بڼو او مختلفو رنگونو له حده زياته دعوتگري باب شوې ده او دا چاره سبب شوې ده چې دينداري برسېرنه شي او کله کله ديني نيهيليزم «Nihilism» (هېڅ انگېرنه) رامنځته کوي چې تر ټولو څرگنده نښه يې ديني ځانوزونه ده. د دې شي په اثر، ډېرو زمو تگلارو د پوښتنو پر مخ لاره بنده کړې ده او انتقادي فکر يې چې د هر فرهنگ او تمدن د غوړېدا لازمه ده، له پښو غورځولې دی. په دې هيله چې دغه پاڼې به د تمدن د غوړېدا په لوري کړکۍ پرانيزي .

محمد محق

۱۳۹۸

قاهره

(1)

د جهاد سپېرنه

د توندلارو له غوسې څخه د منځلارو تر رحمه پورې

د پيل خبرې:

د جهاد فقه هغه موضوع ده چې هم د مسلمانانو په دوديزه فقه او هم د معاصرو سياسي اسلامکارو په ادبياتو کې ورته پام شوی دی. دا اصطلاح هغو مباحثو ته ويل کېږي چې د جهاد فقهي احکام څېړي، مثلاً: جهاد په کومو شرايطو کې فرض کېږي؟ څوک د جهاد په کولو مکلف دي؟ جهاد د چا په وړاندې کېږي؟ جهاد اساساً دفاعي جنگ دی که يرغليز؟ جهاد يوازې په جگړه کېږي که غيرجنگي بڼې هم لري؟ د جنگي اسيرانو حکم

څه دی؟ د جنگي يرغملو حکم څه دی؟ د اسلام د پيروانو په مقابل کې هم جهاد کولای شو؟ د نورو په مقابل کې جهاد د دينونو د توپير په وجه فرض کېږي، که د سياسي او ټولنيزو شرايطو په وجه؟ په جهاد کې د ټولو هېوادونو حکم يو شان دی که يوازې په دارالحرب کې جهاد کولای شو؟ په دې باب ډېرې نورې پوښتنې هم شته او د جهاد فقه دغو ټولو پوښتنو ته ځواب وايي.

د جهاد د احکامو په اړه نظرونه د اسلامي فقهې د پيدايښت له وخته تر ننه پورې متفاوت پاتې شوي دي، خو په اوسني عصر کې دا توپير په دوو عمده ليدلوريو کې رانښکاره شوی دی. يو يې د معتدلو دودپالو ليدلوری دی چې جهاد اساساً دفاعي جگړه گڼي، سره له دې چې يرغلز جنگ هم په ځينو شرايطو کې جايز او کله کله لازم بولي. دوهم يې د توندلارو اسلامکارو ليدلوری دی چې جهاد ورته د دين د خپرولو تر ټولو مهمه وسيله ښکاري او جهاد يرغلز جگړه گڼي.

درېم ليدلوری هم شته خو هغه په فقهې لحاظ نه، بلکې په اخلاقي او عرفاني لحاظ جهاد کوي او عمدتاً د نفس پر تزکيې او د باطن پر اصلاح باندې تمرکز کوي. دوی ته جهاد له نفس او دروني شيطان سره مبارزه ښکاري. خو دا ليدلوری په فقهې پورې اړه نه لري او د شريعت د عالمانو په منځ کې غښتلي اصولي مبنا يې نشته، خو بيا هم له فقهې مبحث ورهاخوا په خپل ځای کې مهم دی او په خاصو برخو کې کارېدلی شي.

خو دوه لومړني ليدلوري ځکه عمده ليدلوري دي چې دواړه پر فقهې تکیه لري. د دواړو لپاره د آيتونو او حديثونو له استدلال څخه رانېولې، د فقهې تر قواعدو او اجتهاده پورې او د اسلامي تاريخ د مختلفو دورو د فقيهانو تر بې شمېرو قولونو پورې تکیې شته. طالبان، القاعده، داعش، بوکوحرام، الشباب، جبهه نصرت او داسې نورې ډلې چې لږ ډېر د جهادي سلفيت (سلفيت په عامه معنا) ميراث خواره دي، د دوهم ليدلوري پلوي دي. دغه ډلې گومان کوي چې څه چې کوي، دا د ديني فريضې او ان د خورا مهمې ديني فريضې ادا کول دي. په مسلمانو ملکونو کې روان جنگ او هغه تشدد چې توندلارې ډلې يې په نورو هېوادونو کې کوي، پر سياسي او ټولنيزو عاملونو سربېره، غښتلې فقهې تکیه لري او تر شاه يې د دين له تفسيرونو څخه يو تفسير ولاړ دی. دغه ډلې په خپل خاص ديني تفسير وچ کلک باور لري او همدا وجه ده چې نن سبا په ټوله نړۍ کې د اسلام له نوم سره جنگ او تشدد غوټه شوي دي. اوس مهال په دنيا کې بل هېڅ داسې دين نشته چې په جگړو او تشدد دې مشهور وي. البته خشونت د اکثرو نورو دينونو په تاريخ کې هم کم يا زيات شته او اوس مهال له ديني اعتقاداتو څخه پرته د خشونت او تشدد نورې انگېزې هم شته.

د مسلمانانو هغه ډلې چې په دې وضعیت خوشحاله نه دي، او د توندلارو جهاديانو په اعمالو غوسه دي، د دې لپاره چې د اسلام لمن د تشدد له داغه پاچه کړي، د تشدد پسندو ډلو باورونه او د جهاد په اړه د دوی نظر نقدوي. دوی د جهاد په باب بل نظر وړاندې کوي او فکر کوي چې همدا د جهاد په اړه سم نظر دی او تشدد ختموي. دواړو خواوو د دې کار لپاره پرېمانه کتابونه، مقالې، راډیويي او ټلويزیوني بحثونه تولید او خپاره کړي دي. د دې ټولو آثارو او بحثونو کتل لویه خپرنه غواړي، خو د دواړو خواوو د لیدلوریو د زړي او جوهر د معلومولو لپاره، د دوی تر ټولو مهم آثار غوره کولی او خپرلی شو.

د دې کتاب لیکوال، د دغو دوو فکري بهیرونو په استازیتوب دوه اساسي کتابونه خپري چې تر دې دمه په دې باب تر ټولو مهم او جدي آثار دي. یو کتاب "مسائل فی فقه الجهاد" د ابو عبد الله المهاجر تألیف دی او بل یې "فقه الجهاد، دراسة مقارنة لاحکام الجهاد و فلسفته فی ضوء القرآن و السنة" د یوسف قرضاوي اثر دی. همدا دوه کتابونه د دواړو بهیرونو عمده دلیلونه رانښيي.

لومړی کتاب چې تر پنځو سوو زیات مخونه لري، د داعش، القاعده او ځینو نورو جهادي ډلو د تکیې او استناد تر ټولو مهم کتاب دی او دوی د خپلو فعالیتونو لپاره شرعي توجیه له همدې کتاب څخه اخلي. د دې کتاب لیکوال، ابو عبد الله المهاجر چې اصلي نوم یې عبد الرحمن العلی او اصلاً مصری دی، په فقه کې د ابو مصعب زرقاوي استاد و. زرقاوي د داعش معنوي پلار او لومړنی بنسټوال و. (1) دا خبره مشهوره ده چې ابو مصعب زرقاوي له هغه څخه څلور کاله دیني درسونه ويلي وو او خپلو پیروانو ته به یې ویل چې دا کتاب دې ولولي. ځینې نظروال وايي چې که د همدې سړي نظرونه نه وای، بنایي القاعده او داعش به نه پیدا کېدل. (2)

لیکوال د دې کتاب په مقدمه کې وايي چې دا کتاب په حقیقت کې د یو بل لوی کتاب یوه برخه ده چې هغه کتاب "الجامع فی فقه الجهاد" نومېږي او دا برخه یې د «وینې احکام او متعلقات یې» خپري. دی وايي چې د کتاب دا جلا برخه یې د یو داسې کس په غوښتنه لیکلې ده چې له لېک پرتله یې بل څه ورته ویلی نه شو. (المهاجر، ابو عبد الله، مسائل فی فقه الجهاد، ص ۸) (3) هغه په ټوله نړۍ کې د جهادي ډلو په منځ کې لوړ مقام او زیات شهرت لري خو له دې بهیرونو څخه بهر چندانې پېژندل شوی نه دی.

دوهم کتاب چې دوه ټوکه او څه باندې ۱۴۰۰ مخه لري، د یوسف قرضاوي دی. قرضاوي د ابو عبد الله المهاجر برخلاف، په عمومي کچه پېژندل شوی شخصیت دی او کله خو د نړۍ په اغېزناکو خلکو کې هم یاد شوی دی. هغه په فکري لحاظ په اخوان المسلمین پورې اړه لري او د ډېرو کسانو په باور د دې ډلې معنوي پلار ګڼل

کېږي. سره له دې چې هغه ډېر کلونه مخکې د دې سازمان رسمي عضویت پرې اېښی دی او په تشکیلاتي چارو کې یې ونډه نه لري، خو لا یې هم خپل ځای ځایګی د دې ډلې د تر ټولو مهم متفکر په حیث په نړۍ کې ساتلی دی. پر دې سربېره، هغه په ټول تاریخ کې د اخوان المسلمین تر ټولو نامتو او نامي فقیه دی او د دې سازمان تر هر مشهور کس لکه حسن البنا، مودودي، او سید قطب، په اسلامي فقه زیات پوهېږي. سره له دې چې هغه په نورو برخو کې هم لیکنې کړې دي خو اصلي تخصص یې فقه دی. ښایي پر فقهي تسلط به سبب شوی وي چې دی سره له دې چې د اسلام د سیاسي تفسیر دفاع کوي خو بیا هم په دې ډلو کې تر ټولو معتدل کس دی، البته په خپل فکري دریځ کې، نه په سیاسي دریځ کې. قرضاوي ځان د داسې بهیر استازی بولي چې پخپله یې "الوسطية" گڼي، یعنې منځلاری بهیر. د ده په باور دا د افراط او تفريط تر منځ منځنۍ لاره ده. د جهاد په اړه د قرضاوي نظر، خامخا د اخوان المسلمین نظر هم نه دی، ځکه چې د اخوان په منځ کې د سید قطب او مودودي له لیدلوري رانېولې د قرضاوي او نورو تر نظرونو پورې مختلف بارونه دي.

قرضاوي په دې کتاب کې هڅه کوي داسې فکري تمایل انځور کړي چې د دې لیکنې په پیل کې مو «معتدل دودپال» گڼلي دي. قرضاوي د دې کتاب په مقدمه کې کاري: "دا کتاب د مسلمان او غیر مسلمان لوستونکي لپاره د اسلام د یوې خورا مهمې قضیې په اړه نوی فرهنگ او نوې پوهه وړاندې کوي. دا هغه قضیه ده چې له ډېر پخوا راهیسې مسلمانان او غیر مسلمانان د هغې په فهم کې له ابهام او التباس سره مخ دي." (القرضاوی، یوسف، فقه الجهاد، ص ۱۱). (4)

د دې دوو تگلارو لومړنی توپیر همدلته معلومېږي، ځکه چې قرضاوي خپل کتاب هم د مسلمانانو او هم د نامسلمانانو لپاره لیکلی دی، حال دا چې ابو عبدالله المهاجر د خپل کتاب په مقدمه کې وایي چې: "دا رساله مې د هغو کسانو لپاره نه ده لیکلې چې د خدای له امره سر غړوي؛ د خدای له شریعته لرې کېږي؛ پر احکامو یې ملنډې وهي؛ او څه چې هغه رابېرلي دي، نامطلوب گڼي ... همدارنګه دا کتاب مې د هغو کسانو لپاره نه دی کښلی چې د خدای او پیغمبر تر حکم خپل عقل غوره گڼي؛ او د آسماني رڼا پر ځای ځمکنۍ ترورۍ چې د کثافاتو غوندې فکرونه او هوسونه او د شرق او غرب د کافرانو سیاستونه دي، غوره کوي ... هماغسې چې دا کتاب د هغو ماتو شویو لښکرو لپاره هم نه دی چې نامطلوب واقعیت مني، حق له باطل سره گډوي، د خدای په امر کې دوه مخیتوب کوي او په خپل گومان د پخلا کولو نیت لري، حال دا چې کار یې پینه کاري او تلفیق دی، هغه کسان به هر څه غواړي، خو په دین باندې ټینګې منګولې لگول نه غواړي!" د ده د کلام له لحنه ښکاري چې اکثره مسلمانان هم د ده مخاطبان نه دي، نامسلمانان خو لا پېرېږده. هغه په ښکاره وایي چې کتاب یې خاص د مجاهدانو لپاره کښلی دی، یعنې د هغو کسانو لپاره چې د ده په

باور: "د خدای امر ته مطیع دي، احکام یې په سر سترگو مني، او شریعت ته یې داسې تسلیم دي لکه مری چې مرده شوی ته تسلیم وي {..} (5) هغه کسان چې شمېر یې لږ دی او مقام یې له خدای سره لوړ دی {..} هغه ډله چې سرلاری او الگو یې د مخلوقاتو سردار (ص) دی، هماغه سردار چې ویې ویل: په هغه چا مې قسم دی چې زما ژوند یې په لاسونو کې دی، له هغوی سره به پر دې کار تر هغې پورې وجنگېږم چې سر مې پرې شي او خدای خپل فرمان جاري کړي" (المهاجر، هماغه)

د وینې فقه:

د ابو عبد الله المهاجر کتاب چې اصلي عنوان یې «د جهاد په باب مسایل» دی، نور کسان یې «فقه الدماء» بولي یعنې د وینې فقه. دا په دې چې ده پخپله د کتاب په مقدمه کې ویلي دي چې د کتاب موضوع د وینې احکام او ورپورې تړلې خبرې دي. د کتاب چلند له پیله تر پایه دا رابیني چې مؤلف هڅه کوي د هغو جنگونو او وینې بهونو شرعي توجیه وکړي چې د استشهادي عملیاتو په نوم روان دي او له نورو مسلمانانو سره کېږي. هغه جنگ چې له نامسلمانانو سره، په تېره بیا هغه مهال کېږي چې یرغل هغوی کړی وي، داسې موضوع ده چې په مسلمانانو کې یې په اړه مناقشه لږه ده. ټول تاوده بحثونه او جدي نقدونه پر هغو اعمالو کېږي چې خپل مسلمانان مو په کې وژل کېږي. داسې ښکاري چې د کتاب مؤلف به همدغو بحثونو ته په کتو سره خپل کتاب لیکلی وي، په تېره بیا که دې ته وگورو چې د کتاب د تألیف په وخت کې په افغانستان کې طالبانو او القاعدې د نامسلمانانو پر ضد نه، بلکې د افغان مجاهدینو د ځینو ډلو په مقابل کې جنگېدل او دا پوښتنه کېده چې داسې جنگ به څنگه منو.

د المهاجر لپاره بحث ته د ورننوتلو وړ، د هېوادونو په اړه پرېکړه ده. په همدې وجه یې د خپل کتاب لومړي فصل ته «دوړالحرب» عنوان ورکړی دی، یعنې دارالحربونه. هغه لومړی په آیتونو او حدیثونو استدلال کوي او بیا د پخوانیو فقیهانو پرمهانه نقل قولونه را اخلي او دا نتیجه راباسي چې: «د کافرانو هر هېواد چې د هغوی او مسلمانانو تر منځ کوم تړون نه وي، دارالحرب دی، ان که مسلمانانو ته هېڅ زیان او آزار هم ونه رسوي.» (همغه: ۲۲) او وایي: «فقیهانو په ښکاره او اتفاق سره دا نقل کړی دی چې د کافرانو قتل او له کافرانو سره جنگېدل د دوی په خاورو کې، ان که مسلمانان یې هېڅ آزار کړي هم نه وي، مجاز نه، بلکې واجب دي.» (همغه: ۲۵) هغه د خپلې دغې دعوي د اثبات لپاره ښځ په ښځه د فقهې له کتابونو او د حدیثونو له شرحو څخه نقل قول کوي. هغه دا خبره هم کوي چې: «د مسلمانانو په دې باندې اجماع ده چې د مسلمانانو لپاره دارالکفر دار اباحت دی، یعنې که مسلمانان له امان اخیستلو پرته ورننوځي، د کافرانو پر

سر او مال هر رنگه او په هره بڼه تعرض چې وغواړي، ورته جاييز دی. (هماغه: ۲۷) بيا د دې لپاره چې د مسلمان مېشتو هېوادونو کار معلوم کړي چې په کومه ډله کې راځي، وايي: "د اهل علم او امامانو جمهور په دې باور دي چې هر کله چې په دارالاسلام کې د کفر احکام عملي شي، هغه به په دارالکفر اوږي او بل هېڅ شرط نه غواړي." (هماغه: ۲۰) او استدلال پر دې کوي چې پر مصر- او مراکش د عبیديونو - د فاطمي حکومت يوه سلسله - د ولکې په وخت کې د مغرب علما اجماع وکړه چې دا هېوادونه [مصر- او مراکش] دې دارالکفر او دارالحرب وي، دا ځکه چې هغو کفر ښکاره کړی و او د شريعت ځينې احکام يې ځنډولي وو. (هماغه: ۲۱)

که د هېوادونو مسئله معلومه وي، نو بيا د بني آدمانو وار وي چې په اړه يې حکم وشي. د کتاب دوهم فصل همدا موضوع را اخلي. د مؤلف په باور، خلک دوه ډلې دي: مسلمان او کافر. کافران هم دوه ډولې دي: اکثره کافران عادي کافران دي چې نه يې ځانونه خوندي دي او نه يې مال، بله ډله يې اقليت کافران دي او دا هغه کافران دي چې د مسلمانانو تر واکمنۍ لاندې ژوند کول او جزیه ورکول يې منلي دي، يا يې د متارکې او اوربند تړون کړی دی، او يا يې د مسلمانانو خاورې ته د ورننوتلو اجازه اخیستې ده او امان ورکړل شوی دی. (هماغه: ۳۰) د دې حکم شرعي دليل دا دی چې: «له کافرانو سره جنگ، د هغوی د کفر جزا ده. په هغو نصوصو کې چې مخکې مو ياد کړل، وينو چې هر حکم په هماغه صفت پورې تړاو لري چې دا حکم تر مشتق شوی دی [کفر] او د دې معنا دا ده چې هغه صفت د دې حکم علت دی، کله چې يې حکم په مشرکانو، کافرانو، د دين تارکانو، او حق نه منونکو پورې تړلی دی، نو پوهېږو چې د حکم علت هماغه شيان وو، او له هغوی سره جنگ هم په هماغو دليلونو شوی دی، نو هر څوک چې د اسلام دين ته تابع نه شو، سر او مال يې مباح دی، مگر دا چې اهل اسلام ورته امان ورکړی وي، له دې پرته هېڅ مصونيت به يې نه وي.» (هماغه: ۳۲) وروسته بيا ډېر آيتونه نقلوي او د دې ليدلوري د تاييد لپاره د ځينو مفسرانو نظرونه را اخلي او وايي: «نو، د محکمو قرآني آيتونو پر اساس، د خدای په دين او شريعت کې کفر او د چا د سر او مال مباح کېدل دومره سره نژدي دي چې تر منځ يې هېڅ درز نشته او هېڅ کافر له دې څخه مصون نه دی مگر هغه چې اسلام ورته د ذمه، اوربند يا امان ورکولو له لارې مصونيت ورکړي.» (هماغه: ۳۴) په دې خبرې پسې وروسته، ځينې حديثونه نقلوي او داسې نتيجه ترې راباسي: «نو، د شريعت حکم د هر هغه چا په حق کې چې سر وغړوي او د اسلام له منلو يا ورسره له سولې کولو تکبر وکړي، د مصونيت په لرې کولو او د هغوی د سر او مال په مباح کولو سره ذلت او خواري ده.» (هماغه: ۳۶) بيا نو د شافعي، فراقي، ابن قدامه او ځينو نورو فقيهانو قولونه را اخلي او وايي: «او نقل شو چې په دې اړه اجماع شته چې د کافر وينه مباح ده،

که یې امان نه وي اخیستی [...] او دې ټولو خبرو ته په کتلو سره، د غیر معاهد کافر وینه هدر ده او هېڅ اهمیت او ارزښت نه لري، او دا د اهل حق د ټولو کسانو خبره ده.» (هماغه: ۳۷-۳۸). وروسته له دې چې د دې ادعا لپاره مفصل استدلال کوي، ځینې داسې نازکې فقهې خبرې چې ځینو فقیهانو کړې دي، نقلوي، مثلاً: که چېرې څوک په داسې وضعیت کې وي چې له ناچارۍ به د مردار شوي حیوان غوښه وخورای شي خو هېڅ شی نه وي چې ویې خوري، یو حنبلي فقیه د ابن مفلح په نوم، په دې اړه ویلي دي: «که یې له مباح الدم انسان لکه حربي کافر یا محصن زناکار (چې حکم یې سنگسار دی) پرته بل څه ونه موند، نو دا ورته حلال دي چې هغوی ووژني او ویې خوري، ځکه چې هغوی حرمت نه لري، او که د هغوی مړي ومومي، هر گوره د خوړلو حق یې لري.» (هماغه: ۴۲) خو د دې لپاره چې د حربي کافر د صفت په اړه ابهام لرې کړي، ټینګار کوي چې: «حربي صفت چې د فقیهانو په تېرو متنونو کې تکرار شوی دی، مطلب یې هغه کافر نه دی چې له مسلمانانو سره دې په واقعي جنگ کې وي، بلکې هر هغه کافر یې مطلب دی چې اهل اسلام ورته امان نه وي ورکړی [...] نو حربي کلمه د قید حیثیت نه لري، بلکې د حکم حیثیت لري، یعنې هر کافر چې مسلمانانو امان نه وي ورکړی، ذاتاً حربي دی، که یې په جنگ لاس پورې کړی وي، که یې جنگ نه وي کړی.» (هماغه: ۴۳)

اوس نو چې هر کافر له ځینو استثنایي موردونو پرته، حربي کافر دی او پر حربي کافر حمله هم روا ده، نو دا به لازمه وي چې تر حملې مخکې اول هغه اسلام ته دعوت کړو؟ مؤلف په درېم فصل کې همدا موضوع راسپړي. لومړۍ ټکۍ چې دی د فقیهانو په قول ټینګار پرې کوي، دا ده چې اسلام ته دعوت یوازې حقيقي دعوت نه دی بلکې کېدای شي حکمي دعوت وي، یعنې کله چې دین په نړۍ کې خپور شوی او نور پرې خبر شوي دي نو دا پخپله اسلام ته دعوت دی او کولی شي د حقيقي دعوت ځای ونیسي. (هماغه اثر: ۴۹، له البحر الرائق څخه نقل) هغه په ډاګه وایي چې: «همدا چې کافران د اسلام په باره کې واوري، هغه که په هره بڼه وي، حکمي دعوت پوره کېږي.» (هماغه اثر: ۵۰) یعنې د اسلام د نوم اورېدل، په هره بڼه چې وي، اسلام ته له دعوت سره یو شان دي. ورپسې وایي چې د ځینو فقیهانو په نظر، دا خبره چې تر حملې او جګړې مخکې اسلام ته دعوت کول واجب دي، په صدر اسلام پورې مختصه ده او وروسته تر دې چې دین په دنیا کې خپور او پراخ شوی دی، تر جګړې مخکې دین ته د دعوت شرط خپله معنا بایللې ده... هو، که داسې وګڼو چې لا به هم داسې څوک پاتې وي چې د اسلام نوم یې نه وي اورېدلی، نو تر حملې مخکې لازمه ده چې لومړی اسلام ته دعوت شي. (هماغه اثر: ۵۶) خو بیا له سره ټینګار کوي چې: «په اوسني دور کې چې د اسلام دعوت شرق او غرب ته رسېدلی دی او له دښمنانو سره د اسلام جګړه د خلکو د هرې شېبې کیسه ده او دنیا هم د کلي غوندې

شوې ده، نو دا به له امکانه لرې وي چې لا دې هم داسې کس پيدا شي چې د اسلام نوم يې نه وي اورېدلی.» (هماغه اثر: ۵۷) ښه نو، که داسې کس وي چې لا يې د اسلام نوم نه وي اورېدلی او د مسلمان په لاس ووژل شي، حکم به يې څه وي؟ دا مؤلف د مختلفو مذهبونو د فقيهانو له قوله وايي چې مسلمان په دې کې هېڅ مسؤليت نه لري. وروسته بيا له ابن مفلح څخه نقل کوي چې: «د غيرمسلمانانو له وژلو څخه منع کول، په دې کېږي چې مسلمانان کولی شي هغوی غلامان کړي او گټه ترې واخلي.» (هماغه اثر: ۵۹) دا خبره هم پرې زياتوي چې د فقهې په ځينو کتابونو کې چې په دې اړه قيود وضع شوي دي، د جهاد په ټولو ډولونو پورې اړه نه لري، بلکې: «دغه ټولې «خوگانې» چې د حربي کافرانو د دعوت په اړه شته، د طلب جهاد [يرغليز جهاد] پورې اړه لري، يعنې هغه مهال چې مسلمانان د هغوی پر هېوادونو حمله کوي، نه دفاعي جهاد.» (هماغه اثر: ۶۰)

د محارب کافر ترور کول روا دي؟ مؤلف د توبې سورت پر دغه آيت «وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ» يعنې «او په هر کمين کې د هغوی د لارې پر سر کېنئ» او د ځينو پخوانيو او معاصرو مفسرانو پر قول استدلال کوي او وايي: «دغه آيت د کمين نيولو مشروعيت تصريح کوي، او بلکې امر کوي چې په ټول ځواک سره به يې عملي کوو، نو دا پخپله صريح نص دی چې په ترور کولو او هره ممکنه لاره د کافرانو د سرونو رېبل مشروع کوي.» (هماغه اثر: ۶۶) هغه د دوو عربي کلمو د توپير په اړه بحث کوي، يوه يې «فتک» او بله «غليه» ده. دی د ابن اثير خبره نقلوي: «فتک د چا ځای ته ورننوتل او د هغه وژلو ته وايي، په داسې حال کې چې هغه ناخبره وي. غليه د چا غولول او بيا په يوه پټ ځای کې د هغه وژل دي.» بيا مؤلف وايي: «او په پاک شريعت کې دا دواړه عملونه د هغو کسانو په حق کې مقرر شوي دي چې له خدای او پيغمبر او دين سره يې جنگېږي او خلک د هغه له لارې راگرځوي، دا په دې چې ځمکه د هغوی له کثافت څخه پاکه شي.» (هماغه اثر: ۶۷) او د يهودي کعب بن اشرف د قتل پېښې ته په اشارې سره وايي: «له دې کار څخه پوهېږو چې د حربي کافر ايهام او په مختلفو لارو او رودو د هغه غولول، البته د امان ورکولو له تصريح څخه پرته، مشروع عمل دی چې هغه اعتماد او اطمینان پيدا کړي. دا په دې چې کافر ته مو لاس ورسېږي او چاره يې وکړای شو او جزا يې ورکړو.» (هماغه اثر) هغه د دې نظر د قوت لپاره د پيغمبر دغه حديث چې وايي «الحرب خدعة» يعنې جنگ غولول دي، دليل راوړي او وايي: «په دې کې شک نشته چې دښمن ته د رسېدو او د هغه د تاواني کولو لپاره د غولولو تر ټولو مهمه او مؤثره وسيله ترور دی.» (هماغه اثر: ۶۸) دی سربېره پر دې چې د کعب بن اشرف د وژلو پر ښې استناد کوي – چې دوو صحابه وو هغه وغولاه او بيا يې وواژه – د يهودانو د يو بل مشر د وژلو قضيه هم يادوي. دا سړی سلام بن الحقيق و چې په صدر اسلام کې د ابی رافع په نوم يوه صحابي

ترور کړ. هغه وايي: «د پيغمبر يارانو، چې خدای دې له هغوی څخه خوشحاله وي، د کافرانو د مشرانو په ترورولو کې له يو بل سره سيالي کوله او هڅه يې کوله چې تر يو بل مخکې شي، د خدای او رسول د خوشحالولو لپاره او دا هغه څه دي چې هر سيالي کوونکی بايد په کې هڅه وکړي.» (هماغه اثر: ۷۵) خو هغه حکم چې په صدر اسلام کې اجرا شوی و، اوسني زمان ته سرايت کولی شي؟ مؤلف دلته د دې حکم د تأييد لپاره د شيخ عبد الرحمن الدوسري ځينې خبرې نقلوي. دا خبرې د "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" آيت د تفسير خبرې دي چې خدای ته د بنده گۍ او مراتبو په اړه يې وايي: «هغه عبادت کوونکی چې د جهاد ټينگه اراده يې کړې ده، هغه به د کافرانو هغه مشران چې خلک الحاد او اباحي چارو ته رابولي، ترور کوي، دا هماغه کسان دي چې پر الهي وحي ملنډې وهي او د دې حنيف دين پر ضد خپل قلمونه او تبليغات کاروي، ځکه چې دا کار د خدای او پيغمبر د آزار سبب کېږي. د ځمکې په هېڅ گوټ کې، نه د مسلمانانو د خواصو او نه يې د عوامو لپاره جايز دي چې داسې کسان دې ژوندي پرېږدي، ځکه چې دوی تر ابن ابی الحقيق او نورو هغو کسانو زيات زيان رسوونکي دي چې د خدای پيغمبر يې د ترور کولو امر ورکړی و. نو په دې وخت کې د هغوی د وارثانو پرېښودل، د پيغمبر د امر ځنډول او د خدای په عبوديت کې ناوړه خلل دی، او دا به هغو ويجاړوونکو تېرونو ته چې د الهي دين ريښې وهي، د خپل کار د کولو اجازه وي، او دا کار څوک نه شي کولای، مگر دا چې د خدای په دين باندې غيرت يې بايللی وي او د خدای د رضا کولو لپاره غضب ونه لري، او دا له خدای او پيغمبر سره په مينه او تکریم کې لوی نقص دی، او هغه څوک چې غواړي د خدای عبوديت په صحيحه او مطلوبه معنا وکړي، دا کار څوک نه شي کولی.» (هماغه اثر: ۷۵-۷۶ د صفوة الآثار و المفاهيم له کتاب څخه نقل) مؤلف هغو کسانو ته چې په چل او غولولو سره د محاربو کافرانو وژل نقدوي او دا کار خيانت گڼي، گوته ځنډي او وايي چې دا لويه گناه ده او بايد ځان ورنه وساتي: «څوک چې داسې عمليات چل او خيانت بولي او وايي چې اسلام يې تحريموي او شريعت يې مخالف دی، په حقيقت کې پر خدای تور لگوي او کتاب او سنت دروغ گڼي او د پيغمبر صلى الله عليه و سلم فرمان يې مردود بللی او داسې گناه يې کړې ده چې په دنيا او آخرت کې به يې د هلاکت سبب شي.» (هماغه اثر) دا خبره هم پرې زياتوي چې: «د اهل بدعت ځينو کسانو ويلي دي چې د کافرانو ترور کول هله مشروع کېږي چې اسلامي دولت وي او د دولت په سر کې د مسلمانانو شرعي رهبر وي ... مخکې د دې کتاب په لومړي فصل کې راغلي دي چې د جهاد د اقامې لپاره يو باطل شرط چې ځينو له ځانه جوړ کړی دی، د جهاد لپاره د رهبر د شتون شرط دی او هلته دا خبره توضيح شوې ده چې داسې خبره د اهل علم له هغو خبرو څخه بېخي وتلې ده چې په بحث ارزې.» (هماغه اثر: ۷۷) دلته چې رهبر ياد شوی، او پخوانيو فقيهانو به امام باله او ځينې کسان د جهاد د اقامې لپاره د هغه شتون شرط گڼي، منظور يې هغه حاکم دی چې اجرايي ځواک ولري

او قانون تطبيق کړای شي او د خلکو امنیت وساتلی شي. د دې فقیهانو منظور دا و چې افراد او ډلې حق نه لري چې پخپل سر مسلحانه عمل وکړي او جهاد یې وېولي. دا هماغه شی دی چې نن سبا د قانون حاکمیت بلل کېږي او په کې د قهریه قوې استعمال د دولت انحصاري حق دی. مؤلف دغه نظر سخت غندلی دی.

د استشهادي عملیاتو مشروعیت چې مخالفان یې انتحاري عملیات بولي، په هغو مسایلو کې راځي چې سختې مناقشې او ډېرې نیوکې ورباندې کېږي. مؤلف وایي چې دا نیوکې د دیني نصوصو «پر ظاهر د جمود» له وجې دي {۱}، نه پر دیني نصوصو د غور او فکر له وجې [مطلب یې دا دی چې دا منتقدان یوازې د متن ظاهري اړخ او ظاهري معنا ته گوري. ژباړن]. دا سمه ده چې دا ډول عملیات په همدې بڼه پخوا نه وو خو دې ته ورته عملیات چې په معنا او محتوا کې ورسره یو شان دي، په پخوا کې وو او مسلمانو فقیهانو تأیید کړي وو. د مؤلف په نظر، د دې ادعا د اثبات لپاره ځینې دلیلونه شته، مثلاً: یو یې د دښمن د صفونو په منځ کې د مسلمان جنگیالي د ورننوتلو جواز دی، په داسې حال کې چې یقین لري چې په دې حمله کې به خامخا وژل کېږي او دا خبره له گڼو آیتونو او حدیثونو معلومولی شو. دوهم یې د دښمن د صفونو په منځ کې د حملې او د هلاکت د خطر د قبلولو په اړه د علماوو اجماع، درېم یې د دې کار مشروعیت چې د خپلې دیندارۍ د ښودلو لپاره ځان خطر ته ورکولی شو. خو دا چې انتحار او ځانونه په اسلام کې حرام گڼل شوي دي، علت یې هغه عوامل دي چې د دې کار تر شا پراته دي، ځکه چې په ځانونه کې اصلي عامل له ژوند څخه ناهيلي، د درد او رنځ نه زغمل، او داسې نور عوامل دي او دا له استشهادي عملیاتو څخه ډېر توپیر لري، مجاهد د خدای د رضا د حاصلولو او دښمن ته د ضربې ورکولو او د مجاهدینو د روحیې د قوي کولو لپاره استشهادي عمل کوي. (هماغه اثر: ۱۰۱)

که د حربي کافرانو وژل جایز دي، استثنا به هم په کې وي؟ مؤلف وایي: «ټول فقیهان او امامان په دې خبرې سره سلا دي چې هر حربي کافر چې د جنگېدلو وس لري، په نښه کول یې جایز دي، دا مهمه نه ده چې په جگړې یې لاس پورې کړی وي، که نه.» (هماغه اثر: ۱۱۹) په دې برخه کې یوازې مېرمنې، ماشومان، له پښو غورځېدلي بوداگان، په بستر کې پراته بیماران، راهبان او هغه مزدوران چې په جگړه کې دخپل نه وي، مستثنا دي خو د دوی د وژلو په اړه هم اختلاف شته. اصل دا دی چې کافر مباح الدم دی، خو د دې کسانو قتل په دې ناروا دی چې دوی د مسلمانانو سرمایه او د گټې وټې شيان دي او وژل به یې دا سرمایه تلف کړي. (هماغه اثر: ۱۴۷) نو هغه اصطلاح چې نن سبا د مدني یا غیر نظامي وگړو په نامه جوړه شوې ده او ویل کېږي چې په جگړه کې باید د هغوی له وژلو څخه ډډه وشي، په اسلامي شریعت کې اساس نه لري. (هماغه اثر: ۱۴۰) خو

ان همدا استثنایي موردونه هم په خاصو حالتونو کې د وژلو جواز لري، لکه: شبخون (د شپې په تروړمې کې پر دښمن حمله کول)، يا له هغوی څخه د مسلمانانو په مقابل کې د ډال غونډې کار اخيستل. (هماغه اثر: ۱۵۷)

کله چې اصل د حربي کافرانو وژل دي نو «د خدای مجاهد بنده گان چې د هغه د کلمې د لوړولو لپاره جهاد کوي، حق لري چې حربي کافران په نښه کړي، ويې وژني او په هره وسيله چې هغوی وژلی شي، ورسره وجنگېږي چې ځمکه د هغوی له کثافته پاکه شي.» (هماغه اثر: ۱۶۳). که لازمه وي چې هغوی اور ته واچول شي يا په اوبو کې ډوب کړل شي، نو هېڅ مانع ورته نشته. (هماغه اثر: ۱۷۱) نو: «دا ثابت شوه چې په جهاد طلب کې د حربي کافرانو په نښه کول او په هره وسيله د هغوی وژل مشروع دي، ان که د هغوی د وژلو وسيله گڼ وژونکې وسلې لکه اټومي، کيميايي او بيولوژيکي او داسې نورې وسلې وي، بيا هم هماغه خبره ده...» (هماغه اثر: ۱۸۷) که د حربي کافرانو د وژلو لپاره د داسې وسلو د کارولو په وخت کې، هلته د دوی په منځ کې مسلمانان هم وي، نو څه به کوو؟ مؤلف وايي: «بې له شکه، د بې گناه مسلمان وژنه مفسده {ناروا} ده، خو په داسې لويې مفسدې لاس پورې کول روا، بلکې لازم دي. دا په دې چې تر دې لويه مفسده، چې هېڅ مفسده تر هغې لويه نه ده، دفع شي او دا خورا لويه مفسده د جهاد تعطيل او ځنډول دي.» (هماغه اثر: ۱۸۹) د دښمنانو د وژلو په ترڅ کې د بې گناه مسلمانانو وژل ځکه روا دي چې: «شریعت بيان کړې ده چې دين تر سر او مال او عقل او عزت لوی دی، ځکه چې په پنځو اساسي ضرورتونو کې، دين تر ټولو لوی ضرورت او د ټولو ضرورتونو بنسټ دی.» (هماغه اثر: ۱۹۱) نو هغه مسلمانان چې دښمنان يې د انساني ډال په توگه کاروي، د هغوی وژل هېڅ مانع نه لري، بلکې که لازمه وي، ضروري هم دي (هماغه اثر: ۱۹۶) که له حربي کافرانو سره په جنگ کې د بې گناه مسلمانانو وژل جايز وي، په لومړۍ طريقې سره د دښمن د تأسيساتو او ملکیتونو ويجاړول او د هغوی د خاورو وړانول جايز دي، ځکه چې خدای د حشر د سورت په پنځم آيت کې اشاره کوي چې: "ما ترکتم من لینة أو ترکتموها قائمة على أصولها فبإذن الله لیخزی الفاسقین" {يعني د خرما څومره ونې مو چې پرې کړې يا مو پر خپلو ځایونو ولاړې پرېښودې، دا ټول د خدای په امر او غوښتنه وو او هغه غوښتل چې فاسقان خوار کړي} نو مجاهدانو ته د هر هغه شي د وړانولو جواز شته چې ممکن دښمن ورباندې قوي شي. (هماغه اثر: ۲۳۴) د کافرانو د اختطاف او تښتولو مشروعیت هم د توبه د سورې له پنځم آيت څخه څرگندېږي: "و خذوهم واحصوهم و اعدوا لهم کل مرصد." {او هغوی ونیسی او محاصره یې کړئ او کمین ورته ونیسی} د دښمن د مثله کولو يعنې په ژوندوني يا تر مرگ وروسته د دښمن د بدن د ځينو غړو د پرې کولو مشروعیت د انفال د سورې په دولسم آيت کې بيان شوی دی: "و اضربوا منهم کل بنان." {او ټولې

گوټې يې غوڅې کړې} د کافرانو د سرونو د پرې کولو خبره هم په همدې آيت کې راغلې ده: "فاضربوا فوق الأعناق." [نو پر اورمېرونو يې وار وکړئ.]

که د جهاد د هدف د پوره کولو لپاره دغه ټولې چارې جايزې وي، له کافرانو څخه د اصلي دښمن په مقابل کې د مرستې اخيستل به څنگه وي؟ مؤلف وايي چې اسلامي شريعت موږ ته د دې کار اجازه راکړې ده خو خپل مشخص شرطونه او قيدونه هم لري. خو وايي چې د مرتدانو حکم له کافرانو سره توپير لري، په تېره بيا هله چې مرتدانو غليظ ارتداد کړی وی، دی وايي: «په بدترينو مرتدانو کې چې له هغوی څخه د مرستې غوښتنه حرامه ده، باطني فرقې لکه نصيريان، دروزيان، اسماعيليان، قاديانيان، بهاييان، بابيان او نورې فرقې دي چې نومونه يې بېل بېل خو کفر او ارتداد او زندقه او له اسلام او مسلمانانو سره توره کينه يې سره يو شان دي.» (هماغه اثر: ۳۵۱) د اسلام په تاريخ کې د مسلمانانو هغه برخه چې د خوراجو او نورو متشددو بر خلاف، د آسانۍ پلويان وو او د مسلماني د اثبات لپاره يوازې د کلمې تېرول ورته کافي ښکارېدل، خپلو مخالفانو مرجئه بللي دي او نيوکې پرې شوې دي. مؤلف په دې خبره کې د ابهام د لرې کولو لپاره وايي: «د دوی په منځ کې} د نننيو مرجئه گانو غاليان (افراطيان) جهمي گري کوي او د دوی فاسده عقیده د دې سبب کېږي چې د خدای له دښمنانو سره دوستي او د خدای له دوستانو سره دښمني وکړي او د شرک او مشرکانو د برياليتوب سبب کېږي، تر دې پورې چې له مؤمنانو سره جنگ او له کافرانو او مجرمو طاغوتانو سره سوله کوي، او په خپلو تاويلاتو سره په ښکاره له کافرانو سره مرسته کوي، دغه تاويلات که څه شې رانښيي، نو د دوی لويه بدبختي به راونښي...» (هماغه اثر: ۳۵۹) د هغو مسلمانانو جاسوسانو حکم چې کافرانو ته جاسوسي کوي، هم قتل دی. (هماغه اثر)

که په جنگ کې ځينې کافران اسيران شي، څه به کوو؟ مؤلف وايي چې د کافرو اسيرانو په اړه اصل د هغوی وژل دي او دا واجب ده چې د کافرانو د شوکت تر ماتولو مخکې، هر يرغمل شوی کافر ووژل شي (هماغه اثر: ۴۲۳) «ځکه چې په اول سر کې سختې وژنې د دې لپاره وي چې د دښمن ځواک او شوکت مات شي او وروسته بيا د اسارت وار رارسېږي، او د دې کار حکمت څرگند دی، ځکه چې د جنگ لومړنی هدف دا دی چې پر اسلام بريد کوونکی او له اسلام سره جنگېدونکی ځواک بايد دفع شي، په تېره بيا هله چې مسلمانان په شمېر کې کم وي او کافران ډېر، او د دښمن د هر جنگيالي وژل د جنگي قواوو پر توازن ښکاره اغېزه ولري.» (هماغه اثر: ۴۲۸) تر هغې وروسته بيا د جهاد رهبري «اختيار لري چې د اسيرانو په اړه تصميم ونيسي چې ويې وژني، غلام يې کړي، جزیه ترې واخلي، د پيسو په بدل کې يې آزاد کړي يا ورباندې احسان وکړي او خوشي يې کړي.» (هماغه اثر: ۴۳۰) خو که کافر اسيران «هغه کسان وي چې پخوا مسلمانان وو او

وروسته مرتد شوي دي، حکم يې بېل دی، ځکه چې دوی يا بايد مسلمان شي او يا ووژل شي.» (هماغه اثر: ۴۵۵) او که مرتد داسې کس وي چې غليظ ارتداد يې کړی وي، يعنې دا چې پر ارتداد سربېره يې اسلام ته سپکاوی کړی وي او له اسلام سره په دښمنۍ کې يې مهمه ونډه لرلای وي، ان که تر اسارت وروسته توبه هم وکړي، وژل يې مشروع دي. (هماغه اثر: ۴۶۳) همدارنگه که د جهاد په مصلحت وي، حربي کافران په خاص ډول شکنجه کولی شو (هماغه اثر: ۴۶۸) همدا شان «د حربي کافرانو جسدونه هر رقم مو چې زړه وي، ايسته غورځولی شو ... ځکه چې حربي کافران په ژوندوني که حرمت نه لري نو کله چې د خدای د مجاهدو بنده گانو په لاسونو مردار شي، بې له شکه چې هېڅ حرمت به نه لري.» (هماغه اثر: ۴۷۶)

مخکې تر دې چې د قرضايي ليدلوري راوسپړو، دا خبره به وکړو چې د ابو عبدالله المهاجر ټولې خبرې پر شرعي دليلونو استناد لري او د مختلفو دورو د ډېرو فقيهانو پر نقل قولونو تکیه لري او هغه خپل شخصي نظرونه په ندرت سره په کې ځای کړي دي. د کميت له پلوه، ويلي شو چې د ده د کتاب نوي فيصده نقل قولونه دي او يوازې لس فيصده يې پخپله د مؤلف نظرونه دي چې عمده نظرونو ته يې اشاره وشوه. خو، دا چې په دې مقاله کې د ده د ټولو استدلالونو لپاره ځای نه و، نو د هغه د نظرونو نچور چې د اسلام د تاريخ د گڼو فقيهانو ليدلوري نښي، را اخيستل شوی دی. (6)

منځلارې فقه د توندلارې فقهې په مقابل کې

قرضاوي له پيله ټينگار کوي چې د جهاد موضوع د مناقشې موضوع ده، ځينو ډلو په کې افراط کړی دی او ځينو تفريط. هغه هڅه کوي چې منځنۍ نظر چې د ده په باور د اسلام سم تعبير دی، وړاندې کړي. هغه وايي: «د جهاد حقيقت د دوو ډلو يعنې د افراط او تفريط تر منځ تر پښو لاندې کېږي، يوه هغه ډله چې غواړي د مسلمانانو په فرهنگ کې جهاد مړ کړي او بله هغه ډله چې له ټولۍ نړۍ سره جنگ اعلانوي.» د قرضايي په باور، منځنۍ لاره دا ده چې: «د دې موضوع {جهاد} په اړه اساسي څېړنه وشي او د قرآن او سنت خپلو ټينگو اصولو ته وروگرځول شي، او د دې موضوع او د تعبيرونو په اړه يې بيا فکر او تدبر وشي، په دې کار کې بايد د دين د اصولو او د شريعت د مقصدونو، همدارنگه د علمي او عقلي مسلماتو او منل شويو قواعدو په رڼا کې د پخوانو ويناوې بيا وڅېړل او وارزول شي، او قوي نظرونه يې غوره وگڼل شي، بې له دې چې يوازې په هغو خبرو بسنه وشي چې د هر چا په خوله کې دي، ځکه چې ډېر ځله داسې کېږي چې د ځينو نظرونو شهرت د دې سبب کېږي چې لوستونکی فکر وکړي چې يوازينی نظر همدا دی او په دې اړه بل هېڅ نظر نشته، حال دا چې که مطالعه وکړي او مختلف ليدلوري

وارزوي چې غوره يې معلوم کړي، بيا به ورته ښه روښانه شي چې په هغه مسأله کې لوی اختلافونه شته او هغه څه چې مشهور شوي دي، خامخا تر ټولو قوي او تر ټولو سم نظرونه نه دي.» (قرضاوي، فقه الجهاد، 30)

قرضاوي په دې کې باک نه لري چې مقابله ډله "المتطرفين" يعنې توندلارې وېولي. هغه په دې باور دی چې: «د دوی عمده تاوان دا دی چې په تېر کې اوسېږي، نه په حال کې او د کتابونو په نړۍ کې ژوند کوي، نه د واقعيت په نړۍ کې.» (هماغه اثر: ۴۲) هغه ځينې توندلارې چې سره تنظيم شوي دي، د "جماعات العنف" په نوم يادوي يعنې هغوی خوشونتپالې ډلې بولي. دی د ځينو داسې ډلو نومونه اخلي او د فقهي په اړه د هغوی تصور نقدوي: «خشونتپالې ډلې لکه جماعت الجهاد، الجماعة الاسلامية، جهادي سلفيت، جماعت انصار الاسلام، او القاعده {...} {په خپلو فقهي انگېرنو کې} محکمت پرېږدي او متشابهات راتينگوي، له کلياتو تېرېږي او پر جزئياتو تکیه کوي، پر مقاصدو سترگې پټوي او په ظواهر و منگولې لگوي، او هر شی چې د ظواهر و خلاف وي، ځنډې ته يې پورې وهي، هغه که شرعي نصوص وي او که فقهي قواعد، او ډېر ځله دليلونه په داسې ځايونو کې کاروي چې اصلي ځايونه يې نه وي او دليلونه له خپلو اصلي سياقونو او چوکاټ څخه رابېلوي، خو په هر حال، هغوی د خپلې ادعا فقه لري چې خشونت توجيه کړي او د پخوانو له فقهي ميراث سره يې وتړي. دوی غواړي خپله فقه په شرعي نصوصو تقويه کړي او د ځينو خام فکرو ځوانانو او برسېرنو شيانو ته کتونکو خلکو په منځ کې باب کړي. دوی خپل نظر د داسې خلکو په منځ کې رواجوي چې د مسايلو په سطح کې پاتې کېږي او د عمق په څېړلو کې يې پاتې راځي. د دې فقهي اساس هماغه د پخوانيو خوارجو فقه ده، هماغه ډله چې قرآن به يې لوسته خو قرآن به يې له حنجر و څخه هاخوا نه تله.» (هماغه اثر: ۱۱۳۲-۱۱۳۳) د قرضاوي په نظر، د خوارجو د فقهي نيمگړتيا په څو شيانو کې ده: «د جهاد په فقه کې نيمگړتيا، له نامسلمانانو – په تېره بيا له اهل ذمه - سره د اړيکو په باره کې نيمگړتيا، په زور سره د منکراتو د تغييرولو په فقه کې نيمگړتيا، د حاکمانو پر ضد د قيام په فقه کې نيمگړتيا، او بالاخره د تکفير په فقه کې نيمگړتيا.» (هماغه اثر: ۱۱۴۲) قرضاوي په دې برخه کې د علي بن نفيح العلياني په نوم د يوه ليکوال نظرونو ته اشاره کوي چې د "اهمية الجهاد في نشر الدعوة الاسلامية" په نوم کتاب يې کښلی دی او دا کتاب اصلاً د هغه د دکتورا رساله ده چې د مکې مکرمې د ام القرى پوهنتون ممتاز درجه ورکړې ده. قرضاوي د هغه ځينې نظرونه – چې د ابو عبدالله المهاجر ليدلوري ته ورته دي – را اخلي او بيا ليکي: «هغه تاوان چې دا ليکوال او د ده په شان نور کسان يې اسلام ته رسوي، تر هغه زيان خورا زيات دی چې د اسلام ښکاره دښمنان يې رسوي، او داسې خلک يې له دې چې وپوهېږي، د اسلام دښمنانو ته خدمت کوي، ان د مسيحيت د مبلغانو او مبشرانو تر خدمتونو زيات. دوی په هماغه لاره چې غواړي دين ته گټه ورسوي، تاوان وړاوي او له هماغه ځايه چې دين بايد آباد کړي، وړانوي يې؛ پخوانو لا ويلي دي چې هونښيار دښمن تر ناپوهه دوست ښه وي، او لا عجيبه خو دا ده چې دا بند ذهنه

انسان د دې دور هغه علما او دعوتگران چې د اسلام د حقایقو دفاع او د اسلام د دښمنانو باطلې خبرې ردوي، په دې تورنوي چې گواکې دوی د استعمار روزل شوي کسان دي.» (هماغه اثر: ۲۷۲)

قرضاوي د خوشونتپالو د فقهې په وړاندې د فقهې داسې نمونه وړاندې کوي چې د اجتهاد رنگ او بوی لري، نه دا چې یوازې دې د پخوانو پل واخلي. هغه د داسې فقهې په اړه وايي: «حقيقي فقه دا نه ده چې له دې کتاب او هاغه کتاب څخه نقلونه وکړو، ځکه چې کتابونه د خپل وخت او خپل خاص چاپېريال د وضعیت استازي دي. حقيقي فقه دا ده چې فقيه دې د خپل زمان او مکان او جهان لپاره اجتهاد وکړي، هماغسې چې پخوانیو د خپل وخت او مکان او جهان لپاره اجتهاد کړی و، ځکه څه چې د یوه وخت لپاره مناسب وي، د بل دور لپاره هم خامخا مناسب نه وي؛ او څه چې د یوه محیط لپاره ښه وي، د بل محیط لپاره به خامخا ښه نه وي.» (هماغه اثر: ۳۷) خو څنگه مو چې ولیدل، ابو عبدالله المهاجر هم پر انتحاري عملیاتو باندې د انتقاد په باره کې شکایت کاوه چې دغه انتقاد پر ظاهر د جمود او د شریعت پر مقصدونو د نه غور کولو په وجه کېږي!

جهاد فرض دی؟

قرضاوي په هماغه تگلاره چې مخکې ورته اشاره وشوه، د جهاد موضوع راسپړي او هڅه کوي چې په خپل فقیهانه پوهې سره د دې موضوع باریکۍ راوسپړي چې د توندلارو له لاسه دغه وسله واخلي. په هغو خبرو کې چې دی یې په ټینگار سره وايي، یوه دا ده چې: «جهاد د ځینو مقصدونو او هدفونو لپاره وسیله ده، نه دا چې پخپله دې هدف او مقصد وي.» (هماغه اثر: ۱۳۳۵) هغه توضیح کوي چې د وسیلې اهمیت د هدف تر اهمیتته کم وي او که هغه هدف په نورو وسیلو پوره شي، د دې وسیلې اهمیت به لا پسې کمېږي. مقابله ډله پر یوه دودیز باور تکیه کوي او وايي چې جهاد کفایي فرض دی او هر مسلمان دې په خپل ژوند کې باید په جهاد کې ونډه واخلي او یا لږ تر لږه ورته چمتو خو دې وي. قرضاوي هغه ادعا چې مقابله ډله یې کړې ده او وايي چې په دې کې اجماع شته، ردوي او وايي چې په دې اړه هېڅ اجماع نشته، بلکې برعکس، ځینو پخوانیو فقیهانو باور درلود چې جهاد اصلاً فرض نه دی او یوازې یو مستحب او نافله عمل دی. قرضاوي وايي: «جصاص د ابن شبرمه او {سفیان} ثوري او ځینو نورو دا خبره نقل کړې ده چې جهاد تطوعي عمل دی، نه فریضه.» (هماغه اثر: ۷۷) ټولې جهادي ډلې او واړه سیاسي اسلامکاري په پیغمبر پورې منسوب یو حدیث روایت کوي چې مضمون یې دا دی:

هر څوک چې مړ شي او جهاد يې نه وي کړی او په زړه کې يې هم د جهاد نيت نه وي کړی، هغه به د نفاق د شعبو په يوه شعبه کې مړ شوی وي. قرضاوي وايي: «عبدالله ابن مبارک په دې باره کې ويلي دي چې موږ په دې نظر يو چې دا موضوع د اسلام د پيغمبر د ژوند په زمانې پورې تړلې ده {او تر هغه راوروسته زمانې نه رانغاړي} نووي ويلي دي او څه چې ابن مبارک ويلي دي، کېدای شي احتمال يې دا وي {...} نو ځينو عالمانو ويلي دي چې جهاد يوازې پر صحابه وو واجب و، نه پر هغو کسانو چې تر دوی وروسته راغلي دي، څرنگه چې ابو جعفر نحاس له عطا څخه نقل کړی دی.» (هماغه اثر: ۸۳-۸۴)

قرضاوي د دې موضوع د بيان لپاره د جهاد په اړه هغه مشهوره ډلبندي يادوي چې د «جهاد طلب» او «جهاد دفاع» په نوم پېژندل شوې ده. جهاد دفاع هغه حالت دی چې نامسلمانانو پر مسلمانانو حمله کړې وي. په دې حالت کې پر ټولو هغو کسانو باندې جهاد فرض دی چې دا خطر دفع کولی شي، او په دې کې هېڅ اختلاف نشته. او قرضاوي وايي چې مشروع دفاع په ټوله نړۍ کې منل شوی اصل دی او څوک پرې اعتراض نه کوي. اساسي اختلاف په جهاد طلب کې دی. جهاد طلب دا دی چې په عادي شرايطو کې، يعنې هغه مهال چې مسلمانانو ته هېڅ خطر هم نه وي، خو دوی په نړۍ کې د اسلام د خپرولو لپاره جهاد وکړي. قرضاوي وايي: «څوک چې په مسلمانانو پورې کار ونه لري او تعرض ورباندې ونه کړي، نو مسلمانانو ته هم بويه چې غرض پرې ونه لري او بريد ورباندې ونه کړي، او که چا له مسلمانانو سره په سوله او مسالمت چلند وکړ، مسلمانان دې هم ورسره همداسې وچلېږي.» (هماغه اثر: ۹۳) هغه دا خبره هم کوي چې: «په خواشينۍ سره، په ډېرو خلکو کې دا نظر خپور شوی او مشهور شوی دی چې اسلام له ټولو مخالفانو سره د جگړې امر کړی دی؛ هغه که بت پالونکي مشرکان وي، که اهل کتاب {يهود او نصاری} او که له ديانت څخه منکره ملحدان؛ او که هغه ناخبره وگړي وي چې د دين په باره کې هېڅ فکر نه لري او نه د دين د اثبات په فکر کې دي، نه يې د رد په فکر کې. دا مخالفان که له اسلام سره په سوله کې پايي او که جنگ ورسره کوي، په هر حال به له دې ټولو ډلو سره تر هغې پورې جنگېږو چې يا مسلمان شي او يا په خواږۍ او ذلت سره د جزيې ورکول ومني.» (هماغه اثر: ۲۵۷) قرضاوي جهاد طلب يو مخ نه ردوي او په خواشينۍ سره وايي چې توندلاري غواړي منځلاري په دې تورن کړي چې گواکې له جهاد طلب څخه منکر دي. دی دا تور ناروا بولي او بيا توضيح کوي چې: «هر څوک چې د دغو منځلارو نظرونه ولولي، وبه وينې چې هغوی د طلب جهاد تأييد کړی او د دښمن په کور د ننه د جنگ کولو اجازه ورکوي خو د مشخصو هدفونو لپاره، لکه: «د دعوت د آزادۍ تر لاسه کول او د هغې فتنې {د خلکو د شکنجې} مخنيوی چې له خلکو سره د خپلې عقيدې په خاطر کېږي؛ د هغو کسانو په مقابل کې مقاومت چې په زور د اسلامي دعوت مخه نيسي؛ د اسلامي دولت او د دولت د پولو د سلامتۍ تامينول، که چېرې ورته خطر وي؛ د هغو کمزورو وگړو ايله کول چې

دښمن یرغمل کړي دي - هغه که مسلمانان وي او که د اسلامي هېواد غیر مسلمان اقلیتونه؛ او د ځمکې له فاسدو او جگړه‌مارو مشرکانو څخه د عربستان د ټاپووزمې پاکول...» (هماغه اثر: ۲۵۸ - ۲۶۰). قرضاوي، لکه څنګه چې وېه یې گورو، د دولتونو ملي حاکمیت په ځنډ سره مني، خو دا نه ده معلومه چې له دې سره سره، څنګه وایي چې که د خپلو پولو په دننه کې یې اسلام ته د دعوت اجازه نه ورکوله، باید ورسره وجنګېږو!

په هر حال، قرضاوي باورمن دی چې زموږ په عصر کې د پخوا په پرتله د جهاد طلب ښه بدله شوې ده. د جهاد طلب نننۍ ښه چې دی یې تأییدوي، داسې ده چې: «که مسلمانان غښتلی پوځي ځواک ولري چې د نورو ورنه سترګه وشي، پرمختللي وسلې ولري او په خورا ښه ډول روزل شوي وي، نو خپل عسکر دې په خپلو ټولو ځمکني او سمندري پولو کې خپاره کړي چې هېڅ زیان منونکی ټکی پاتې نه شي، او په هر ځای کې دې د دښمن د مخنیوي اسباب برابر کړي چې دښمنان {پر مسلمانانو د حملې له فکره} لاس په سر شي او هېڅکله پر دوی د برید نیت ونه کړي.» (هماغه اثر: ۱۰۵) د قرضاوي په نظر، جهاد پراخه معنا لري او وسله‌وال جهاد یې یو ډول دی. د هغه په باور، هغه یوازینی جګړه چې اسلام یې د جهاد په نوم جایزه ګڼي: «هغه جګړه ده چې د ځانګړي هدف لپاره تجویز شوې وي او دغه هدف د خپل دین په خاطر د چا د شکنجه کولو او ځورولو منع کول، له خلکو څخه د مادي او معنوي جبر او فشار لرې کول، او د اسلام دین ته د دعوتګرانو آزادي دي.» (هماغه اثر: ۴۶۹) قرضاوي وایي دا غلطه خبره ده چې څوک دې گومان وکړي چې جهاد د کافرانو د ختمولو او د ځمکې له مخ څخه د کافرانو د پاکولو لپاره دی. هغه ټینګار کوي چې ابن تیمیه او ابن القیم هم دا خبره تأییدوي. (هماغه اثر: ۴۰۳) که داسې وي، نو په صدر اسلام کې ولې مسلمانانو فتوحات کول؟ هغه وایي: «هاغه جګړې د دې لپاره وې چې د اسلامي دولت د ملاتړ لپاره د خطرونو مخه ونیسي.» (هماغه اثر: ۲۸۷) او بیا دا خبره هم کوي چې: «هغه جګړې چې له پادشاهانو او سرغړوونکو سره کېدې، هدف یې ښکاره و او هغه دا چې د نوي دین د دعوت له مخې څخه خنډونو لرې کړي چې ملتونو ته د اسلام پیغام نېغ په نېغه ورسېږي.» (هماغه اثر: ۲۸۷) دا د هماغه نظر پخلی دی چې وایي د دعوت د رسولو لپاره د جنگ اجازه شته!

قرضاوي د یوه معاصر عالم، شیخ محمد غزالي پر تحلیل استناد کوي او وایي چې ان د اسلام د پیغمبر جنګونه هم همدغسې وو او دا نه مني چې هغه جنګونه دې محض یرغلیز وي. غزالي په یوه کتاب کې، چې د حزب التحریر د مؤسس د لیدلوریو د ردولو لپاره یې لیکلی دی، جهاد یرغلیزه جګړه ګڼل مردود بولي او وایي چې هغه د صدر اسلام پېښې برسېرنې خپلې دي. شیخ تقی الدین نبهاني د حزب التحریر بنسټوال ویلي دي: «د قریشو د کاروان د نیولو په خاطر د بدر خوا ته د اسلام د پیغمبر ورتګ، جنگ ته ورتګ و او دا یرغلیز جنگ و ځکه چې

قریش دولت و او د اسلام پر پیغمبر او مدینې باندې یې برید نه و کړی، بلکې دا پیغمبر و چې له هغوی سره یې جنگ پیل کړ ... {همدارنگه} کله چې پیغمبر د «مؤته» خوا ته سپاهیان په دې واستول چې له روم سره وجنگېږي او پخپله هم د روم پولې ته نژدې تېوک خوا ته د جگړې لپاره وخوځېد، دا بېخي ښکاره خبره ده چې دا کارونه د جگړې د پیلولو لپاره وو.» شیخ غزالي دا نظر داسې رودی: «د پېښو په اړه داسې تصور تر ډېره ټوکې ته ورته دی، نه جدي خبرې ته، او نه پوهېږم چې د یوه انسان عقل دا څنگه مني چې له خپل وطنه د شړل شویو هغو کسانو په اړه چې د خپلې عقیدې په خاطر خپل شوي وو، دا ادعا وکړو چې هېڅ تېری ورباندې نه و شوی ... دا خبره تر ټولو حیرانوونکې خبره ده چې په اړه یې کولی شو... د ځینو داسې صاحب نظرانو د عقل د بندوالي په وجه اسلام ته سخت زیان رسېدلی دی، دوی پېښې تحریفوي، ان تر دې چې وایي قریش د بدر په جنگ کې او د روم استعمارگره امپراتوري په تېوک جنگ کې مظلوم وو او تېری ورباندې شوی و... زموږ پخوانیو کتابونو د یوې موضوع په باره کې خورا ډېر نظرونه راخیستي دي، ځینې یې سم دي، ځینې یې ممکن سم وي، ځینې یې معیوب، او ځینې نور یې بېخي بې معنا دي، بیا نو ځینې کسان چې برسېرن فکر کوي، همدا نظرونه لولي او تر ټولو بې معنا نظرونه یې انتخابوي...» (هماغه اثر: ۲۷۷-۳۷۹)

په دې حساب، قرضايي د جهاد طلب یا د مسلمانانو له لوري د یرغلیز جنگ په باره کې لیکي: «د جهاد طلب دې ډول ته موږ په اوسنیو شرایطو کې اړتیا نه لرو، ځکه چې دا کار د ځمکې {پر مخ انسانانو} ته د اسلام د پیغام د رسولو یوازینی وسیله نه ده.» (هماغه اثر: ۱۳۳۷)

د جهاد ډولونه:

که جهاد طلب په دې معنا چې د نامسلمانانو ملکونه فتح او بیا اسلام په کې ترویج کړي، نن سبا د کولو نه دی، نو د جهاد نور ډولونه شته چې باید ویې کړو؟ قرضايي وایي چې جهاد یعنې: «د حقیقت او ښېگڼې په لاره کې په ځان، مال، عقل، او ژبې سره هلې ځلې، او په دې لحاظ دا د لمونځ او روژې په شان مناسکي عبادتي چاره نه ده، بلکې داسې عبادت دی چې په نیت پورې تړلی دی، سره له دې چې {د فقهي په نظر، اساساً د عبادتونو په ډله کې نه، بلکې د معاملاتو په ډله کې حسابېږي.» (هماغه اثر: ۷۰) دا چې هغه جهاد په معاملاتو کې حسابوي، نه په عبادتونو کې، په فقهي لحاظ مهم کار دی او فقیهانو ته په دې موضوعاتو پورې د اړوندو مسایلو د بیا کتنې او بیا خپرلو اجازه ورکوي. بیا به فقیهان مجبور نه وي چې د جهاد له احکامو سره په تعبدي ډول چلند وکړي.

قرضايي په همدې برخه کې، د جهاد اړوند مسایل په دوو برخو وېشي، یوه یې ثوابتي ده چې په اړه یې مناقشه نه شو کولی او د مسلمان په توګه باید ویې منو، او بله یې هغه متغیرات دي چې خپل ځای یې نویو ښکارندو او

پېښو ته ورکړی دی او په اوسنۍ زمانه کې یې د جهاد پر مفهوم سیوری غوړولی دی. د ده په نظر: «ځینې متغیرات لکه {پر دې باندې نړۍ واله اجماع چې} جنگ بد دی، سوله منلې ده، نړۍ وال میثاقونه او تړونونه راپیدا شوي دي، د نړۍ والو بنسټونو جوړېدل، د ملي دولتونو د حاکمیت درناوی، او د جنگ د ماهیت او بڼې بدلېدل ... موږ مجبور کړو چې د وسله وال جهاد قضیه، هغسې چې زموږ په زمانه کې تصور کېږي، په امانتداری او په څرگنده ژبه راوسپړو او مناقشه ورباندې وکړو او اغېزې او تبعات یې په محلي، سیمه ییزه او نړۍ واله کچه بحث ته واچوو.» (هماغه اثر: ۴۰-۴۱) دلته لکه څنګه چې یې وینو، د ملي دولتونو حاکمیت ته احترام لازمي ګڼي، خو مخکې مو ولیدل چې دی وايي که دولتونه د دې خنډ شي چې خلک یې اسلام ته راوبولو، نو له هغوی سره جګړه جایزه ده.

قرضاوي د جهاد ثوابت په څو مرتبو تقسیموي: لومړی له نفس سره جهاد، دوهم له شیطان سره جهاد، دریم په اسلامي ټولنه کې له ظلم او منکر سره جهاد، څلورم له ژبې او وینا سره جهاد، پنځم مدني جهاد، شپږم وسله وال جهاد.

قرضاوي د جهاد درېمه مرتبه، چې په اسلامي ټولنه کې کېږي، هغه مقاومت ګڼي چې د ظالمو حاکمانو، اخلاقي فسق او فساد، بدعت او فکري انحراف، او همدارنګه د مرتد شویو کسانو په مقابل کې کېږي. قرضاوي ارتداد په څو ډولونو وېشي: ډله ییز ارتداد، د حاکم ارتداد، او پټ ارتداد.

قرضاوي هغه ارتداد نه یادوي چې معنا یې له اسلام څخه په ښکاره بل دین ته اوښتل دي، بلکې منظور یې هغه کسان او ډلې دي چې د قرضاوي او سیاسي اسلامکارو په باور، له اسلام څخه منحرف شوي دي. هغه وايي: «او عجیبه دا ده چې ځینې ډلې له خپل ښکاره ارتداد سره هڅه کوي چې لا هم د اسلام نوم ورباندې وي چې د اسلام د ورانولو او د اسلام د دعوتګرانو د شړلو لپاره یې وکاروي، او د دې لپاره چې خلک له هغوی سره د مسلمان په حیث سلوک وکړي، حال دا چې هغوی پر اسلام ملنډې وهي او له دننه څخه یې نړوي. ځینې یې هڅه کوي چې د دیندارۍ جامې واغوندي. دوی جعلی دینداري بابوي او چلباز مشران یې ځانونه [د حکومت مشرانو ته] ورنژدې کوي، دوی هماغه منافقان دي چې ورته عود او عنبر لګوي، او د دین د عالمانو جامې اغوندي، حال دا چې دین ورته بېزاره دی! دا هغه کسان دي چې خلک یې درباري یا استخباراتي عالمان بولي! دلته بیا وضعیت پېچلی کېږي، ځکه چې څوک به پر هغوی د ارتداد شرعي حد جاري کولی شي؟ بلکې څوک به پر هغوی د کفر فتوا ورکولی شي؟ دلته نو د مسلمانانو له عمومي افکارو او د هغوی له اسلامي وجدان پرته، بل هېڅ ځواک نه پاتې کېږي. دا هماغه ځواک دی چې رهبري یې د آزادو وګړو، دعوتګرانو، او اهل فکر په لاس کې ده؛ دا هماغه ځواک دی چې که څوک یې مخه په زور ونیسي او یا لارې ورباندې بندې کړي، په آخر کې به په داسې اور شیندونکي بدل شي چې د مرتدو طاغوتانو

په وړاندې به زبېزبانده شي او لمبې به يې دارې وکړې.» (هماغه اثر: ۲۰۵-۲۰۶) داسې ښکاري چې د قرضايي لحن په دغه ځای کې د ابو عبدالله المهاجر لحن ته نژدې کېږي. له بلې خوا، دا معلومه نه ده چې کله دی آزاد وگړي، دعوتگر او اهل فکر يادوي، منظور يې څوک دي، ځکه چې دا کلي تعبير دی او هره ډله ځان همداسې گڼي.

قرضايي همدا بس نه بولي، بلکې پر هغو کسانو هم بريد کوي چې د ده په نظر، په پټ ارتداد ښکېل دي او په يرغلز لحن وايي: «دلته مې بايد هېره نه شي چې د ارتداد يوه بل ډول ته اشاره وکړم. دا ډول ارتداد د ښکاره ارتداد غوندې نه دی چې خپل مخ وښيي ځکه چې تر دې لا زيات چالاکه دی چې خپل کفر برالا او بې پردې ښکاره کړي، بلکې په رنگارنگو پوښونو يې پوښي او عقلونو [او روحونو] ته لاره کوي، لکه بدن ته د بيماريو لاره کول، دا هماغه فکري ارتداد دی چې هره ورځ يې نښې نښانې زموږ سترگو ته درېږي لکه خپرېدونکې ورځپاڼې، وېشل کېدونکي کتابونه، خرڅېدونکې مجلې، خپرېدونکې ويناوې، د ټلويزيونونو خپرونې او سريالونه، بایېدونکي دودونه او رواجونه، او پلې کېدونکي قوانين. دا پټ ارتداد زما په نظر، تر ښکاره ارتداد لا خطرناک دی ... [!] دلته [د مؤمنانو] موکده فريضة د فکري ارتداد په وړاندې مقاومت او د هغوی د دعوتگرو پر ضد د هغوی په خپله وسله مبارزه ده ... [لکه] د آسماني او ځمکني اديانو مطالعه، د ليبرال سيکولريزم مطالعه، د مارکسيزم د فلسفې مطالعه، د پوزيتويزم د مکتب مطالعه، د معاصرو فلسفو مطالعه، د ادبياتو، روزنې، انساني او اجتماعي علومو د مختلفو مکتبونو مطالعه.» (هماغه اثر: ۲۰۶ - ۲۰۹)

قرضايي چې کله د پټ ارتداد په باره کې خبرې کوي، لحن يې توند او يرغلز دی خو په ډاگه نه وايي چې دا وگړي او بهيرونه څوک دي. ځينې نمونې چې دی يې يادوي، ډېرې پراخې دي او ډېر ليکوال، خبريالان، هنرمندان، تحليلگران او ... رانغاړلي شي. دی سره له دې چې پر توندلارو ډلو نيوکې کوي، خو بيا هماغه شور او غوغا چې توندلارې ډلې يې د خپل تشدد د توجيه لپاره کاروي او اکثره وگړي مرتد گڼي، قرضايي هم هماغه نارې په بله بڼه تکراروي. لکه څنگه چې يې وینو، قرضايي دلته په تناقض کې ښکېل شوی دی، په يوه ځای کې له خلکو او ډلو سره د خشن فيزيکي ټکر پلوی نه دی او له هغوی سره په فکري وسلې سره مقابلې غوره گڼي، خو په بل ځای کې بيا غواړي چې پر دغو ډلو او خلکو د عامو وگړو غوسه راوپاروي او هغوی ته جزا ورکړي. هغه په دې پوښتنې پسې سر نه گرځوي چې که څوک يا کومه ډله په اسلامي ټولنه کې په ارتداد تورن شي، په تېره بيا هغسې چې پخپله هم وايي چې ارتداد ښکاره هم نه وي او څوک يې رسماً مرتد ونه شي بللی، نو له هغوی سره به څه وشي. دا ډول خبرې د ياغي خشونت او تشدد لپاره لاره نه هواروي؟ د دې سبب نه

کېږي چې هره ډله بیا هر څوک مرتد وگڼي او په وژلو یې لاس پورې کړي؟ خلکو ته د دې موضوع حواله کول به د صحرايي محکمو سبب نه شي؟ دا کار د توندلارو جهادي ډلو له چلنده څه توپیر لري؟ کېدای شي قرضايي ووايي چې موږ د هغوی د وژلو پلوي نه یو او همدا به بس وي چې په ټولنیز لحاظ د هغوی حیثیت ترور شي، بې له دې چې وینه یې تویه شي. خو هر څوک چې د دیني ټولنو روحیه ورته معلومه وي، پوهېږي چې په دیني لحاظ د چا د شخصیت ترورول او د کفر او ارتداد ټاپه پرې لگول، به ژر یا په ځنډ د هغه د فیزیکی قتل او ترور سبب هم شي. قرضايي ښه پوهېږي چې د ده د کتاب تر تألیف یوه لسیزه مخکې، همدغه کار چې ده او ملگرو یې پیل کړی و، د دې سبب شو چې د تېرې پېړۍ په نویمه لسیزه کې د مصر- څو نامتو لیکوال او متفکران ووژل شي یا حمله ورباندې وشي او یا د وطن پرېښودو ته اړ شي. دې ته ورته کارونه په پاکستان، بنگله دېش، ترکیه، ایران او ځینو نورو هېوادونو کې هم شوي دي.

له فکري مخالفانو سره دا ډول چلند او هغوی د تکفیر او ارتداد په وسلې ویشتل، سړي ته دا تصور ورکوي چې گواکې د دغو منځلارو او هغو توندلارو بهیرونو تر منځ چې د اسلامي ټولنې د رهبرۍ پر سر سخته سیالي سره لري، یو ډول ملگرتیا وي. گواکې دوی به په داسې ځایونو کې په خپلو منځو کې خپلې دندې وېشي- چې د مخالفانو د ځپلو د بهیر یوه برخه به سیاسي په اصطلاح منځلاري اسلامکاري په غاړه اخلي، او بله برخه یې توندلارو اسلامکارو ته پرېږدي. په بله وینا، یوه ډله یې حکم امضا کوي او بله یې اجرا کوي. منځلاري اسلامکاري هغه کسان چې بل وړ فکر کوي، په ارتداد، له دیني ارزښتونو سره په دښمنۍ، او له دننه څخه د اسلام په راپرځولو تورنوي او دا تور په ټولنه کې دومره زیات خپروي چې د دوی په خپله وینا، د اسلامي ټولنې په عمومي وجدان کې منفور شي. کله چې څوک یا کومه ډله دې ځای ته رسېږي چې په عمومي افکارو کې د کرکې او غوسې وړ شي، نو بیا د توندلارو ډلو وار رارسېږي چې هغه کسان چې مرتد او دین دښمني پېژندل شوي دي، ووژني. کله چې مصري لیکوال ډاکټر فرج فوده همدا رقم ووژل شو، شیخ غزالي په محکمه کې د قاتلانو په ګټه شهادت ورکړ او ویې ویل: «دوی هغه کس وژلی دی چې [هغه اساساً] مباح الدم او مرتد او د وژلو وړ و، او دوی په حقیقت کې د امت له اوږو څخه د شرعي ګناه بار لرې کړی دی، او یوازینی تور چې دغه زنداني شوي ځوانان یې باید حساب ورکړي، د حد د تطبیق په برخه کې د حکومت په قلمرو کې مداخله ده، او په اسلام کې د حکومت په چارو کې د مداخله کوونکي لپاره د کومې جزا وړاندوینه نه ده شوې... بې له شکه چې په ټولنه کې د مرتد شتون، لکه هغه میکروب دی چې خپل زهر شیندي چې خلک له اسلام څخه لرې کړي، او دا واجبه ده چې حکومت داسې کسان ووژني، او که حاکم دا کار ونه کړ، نو بیا عام خلک د دې کار د ترسره کولو دنده لري.» د دې کیسې

تريخ طنز دا دی چې کله قاضي قاتل پوښتي چې ولې دې قتل کړی دی؟ هغه وايي ځکه چې د اسلام دين ته يې سپکاوی کړی و. قاضي پوښتنه کوي چې په کوم کتاب کې يې؟ هغه وايي زما د لوستلو سواد نشته چې کتابونه يې ولولم! قاضي وايي نو څنگه پوه شوې چې اسلام ته يې سپکاوی کړی دی؟ هغه وايي چې عالمانو دا خبره کړې وه. (۷) تر دې تريخ طنز يې لا دا دی چې تقريباً دوه لسيزې وروسته، مشهور عراقي ليکوال او فقيه، ډاکټر طه جابر العلواني، په يوه ټلويزيون کې وويل چې تر هاغې پېښې وروسته يې له شيخ غزالي سره د ارتداد په اړه بحث کړی و او هغه ويلي وو چې په اسلام کې د ارتداد لپاره حد نشته! علواني وايي چې له هغه مې پوښتنه وکړه چې ولې دې په محکمه کې شهادت ورکړ او فرج فوده دې د ارتداد په وجه مهډور الدم وباله؟ غزالي ويلي وو «که مې دا کار نه وای کړی، هغه ځوانان به وژل کېدل» [!] يعنې د خپل ليدلوري خلاف يې ادعا کړې وه چې مرتد د اسلام په نظر، د وژلو دی. دا په دې چې د فرج فوده قاتلان له مجازاتو وژغوري!

بېرته به د «جهاد په داخلي کچه» بحث ته راوگرځو.

د حاکمانو پر ضد خروج:

که کوم حکومت له اسلامه منحرف شي، يا په اسلامي ټولنه کې له اسلامه منحرف شوې ډلې راپيدا شي، نو بيا د هغوی پر ضد جهاد کولی شو؟ دا په هغو مناقشه يي مسایلو کې ده چې د جهادي ډلو او منځلارو اسلامکارو ډلو تر منځ يې په اړه سخت اختلاف دی. قرضاوي وايي هغه کسان چې نن سبا خلک د حاکمانو پر خلاف وسله وال پاڅون ته رابولي: «فکرونه يې د کلک سلفيت، د تکفير د جماعت، او په وسله والو فعاليتونو کې د بوختو جماعتونو د فکرونو گډوله ده، او د دوی فکرونه زموږ د پخواني تاريخ د خوارجو له فکرونو سره ورته دي.» (هماغه اثر: ۲۱۸) قرضاوي دلته د حکومتونو او ډلو ترمنځ توپير کوي. هغه د منحرفو ډلو او وگړو د مقابلي لپاره د «مدني جهاد» وړانديز کوي او باور لري چې د سوله ييزو وسايلو ډېروالی موږ له دې اړتيا څخه خلاصوي چې وسلې او جگړې ته لاس پورې کړو. هغه دا وسايل دغه شيان گڼي: «د جمعې ورځې خطبې، علمي او فکري ويناوې، ديني او روزنيز درسونه، راغونډې او متمرکزې خپرونې، په رسنيو کې علمي او فرهنگي خپرونې، د مجلو او ورځپاڼو خپرول، قضائيه قوې او محکمې ته پناه وروړل، د فرهنگي ټولنو ايجادول، د سياسي گوندونو تاسيسول، او داسې نور.» (هماغه اثر: ۲۲۲ - ۲۲۳) لکه څرنگه چې «شعر او رښه هم اهميت لري...» (هماغه اثر: ۲۲۶) په دې برخه کې مدني جهاد هم مهم دی: «علمي او فرهنگي ډگر، ټولنيز، اقتصادي، د ښوونې او روزنې، د روغتيا، د چاپېريال، او ټول تمدني ډگرونه.» (هماغه اثر: ۲۳۲)

خو که حکومت له اسلامه منحرف شوی و، نو بیا؟ قرضايي يې پر دوو برخو وېشي، يوه برخه هغه حکومتونه دي چې له اسلام او اسلامي احکامو سره رسمي مخالفت نه ښکاره کوي، خو چندان يې پالي هم نه. دی وايي: «ځينې داسې حکومتونه گناهکار بللی شو ځکه چې د اسلام له ځينو احکامو او ارشاداتو سره مخالفت کوي ... داسې حکومتونه نور څوک له اسلام څخه وتلي نه گڼي، به غير له خوارجو او د هغوی همفکرانو څخه... دا هماغه حکومتونه دي چې ما آرام يا معتدل سيکولر بللي دي.» (هماغه اثر: ۱۳۳۰) د قرضايي په نظر، له داسې حکومتونو سره بايد په سوله ييزه لاره چلند وشي او د حکومتونو د اصلاح په برخه کې د نورو ملتونو له تجربو څخه استفاده وشي.

خو هغه حکومتونه چې له اسلام سره په ښکاره مخالفت کوي، حکم يې بل شان ښکاري. هغه د دې حکومتونو په اړه وايي چې نه يوازې اسلام نه پالي: «بلکې د اسلام له دعوتگرو سره دښمني کوي او سختې هلې ځلې کوي چې په عمومي او خصوصي ژوند کې د ديندارۍ چينې وچې کړي ... ان تر دې چې که مسلمانان ښځه په ټيکري سر پټ کړي، دوی يې په قانوني لحاظ مجرمه گڼي او هغه له خپلو انساني حقونو لکه تحصيل، کار، او درملنې څخه محرومي... داسې حکومتونه يوازې گناهکار نه شو گڼلی ... پر دوی له کفر پرته بل حکم نه شو کولی ... او د دوی له حال سره هغه حديث جوړېږي چې وايي: «مگر دا چې له هغوی څخه ښکاره کفر ووينئ...» (هماغه اثر: ۱۳۳۱) قرضايي دې حديث ته ځکه اشاره کوي چې په سر کې يې د حاکمانو پر ضد پاڅون منع شوی دی مگر دا چې ښکاره کفر وکړي. قرضايي د حکومتونو له دې دوهم ډول سره جهاد واجب گڼي، خو وايي: «له داسې حکومتونو سره جهاد مختلف ډولونه لري او رتبې او درجې يې هم ډېرې دي. دا خبرې په دې پورې اړه لري چې دې حکومتونو څومره ظلم کړی دی، د اسلام له اساساتو څخه څومره لرې شوي دي، او همدارنگه له دې حکومتونو سره د اسلامي ډلو د مقابلې شرايط او امکانات څرنگه دي ... او دلته هماغه نبوي حديث برابرېږي چې که څوک کولی شي، منکر دې په لاس سره منع کړي او که يې ونه شول کولی، په ژبې سره او که بيا يې ونه شول کولی، په زړه سره ... يعنې هغه ډلې چې کافي ځواک او توان نه لري، لانجه دې نه جوړوي او خپل وگړي دې په نابرابر جنگ کې د مرگي خولې ته نه ورکوي، هغه هم له داسې حکومت سره په جگړه کې چې هېڅ رحم او نرمي نه پېژني. لکه څنگه چې د ځينو اسلامي جماعتونو چلند مو وليد چې وسلې پورته کوي او ويجاړوونکو جنگونو ته وردانگي او خپل خورا ښه ځوانان قربانوي.» (هماغه اثر: ۱۳۳۱) هغه په داسې ځای کې چې د مؤمنانو سر ته د خطر احتمال وي، ان له نامسلمانانو سره په جنگ کې هم، د يوه معاصر فقيه رمضان البوطي نظر رانقلوي چې: «دلته د سر د ساتلو مصلحت د دين د ساتلو تر مصلحت بايد مهم وگڼل شي ځکه چې د دين د ساتنې مصلحت وهمي يا له واقعيته

لرې مصلحت دی.» او هغه وايي چې: «[د بوطي] دغه نظر صحيح او له فقهي بصيرت سره مل دی» (هماغه اثر: ۸۶۱)

دلته داسې ښکاري چې د قضاوي نظر دوه پورته لري، يو ستراتيژيک پور او بل تکتیکي پور. هغه په ستراتيژۍ کې د حکومتونو په مقابل کې له وسله وال قیام سره موافق دی، سره له دې چې دا په څو انتخابونو کې يو انتخاب بولي، نه يوازینی ممکن انتخاب، خو په تکتیک کې بيا د ډېرو جهادي ډلو له چال چلند سره جوړ نه دی او ځکه يې ناروا او ناکام بولي چې ماتې په کې حتمي وي. په همدې وجه وايي چې: «دا چې نن سبا اسلامي ډلې او پرگنې له دولت سره د مقابلي مادي او نظامي ځواک نه لري، نو ښه به دا وي چې سوله ییزو لارو چارو ته مخه کړي، لکه د خلکو له پوهولو څخه رانيولې د هغوی تر ايماني او فکري روزنې پورې چې په دې لاره پر حکومت اغېزه وشيندلی شي او تغيير ته يې اړ باسي.» (هماغه اثر: ۱۳۳۱) په ستراتيژۍ کې وحدت او په تکتیک کې توپير د سياسي اسلامکارو ډلو د پېژندلو لپاره مهم ټکی دی. د اخوان المسلمین، حزب التحرير، طالبانو او داعش تر منځ د خپلوۍ په گڼو اړخونو کې يو اړخ همدا دی.

له دارالاسلام څخه دباندې جهاد:

قضاوي د دارالاسلام او دارالکفر يا دار الحرب لانجمن او پېچلی مبحث هم را اخلي. لکه څنگه چې د دې ليکنې په پيل کې مو وليدل، توندلارو ډلو د دارالحرب لمن پراخه کړې او د دارالاسلام لمن يې لنډه کړې ده، ځکه چې دارالحرب هغه ځای دی چې مسلمانان حق لري ورباندې بريد وکړي او له وگړو سره يې وجنگېږي. د توندلارو په باور اکثره اسلامي هېوادونه دارالحرب دي ځکه چې د شريعت احکام په کې نه تطبیقېږي. قضاوي پر دوديزې فقهيې په تکیې سره هڅه کوي چې دا نظر رد کړي. هغه وايي: «ټول هغه هېوادونه چې اوس اسلامي ملکونه بلل کېږي او اغلب اوسېدونکي يې مسلمانان دي، دارالاسلام گڼل کېږي.» (هماغه اثر: ۸۴۹) کله چې يوه خاوره د دارالاسلام په قلمرو کې شامله شوه، بيا په آسانی سره دا ځانگړنه ورنه نه اخيستل کېږي چې دارالحرب وبلل شي، خو په خاصو شرايطو کې دا کار کېدای شي. هغه دلته د امام ابو حنيفه نظر يادوي او وايي: «[که د يوې خاورې خلک له اسلام څخه واوښتل] هغه ځای دارالحرب نه کېږي، مگر دا چې درې شرطونه ورسره يو ځای شي: لومړی دا چې له دارالحرب ملک سره گاونډۍ وي او تر منځ يې د دارالاسلام هېڅ خاوره نه وي پرته، دوهم دا چې د کفر قوانين په کې تطبيق شي، دريم دا چې په کې هېڅ مسلمان او د اسلامي هېواد هېڅ غير مسلمان تبعه په امن کې نه وي ... که په دغو دريو شرطونو کې يو يې هم کم وي، هغه ځای به دارالحرب نه وي.» (هماغه اثر: ۸۷۸) هغه همدارنگه بله فقهي اصطلاح را اخلي، «دارالعهد» يعنې هغه هېوادونه چې مسلمانانو ورسره تړون

کړی دی چې په خپلو کې به جنگ نه کوي او سوله ییز اړیکې به پالي. قرضاوي وايي: «د اسرائیل د صهیونیستي رژیم له دولت پرته، د [نننۍ] نړۍ ټول هېوادونه موږ مسلمانانو ته دارالعهدي دي، ځکه چې له نړۍ سره زموږ اړیکې د ملګرو ملتونو د میثاق پر اساس دي او موږ مسلمانان ټول د دې سازمان غړي یو.» (هماغه اثر: ۸۹۵) او په بل ځای کې وايي چې: «اسرائیل یوازینی دارالحرب هېواد دی.» (هماغه اثر: ۹۰۰) په دې حساب مسلمانان باید له نورو هېوادونو سره تړل شویو دوه اړخیزو او څو اړخیزو تړونونو ته ژمن پاتې شي او د جنگي چلند حق نه لري. د ده په نظر یوازینی هېواد چې مسلمانان باید د جنگي قواعدو پر اساس ورسره عمل وکړي، اسرائیل دی. هغه وايي چې د دې هېواد د کمزوري کولو لپاره هر لاره باید وکاروو او د هغه پر ضد جهاد د هر مسلمان، چې وس یې ولري، فرض دی او اوسني حکومتونه دنده لري چې دا لاره هواره کړي، خو: «د سختې خواشینۍ خبره دا ده چې [سره له دې چې] د مسلمانانو د اکثر وېجاو په زړونو کې د اقصی مسجد د آزادولو او د اسرا او معراج په خاوره کې د خپلو وروڼو د مرستې لپاره د جهاد شوق په لمبو دی، خو درېغه چې کمربند هېوادونه، د خپل نوم په شان، یا مخامخ هېوادونه یعنې اردن، لبنان، سوريه او مصر- ټول نه پرېږدي چې کوم مجاهد فلسطین ته ورننوځي، بلکې ځواکونه یې له پولې پر اوښتونکو کسانو ګولی چلوي، و لا حول و لا قوة الا بالله.» (هماغه اثر: ۱۲۲)

سره له دې چې د قرضاوي په نظر، له اسرائیل پرته نور ټول هېوادونه اوس دارالعهدي دي خو که د غیر مسلمانو هېوادونو هر یو پر کوم اسلامي هېواد برید وکړي، هغه هېواد به دارالحرب شي او په وړاندې یې جهاد واجبېږي. خو بیا هم، له هغه هېواد سره په جګړه کې چې په دارالحرب اوښتی دی، د جګړې نړۍ وال قوانین باید مراعات کړو، مثلاً له ګڼو وژونکو وسلو لکه کیمیاوي او اټومي وسلو کار واخلو او هلته عاموژنه او قومي تصفیې باید ونه کړو. قرضاوي د حزب التحریر د بنسټوال، شیخ تقي الدین نبهاني، نظر چې د داسې وسلو د کارولو پلوی دی، مردود ګڼي. نبهاني ویلي دي: «د مسلمانانو لپاره له خپلو دښمنانو سره په جګړه کې د اټومي وسلې کارول جایز دي، ان که مخکې تر دې چې دښمن دا کار کړی وي.» قرضاوي وايي: «زه پر داسې خبرو ډېر تم کېږم او باورمن یم چې دا د اسلام روح او اخلاقیات نه شي ښودلی ... کیمیاوي، بیولوژیکي، او اټومي وسلې او داسې نورې، چې نن سبا ګڼو وژونکې وسلې بلل کېږي او په درنګ شپبه کې زرګونه او میلیونونه انسانان وژني او ګناهکار او بې ګناه او جګړه مار او سوله خوښي یو ځای په اور سوځوي او اساساً ژوند او ژوندي ساري او انسان او طبیعت ختموي، د داسې وسلو کارول په اسلامي شریعت کې حرام دي.» (هماغه اثر: ۶۱۳) خو دا نظر مطلق حالت نه لري، بلکې د قرضاوي په نظر، ځینې استثناګانې په کې شته، لکه: «زه په دې باور یم چې پر اسلامي امت د دغو مخنیونکو وسله لرل واجب دي، په داسې مهال کې چې نور داسې وسلې لري او کېدای شي دوی پرې وګواښي.» (هماغه اثر)

او همدارنگه: «د دې وسلو د کارولو له تحریم څخه ضروري حالت مستثنا کولی شو.» (هماغه اثر: ۶۲۴) یعنې کله چې اړتیا وي، کارولی یې شو.

همدارنگه کله چې غیر مسلمان جنگیالي په جگړه کې اسیر کېږي، باید ورسره په اسلامي اخلاقو او له منل شویو نړۍ والو قوانینو سره سم چلند وکړو: «بې له شکه چې اسلام له اسیرانو سره انساني چلند او د هغوی د کرامت ساتل او د هغوی د حقونو مراعاتول واجب کړي دي، ځکه چې قرآن اسیران په هغو زیان منونکو ډلو کې شمارلي دي چې د زړه سوي، احسان او عنایت لایق دي، لکه په ټولنه کې چې مسکین او یتیم د زړه سوي دي.» (هماغه اثر: ۹۵۵) ابو عبدالله المهاجر د اسیرانو پر وژلو ټینګار کاوه او ویل یې چې اسیران په خپل ذات کې هېڅ حرمت نه لري او یوازې په دې سترګه باید ورته وکتل شي چې د هغوی په وژلو سره د مسلمانانو ملکیتونه او شیان له لاسه وځي که څنګه، خو قضاوي په تونده غاړه وایي: «سړی حیرانېږي چې څنګه ځینې کسان اسلام او اسلامي شریعت د یوه وحشي دارونکي په توګه انځوروي چې ګوندې خوله یې پرانیستې ده چې ټول خلک وډاري ... ګواکې ان که خلک د سولې نیت هم ولري، اسلام به پرې حمله کوي او که هغوی په اسلام هېڅ غرض هم ونه کړي، اسلام به ورسره غرض ولري، او که یې لاس ته ورغلل، په نه نرمېدونکي شدت به ورسره وچلېږي او بې رحمه سختي به ورسره وکړي، او په دې ډله کې د جنگ د لمبو تر تېږېدو وروسته له جنگي اسیرانو سره هم [همداسې کوي] ... د دې خلکو په نظر، اسلام له اسیرانو سره بې رحمي او د هغوی وژل جایز ګڼي، ان که هغوی عادي وګړي وي.» (هماغه اثر: ۹۷۹)

څنګه چې د مقالې په پیل کې ورته اشاره وشوه، قضاوي له غیر مسلمانانو سره د مسلمانانو رابطه د سولې رابطه ګڼي، نه د جنگ؛ او د خپل کتاب په یوه مفصل باب کې چې دوولس فصله او ۱۷۲ مخه لري، د جگړه خوښو مسلمانانو هغه مهمو دلیلونو ته ځواب وایي. دی په دې منځ کې د "و قاتلوهم حتی لا تكون فتنة"، هغه آیه چې په "آیه سيف" مشهور دی، د "بُعْثت بالسيف" حدیث، د "أمرت أن أقاتل الناس.." حدیث، د اسلام د پیغمبر غزوات، د خلفای راشدین فتوحات، او نور هغه دلیلونه چې په دې مسئله کې مطرح کېږي، په تفصیل سره خپري. (هماغه اثر: ۲۵۵ - ۴۲۷) دی غواړي پر دې نظر ټینګار وکړي چې: «په قاطع دلیل راته روښانه شوه چې د جهاد په برخه کې اسلامي شریعت د عدالت او رحمت او احسان شریعت دی، او جنگ یې په هره برخه کې اخلاقي ارزښتونو ته تابع دی، یعنې تر هغې پورې چې څوک جگړه ونه کړي، نه وژل کېږي، او ښځې او ماشومان او زړه او زړې او د صومعې راهبان او بزګران او تاجران به د اسلام د تورې له ګوزاره په امان کې وي، او هر څوک چې سوله وغواړي، د اسلام لاس به تل ورته غځېدلی وي.» (هماغه اثر: ۳۸)

قرضاوي په پای کې د مسلمانو ټولنو یوه تاواني اړخ، جگړه‌ماری او مرگ غوښتلو، ته په څیرکې سره اشاره کوي او وایي: «يو زيان چې مسلمانان ورسره لاس او گرېوان دي، دا دی چې که ته ورنه وغواړې چې لس کسه دې د خدای په لاره کې مرگ ته حاضر شي [وبه وینې چې] سل او بلکې زر کسان به رامخته کېږي او د شهادت لپاره به چمتو کېږي، خو که یې له زرو کسانو څخه وغواړې چې د اسلام لپاره دې ژوند وکړي او له اسلام سره سم دې عمل وکړي، ان لس کسه به په کې پیدا نه کړي!» (هماغه اثر: ۱۳۳۸) (۸)

تحليل او نتیجه:

د دې دوو لیکوالو، بلکې دوو فکري بهیرونو، په کتلو سره څو ټکي د لوستونکو پام ځان ته ور اړولی شي. لومړی دا چې دواړه غواړي ځان د اسلام رښتیني استازی او ویاند وگڼي او خپله انګېرنه د اسلام قطعي حکم بولي. په دې لحاظ دواړه په یو ډول وچ فکري اخته دي ځکه نه غواړي چې د اسلام د تعبیرونو ګڼوالی اصل وگڼي چې نورو رقیبانو ته یې هم لاره خلاصه شي، بلکې ټینګار کوي چې د دین یوازې همدا یو تعبیر سم دی او دا هماغه انګېرنه ده چې د دوی ډله یې وړاندې کوي. هره ډله غواړي چې د اسلام انحصاري استازولي په خپله قبضه کې ولري. دا په داسې حال کې ده چې تر هغې پورې چې د وچ فکري او د وچو قضاوتونو چاره نه وي شوې، د اسلامي ټولنو یوه عمده ستونزه به هماغسې پاتې وي او هغه ستونزه دا ده چې هره ډله د خدای او پیغمبر په استازولۍ قطعي خبره کوي.

دوهم، دواړه د خپلې ادعا د اثبات لپاره هماغه یوې سرچینې ته ځي. دواړه ډلې هڅه کوي چې خپله دعوا د متن په منځ کې دننه پر مخ بوځي، هغه که د لومړۍ درجې متنونه لکه قرآن او حدیث وي، که د دوهمې درجې متنونه لکه فقهې منابع، د حدیثونو شرحې، او د قرآن هغه تفسیرونه چې له پخوا راهیسې تر ننه پورې لیکل شوي دي. دواړه د ضرورت په وخت کې عقلي استدلال هم کوي، خو دا عقلي استدلال جزئي وي او لکه د متن د حاشیې غوندې مطرح کېږي او له متنه جلا پر هېڅ مستقل شي تکیه نه لري. په دې لحاظ، ویلی شو چې د هېڅ یوه په کار کې داسې ټینګ عقلاني اساس نه لیدل کېږي چې له متنه جلا پر خپلو پښو ودرېږي. حال دا چې د عقل په رسمیت پېژندنه او د دین په ژبه، پر تکویني آیتونو او سنتونو باور، داسې عقلاني دستګاه غواړي چې که یو مخ پر خپل اساس هم عمل ونه کړي، لږ تر لږه له وحیاني دستګاه سره متوازن عمل خو دې وکړي او دا دواړه د یو بل تکمیلوونکي وي.

درېم، په آسانۍ سره لیدل کېږي چې سنتي فقه مختلف تعبیرونه لري او هر څوک چې د خپلې مفکورې د اثبات لپاره ورنه کار واخلي، لږ یا زیات خپلې موخې ته رسېږي او دا د نننۍ نړۍ په اسلامي ټولنو کې یوه تر ټولو مهمه ستونزه ده. له دغو منابعو څخه هم تر ټولو توند نظرونه را ایستلی شو او هم تر ټولو نرم نظرونه. دا چې تقریباً د ټولو اسلامي ټولنو فکري مرجعیت همدغه دیني سنتي منابع دي نو د دې منابعو د زده کړې څرنگوالی خاص اهمیت لري. که د سنتي منابعو د زده کړې او مطالعې پر میتود مهم علمي کار ونه شي، د دې امکان به ډېر زیات وي چې د دې مبحثونو ځینې مینه وال به خورا توندو نظرونو ته ورمات شي. د ابو عبدالله المهاجر کتاب چې د داعش یوه مهمه فقهی منبع ده، د دې ډلې د پیدایښت په کلونو کې نه، بلکې پر افغانستان د طالبانو د واکمنۍ پر مهال لیکل شوی او لیکوال یې تر دې مخکې د اسلام آباد له پوهنتون څخه په شرعیاتو کې د ماسټرۍ سند ترلاسه کړی و. د ده له کتابه ښکاري چې پر فقهی متنونو مسلط دی.

خلورم دا چې دواړه بهیرونه په ایډیالوژیک لحاظ د سیاسي اسلام ډلې دي. په سیاسي اسلام کې د قدرت او حاکمیت موضوع د ټولو موضوعاتو په مرکز کې ده، او معرفتي کارونه د هغې په څنډو او حاشیو کې کېږي او د قدرت په محور کې چورلي. په سیاسي اسلام کې اساسي پوښتنه د انسان آزادي او د هغه آزادانه انتخاب نه، بلکې پر انسان د یوې بیروني غوښتنې تطبیقول دي. دا هغه څه ده چې ځینې کسان غواړي د دین په نامه یې پر خلکو وتپي او خپلې غوښتنې د خدای غوښتنې یا د شریعت تطبیقول بولي. دا هغه غوښتنې دي چې په اصل کې پر خلکو د یوې ډلې د حاکمیت وسیله ده. خو دا چې انسان دې د خپل برخلیک د ټاکلو حق پخپله ولري او د تېروتنې حق ولري او د خپلو تېروتنو پر ومني، هغه مبحثونه دي چې په دې فکري منظومه کې یې څرک نه شته. سیاسي اسلام انسان مکلف موجود گڼي او د نظر ټول دروني اختلافونه یې پر دې دي چې دغه مکلفیتونه دې څرنگه ترسره شي، نه پر دې باندې چې حق تر تکلیف پرمخه دی.

یوازې په مدرنه نړۍ کې تکلیف او مسوولیت د حق پر اساس او له حق سره په تعادل کې وي. سیاسي اسلام حق غوښتونکی انسان نه مني، بلکې د هغه مطلوب انسان مکلفیت منونکی انسان دی چې ټولې پوښتنې یې په دې اړه وي چې څنګه خپل ټاکل شوي مکلفیتونه ترسره کړي او که کوم حق ولري، دا حق به د هغه د ترسره شویو مکلفیتونو په حاشیه کې وي. همدا وجه ده چې دا دواړه صاحب نظران د طلب جهاد، یعنې د نورو هېوادونو فتح کول، فریضه گڼي خو یو یې په گرمې وسلې سره او بل یې په سړې وسلې سره دا کار کول غواړي. دواړه په شرعي لحاظ د گڼوژونکو وسلو درلودل واجب گڼي خو یو یې پر دښمن د برید لپاره او بل یې د دښمن د مخنیوي او ضروري حالتونو لپاره.

پنځم، دواړه د بل وړ فکر کوونکو په وړاندې خشن دریځ لري. د داعش لیکوال، د شیخ الدوسری په ژبه، وایي چې د خدای د عبودیت لپاره په کار ده چې هغه کسان ووژل شي چې [د ده په باور] الحاد او اباحت کوي او دا چې هغوی د دوی د انګېرنې خلاف نظر ورکوي، ګواکې پر الهي وحي ملنډې وهي او خپل قلمونه او تبلیغات د دین پر ضد کاروي. قرضايي هم د حکومتونو ملګري عالمان، درباري عالمان بولي او په درېغه وایي چې څوک نشته چې پر هغوی د ارتداد شرعي حکم عملي کړي. د ده په نظر د ارتداد لمن داسې پراخه شوې ده چې ورځپانې، مجلې، سینماګانې، ټلويزيونونه، بحثونه، تحليلونه، دودونه او قانونونه رانغاړي او سره له دې چې د هغوی د ارتداد په اړه څرګند دلیل نشته خو تر ښکاره ارتداد لا زیات خطرناک دي او په مقابل کې یې جهاد فرض دی او که حکومتونه دا مسوولیت نه ترسره کوي، باید د عامو خلکو غوسې ته یې حواله کړو چې د دیندارو پر ګڼو د اورشیندنې په اور ايرې شي. دا دواړه کسان د فقهې او د فقهې د اصولو د طبیعت خلاف، کله چې خبره د بل وړ فکر کوونکو کېږي، د فقهې ژبه پرېږدي او د انشا او خطابې په ژبه غږېږي او په اوږدو ګلي خبرو سره د ډېرو بل وړ فکر کوونکو د حذفولو لاره هواروي، حال دا چې فقه او د فقهې اصول هر وخت د قاعدې او ضابطې په ژبه غږېږي. ابو عبدالله المهاجر، د مرجئه په ګډون، ټول مذهبونه او ټولې مسلمانې فرقې خطرناک دښمنان ګڼي، او قرضايي اکثره بل وړ فکر کوونکي، چې د ده په باور په هر ځای کې شته او پراخ ارتداد یې رامنځته کړی دی، خطرناک دښمنان بولي.

اوس چې د دې دوو بهیرونو تر منځ داسې ورتهوالي لیدل کېږي، نو د قرضايي د هڅې قدر باید ونه کړو؟ ښکاره ده چې داسې نه ده. د جهاد او د جهاد د تبعاتو موضوع پېچلې او حساسه موضوع ده او هغه کسان چې د قرضايي غوندې هڅه کوي چې پر سنتي منابعو په تکیې سره، د جهاد په اړه د توندلارو له تعبیر څخه متفاوت تعبیر وړاندې کړي، د قدر وړ دي. دا په دې چې په اسلامي ټولنو کې د توندلارو جهادي ډلو د نظر ځوابول، پر سنتي منابعو او فقهې له دغسې لاسبری پرته ناممکن دي. دا خبره ځکه مهمه ده چې د اکثره مسلمانانو په نظر، دغو منابعو ته ورته ځان ته ورته ګڼل کېږي. د دې لپاره چې ځان ته دغه ورته ځان ته د داعش او طالبانو د ورته غوندې نه شي، یوه لاره یې دا ده چې څوک له سنتي منابعو سره دومره ښه بلد وي چې د هغسې انګېرنو مخه ډب کړي. قرضايي، غزالي او ځینو نورو په دې کار کې د ستاینې وړ هلې ځلې کړې دي.

خو لا اساسي پوښتنه دا ده چې: د قرضايي او هغه ته ورته کسانو لاره د افراطي جهادیزم د ستونزې اساسي چاره کولی شي؟ په دې لاره د خشونت او ترهګرۍ د څرخ درېدلو ته هیله من کېدای شو؟ داسې نه برېښي چې ځواب دې یې «هو» وي. تر ټولو مهم دلیل یې د داسې کتابونو له لیکلو سره سره، د خشونت زیاتېدل دي. نو دا

پوښتنه کولی شو چې د منځلارو د خبرو د ناکامۍ یا د لږې کامیابۍ علت به څه وي؟ د دې قلم د څښتن په باور، دا ډول هڅې یوازې د یوه جگړه پالي بهیر تلطیف (نرمول) گڼلی شو، نه تر دې زیات. عمده علت یې دا دی چې له دې منابعو څخه د قرضایو او د منځلارو ډلو د انګېرنې د درون دیني اعتبار اندازه د توندلارو ډلو له درون دیني اعتبار سره یو شان دی. یعنې، که د فقهي په ژبه وغږېږو، دواړه انګېرنې اجتهادي او ظني بڼه لري او هېڅ اجتهاد او ظن په خپل ذات کې تر بل اجتهاد او ظن غوره نه دی او د اسلام قطعي حکم نه شي مطرح کولی. یوازې په بیروني عاملونو او قرائنو سره یو اجتهاد تر بل اجتهاد غوره گڼلی شو.

اصلي خبره دا ده چې موږ د تأویل له دوو سیستمونو سره مخ یو چې دواړه د بلې زمانې سیستمونه دي ځکه چې د بلې زمانې پوښتنې او غوښتنې او ابزار پسې غواړي. د هاغه مهال په فکري ماحول کې انسانانو د خپل دین د انتخاب حق نه درلود او که په هر دلیل سره یې د دین په باره کې بل ډول باور پیدا کړی وای، د وژلو به وو. د هاغې زمانې په فکري ماحول کې نړۍ په دوو یا درېو هېوادونو وېشل کېدله: دارالاسلام او دارالکفر. او دارالکفر بیا دوی برخې لرلې: دارالحرب او دارالعهد. دا صحیح ده چې قرضایو هڅه کوي چې د دارالعهد لمن دومره پراخه کړي چې ان د امریکا متحد ایالتونه او روسیه او ان چین - له دې سره سره چې د اویغور له مسلمانانو سره څه ډول چلند کوي - راوغاړي، خو د نړۍ د پېژندلو دا ډول ذهنیت اساساً د اوسنۍ نړۍ له وضعیت سره هېڅ نه جوړېږي. په اوسنۍ نړۍ کې فکري ترقي، علمي پرمختګونه، د هېوادونو او ملتونو تر منځ د اړیکو بودې تنستې، د گټو او مصالحو مختلف پټونه له دې ډول ذهنیت سره اړخ نه لگوي. د تأویل دغه دوه سیستمونه په داسې میدان کې سره مخامخ کېږي چې پوځونو په کې د داسې زمانې د پوځونو په شان مورچې نیولې دي چې هغه زمانه نوره ګردسره نشته او په اوسني دور کې د هاغې زمانې په دود چلند د ناوړین سبب کېږي. دا هماغه د منځنیو پېړیو سیستم دی چې ډېری هنري او سینمائي تولیدات، رسنیز بحثونه، علمي څېړنې او داسې نور ارتداد گڼي او د نیوکې کولو په نیت د سیکولریزم، پوزیتیویزم، لیبرالیزم او داسې نورو موضوعاتو مطالعه جهاد بولي. دا د اوسني پېر له فکري مقولو سره د آشنایۍ کاریکاتورې بڼه ده چې که جدي وگڼل شي، ناوړین زېږوي او که جدي ونه گڼل شي نو تر یخ طنز پنځوي.

دا صحیح خبره ده چې د سینما، رسنیو، ورځپاڼو، پوهنتونونو او نورو کارونه باید نقد کړو یا یې نقدولی شو، او دا کار په ټوله نړۍ کې سم دم روان دی خو دا چې دا شیان د پراخ تولید ارتداد نښه وگڼو او پر ضد یې جهاد تجویز کړو، دا نو د تېرو پېړیو په کلاگانو کې ساه اخیستل دي، ان که دغه جهاد مدني جهاد هم وبولو او نمونې یې د بې خونديو او بې رنگو مذهبي سریالونو جوړول وگڼو.

د مسئلې غوټه دا ده: له خپل عصر څخه بهر پاتې کېدل، د تېرو وختونو مقدس گڼل، ننني انسان ته د شک په سترگه کتل، او په نړۍ واله شوې نړۍ کې د پردیتوب احساس.

له افراطي او خوشونتپاله جهادیزم سره مقابله لپاره له سنتي منابعو څخه د یوه معتدل روایت را ایستل د توندلارو د تعبیرونو شدت څه نا څه را کمولی شي. دا کار به توندلارې پرې نه ږدي چې خپله انګېرنه د دین یوازینۍ سمه انګېرنه وښيي. خو دغه هڅې په آخر کې ایله د مسکن کار کوي، نه د علاج. دا کار کولی شو چې په معتدله سنتي لاره ووايو چې وسله واله جګړه لازمه نه ده او ښه به وي چې د هغې پر ځای نرمه ناولسوله واله جګړه وکړو، خو نتیجه به یې یو شی وي او دا نتیجه جګړه ده. د ننني انسان ضرورت له جنگ او خوشونت څخه راوتل دي. جګړه که په هر نوم او له هر لوري وي، باید ځان ترې وباسو. د ننني انسان ضرورت د همکارۍ د لارو پیدا کول دي چې د نړۍ والو ستونزو چاره وکړي. نننی انسان باید هغه ستونزې له مخې لرې کړي چې ټول انسانان، ټول ژوندي ساري او ټول طبیعت گواښي. په جګړې سره، هغه که نرمه وي که سخته، د انسانانو تر منځ همکاري نه شو رامنځته کولی. دا کار په تفاهم سره کولی شو؛ د فرهنګونو په متقابل درک سره یې کولی شو؛ په دې یې کولی شو چې تمدنونه یوازې تور یا یو مخ سپین ونه بولو؛ او په دې یې کولی شو چې په ټولو ملکونو کې جګړې ته منطقي حل لاره ولټوو. دې هیله ته د رسېدو لپاره نوي تأویلي سیستم ته ضرورت لرو چې انسان او جهان په کې بله معنا پیدا کړي؛ نوې پوهې په کې اعتبار خپل کړي؛ د نوي عقلانیت لپاره په کې ځای وي؛ په جوړولو کې یې د اخلاقو نړۍ وال اساسات نقش ولري؛ او په آخر کې له دې سیستم څخه د دین داسې تصویر راوځي چې د سولې او سوله ییز ژوند زېږی ولري، نه د تفرقې او دښمنۍ زړی.

مل لیکنې:

1. د ابو عبدالله المهاجر په اړه یې لیکلي دي چې هغه غوره گڼل چې پټ پاتې شي او په رسنیو کې، ان په جهادي رسنیو کې، یې له ښکاره کېدو څخه ډډه کوله. هغه په ټولو جهادي څانګو کې لوی نوم لري او کتاب یې د دوی تر ټولو مهمه فقهی مرجع گڼل کېږي. خو دی د سازماني اړیکو په حساب، ډېر خوځنده و. د طالبانو د واکمنۍ پر مهال یې په خوست، کابل، کندهار، او هرات کې د القاعدې غړو ته تدریس کاوه، خو په عین وخت کې به یې پر طالبانو انتقاد کاوه چې په شرک او بدعت اخته دي او ځانونه یې په کافي اندازه په اسلام نه دي برابر کړي. بیا اسامه بن لادن پر هغه

فشار راوړ چې له مخالفت او انتقاد څخه دې لاس واخلي. هغه به پر بن لادن او ظواهري هم نیوکه کوله او د دوی تکتیکونه یې نه منل. په دې برخه کې د هغه نظر د ابو مصعب زرقاوي نظر ته نژدې و خو کله کله به یې له هغه سره هم اختلاف درلود او له دې سره سره چې زرقاوي ډېره هڅه وکړه چې دی عراق ته وبولي او د خپلې ډلې د فقهي کمیټې مسوولیت وروسپاري، خو ده نه منل. کله چې د عربو پسرلي په مصر کې د حسني مبارک رژیم راوپرځاوه، المهاجر خپل ټاټوبي ته ورستون شو، خو لږ وروسته بیا مجبور شو چې ځنې لار شي. د داعش له پیدا کېدو سره، د هغه کتاب د دې ډلې تر ټولو مهمه فقهي منبع کېږي او دا ډله هڅه کوي چې د خپلو غړو لپاره درسونه او زده کړې د همدې کتاب له مخې چمتو کړي، خو ده پخپله له دې ډلې سره له یو ځای کېدو او په تشکیلاتو کې یې له برخه اخیستلو څخه ډډه وکړه. وروسته په سوريه کې د جبهة النصرة له ډلې سره یو ځای شو چې دا د القاعدې یوه څانګه ده او رهبر یې ابو محمد جولاني دی. دا ډله بیا له داعش سره ورانېږي او المهاجر له جولاني سره هم اختلاف پیدا کوي. په آخر کې چې دی د حلب په غربي څنډه کې د باتبو کلي ته نژدې د امریکا په رهبرۍ د ائتلافي ځواکونو په هوايي برید کې وژل کېږي، هېڅ جهادي ډله هغسې غبرګون چې تمه یې کېده، نه ښيي. د یوه عرب لیکوال په وینا، ګواکې هغه د ټولو په سترګو کې یوازې د وینې د فقهي د کتاب حد ته راتیت شوی و.

2. عربي وېب سایټ 21، باسل درویش، د چارلي وینټر او عبدالله السعود له خولې یوه ګډه مقاله کې چې عنوان یې دی «د اسلامي دولت د ډلې د تیوريسن مړینه» په دې وېب سایټ کې خپره کړې ده.

3. المهاجر، ابو عبد الله، مسائل فی فقه الجهاد، لیکوال د دې کتاب یوه پي ډي ایف نسخه ترلاسه کړې ده چې بې نېټې ده او د چاپ ځای یې هم په کې نه دی ښودل شوی. په دې مقاله کې له همدې نسخې څخه استفاده شوې ده.

4. القرضاوي، يوسف، فقه الجهاد دراسة مقارنة لأحكام الجهاد و فلسفته فی ضوء القرآن و السنة، مكتبة وهبة، القاهرة، دریم چاپ، 2010

5. څه چې په [] او { } کې لولئ، د مقالې د لیکوال [او یو نیم ځای کې د پښتو ژباړن] خبرې دي چې کله د اوږدو عبارتونو د لنډولو او کله د ځینو عبارتونو د توضیح لپاره راغلې دي.

6. د دې کتاب په لیکلو کې له ۱۶۸ کتابونو څخه ګټه اخیستل شوې ده چې ټول یې پخوانۍ او معتبرې منابعې دي.
7. د فرج فوده د وژلو پېښه او بیا د نصر- حامد ابو زید محاکمه او ورباندې د ارتداد حکم کول، د شلمې پېړۍ په نویمو کلونو کې د عربو په فکري نړۍ کې په خورا جنجالي پېښو کې حسابېږي. فرج فوده باورمن و چې دین او حکومت دې سره بېل وي او ویلي یې وو چې په دې اړه به په عام محضر کې له سیاسي اسلامکارو سره مناظره وکړي. دا مناظره د ۱۹۹۲ په جنورۍ کې د قاهرې د کتابونو په یوه نندارتون کې جوړه شوه چې یوې خوا ته یې فرج فوده او احمد محمد خلف الله وو او بلې خوا ته یې محمد غزالي او محمد عماره محمد مامون هضیبي. فرج فوده تر دې مناظرې څو میاشتې وروسته د شیخ عمر عبدالرحمن د اسلامي جماعت دوو ځوانو غړو وواژه.
8. په هغه کتاب کې له ۳۱۹ کتابونو څخه د منبعې په حیث کار اخیستل شوی دی او د مؤلف په وینا یې د څېړنې او د کتاب د لیکلو لپاره یې شپږ کاله لگولی دي.

(2)

تکفيري گري او ريښې يې

د تکفير سرطان

که تمدن داسې ژوندی موجود وگڼو چې کېدای شي په بېلابېلو ناروغيو اخته شي، نو اسلامي تمدن نن سبا په سرطان اخته دی، په داسې سرطان چې په آخر کې به یې پرې باسي. دا بدغونی سرطان تکفيري تمایل دی. کله چې د اسلامي تمدن خبره کوو، منظور مو پخپله اسلام نه دی، بلکې هغه شی دی چې مسلمانانو رامنځته کړی او انساني محصول دی.

که څوک داسې تصور کوي چې تکفیر یوازې په داعش یا د التکفیر و الهجرة په ختمې شوې ډلې پورې محدود دی، دا به غلطه وي. د مرحوم سید قطب او مولانا مودودي په آثارو کې د تکفيري ذهنیت څرکونه ښه ډېر دي. همدارنګه د سلفیت څانګې او هغه حنفيتي نسخې چې له سلفیت څخه خړوبېږي، او د صفوي پېر او تر صفوي مخکې تشیع ډلې هم په تکفيري ذهنیت ککړې دي.

د اسلام په تاریخ کې یوازینی بهیر چې له تکفيري چلند سره یې خپلې پولې له هماغه پيله مشخصې کړې دي، اصیل حنفیت و. د حنفیت لارښود امام ابو حنیفه رحمه الله علیه په ښکاره وویل: «لا نکفر أحدا من من أهل القبلة» یعنې موږ هېڅ اهل قبله مسلمان کافر نه ګڼو. البته د اشعري مکتب ځینو مشرانو لکه امام الحرمین جویني او امام غزالي هڅه وکړه چې دا موضوع په ضوابطو کې ایساره او په یو ډول سره یې محدوده کړي، خو د ختمولو لپاره یې اساسي هڅه ونه کړه. نور بهیرونه لږ یا ډېر د تکفیر په میکروب ککړ وو. دا خبره د امام ابو حنیفه د یوه شاګرد، امام محمد، د ځینو فقهي نظرونو په مقابل کې د ابن حنبل په سخت دریځ کې او همدارنګه د نورو مسلمانو فرقو او جماعتونو په وړاندې د ابن تیمیه او ابن القيم او ابن عبدالوهاب په سختو دریځونو کې لیدلې شو، چې دوی به امام غزالي او ابن عربي غوندې کسان ملحد ګڼل. همدارنګه د ځینو حنفي وزمو کسانو په فقهي رسایلو کې لولو چې که څوک د کوم عالم پښې د ملنډو په خاطر پښې ګڼکې وې بولي نو کافر به شي!! همداسې د شیعیانو ځینې مذهبي مراجع سنيان مؤمنان نه بولي.

خو دغه میکروب د وروستۍ پېړۍ د سیاسي او ټولنیزو بدلونونو په وجه په اسلامي تفکر کې بد رقم خپور شوی دی او هغه کسان چې خطرناک تکفيري ذهنیت لري او اسلامي ټولنې جاهلي ټولنې بولي، د اسلامي مرجعیتونو او قدیسو مسلمانانو په جامه کې معرفي شوي دي. نن سبا موږ د تکفیر له ناروغۍ سره نه یو مخ، بلکې د تکفیر له داسې سرطان سره مخ یو چې د مسلمانانو د ژوند په مختلفو پټونو کې ریښې ځغلوې. ډېر داسې ځوانان شته چې څوک یوازې د جامو په وجه د دین له دایرې خارجوي، هغه خو لا څه کوي چې ځینې عالم ګوتي هغه څوک، چې خوښ یې نه وي، په ډېره وړه پلمه کافر ګڼي.

دا ستونزه يوازې د افغانستان نه ده، يوازې د سنيانو هم نه ده، بلکې د دواړو فرقو (سني او شيعه) زيات لارويان تکفيري ذهنيت لري. خو په افغانستان کې دا ښکارنده داسې بريد ته رسېدلې ده چې سړي ته اندېښنه ور اچوي. محمد عابر جابري ويلي دي چې په ټولو تمدنونو کې - چې په تاريخ کې هست شوي دي - افراطي عناصر وو، خو د تمدنونو په څنډو کې وو چې شور يې چندانې نه اورېدل کېده. هر کله چې دغه عناصر د تمدن منځ ته لاره وکړي او غږ يې د معتدلو ځواکونو تر آواز پورته شي، د هغه تمدن مرگ پيلېږي. نن سبا په اسلامي تمدن کې د تکفيري ذهنيت غږ تر هر آواز اوچت دی.

حقيقت دا دی چې څو لسيزې کېږي چې تکفيري اصطلاح په سياسي ادبياتو کې ننوتلې ده او د ځينو ديني ډلو د ځانگړنې د بيان لپاره کارول کېږي. په وروستيو کلونو کې د داعش له رادبره کېدو سره، د دې اصطلاح کارول لا پراخ شول او کله کله پر ځينو ډلو يا وگړو د تور په بڼه کارول شوې ده. د دې اصطلاح ټول منلی تعريف لا نشته، خو دا اصطلاح زياتره کلامي - الهياتي اصطلاح ده، تر دې چې سياسي اصطلاح وي او که يې ديني ريښې سمې را ونه سپړو، معنا او مصداق يې پوره نه شو ښيلى.

تکفيري - په ساده مفهوم سره - هغو ديندارو وگړو او ډلو ته ويل کېږي چې د نورو په کافر گڼلو کې بې باکي او افراط کوي. خو د نورو په کافر گڼلو کې افراط څه نوې خبره نه ده، بلکې په لومړي ځل د پيغمبر د يارانو په زمانه کې رابښکاره شوه. دا هاغه مهال و چې د دريم خليفه تر قتل وروسته، د مسلمانانو په منځ کې داخلي جگړې ونښتې او زرگونو مسلمانو يارانو او غير يارانو په خپلو کې سره ووژل. د همدې جگړو په وجه، په مسلمانانو کې دا پوښتنه پيدا شوه چې جگړه له چا سره روا ده او په کوم حالت کې خپل هم دينه خلک وژلى شو.

د ايمان د اساساتو او معيارونو په سر اختلاف، مسلمانان په څو ډلو سره ووېشل. ځينې مسلمانان چې توند او سخت دريځ يې درلود، نورو خوار وبلل. د خوارجو د خبرې زړى دا و چې دوې لارې دي، يا به اسلام سم عملي کوي، يا دا تمه مه کوي چې مسلمان وبلل شي، په بله وينا يا ټول يا هېڅ - يا سل يا صفر. دا خبره د سيد قطب هغې خبرې ته چې په اوسني پېر کې يې کړې ده، ډېره ورته ده چې وايي: يا کامل اسلام يا هېڅ.

د خوارجو په نظر، څوک چې کبيره گناه کوي، ايمان يې ختمېږي او کافر کېږي. د داسې کس د سر او مال مصونيت نشته او د مؤمنانو له حملې به يې امان نه وي. دا چې له گناه څخه پوره ډډه کول، ډېر ستونزمن دي، ځينو گناهونو - په تېره بيا پاروونکو او خوندورو گناهونو - ته ځان ټينگول، ان د ځينو مؤمنانو لپاره هم خورا سخت وي نو د خوارجو په باور اکثره دينداره مسلمانان هم له ايمان خلاص دي او سر او مال يې مباح.

د وخت په تېرېدو سره، د دې چلند لپاره کلامي او استدلالی تکیه هم پیدا شوه. همدې خبرې له نورو لانجو سره یو ځای - چې وجه یې د قدرت او ثروت د گټلو لپاره قبیلې رقابتونه وو - د هاغه مهال اسلامي ټولنه د دوو پېړیو په مخه په پراخې گډوډۍ اخته کړه.

د دې وضعیت د مهارولو لپاره، هم اموي او عباسي خلیفه گانو ډېره انرژي ولگوله او هم مختلفو عالمانو او فقیهانو چې د تکفیر توره په ټېکي کې بنده کړې او کارول یې حد اقل ته ورسوي. خو هغوی ونه شول کولی یا یې ونه غوښتل چې دا ستونزه د تل لپاره خنډې ته کړي، نو تکفیر تل تر اېرو لاندې سکروته پاتې شو.

د تکفیر توره په راوړوسته دورو کې هم په فرقه یي شخړو کې له ټېکي راویستل شوه، خو په عام او پراخ ډول نه. مثلاً، امام محمد غزالي ځینې مسلمان فیلسوفان په کفر تورن کړل، او له هغې غاړې بیا ځینو سخت دریځو فقیهانو غزالي په گمراهۍ تورن کړ او د اسلامي عرفان دوه مخکښ نظریه سازان، عین القضات همداني او شهاب الدین سهروردي، د عقیدې د انحراف په تور په دار وځړول شول او ځینې نور یې شکنجه او تبعید شول. خو هر څه چې وو، دا چلند عام نه شو او د اسلامي ټولنې عمومي وجدان د دې وسلې له کارولو څخه ډډه کوله. تر دې چې په اتلسمه پېړۍ کې د عربستان په ټاپووزمه کې د وهابیت غورځنگ پیل شو او د ډېرو مسلمانانو په مشرک بللو سره یې په اسلامي ټولنه کې د تکفیر نوی ور پرانیست. د وهابیت ځینې توندې چارې د شیعیانو د مذهبي خوشونتونو ځواب و. تر دې مخکې هغوی په ایران او شاوخوا کې یې د سني مذهبونو د ختمولو په نیت تشدد کړی و او د ډېرو سنيانو په وژلو سره یې هغوی د خپل مذهب بدلولو ته اړ ایستلي وو.

خو د وهابیت ایدېالوژي د اهل حدیث پر میراث تکیه درلوده او په دې میراث کې د تکفیر په مسئله کې د احتیاط او زغم خبره شوې وه. دا چې د اسلام د پیغمبر په ځینو روایتونو کې تکفیر سخت غندل شوی و، نو وهابیت په تکفیر کې له خپل لومړني شدت څخه لاس په سر شو او د دې ډلې د وروستیو نسلونو عالمانو لکه شیخ ابن باز، ناصر الدین آل باني او داسې نورو، له تکفیریانو څخه خپل واټن وساته او نسبتاً معتدله لاره یې ونيوه؛ البته د نورو مسلمانو فرقو په مقابل کې د دوی ژبنی خوشونت کم نه شو او د اهل حدیث لانجه پالنه، لږه ډېره، هماغسې پاتې شوه.

تکفیري ذهنیت په شلمه پېړۍ کې یو ټوپ وکړ او په یوې لویې ستونزې بدل شو. د دې ټوپ وهلو وجه د الهي حاکمیت د نظریې رامنځته کېدل وو چې دا نظریه دوو مشهورو مسلمانو نظریه سازانو، پاکستاني ابوالاعلی مودودي او په مصر کې سید قطب جوړه کړه. دغه دوه لیکوال د ټولو سیاسي اسلامکارو ډلو باباگان گڼل کېږي.

دوی د شلمې پېړۍ په نیمایي کې د الهي حاکمیت موضوع ته له دې زاویې کتل چې چې بهیرونو د کارل مارکس او د هغه د لارویانو لکه لینین او مائو پر تیوریو تکیه کړې وه او لیبرال بهیرونو د لیبرالیزم د مکتب پر تیوریو ډډه لگولې وه نو د سیاسي او ټولنیزو بدلونونو میدان هغوی ته ورپاتې و. مودودي او سید قطب داسې تصور کاوه چې مسلمانان همداسې لوی خو په اسلامي خوند او رنگ روایت ته اړتیا لري چې هغو نورو دوو بهیرونو ته ورباندې مناسب ځواب ورکړي او له هغوی څخه خپله لاره بېله کړي. په تېره بیا هغه مهال چې دوه لوی سیاسي او پوځي کمپونه د همدغو دوو نظریو پر اساس جوړ شول او نړۍ یې په دوو مخامخ قطبونو ووېشله. مودودي او سید قطب، د اخوان المسلمین د بنسټگر، حسن البنا، په پیروۍ وړاندیز کاوه چې د یوه متفاوت ستر روایت پر اساس دې لوی اسلامي کمپ رامنځته شي.

د دواړو د مفکورو زړی - چې د خپل ستر روایت د جوړېدو اساس یې و - دوه ټکي وو: الهي حاکمیت، او د انساني حاکمیت ناکاري. د هغوی نور فکري تارونه د همدې زړې پر شاوخوا تاوېدل. د دوی په باور، نه یوازې سوسیالیزم او لیبرالیزم، بلکې د انسان ټوله پوهه او علم د ژوند د سمې لارې په موندلو کې ناتوانه دي او د ژوند د ارزښتونو په ټاکلو کې پاتې راغلي دي. دوی به ویل چې هر څه چې انساني پوهه یې وړاندې کوي، هغه که سیاسي نظام وي، که اقتصادي سیستم، که حقوقي قوانین او مقررات وي، هېڅ یو یې مشروعیت نه لري او ټول د جاهلیت د پیداوارو حیثیت لري، ځکه چې پر وحیاني اصولو نه دي تکیه شوي. د دوی په باور، د انسان جوړ کړي قانون ته غاړه اېښودل، داسې دي لکه څوک چې له خدای پرته د بل شي عبادت وکړي او په دې لاره د کفر او جاهلیت کندی ته د غورځېدو کړکۍ پرانیستل کېږي. د دوی له نظر سره سم، تر ټولو اساسي دیني عبادت یعنې «لا اله الا الله» له «لا حاکم الا الله» سره برابر دی. یعنې د دې پر ځای چې وایو «له خدای پرته هېڅ معبود د عبادت وړ نه دی» باید ووايو چې: «له خدای پرته هېڅ ذات د حکومت کولو وړ نه دی.»

دا چې په قدرت او واکمنۍ پورې تړلی تفسیر د اسلام خورا اساسي عقیدتي چاره وگڼل شي او خدای د انساني حاکمیت پر گدی کېښودل شي، دا کار په دې بڼه د مسلمانانو په میراثي مفکوره کې له خوارجو پرته بل چا نه و کړی. په همدې وجه، دا تفسیر له هماغه پیله د گڼو مسلمانو عالمانو له سخت غبرگون سره مخ شو او دا کار نامطلوبه بدعت وگڼل شو. نه یوازې د مصر د الازهر او د هند د دیوبند غونډې معتبرو مذهبي بنسټونو هغه نظریه مردوده وگڼله، بلکې ځینو خورا مشهورو مسلمانو دیني دعوتگرو لکه د هند ابو الحسن ندوي او د مصر-حسن هضیبي یې په نقد کې کتابونه ولیکل. خو د دې دوو نظریه سازانو د کلام جادو او دې نظریې ته د ټولو

سیاسي اسلامکارو غورځنگونو لېوالتیا سبب شول چې په ټوله نړۍ کې د خپل گوندي جال په مټ دغه نیوکې پیکه او له خلکو نه یې هېرې کړي.

تر ټولو ښکاره تفکیري ډلې چې د شلمې پېړۍ په نیمايي کې رادېرې شوې، یوه یې په سعودي کې د جهیمان عتیبی ډله وه او بله یې په مصر کې د شکري مصطفی ډله، او تر ټولو وروستۍ تکفیري کړۍ داعش دی چې خپل ټول رقیبان، ان نور جهادي سلفیان هم، کافران گڼي. خو په دې ډلو کې هېڅ ډله د فکري او نظري اغېزو په لحاظ چندانې غښتلې نه وه او څه چې په اوسني وخت کې د تکفیري فکر د غوړېدا سبب شوي دي، دوه مهم کتابونه دي: یو یې «په قرآن کې څلورگوني اصطلاحات» د مودودي او بل یې «د لارې نښې» د سید قطب کتاب و. دغو کتابونو د دین د اساسي اصطلاحاتو لکه ایمان، اسلام، کفر، جاهلیت، دین، الله، رب او عبادت په نویو تعریفونو سره د دین د تفسیر لپاره نوې هرمنوتیکي دستگاه جوړه کړه او د مسلمانۍ لپاره یې داسې نوې الهیاتي منظومه وپنځوله چې ټول مسلمان توندلاري گوندونه له هماغې منظومې څخه راوتلي دي.

د تکفیر فکري مخینې او تاریخي یون ته چې وگورو، تکفیري ذهنیت د افراطي دیني ذهنیتونو پراخه برخه رانغاړي چې ټول یې د تکفیر د کارولو په برخه کې یو شان دي خو دا چې د تکفیر وسله څومره او د چا په ضد کاروي، له یو بله توپیر لري. ځینې دیني بنسټپالي، لیبرال او سیکولر مسلمانان کافران بولي، توندلاري سلفیان او ځینې نور یې بیا صوفیان، شیعیان، او اسماعیلیان مشرک او له دین څخه وتلي گڼي، ځینې نور یې، مثلاً طالبان، هغه وگړي چې له واکمن نظام سره همکاري کوي، کافر بولي، او د داعش غوندې ډلې بیا ان خپل جهادي خپلوان لکه طالبان، القاعده، او جبهه النصره هم په کفر محکوموي.

دا چې دغه ډلې په تکفیرگري کې سره گډ دي، نو له یو بله د بېلتانه ثابتې پولې نه لري او غړي یې په آسانی سره له یوې ډلې بلې ته اوښتی شي. همدا اوس د طالبانو ځینې برخې داعش ته ورغلې دي یا ورځي. له بلې خوا طالبان خپل ځینې بې وسلې بنسټپالي دې ته برابروي چې په زور سره بل وړ فکر کوونکي کسان حذف کاندې. د دې کار لپاره داسې چل کوي چې سیکولر، لاییک، بې دینه، او کافر په یوه معنا کاروي چې د ټولنې عام ذهنونه د تکفیري چلند منلو ته چمتو کړي. دوی دا کار په خپلو تبلیغاتو کې خورا زیات کوي. بالفعل تکفیریان دغه وسله د نورو مسلمانانو په ضد – هغه که سیکولر مسلمان وي که سنتي مسلمان – په منظم ډول کاروي او بالقوه تکفیریان بیا دې ته منتظر دي چې کله به موقع برابرېږي چې بالفعل شي.

خو که له دې قیل او قاله لږ لري شو او موضوع ته د نن ورځې له سترگو وگورو، تکفیر د منځنیو پېړیو منسوخه طریقه ده او په هاغه زمانه کې یې معنا درلوده چې انسانانو د خپلو خاصو اعتقادونو د څرگندولو حق نه درلود او مجبوره وو چې هغه اعتقادونه ومني چې نورو به لازمي گڼل.

چېرته چې انسانان په فکري لحاظ بلوغ ته رسېدلي وي، د دین او عقیدې انتخاب د هر چا داسې شخصي- او خصوصي چاره گڼل کېږي چې په نورو پورې اړه نه لري او تکفیر خپل معنا بایلي. تکفیر په خپل ذات کې د خپلې واکمنۍ د ټینګولو لپاره له خاصې اعتقادي دایرې څخه د خپلو مخالفانو شړل او د هغوی د حقونو نفی کول دي. که دینداري د هر چا شخصي موضوع او انتخابي حق وگڼل شي او هېڅوک د خپل انتخاب په سبب مجرم ونه گڼل شي، نو بیا به د تکفیر توپونه له کاره ولوېږي.

د لیکوال په باور، د تکفیر مفکوره په یوویشتمه پېړۍ کې د ټول اسلامي تمدن لپاره تر ټولو سخته دروني آزموینه ده او که پر دې ستونزې بر نه شي، اسلامي نړۍ او تر اسلامي نړۍ ورهاخوا ډېر نور به په دې اور کې لولپه شي.

د تکفیر په اړه خبرې اترې:

د تکفیر په شان باریکو قضیو په اړه خبرې اترې، د یوه عمومي خطر په اړه خبرې اترې دي، نو ځکه مهمې دي او باید چې وغځول شي. که څوک ووایي چې داسې خطر خو زموږ ټولنې ته نشته، ادعا یې نه شو منلی. موږ هره ورځ قرباني کېږو او د دې قربانیو یو اصلي عامل افراطي او تکفيري فکرونه دي. که موږ دې خطر ته نن لږ ډېر متوجه شوي یو، په ځینو نورو هېوادونو کې دا د خطر زنگونه لسیزې مخکې کړنگېدلي وو. د تېرې پېړۍ اتیایم کلونه وو چې شیخ یوسف قرضاوي د "ظاهرة الغلو فی التکفیر" رساله وکښله. د دې رسالې عنوان هم د هماغې زمانې له وضعیت سره خورا ښه لگېده، ځکه چې لومړی خو یې د «ظاهرة» کلمه کارولې وه چې په پښتو کې ښکارنده ورته وایو، یعنې ده خبرداری ورکړې و چې تکفیر په یوې ټولنیزې ښکارندې بدل شوی دی او یوازې یو نادر او تېرېدونکی حالت نه دی. بله دا چې د "الغلو فی التکفیر" عبارت یې کارولی و، یعنې اصل تکفیر خو دې وي خو اوس تکفیر د غلو او افراط پړاو ته رسېدلی دی!!

پر قرضاوي سربېره، ځینې نور کسان، په تېره بیا د مصر د الازهر رسمي اداره، هم د تکفیریانو په مقابل کې راولاړ شول او ویې شول کولی چې په مصر کې د «د تکفیر د افراطي ښکارندې» شدت راکم کاندې خو دا

ښکارنده له بېخه ونه وته. هاغه مهال یوازې یوه ډله چې جماعة المسلمین نومېده او خپلو مخالفانو به التکفیر و الهجره بلله، په تکفیرگرۍ مشهوره شوې وه. د هاغې زمانې د رسمي ادارو د ویناوو پر اساس، د دې ډلې ټول غړي تر درې سوو کسانو کم وو، خو بیا هم د مصر او عربي هېوادونو ټولې مذهبي ډلې دا خطرناکه وبلله او په مقابل کې یې ودرېدل. (په دې اړه د ژیل کوپل «د پیغمبر او فرعون کتابونه» او د هرايراد کمجیان «په عربي نړۍ کې اسلامي خوځښتونه» مفصل معلومات لري. دا هغه کتابونه دي چې په هماغو کلونو کې لیکل شوي او بیا فارسي ته ژباړل شوي وو.)

خو نن، زموږ په هېواد کې یوازې د داعش غړي درې څلور زره تنه اټکل کېږي، د طالبانو کسان پنځوس شپېته زره اټکل شوي دي، او هغه کسان چې رسماً د طالبانو غړي نه دي خو فکري ملگري یې دي او خپل مخالفان د تکفیر په تورې وهي، تر دې څو چنده زیات دي. دوی ټول په دې کې سره یو شان دي چې خپل مخالفان کافر یا مشرک گڼي خو په دې کې چې څوک کافر وگڼي او په کومو شرایطو کې یې تکفیر کړي، بېلابېلې سلیقې لري. نو د تکفیر خطر زموږ په ټولنه او په ځینو نورو هېوادونو لکه لیبیا، صومالي، یمن، مالي، سوریه، او عراق کې په بالفعل ډول او په نورو مسلمانو ټولنو لکه منځنۍ آسیا او ځینو عربي هېوادونو کې په بالقوه ډول شته او خورا جدي هم دی. د دې مطلب د لیکلو پر مهال ځینو رسمي مراجعو لیکوال ته وویل چې د داعش غړي یوازې په مصر کې شاوخوا زر تنه دي خو هغه کسان چې په دې هېواد کې نور مسلمانان مشرک او مبتدع بولي، تر دې خورا زیات دي. د ځینو غیر رسمي اټکلونو له مخې دا کسان څو میلیون تنه دي. نو موږ ته بله هېڅ لاره نه شته، غیر له دې چې دا موضوع مطرح او ورباندې خبرې اترې وکړو.

د صدر اسلام د مسلمانانو په منځ کې یوازې خوارج داسې وو چې سخت تکفيري چلند به یې درلود، خو د اهل حدیث ځینو ډلو او حشویه به خپل مخالفان او فکري رقیبان د «ضالیت» او «بدعت» او داسې نورو وسلو سره وهل او کله کله خو به یې ځینې مسلمان جماعتونه په کفر هم محکومول.

هغه دعوي چې د اهل حدیث ځینو کسانو له احنافو، معتزلهوو، جمیهوو، شیعہوو، او مرجئهوو او نورو جماعتونو سره کولې، له هېچا پټې نه دي. په دې دعوو کې د اهل رأی له فقیهانو سره خو د ښکاره دښمنۍ تر بریده پورې هم مخ ته تلل. څوک چې د دې بحثونو له تاریخ سره بلد دي، پوهېږي چې د اهل رأی له فقیهانو، په تېره بیا له امام ابو حنیفه سره، مخالفت تر دې حده و چې که د حدیثونو او روایتونو په کوم سند کې به د هغه نوم یاد شوی و، هغوی به یې له روایت کولو ډډه کوله. د اهل حدیث ډېرو کسانو له امام ابو حنیفه سره هم د

هغه په ژوند کې او هم يې تر مرګ وروسته په ښکاره دښمني کوله. د دې دښمنۍ د اندازې د معلومولو لپاره د خطيب بغدادی اثر «د بغداد تاريخ» کتلی شو. دا چې د اهل حديث په کتاب کې اهل رأی څومره رټل شوي دي، توضيح ته يې اړتيا نشته. هر څوک چې له هغو منابعو سره آشنا وي، پوهېږي چې دا کار څومره زيات شوی دی. مثلاً، امام احمد بن حنبل د امام محمد پر ځينو نظرونو سختې حملې کړې دي، يوه يې دا چې هغه امام محمد ته د منسوب کتاب الحيل په اړه داسې ويلي دي: «قال الامام احمد.. في رواية عبد الخالق بن منصور، من كان عنده كتاب الحيل في بيته يفتي به فهو كافر بما أنزل الله على محمد (ص)» (ابن قيم الجوزية، اعلام الموقعين، ج ۲، ص ۱۳۵) يعنې: «د هر چا په کور کې چې الحيل کتاب وي او د هغه له مخې فتوا ورکړي، هغه کافر دی پر هغه څه چې پر حضرت محمد (ص) نازل شوي دي.»

دا چې امام محمد ته د الحيل کتاب منسوبول سم دي که نه، او دا چې دا د محمد هماغه «مخارج الحيل» کتاب دی که بل کتاب، د دې موضوع فرعي بحثونه دي. څوک چې د فقهي مباحثو له تاريخچې سره آشنا وي، پوهېږي چې د شرعي حيلو مبحث ته پام کېده او له دې سره سره چې د موافقانو او مخالفانو تر منځ يې شديد اختلاف و خو بيا هم څو فقيهانو په دې اړه کتابونه ليکلي دي. خو د هغو ناندريو نتيجه دا راوځي چې د نصوصو په تفسير کې ظاهر ته تمايل، هغسې چې د سلفيانو په کار کې يې وينو، د تکفيري ذهنيت لپاره لاره هواروي. همدا وجه ده چې، که ورته ځير شو، وبه وينو چې ټول سلفيان تکفيريان او ترهگر نه دي، خو ټول تکفيريان او ترهگر سلفيان دي.

د شخړې د ځای تعيينول:

د تکفير موضوع څومره چې مهمه ده، هماغومره د مناقشې وړ موضوع هم ده. دا د طبيعي علومو موضوع نه ده چې په اړه يې قطعي ځواب ته ورسېږو. د ټولنيزو علومو موضوعات هر وخت له «خو» گانو سره مله وي. په دې موضوعاتو کې يو مرستندوی ميتود دا دی چې پر نتيجه تمرکز وکړو، بيا به نسبتاً روښانه لاره را معلومه شي.

که په اسلامي نړۍ کې، په تېره بيا په دوو وروستيو پېړيو کې، فکري تمايلونه وڅېړو - خصوصاً دا چې له نوي عصر سره د مسلمانانو چلند څنگه دی - نو دوه بهيرونه به ووينو، يو بهير يې شا ته گوري او بل يې مخ ته. شا ته کتونکی بهير د سلفيت، اخوان المسلمین، حزب التحرير، طالبان، القاعده او داعش ټولې څانگې رانغاړي. دغه

بهيړ د کلمې په موسع معنا سلفي بهير نومولی شو. دوهم بهير هغه ټول وگړي او ډلې رانغاړي چې د اوسني عصر منطق - د يوه نوي تمدني دور په حيث - په رسميت پېژني او مذهبي او غير مذهبي کسان په کې شامل دي. د مذهبي ډلو مثالونه يې دا دي: د المدرسة العقلية الاسلامية لارويان چې عمدتاً د محمد عبده او لاهوري اقبال په فکري مکتب پورې اړه لري او التيار الاصلاحی الاسلامي د عربي نړۍ په عربي ښارونو لکه مراکش، تونس، او الحزايير کې رامنځته شوی و او مشهور کسان يې خير الدين تونسلي، علال فاسي، او بشير ابراهيمي دي، همدارنگه هغه بهير چې په ايران او بيا په افغانستان کې راپيدا شو او د ديني روښانفکرانو يا ديني نوښتکارانو په نوم پېژندل کېږي. د دې بهير غير مذهبي طيف عمدتاً په دوو څانگو، چپ او ليبرال، وېشل کېږي، خو د دين او د مسلمانانو د تمدني تاريخ په اړه مذهبي او غير مذهبي اړخونه د نظر جدي توپيرونه لري. دغه بهير د کلمې په موسع معنا نوپاله بهير بللی شو.

سلفي او نوپاله بهيرونه دواړه په دې کې سره يوه خوله دي چې د مسلمانانو اوسنی وضعیت خورا خراب دی او موږ په بې مخينې ناوړين اخته يو؛ او په دې لحاظ زموږ هغه خورا ډېر تراخه دورونه لکه د مغولو د پېر تاراکونه هم په داسې ژور کړکېچ نه وو اخته لکه نن چې موږ پرې اخته يو. زه دغه وضعیت تمدني بحران نوموم او باورمن یم چې زموږ ستونزه اساساً تمدني ستونزه ده.

دا چې د اسلامي تمدن اوسنی وضعیت خراب دی، پر دې خو دواړه بهيرونه اتفاق لري، خو دا چې ولې داسې دی او څنگه له دې وضعیت څخه وتلی شو، دا بيا نورې پوښتنې دي.

سلفي بهير گومان کوي چې زموږ د تاريخ تر ټولو زرين وخت، د مسلمانانو د لومړنيو نسلونو پېر دی، چې نن سبا سلف بلل کېږي. سلف په لغت کې يعنې پخواني کسان. خو دې بهير دا اصطلاح انحصار کړې او يوازې د لومړنيو مسلمانانو محدود کسان سلف بولي، نه ټول کسان يې. د دوی په تعريف کې اکثره مسلمان حاکمان، مثلاً ټول هغه حاکمان چې تر خلفای راشدين وروسته وو، له عمر بن عبدالعزيز پرته، ټول هغه واليان او قومندانان چې هاغه مهال وو لکه حجاج بن يوسف، عبدالرحمن اشعث، قتیبۀ بن مسلم، او ... او ټول هغه جماعتونه چې وروسته په نورو نومونو ونومول شول لکه خوارج، شيعه، معتزله، مرجئه، جهميه، کراميه، او ... او د دې جماعتونو ټول عالمان د سلف له دايرې وتلي گڼل کېږي. نو سلف هغه غوره شوي کسان دي چې دغه بهير يې د سلف په حيث راپېژني. د سلف اصطلاح په دې خاصه معنا د ابن تيميه او د اهل حديث د ځينو کسانو له آثارو څخه راوتلې ده. خو دا تعريف خپل عيبونه لري او که دې بحث اجازه راکولای، راسپړلي به مو وو.

دغه بهیر باورمن دی چې د سلف عصر د اسلامي تمدن زرین پېر دی او د دې تمدن د رغېدو او ټینګښت عامل دا و چې سلف په دین ښه پوهېدل او د ژوند چار چلند یې سم و. د دوی په نظر دا چې ولې اسلامي تمدن راپرځېدلی دی، وجه یې د سلف له لارې رودې څخه لرې کېدل دي او له اوسني ناوړه وضعیت څخه د خلاصون لاره د هغوی لارې ته بېرته ورستنېدل دي.

نوپاله بهیر بیا په دې باور دی چې تمدن انساني ښکارنده ده او دا سمه ده چې دین په هغو عناصرونو کې چې پر تمدني تحولاتو اغېزه کوي، شامل دی خو د تمدنونو پیدایښت او پرځېدل د نورو قواعدو تابع دي او د یوه خاص جماعت دیني فهم د تمدن د پیدایښت عامل کېدلی نه شي. د دې بهیر په باور، د سلف هغسې تعبیر د منلو نه دی، بلکې په سلف کې ټول لومړني مسلمانان، که مو خوښېږي که مو نه خوښېږي، شامل دي. له دې وروخوا، لا مهمه دا ده چې د هغه عصر زرین تصویر له تاریخي روایتونو سره اړخ نه لگوي. دا په دې چې هغوی هم د انساني جماعت په حیث، خپلې نیمګړتیاوې لرلې، په خپلو کې یې جنگونه کړي وو، د یو بل ډېرې وینې یې تویې کړې وې، د مال او مقام په سر یې دعوي دنگلې کړې دي، په منځ کې یې جنسي-ستونزې وې، او ټول هغه څه چې د عادي انسانانو په منځ کې پېښېږي، هغوی هم تجربه کړي وو. خو په عین حال کې هغوی پرېمانې ښې کارنامې هم درلودې او په ځینو برخو کې د هغوی اخلاق او فضیلت - محوره سلوک د ښو کړو وړو الهام راکولی شي. خو تر دې دوو ټکو لا مهمه خبره دا ده چې اسلامي تمدن سلف نه و ایجاد کړی، بلکې د نورو دینونو د لارویانو په ګډون، د دې سیمو ټولو وګړو په کې ونډه درلوده. نن سبا ډېرې تاریخي څېړنې شته چې د اسلامي مدنیت، علم او صنعت په وده کې د مسلمانانو په څنګ کې (هغه که متدین مسلمانان وو که سست دینه) زردشتیانو، یهودانو، مسیحیانو، مانویانو، صابئیانو، بودایانو، او هندوانو برخه درلوده. اصلاً د اسلامي تمدن د غوړېدا عامل دا و چې د اهل حدیث غوندې سخت دریځو مسلمانانو سلیقه پر ټول تمدن باندې سیوری نه و غوړولی او د نورو دینونو او مذهبونو پر لارویانو یې میدان نه و تنګ کړی. پر نورو دروني عاملونو سربېره، له هغه مهاله چې دیني تساهل او تسامح کډه وکړه، د دې تمدن د زوال مقدمه برابره شوه او بهرنۍ ضربې یې پرځېدنه یقیني کړه. دغه قاعده د نورو تمدنونو لپاره هم سمه ده، یعنې د تمدنونو په پیدایښت کې د دیني تساهل او مدارا شتون او په راپرځېدلو کې یې د مدارا او تساهل له منځه تلل اغېزناک عامل پاتې شوی دی.

همدارنګه، دا بهیر باورمن دی چې اسلامي تمدن د بشر په تاریخ کې یوازینی رامنځته شوی تمدن نه دی، بلکې شاوخوا دولس زره کاله کېږي چې بشر د تمدن په لوري ګامونه اخلي. کله د دې فعالیتونو مرکز په یوه

سیمه کې و او تمدني پېر یې د هماغې سیمې په نوم یاد شوی دی او کله په بله سیمه کې. مثلاً د بین النهرین تمدن، د لرغوني مصر تمدن او داسې نور. خو ټول تمدنونه د تکامل د زنځیر کړۍ دي چې ویاړ یې ټولو انسانانو ته رسېږي. هر تمدن خپلې نښگنې او خپل عیبونه لرلي دي. همدارنګه هر نوی تمدن د پخوانیو تمدنونو ځینې شیان را اخیستي دي. معاصر تمدن هم د اسلامي تمدن، رومي تمدن، یوناني تمدن، او نورو تمدنونو ډېر عناصر رانغاړي.

تمدن اساساً تر دې چې غربي یا اسلامي یا یوناني وي، انساني بریا ده. په دې حساب، که غواړو وپوهېږو چې اسلامي تمدن ولې پرځېدلی دی، باید د تمدن علمي مطالعې او څېړنې ته مخه کړو او د تمدن د قواعدو پر اساس یې لوړې څوړې معلومې کړو.

کله چې اسلامي تمدن ته رسېږو، دوه ډوله عاملونه وینو چې د دې تمدن په پرمخولو کې یې ونډه لرلې ده، یو یې باندني عاملونه دي، بل یې دروني. په باندني عاملونو کې یې دوې پېښې مهمې دي: د مغولو حمله او صلیبي جنگونه. په دروني عاملونو کې بیا ګڼ شیان دي چې د یوه تمدن د پرمخېدلو سبب کېږي. د مسلمانانو واکمنانو د مختلفو سلسلو تر منځ کورني جنگونه یو دروني عامل دی چې د صحابه وو له عصر څخه پیل شو او په شلمه پېړۍ کې د عثماني امپراتورۍ تر ختمېدو پورې یې دوام وکړ. خو دا جنگونه پخپله بیا څو نور عاملونه لرل چې تر ټولو مهم عامل یې په اسلامي تمدن کې د قدرت د نظریې نشتوالی دی چې دا تشه تر ننه پورې پاتې ده.

که وغواړو چې د اسلامي تمدن د ختمېدو ټول عاملونه یو په یو وڅېړو، له اصلي بحث څخه به لرې شو، خو یوه خبره به په یاد ساتو چې د اسلامي تمدن په راپرمخېدو کې تر باندنيو عاملونو دروني عاملونه اساسي ونډه لري او په دې کې هغه بهیر چې نتیجه یې د تکفیري ذهنیت رامنځته کېدل وو، لا اساسي عامل و.

د "تعرف الأشياء بأضدادها" د قاعدې پر اساس، هغه بهیر چې د اسلام په تاریخ کې په بل منلو، تساهل، تسامح، او مدارا مشهور دی، که له ځینو استثناګانو څخه یې تېر شو، اسلامي عرفان دی. دا موضوع به د دې کتاب په یوه بل ځای کې لا زیات توضیح شي. د اسلامي عرفان مخالف لوری چې په سخت دریځۍ مشهور دی، د متشرع ظاهرپالو بهیر دی. په پخوا وختونو کې د دې بهیر اصلي استازي غالباً د اهل حدیث ډلې وې خو وروسته دا میراث هغه جماعت ته پاتې شو چې وروسته په سلفیت یا وهابیت مشهور شو.

البتة سلفيت لوی طیف دی چې په خپل منځ کې څو ډلې لري. د دې طیف په یوه سر کې اصلاحي سلفیت دی چې په عربي عربي ملکونو کې روان دی او په مصر کې د رشید رضا تر نظراتو پورې رسېږي او اسلامي عقلي مدرسې ته نژدې کېږي او د محمد عبده تر اغېزې لاندې دی. ځینې اخوانیان هم – البتة د وگړو په حیث، نه د منهج (طریقې) په حیث – د سلفیت د طیف همدې سر ته نژدې دي. د سلفیت دا برخه له تکفیر سره چندانې جوړه نه ده او له دیني نوښتګرانو سره زیات ګډ نظرونه لري، په تېره بیا په دې لحاظ چې عقلانیت او علمي چارې معتبر ګڼي. خو د سلفیت د طیف په بل سر کې هغه بهیر دی چې له محمد عبدالوهاب څخه پیل شوی او تاریخ یې د سني او شیعہ مسلمانانو تر منځ په خونړیو جنګونو لږلی دی. د دې بهیر یوه خورا متشدده برخه په حجاز کې ملک عبدالعزیز وځپله او زرګونه کسان یې ور ووژل چې په دې هېواد کې د مدرن دولت بنسټ کېږدي. د توندلارو سلفیانو وروستی کړۍ عتيبي جهيمان وو چې په اویایمه میلادي لسیزه کې یې کعبه شریفه ونیوله او بیا سعودي حکومت د فرانسې په مرسته وټکول. دا ډله هم ځان حرکت الاخوان بللی و چې له اخوان المسلمین سره توپیر لري. د سلفیت د دوو سرونو په منځ کې بیا علمي سلفیت، دَعَوِي سلفیت، حرکي سلفیت، او جهادي سلفیت دي.

د اسلامي تمدن په راپرځېدلو کې د ظاهرپالو ډلو تر ټولو مهمه اغېزناکه ځانګړنه دا وه چې هغوی د مسلمانانو تر منځ د کورنۍ شخړې او بل کړۍ و. یعنې نظري شخړې یې تر هر چا زیات د اسلامي امت له ځینو ځواکونو سره وې. دا هماغه ځانګړنه ده چې دوی خوارجو ته ورنژدې کوي. داسې ویلی شو چې د دوی تر ټولو مهمه وړتیا سلبې ده، نه ایجابي. هغوی تل په دې لټه کې وو چې وګوري کومه فرقه [د دوی په ګومان] منحرفه ده او له صحیح اسلام څخه لرې شوې ده، بې له دې چې د خلکو د ژوند د ښه کولو او د اسلامي تمدن د ودې لپاره د طرحو د جوړولو په هڅه کې وي.

که په دې نظر ورته وګورو، څه چې موږ مسلمانان نن ورباندې ویاړو او د اسلامي تمدن بریاوې یې بولو او د انساني تمدن له ګلټ سره مو نښلوي، یا د ابن رشد فلسفه ده، یا د مولانا او ابن عربي عرفان، یا د ابن سینا طب، یا د خوارزمي الجبر، یا د خیام ریاضیات، یا د ابوریحان بیروني فیزیک، یا د ابن نفیس، محمد بن زکریای رازی، جابر بن حیان او داسې نورو کسانو کارونه دي. دوی هغه کسان وو چې ظاهرپالو مسلمانانو تکفیر کړي وو یا یې له صحیح اسلام څخه منحرف شوي بلل او ځینې یې تبعید، شکنجه او ان اعدام شوي هم وو. سلفیت هېڅ داسې میراث نه لري چې د نړۍ د نورو ملتونو په وړاندې یې په جګه غاړه یاد کړو او دعوا وکړو چې د

انسانانو پر ژوند او پرمختګ یې مثبت اغېزه کړې ده. البته دا خبره یوازې زموږ په سلفیانو پورې نه ده، بلکې هر دین په خپل منځ کې سلفیان لري چې نن سبا اورتودوکسي بهیرونه بلل کېږي او ټول سره ورته دي.

مشهور جاپاني لیکوال، توشیهیکو ایزوتسو، په خپل خورا مهم کتاب «په اسلامي کلام کې د ایمان مفهوم» کې دې ټکي ته داسې ګوته نیولې ده: «تر ټولو لوی سرخوږی چې خوارجو اسلامي ټولنې ته پیدا کړ، د مسلمانانو کور ته دننه د جګړې راکنبل وو.» دا د یوه تمدن په منځ کې تر ټولو زیات ممکن سلبي چلند دی. تر هغې مخکې ټول مسلمانان یوه خوا وو او نور په بله خوا کې، خو خوارجو جګړه او شخړه خپل کور ته راوکاږله.

ظاهریاله مسلمانان هم د خوارجو غوندې خپل ډېر ځواک د نورو مسلمانو جماعتونو او مذهبونو په فاسق بللو، مبتدع ګڼلو، او مشرک بللو لګولی دی. که د اسلام په تاریخ کې یې وڅېړو، وبه وینو چې دوی څومره پیسې، وخت او انرژي په همدې کار لګولي دي. یوازې هغه پیسې چې یوه هېواد د تېرې میلادي پېړۍ په اتیایمو او نویمو کلونو کې لګولې دي، نوي میلیارډه ډالر اټکل شوې دي. که هغه پیسې هم ورسره جمع کړو چې شیعه رقیبانو له همدې هېواد سره د مقابلي لپاره لګولې دي، بیا به وپوهېږو چې اسلامي نړۍ نن سبا ولې په دې وضعیت کې ده. اوس نو تصور وکړئ چې که د دې ځواک او امکاناتو یوه برخه هم د خلکو د ژوند پر بڼه کولو او د علم او فرهنگ پر ودې لګول شوې وای، اوس به مو وضعیت څومره بدل وای.

که څوک غواړي وپوهېږي چې موږ د درېمې زریزې او یو ویشتمې پېړۍ په پیل کې ولې د خورا خشنو تکفیري ډلو د ښکاره کېدو شاهدان یوو، باید زموږ د تاریخ په څه باندې زرو کلونو کې د دین په دننه کې د کرکې د خپرولو بهیر وڅیړي چې د دې ماجرا لاندیني پټونه ورښکاره شي.

همدا وجه ده چې د دې کتاب لیکوال غواړي دې تراخه حقیقت ته بیا بیا ګوته ونیسي چې تکفیر او تکفیرګري زموږ د تمدن هغه سرطان دی چې نن سبا یې خوله خلاصه کړې ده. د دې امت تر ټولو پوه او عقلمن بچي د تکفیر په وسله خپل شوي دي او غبرونه یې نا اورېدلي پاتې شوي دي. له عین القضات او شیخ شهاب الدین سهروردي غوندې نابغه ګانو څخه رانیولې تر لاهوري اقبال او ابو زید او نورو پورې.

د علم کلام په نه شتون کې د تکفیر پراخېدل:

د اسلام د تاریخ په دوو لومړیو پېړیو کې خوارجو ډېرې وینې وېهولې او دا سبب شوه چې د اسلامي ټولنې عمومي وجدان د تکفیر موضوع پسې واخلي. د همدې جدیت په وجه اکثره علمي سرلارو د مخالفانو د

تکفیرولو پر ذهنیت سختې نیوکې وکړې. په حقیقت کې، هغه بلوا چې د دریم راشد خلیفه په وژلو سره پیل شوه (دا بلوا لویه فتنه «الفتنة الكبرى» بلل شوې ده) او تر هغه راوروسته جنگونو داسې ویجاړوونکې توپان راولاړ کړ چې د مسلمانانو د کم عمرې امپراتورۍ ټغر یې ورتلولی شو. په فتنې پورې د اړوندو روایتونو راټولول چې د حدیث په مشهورو کتابونو کې تر «الملاحم و الفتن» عنوان لاندې راغلي دي، دا رانښيي چې مسلمانان ټولنه د دې اور د خپرېدو له درکه سخته اندېښمنه وه. په همدې وجه، د پر له پسې بغاوتونو او جنگونو تر څنګ د فتنې د مهارولو په لاره کې هم ډېرې هلې ځلې وشوې. په دې منځ کې یوه هڅه دا وه چې د تکفیر هغه توره چې خوراجو را ایستلې وه، بېرته په ټیټې کې واچول شي. لویو عالمانو او مجتهدانو ډېره هڅه وکړه چې په مختلفو لارو د تکفیریانو فعالیت محدود کاندې، لکه: د روایتونو راټولول، د عقیدې او کلام د موضوعاتو قاعده‌مند کول، او د فقهی قواعدو رامنځته کول. همدا وه چې د خوراجو غوغا تر دوو پېړیو وروسته غلې شوه او ظاهريالي څنډې ته شول او اسلامي تمدن د غوړېدا پر لاره سم شو.

تر هغې وروسته بیا، سره له دې چې د مسلمانانو د ځینو ډلو تر منځ تشدد او اعتقادي شخړې روانې وې او په مقطعي او محدود ډول ځینو ډلو د تکفیر وسله کاروله، خو بیا هم د تکفیر د خپرېدو خطر لرې شو او اپیدیمیکه بڼه یې خپله نه کړه. په حقیقت کې، هغه هڅې ټولې د دې سبب شوې چې له دې ښکارندې سره د مخالفت لپاره پاموړ کلامي او نظري سنت رامنځته شي او اسلامي ټولنه له یوه لوی خطر څخه تېر کړي. که داسې نه وای شوی، د اسلامي تمدن ساه به لا په زانګو کې ختلې وای.

سره له دې چې هغه کلامي سنت د تکفیر ریښې وچې نه کړای شوې چې اسلامي ټولنه د تل لپاره ورته بې غمه شي، خو دې ډاروونکې درې ته د ډېرو کسانو د ورتګ مخه یې ونیوله او مجبور یې کړل چې له خپلو فکري مخالفانو سره په لا زیاتې حوصلې سره چلند وکړي او په آسانی سره څوک د دین له دایرې څخه وتلي و نه ګڼي.

په اوسني دور کې د تکفیر د تورې د بیا را ایستلو جسارت ګڼ عاملونه لري. یو عامل یې پر علم کلام د سلفیانو پراخې حملې وې. د کلام علم، چې په واقعیت کې د منطق او فلسفې په مرسته رغېدلی و چې له اعتقادي قضیو سره چلند ضابطه‌مند کړي او د خپل سرو قضاوتونو او د دیني نصوصو د تحت اللفظي فهم مخه ونیسي، سلفي عالمانو سخت وغاښه. د «ذم کلام» مخینه او د کلام سخته غندنه ان د اسلام په لومړیو پېړیو کې پیل شوی و او دا د اهل حدیث د میراث یوه برخه ده چې معاصرو سلفیانو ته ورپاتې شوې ده. خو په هاغه دور کې نامتو متکلمانو او فقیهانو لکه امام المتکلمین فخر الدین رازی او امام غزالي او امام الحرمین جوینی او نورو لویه

هڅه وکړه چې دا علم د اعتبار خاوند شي. په هاغه وخت کې د اهل حديث آواز د دوی تر غږ ت و او اسلامي تمدن وشول کولی چې د کلام علم په خپله معرفتي مبنا کې ځای کړي.

په اوسني پېر کې، معادله اېوته شوه او د سلفيت توپونو د کلام علم تر سخت اور لاندې ونيو او په دې بريالی شو چې د ډېرو خلکو په سترگو کې دا علم بې اعتباره کړي، په تېره بيا د د هغو ديندارو ځوانانو په سترگو کې چې علم يې کم خو جذبې يې زياتې وې. د کلام د علم او د هغه د ضوابطو له پامه غورځول په هغو عاملونو کې يو و چې د تکفير په ترويج او بابېدو کې يې مرسته وکړه.

د معاصرو مسلمانو متفکرانو په منځ کې داسې کسان لږ وو چې د علم کلام په اهميت وپوهېږي. د دې لږو کسانو آواز غالباً نا اورېدلی پاتی شو. په دې ډله کې يو تن مرحوم سعیدي حوي و چې د خپل علمي فعاليت په لومړيو کلونو کې د سوريې د اخوان المسلمین په سرلارو کې حساب و، او د کلام او فقهې د علم د اهميت په اړه يې رسالې وکښلې. د هغه د دې لیدلوري وجه دا وه چې دی په فقهې مذهب حنفي و او په صوفیانه طریقت کې نقشبندی. همدا وجه وه چې په پای کې له اخوان څخه رسماً او د تل لپاره بېل شو. رمضان البوطي هم د «کبری الیقینيات الکونیة» کتاب په لیکلو سره، هڅه وکړه چې د ځینو نورو اهل علمانو غوندې په دې عصر کې د کلامي تفکر لپاره لاره خلاصه کړي. خو د سیاسي اسلامکارو ډلو، لکه د خوان، اغلب متفکرانو په دې برخه کې د سلفيت لارې ته مخه کړه. د دې جماعت بنسټگر، حسن البنا، په خپله مهمه رساله «تعالیم» کې - چې د دې جماعت مانيفیسټ دی - خپله تگلاره داسې بیانوي چې: "دعوة سلفية" یعنې زموږ دعوت د سلفيت دعوت دی. خو د اخوان پر ځینو عقیده یې برخو لا متشددو سلفیانو نیوکې کړې دي چې دا په کافي اندازه سلفي نه دي او هغه يې فاسدې گڼلې دي. د اخوان او سلفيت د خپلوۍ تر ټولو مهم ټکی دا دی چې دواړه د عقیدې په تعلیم کې د کلام له علم څخه لرې تښتي. دا هماغه خطرناکه چلند دی چې وروسته يې د ځوانانو په منځ کې برسېرن تفکر خپور کړ او دوی ته يې جرأت ورکړ چې په آسانی سره نور کسان له سمې اسلامي عقیدې څخه منحرف وگڼي او احياناً تکفير يې کړي.

کلام ته د ورستېدو لپاره د ځینو نوفکرو مسلمانانو هڅې د ستایلو دي. د دوی هڅو بحران لږ کم کړی دی. په دې کې د لاهوري اقبال او محمد عبده هلې ځلې او همدارنگه په ایران، عراق او ځینو نورو اسلامي ملکونو کې نن سبا د نوي کلام په نامه هڅې شاملې دي. خو پرمختللي کلامي مبحثونه هر وخت د عوامو تر فکري هاضمې

او حوصلې لوړ وي، همدا وجه ده چې دا کارونه يوازې په ډېره محدوده ساحه کې پاتې کېږي. برعکس، د اعتقادي چارو عام پسند تعبيرونه چې د مقابل لوري په لاس کې دي، خورا ډېر اوږدونکي لري.

نه وایم چې کوم بد نیت به په کې و. په اصولي لحاظ دا مسايل په اجتهادي خطاگانو کې راځي. خو په دې برخه کې خطا درنې پایلې لرلې دي. علم کلام او د فقهي د اصولو علم د اسلامي علومو په برخه کې خورا مهمه بريا وه. د دې دوو علومو ضوابط د ديني متنونو په فهم کې د خطرناکو نښوېدنو مخه نيوله. دغه لويه مانۍ په يوه شپه او يوه ورځ کې نه وه جوړه شوې. د دې علومو له پيدايښته تر تکامله پورې څو پېړۍ تېرې شوې او دې علومو د اسلامي ټولنې د ستونزو يوه برخه کمه کړه. دا دواړه علمونه د خپلو ضوابطو هغه خورا عقلايي برخه له منطق او فلسفې څخه راخيستې وه.

د دې موضوع د اهميت په وجه مې په يوه مقاله کې چې عنوان يې و «کلام ته ستنېدل، فلسفې ته ستنېدل» ټينگار کړی و چې په اوسني عصر کې زموږ فکري رېنسانس دغه عقلايي علم ته له ورستنېدو پرته ناممکن دی. دا مقاله په «سترگې به پرانيزو» کتاب کې چاپ شوې ده.

[«سترگې به پرانيزو» کتاب له لاندې لينک څخه وړيا ډاډلو کولی شئ: ژباړن]

<http://ketabton.com/book.php?id=330>

دې موضوعاتو ته ځکه اشاره کوم چې وپوهېږو چې لويې فکري او فرهنگي پېښې په يوه شپه کې نه پېښېږي، بلکې ډېر سره اوږدلي پټ او ښکاره عاملونه يې تر شا پراته دي. که د تکفير خطر په جدي ډول درک کړو او وغواړو چې چاره ورته وگورو، نو مجبور يو چې د قضيو لا ژورو پټونو او ريښو ته لاره وباسو.

نرم تکفير، د خپلو مخالفانو سيکولر بلل:

يو تکفيري چل چې په دې وروستيو لسيزو کې زموږ ځينو بنسټپالو رواج کړی دی، په تېره بيا هغو کسانو چې د تکفير په شرعي ستونزو خبر دي، د خپلو مخالفانو سيکولر بلل دي.

د بنسټپالنې ماهيت د حقيقت انحصارول دي. گواکې مطلق حقيقت تل او په هر حالت کې ممکن يوه ثابته او ازلي بڼه ولري او دا هماغه بڼه ده چې بنسټپالو پېژندلې ده. کله چې قرآن کریم د خداى په اړه وايي: «کل يوم

هو فی شأن» او عارف مسلمانان يې داسې تعبيروي چې د تلپاتې حقيقت تجلي هر وخت نوېدونکى دى او زړښت نه مني، بنسټپالي مو حقيقت جامد او ډېروزمه گڼي او د تجلياتو رنګارنگي يې نه مني. پر دې سربېره، دوى هغه پېچلي عاملونه چې د انسان د شناخت پر بهير اغېزه کوي او د حقيقت تجلي رنګ په رنګ اړوي، نه پېژني. دوى اصلاً د انسان د ادراک له محدوديتونو او د ذهن له فلسفې ناخبره دي او همدا وجه ده چې هر څه ورته يا تور يا سپين ښکاري او پوهېدلى نه شي چې له دې رنګونو پرته، ډېر نور رنګونه هم شته چې هستي او حقيقتونه رنګارنگ وښيي. په همدې حساب، کله چې د ديني متنونو د تفسير وار رارسېږي، بنسټپالي د متن د يو تعبيروالي نغاړه ډنگوي او نور ټول تعبيرونه يې باطل او حرام گڼي.

جالبه دا ده چې ځينې دين دښمنه کسان هم همدا لاره خوښوي او دا چې دومره زړور نه دي چې په ښکاره دين بې اساسه او پوچ وگڼي، نو ټينگار کوي چې دين يوازې يو تعبير لرلى شي او دا هماغه تعبير دى چې بنسټپالي يې وړاندې کوي، په تېره بيا هماغه تر ټولو ريشخنده نسخه چې داعش او طالب يې رانښيي. دلته د دوى او داعش تر منځ پوښتنپاروونکې همغږي رامنځته کېږي او دواړه په يوه سنگر کې کېږي او يوه موخه په نښه کوي. دوى د دين د هر ډول اخلاقي او انساني تعبير لارې بندوي. د دين دښمنو دا ډله د دې تناقض ځواب نه لري چې دا څنگه کېدای شي چې نه يوازې د مکتوب او مدونو متنونو، بلکې د هستۍ د هرې بلې پديدې مختلف تعبيرونه کولى شو، خو يوازې يوه پدیده په کې مستثنا ده او هغه دين دى.

بنسټپالي چې د حقيقت انحصاري حق ځان ته منسوبوي، هغه غير بنسټپالي کسان چې هڅه کوي نوي پرمختللي ژبني، فلسفي، او ټولنيز علمونه د پخوانيو علومو په څنگ کې وکاروي چې د متن د پوهېدو لپاره لا پراخ ډگرونه پيدا کړي، له دين څخه منحرف او احياناً د دين دښمنان بولي. څوک چې د دين دښمن وي، هغه د هر دين له موازينو سره سم، د هماغه دين کافر انگېرل کېږي.

له داعش او څو نورو جماعتونو پرته، زموږ د بنسټپالو ډېره برخه په ښکاره ډول د تکفير د حکم له صادرولو څخه ډارېږي. ځکه خو غوره گڼي چې سيکولر، لاييک، ليبرال او داسې نور گڼ اړخيز اصطلاحات وکاروي چې هم خپل مخالفان د ديندارۍ له ډگره وشړي او هم تکفيري بهير ونه گڼل شي. دا چل ورته ډېر اغېزناک پرېوتى دى.

د سيکولر کلمه څواړخيزه ده. دا کلمه د غرب په سياسي او فلسفي ادبياتو کې د دوو درېو پېړيو مخينه لري، خو زموږ په هېوادونو کې يوازې څو لسيزې کېږي چې خولو ته لوېدلې ده او لا ورته کوم جامع او مانع تعريف نه دى

وړاندې شوی. ښايي وجه يې دا وي چې د ځينو کلمو غوندې، دا کلمه هم ايکي يوه معنا ونه لري. د سيکولر د کلمې معنا هم د وخت په تېرېدو سره بدله شوې او هم په مختلفو سياقونو کې خوځنده پاتې شوې ده. کله کله يې د بيروني مصداقونو تفاوت د تضاد بريد ته رسېږي. معنا دا چې سيکولر کله داسې چا ته ويل کېږي چې نړۍ يوازې ماده گڼي او هر ماوراء الطبيعي اړخ يې نفې کوي. د دې معنا له مخې هر څوک چې سيکولر وي، له خدای څخه منکر دی او په وحې، اخروي ژوند، او په هرې غيبې چارې بې باوره دی. خو د کلمې دا معنا په هغو معناگانو کې يې راځي چې کمه باب شوې او يوازې په ځينو فلسفي سياقونو کې کارول شوې ده. په عمل کې، اکثره هغه کسان چې سيکولر بلل شوي دي يا يې ځانونه سيکولر بللي دي، له دې ماوراء الطبيعي چارو څخه منکر نه دي. کله بيا د دې لومړۍ معنا برخلاف، سيکولر هغه چا ته ويل شوي دي چې د دين اساسي کار د اخروي چارو سپړل گڼي او د ژوندانه ورځنۍ چارې تر دې کم اهميته بولي چې د دين د پيغام په محراق کې دې راشي. له دې معنا سره سم، ټول عارفان او صوفيان او اکثره سنتي دينداران سيکولر دي، ځکه چې دنيوي چارې د اصلي ديندارۍ لايقي نه بولي او دنيا دنياوالو ته پرېږدي.

د دې دوو طيفونو تر منځ داسې کسان دي چې دنيوي چارې د اخروي چارو هومره مهمې گڼي خو وايي چې هره يوه يې خپل خپل خاص منطق لري او بايد چې سره گډې نه شي، يعنې په ديني چارو کې بايد د متعارفو عقلي او تجربې علومو په مرسته عمل وکړو او په اخروي چارو کې د ديني تعليماتو له مخې.

نو، سيکولر داسې واحد معنا نه لري چې ټول دې پرې سلا وي. سيکولر د ديندارو او غير ديندارو پراخ طيفونه رانغاړلی شي. خو زموږ بنسټپالي دا څو لسيزې کېږي چې لويه غوغا يې جوړه کړې ده چې گواکې اسلام دين ته د سيکولرانو له لوري خطر دی او سيکولريزم د اسلام او اسلامي ټولنو لپاره تر ټولو لوی گواښ دی. دوی بې له دې چې د قضیې ريښې او مختلف پټونه راوسپړي او بې له دې چې د سياسي سيکولريزم او فلسفي سيکولريزم تر منځ توپير وکړي، په عامه فرهنگ کې يې لويه مغالطه رامنځته کړې ده چې احساساتي دينداره ځوانان په آسانۍ سره خپلو ډلو ته وروکاږي. دوی د دين په مظلوم ښودلو سره د خلکو په ذهن کې دا توهم ايجادوي چې گواکې د اسلام په ضد لويه توطئه روانه ده او دا توطئه د سيکولرانو کار دی. بيا نو داسې ښيي چې گوندي بنسټپالي د دين يوازيني خواخوږي مدافعان دي او همدوی د سيکولرانو په مقابل کې درېدلي دي. د سيکولر کلمه ورو ورو د بنسټپالو ډلو په منځ کې په داسې وسله بدله شوې ده چې څنگه څوک پرې ووبښتل شي، بيا نو د هغه خبره، پوهه، او اخلاق بې اعتباره کېږي او هغه به د خلکو په سترگو کې منافق، د

دیندارۍ متظاهر، له دین څخه منحرف، غرب خپلې، په غربي هېوادونو پورې تړلې، په اخلاقي لحاظ بې بند و بار، او د دین تر ټولو مرموز دښمن ښکاره شي.

بنسټپالې دا ټولې خبرې هر وخت همداسې په ښکاره نه کوي، خو داسې عبارتونه کاروي چې همدا مفاهیم تداعي کوي. کله چې څوک په دې نوم وپېژندل شو، لومړی خو په اخلاقي لحاظ ورباندې شک کېږي، دوهم خبرې یې په علمي او معرفتي لحاظ نه اورېدل کېږي، دریم په حقوقي لحاظ خپل مصونیت او خونديتوب بایلي او د داسې کس په حیث چې د دین او دیني ټولنې په ضد توطئه کوي، د وژلو وړ کېږي. دا تجربه په کراتو تکرار شوې ده. په پاکستان کې د دې هېواد د جوړېدو په لومړیو کلونو کې، د هاغه زمان وتلی متفکر، ډاکټر فضل الرحمن ملک، چې د نوي دیني کلام په برخه کې یې ډېر ښه آثار کښلي وو او غوښتل یې چې د دې هېواد د نوي فرهنګي هویت او تعلیمي نظام په جوړښت کې مډرن نظرونه ورننه باسي، د بنسټپالو له سختې غوغا، فشار، او گواښ سره مخ شو او واجب التقل وگڼل شو. هغه د سر له وېرې مجبور شو چې دا هېواد د تل لپاره خوشی کړي. تر هغه مخکې لاهوري اقبال هم په کراتو تکفیر شوی و. د اقبال او فضل الرحمن توپیر دا و چې ده خپلې ځینې مفکورې د شعر په ژبه عمومي حوزې ته وړاندې کولې شوې او بله دا چې د براعظمګي د هاغې زمانې له سیاسي فضا سره په تناسب کې، چې د انګرېز په مقابل کې د آزادۍ غوښتلو څپه تېزه شوې وه، اقبال د دې څپې ژبه شو. نو، د ده مخالفانو په هغو شرایطو کې نه شول کولی چې دی له استعمار سره په ملګرتیا تورن کړي.

په وروستیو کلونو کې بل پاکستاني متفکر، جاوید احمد غامدي او څو نورو دیني نوښتګرانو خپل لیدلوري مطرح کړل او د بنسټپالو له سختې حملې سره مخ شول. د هغه ملګری او همفکره ډاکټر فاروق شهید شو، پر څو نورو باندې وسله واله حمله وشوه او د غامدي دفتر وسوځول شو او هغه مجبوره شو چې وطن پرېږدي. همدا رقم کیسې په ایران، مصر او نورو اسلامي ملکونو کې هم پېښې شوې دي. د وتلیو متفکرانو د پانسۍ کولو لپاره یې پوهنتون ته دار راوړی دی، یا یې د خپلو وسله والو څانګو په خوله مستقم ورته ویلي دي چې وبه یې وژني او ځینې یې وژلي هم دي، او ځینې نور یې له ټولنې څخه نفی کړي او رټلي دي.

په هره توګه، نن سبا د خپلو مخالفانو سیکولر بلل د بنسټپالو هغه وسله ده چې پورته یاده شوې مغالطه لا زیاتوي او د وګړو حیثیتي وژنې او وروسته د هغوی فیزیکی قتل ته لاره هواروي. دا کار د تکفیر د تورې بل ډول کارول دي چې ظاهراً د کفر کلمه په کې نه یادېږي خو مخاطب ته هماغه مفهوم رسوي. دا ډول کار چې داسې

د گڼو معناوو کلمې په کې کارېږي چې د کفر د کلمې څېړوالی په کې نشته، نرم تکفیر بللی شو. دا کار په حقیقت کې د خپلو مخالفانو د تکفیرولو او حذفولو لا زیاته چلېزه طریقه ده. که وغواړو چې د تکفیر ایستل شوې توره بېرته په ټېکي کې واچوو، باید د تکفیر دواړه ډولونه، نرم تکفیر او سخت تکفیر، ختم کړو.

د تکفیر چاره، د مفاهیمو بیا کتنه:

له تکفیر سره مبارزه فریضه ده، هم په شرعي لحاظ او هم په دې لحاظ چې زموږ توپان خپلې ټولنې امنیت او ثبات ته اړتیا لري. له دې ښکارندې سره د مبارزې لپاره ډېرې هڅې په کار دي. تر ټولو آسانه کار دا دی چې خلک یې له خطر خبر کړو، بیا د دې ښکارندې رېښې باید وسپړل شي، نه یوازې فکري رېښې یې، بلکې اروايي، ټولنیز، فرهنګي، او اقتصادي او سیاسي رېښې یې هم راسپړل غواړي. د منظمو څېړنو په رڼا کې داسې لارې را ایستلې شو چې له مسلمانانو سره مرسته وکړي چې پر دې ستونزې بر شي.

په دې برخه کې یوه مهمه چاره په دې مبحث پورې د تړلیو مفاهیمو او اصطلاحاتو بیا کتنه ده. زموږ د مسلمانانو د دیني اصطلاحاتو په منځ کې د کفر او ایمان اصطلاح ګانې، خورا اساسي کلمې دي. دغه دوې اصطلاح ګانې چې مختلف دالټونه یې پیدا کړي دي، زموږ د فکر په ایجاد کې مهم نقش لري. دا دوې کلمې د نورو شرعي کلمو د منظومې په مرکز کې دي او د ډېرو نورو شرعي کلمو مختلفې معنا ګانې د همدې دوو اصطلاحاتو په محور کې تعینېږي. د همدې کفر او ایمان د کلمو له مخې د مؤمن انسان په ذهن کې نړۍ په دارالاسلام او دارالکفر باندې، خلک په کافر او مؤمن باندې، ارزښتونه په ښه او بد باندې، ډلې په حق او باطل باندې، او وګړي په لومړۍ درجه او دوهمه درجه باندې وېشل کېږي.

که شرعي نصوصو، لومړی قرآن مجید او وروسته معتبرو نبوي حدیثونو، ته مراجعه وکړو، وبه وینو چې دغه دوې کلمې ډېرې معنا ګانې او مدلولونه لري. د دې کلمو یو لغوي دلالت هماغه دلالت و چې په عربي ژبه کې له ډېر پخوا څخه یعنې اسلامي متنونو ته د دې کلمو تر لاره کولو مخکې، و. خو وروسته د دیني متن له تګون سره، چې خاص نړۍ لید یې درلود او د نویو ارزښتونو د ایجادولو په لټه کې و، د دې کلمو په دالټونو کې نور پټونه هم ورزیات شول او په نویو سیاقونو کې د واقع کېدلو په وجه یې نوي بعدونه پیدا کړل. پر دې سربېره، د اسلامي تمدن په لومړیو پېړیو کې نوي علمونه راپیدا شول او دغه علمونه هم پخپله نوي سیاقونه شول او دغو کلمو ته یې لا زیات دالټونه پیدا کړل. نو زموږ دغه خورا اساسي دیني کلمې، له لوړو څوړو ډکه تاریخچه لري او هره یوه یې زموږ د دیني او فرهنګي ذهنیت، مفاهیمو، او انګېرنو په رغښت کې نقش لري.

که د کفر د کلمې پل پسې واخلو او په عربي ژبه کې يې د کارولو بڼې او معناگانې وڅيرو؛ او د پيداينېت له وخته يې رانېولې ديني متن ته يې تر ورننوتلو او په اسلامي فرقو او مذهبونو کې يې تر کارولو پورې مختلفې معناگانې وڅېړو؛ نو وېه وينو چې دې کلمې هر وخت يو ډول معنا نه ده لرلې او نن سبا هم د دې کلمې دقيق استعمال آسانه نه دی. دا کلمه په قرآن او حديث کې په دغو معناگانو کارول شوې ده: پوښل، ناشکري کول، گناه کول، منکرېدل، براءت غوښتل، دښمني کول، او همدارنگه د کفر په اوسنۍ معنا راغلې ده. دا چې دې کلمې له هماغه پيل څخه ايکي يوه معنا نه ده لرلې او وروسته بيا په ديني نصوصو کې هم په مختلفو معناگانو کې کارېدلې ده، نو ځينو عالمانو هم په شرعي معنا د کفر کلمه دوه مراتبه بولي او وايي: "کفر دوه کفر و شرک دوه شرک" يعنې ځينې کفرونه تر ځينو کفرونو ټيټ دي. يعنې کفر څو ډولونه لري او ټول کفرونه له دين څخه د وتلو معنا نه لري، بلکې يوازې يوه معنا يې دغه مفهوم لري او دا په اصطلاح کې کفر اکبر يا لوی کفر بللی شو. سخت اخروي گواښونه او همدارنگه درنې دنيوي جزاگانې په همدې ډول کفر پورې ځانگړې دي. د کفر نور ډولونه چې کفر اصغر بلل کېږي، داسې نه دي. د کفر نور ډولونه له ايمان سره په ټکر کې نه دي او ډېر مؤمنان پرې اخته دي، خو دا کفرونه د دې سبب نه کېږي چې دوی دې د اسلام له دايرې څخه وشړل شي. په ځينو کسانو کې کفر او ايمان سره يو ځای په سوله کې ژوند کوي، بې له دې چې يو يې بل ته مزاحمت وکړي. د بېدل په وينا: کفر و دين در گره پيچ و خم یک دگرند/ ظلمت و نور چو آيينه و جوهر به هم اند

او په گلشن راز ک د شبستري په وينا: حقيقت خود مقام ذات او دان/ شده جامع ميان کفر و ايمان

مولانا هم ويلي دي: کفر من آيينه ايمان تست/ بنگر اندر کفر ايمان ای پسر

هغه کسان چې په تکفيري ذهنيت اخته کېږي، دغه توپيرونه او ظرافتونه نه شي درک کولی. يو علت يې دا دی چې د کفر او ايمان ماهيت يې برسېرن او عاميانه درک کړی دی. د کفر او ايمان د حقيقت په اړه جدي فکر پر دې سربېره چې په متعارفو ديني علومو پوهېدل غواړي، د نورو علومو لکه ارواپوهنه، ديني ارواپوهنه، د دين ټولنپوهنه، علم کلام، د دين فلسفه، د دين ژبه، او د نورو علومو مطالعه هم غواړي.

د کفر او ايمان مختلف تعريفونه وو او شته. دا اختلاف د اسلام د تاريخ له خورا پخوانيو دورونو راهيسې تر ننه پورې روان پاتې شوی دی. ايمان د علم او معرفت له ذاته دی، که د احساس او عاطفې، که د غوښتنې او ارادې له جنسه؟ عمل د ايمان برخه ده که د ايمان محصول او نتيجه؟ ايمان د گناه او معصيت په وخت کې هم په انسان کې وي، که د گناه په وخت کې له منځه ځي؟ د ايمان او کفر په اړه داسې ډېرې پوښتنې او مناقشې

رامنځته شوې دي او زموږ په تاريخ کې په دې اړه ځنډن اختلاف پاتې شوی دی. دا چې د مختلفو اسلامي مذهبونو او د بېلابېلو څانگو د پوهانو تر منځ دومره ډېر اختلافونه شته، معنا يې دا ده چې دا مسئله په خپل ذات کې پېچلې ده او په آساني سره يې په اړه قضاوت بې احتياطة خبره نه شو کولی.

دا سمه ده چې د دې موضوع ځينې تعريفونه او تفسيرونه تر نورو زيات عام شوي دي او علتونه يې گڼ دي، لکه: تر پنځمې پېړۍ راوروسته د سکولاسټيکي ديني نظام واکمني، په وروستيو دورو کې تمدني راپرځېدل، د اجتهاد او نويو فکرونو د لمبو تېدل، د واکمنانو له لوري د ځينو تعبيرونو او قرائتونو پلوي او ځينې نور تعبيرونه ځنډې ته پورې وهل. خو د يوه خاص تعبير عامېدل، نه د هغه تعبير د پوره حقانيت معنا لري او نه دا معنا چې گواکې د نورو تعبيرونو امکان يې نشته.

له تکفيري ذهنيتونو سره د مقابلې او په دې برخه کې د تعادل د بېرته راستنولو لپاره دې ته اړتيا لرو چې په دې لوی مبحث ښه وپوهېږو او د اسلامي فکر په تاريخ کې د کفر او ايمان د تعريف په اړه مناقشو باندې سر خلاص کړو. دا په دې چې لومړی خو پر يوه خوا ډېر تکيه ونه کړو، په تېره بيا په سخت دريځه خوا باندې، او هېڅ تعريف د کانيي کرښه ونه گڼو، ځکه چې دا ټول بشري اجتهادونه دي. دوهم دا چې که غواړو ځينې تعريفونه غوره وگڼو، نو هغه اجتهاد بايد غوره وگڼو چې د خلکو په منځ کې د تشدد او فتنې مخه نيسي او د تسامح او بل منلو لاره هواروي. د ايمان او کفر د مفهوم بيا کتنه او تر کليشه يي انگېرنو ها خوا ته تلل به مو له دې وساتي چې نور خلک بې لارې وېولو.

که موضوع ته په دې نظر وگورو نو داسې پوښتنې به را مخې ته شي: مثلاً، که څوک له دين سره قصدي دښمني او ضدیت ونه کړي، په کفر کې حسابېدلی شي؟ که چا پلټنې او پوښتنې وکړي او بيا بلې نتيجې ته ورسېد، څنگه؟ که چا ته د دين واضح پيغام نه وي رسېدلی، هغه کافر بللی شو؟ که پر چا حجت تمام شوی نه وي او په همدې وجه هغه د دين مباني سم نه وي درک کړي، نو هغه بايد کافر وگڼل شي؟ که په دې برخه کې پر الهي عدل باور ولرو او هماغه مو د قضاوت مبنا شي نو اکثره غير مسلمانان چې هېڅ دښمني يې نه ده کړې، معذور نه گڼل کېږي؟ که د دې خلکو لپاره چې اکثريت دي، کوم عذر ولټوو، دا به تر دې اخلاقي کار نه وي چې هغوی په دوزخ محکوم وگڼو؟ د کفر او ايمان بيا کتنه د تکفير کار و بار خرابوي.

(3)

ترهگري او د عقيدې د دفاع پلمه

ترهگري، ديانت او اخلاق:

ترهگري چې نن سبا د داعش، القاعده، طالبانو او د دوی د همفکرانو په لاس پالل کېږي، گڼ سره اوبدل شوي عاملونه او انگېزې لري لکه بېوزلي، تبعيض، د ملي دولتونو ناکامي، فرقه‌يي شخړې، نامتوازنه پراختيا، بې‌اندوله نړۍ‌وال کېدل، او داسې نور او د ايکي يوه عامل زېږنده يې نه شو بللی. په دې منځ کې يو اساسي عامل چې د ترهگرۍ چارې آسانوي، د ديني اعتقادونو يو ډول دی چې کله له نورو عاملونو سره يو ځای کېږي، ترهگري ورنه زېږي. که ديني عنصر ورنه وباسو، دا به ډېره سخته وي چې د مختلفو ملکونو وگړي دې له مختلفو مخينو سره راشي او د دنيا په مختلفو ځايونو کې دې سره خپل شي، داسې په کلکه په گډې موخې پسې روان شي چې تر

ټولو مهم اړخ يې د بې گناه وگړو د وينې بهول وي، ان د ماشومانو وينه، او په دې توگه د نړۍ امنيت ته جدي ستونزه راولاړه کړي.

دا نو څنگه داسې کېږي چې ديني اعتقادونه دې دې بريد ته ورسېږي، حال دا چې اکثره خلک له ديني باورونو څخه دا تصور او دا تمه لري چې ژوند ته معنا ورکړي، د انسانانو په مقابل کې د مسووليت احساس راکړي، او بالاخره د مؤمن انسان اخلاق ورباندې لوړ شي. په نړۍ کې مختلف دينونه شته خو لارويان يې له استثنايي او بحراني حالتونو پرته، بله وخت خشونت ته مخه نه کوي. سره له دې چې اوسنۍ ستونزه په اسلام پورې تړلې گڼل کېږي، خو ان په اسلام کې هم خبره هماغسې ده ځکه چې اکثره مسلمانان په دې کارونو خپه دي او په دې شرمېږي چې د نړۍ په هر گوټ کې کرکه پاروونکي جنايتونه د دوی د دين له نامه سره تړلي گڼل کېږي، دوی په دې وجه اندېښمن او غوسه دي.

البته دا به هم په پام کې نيسو چې دين، هم د اعتقاداتو په حيث او هم د طريقې په حيث، په عمومي ډگر کې يوازينی فعال لوبغاړی نه دی، بلکې له پخوا څخه د نورو ځواکمنو عاملونو لکه سياست، اقتصاد، او فرهنگ په څنگ کې او له هغوی سره په تعامل کې لوبېږي. دغه متداخله رابطه رنگارنگ اړيکي او مناسبتونه رامنځته کوي او په هر وضعيت کې د دې لويو ټولنيزو عاملونو نقش او ځای ځايگي بدلېږي رابدلېږي.

خو داسې څه پېښېږي چې دين د وحشت، ترهې، او جنايت په مرستندوی عامل باندې بدلېږي او په بله وينا، مؤمن څنگه ترهگر کېږي، هغه چې مؤمن دی، په اخلاقي لحاظ ځان څنگه قانع کولی شي چې ترهگري وکړي؟

د دې قلم د څښتن په باور، د دې پوښتنې ځواب لږ تر لږه په درېو درون ديني عاملونو کې پيدا کولی شو چې لومړی عامل يې الهيati عامل دی. د ابراهيمي دينونو په اعتقاد کې خدای د هر څه په محراق او مرکز کې وي او هېڅ مفهوم تر هغه مهم نه وي. همدا وجه ده چې د خدای د مفهوم د انگېرنې څرنگوالی د معتقد انسان پر کړنو نېغ په نېغه اغېزه لري. د ديندارانو په ذهن کې د خدای مفهوم دومره رنگارنگ او متکثر دی، لکه د ديندارانو شمېر. دا دعوا به غلطه نه وي چې وويل شي چې هر دينداره انسان خپل خاص خدای لري او يوازې هماغه خدای لمانځي. البته دلته مطلب د خدای په اړه د انسان ذهني تصور او شناخت دی، نه هغه بيروني ذات چې دوی ورباندې عقیده لري. ټول دينداران له خدای سره او بيا له نورو کسانو سره خپل اړيکي په خپل ذهن کې د خدای د شته مفهوم پر اساس تنظيموي. د هر معتقد انسان په ذهن کې د خدای د مفهوم رغښت

او رامنځته کېدل، گڼل عاملونه لري، له ذهني - اروايي عاملونو څخه رانيولې تر فرهنگي او ټولنيزو عاملونو پورې، نو د نظري چوکاټو له ورته والي سره سره، د خدای په اړه د هر چا شخصي انگېرنه ډېره متفاوته وي.

د بېلگې په ډول، په ټولنيز اړخ کې، په هغو ټولنو کې چې د انسانانو اړيکي په عمودي بڼه رغېدلي وي او قدرت عمدتاً متمرکز وي، هلته د ډېرو خلکو په ذهنونو کې د خدای مفهوم تر ډېره بريده د يوه مقتدر او مستبد واکمن بيارغول شوی تصوير وي. په اروايي اړخ کې، که وگړی فرضاً خورا بدوينی، سخت دريځی، او بدگومانه وي، په ذهن کې به يې د خدای مفهوم هم لږ يا ډېر همدغسې وي. په بله خوا کې، که چا عاشقانه تجربه تېره کړې وي، خدای ورته د متعالي معشوق غوندې ښکاري او له خدای سره د هغه اړيکي به عاشقانه رنگ ولري. په همدې رقم په دې برخه کې د خورا ډېرو نورو عاملونو پل هم موندلی شو. [ماکسيم گورکي په «ماشومتوب» ناول کې د خدای په اړه د خپل ماشومتوب تصور څه داسې بيان کړی و چې ما گومان کوم چې دوه خدايان دي. يو مې د بابا خدای چې خورا قهرجن او غوسه ناک دی او غواړي چې د هر شي غچ له بنده گانو واخلي او هر وخت بايد ورته ووبړېږي او ورته زاری وکړي چې گناهونه دې وبخښي او جزا در نه کړي. بل مې د انا خدای دی چې مهربانه او زړه سوانده دی، له هغه سره خواله کولی شي او هغه د ملگري غوندې درته غوړ وي. ژباړن]

خو له دې ناپايه تکرر سره سره، الهيایي نظام د خاصو نظري اساساتو پر بنسټ رغولی شو او په عمل کې هم همداسې شوي دي. دغه الهيایي نظامونه د ديندارانو په ذهن کې د خدای د مفهوم په رغولو کې لوی لاس لري.

که په الهيایي کچه د خدای داسې مفهوم وپالل شي چې هغه په عدالت او انصاف کې داسې بې پروا وي چې اخلاقو ته ملزم نه دی او داسې کارونه کولی شي يا يې له خپلو بنده گانو څخه غوښتلی شي چې هېڅ اخلاقي توجیه ونه لري، نو ښکاره ده چې معتقد وگړی به هم د اخلاقو پروا نه کوي. بيا به هغه ته اخلاق يوازې هماغه خبرې ښکاره شي چې د شرعې په ژبه بيان شوي دي او د اخلاقو هغه لوی او پرتمين مفهوم به خپل ځای د شريعت او د فقهي احکامو سېمبولیک تر سره کولو ته پرېږدي. د دې برخلاف، که خدای د داسې ذات په توگه وپېژندل شي چې د ټولو ښکلاوو سرچينه ده او په همدې وجه «ښکلا خوښوي» او «ظلم يې هم پر ځان او هم پر نورو باندې حرام کړی دی» ځکه چې پخپله عادل دی، او نه يوازې ظلم بلکې هر غیر اخلاقي عمل منع کوي، نو بيا به اخلاق په دیانت کې بله معنا پيدا کړي. د باب شوي الهيایي نظام انتقادي مطالعه د ترهگری د رېښو د

معلوماتو په لاره کې یو اغېزناک گام دی. هغه ادارې او مرکزنه چې پخپله خامخا ترهگر نه دي خو دغه الهیات تولید او عرضه کوي، باید خپل دروند او سخت مسوولیت وپېژني.

پر الهیاتي کچې سربېره، د شریعت او اخلاقو رابطه هم بل مهم عامل دی. معنا دا چې که د یوه دین شریعت داسې تفسیر شي چې هر شی پر وچو حقوقي قواعد وتلي او اخلاق په کې د شریعت د احکامو په پرتله په څنډو کې وي، بیا به دینداره وگړی خپل ژوند یوازې د شریعت له غوښتنو سره سم اعیار کاندې، نه د اخلاقي غوښتنو پر اساس. د شریعت او اخلاقو رابطه، سره له دې چې متنافر او متنافي الطرفین نه ده، خو یوه باریکي په کې شته چې د اکثر دیندارانو نه وریام کېږي. باریکي دا ده چې د اکثر نوموتو فقیهانو په باور، د احکامو ظاهري اجرا کول، په خپل ذات کې د دین هدف نه دی، بلکې د نورو خاصو موخو د تحقق لپاره وسیله ده. دغه خاصې موخې د شریعت په مقاصدو کې راڅرگندېږي. د شریعت خاص مقصدونه د انسان د حقونو پر مدار راچورلي، یا باید وچورلي، چې د فقیهانو په اتفاقي باور، د انسان د سر او ژوند خونديتوب یې په سر کې دی.

کله چې له خپلو مقصدونو سره د شریعت رابطه شلېږي او د شریعت د ظاهري احکامو اجرا کول په هدف بدلېږي، بیا نو شریعت د هغو کسانو لپاره د خپلې واکمنۍ او سلطې د ټینګولو په وسیله اوږي چې ځان د شریعت د تطبیقولو استازي راپېژني. دلته بیا د احکامو اجرا کول، د قوانینو د اجرا کولو غوندې، یوازې د نورو د ځپلو او د خپلې واکمنۍ د ټینګولو وسیله وي او نور هدفونه یې په پام کې نه نیول کېږي.

دا چې په مختلفو هېوادونو کې بنسټپالي مسلمانان د شریعت له تطبیق سره شهوت‌ناکه مینه لري او له اخلاقو سره بې‌رغېته دي، وجه یې له واکمنۍ او اقتدار سره سخته مینه ده. دغه مینه او جذبه هله خپلې څوکۍ ته رسېږي چې د ټولنې محرومو خلکو ته د پخوانیو فتوحاتو او بې‌شمېرو غنیمتونو له تلوسې ډکې کیسې ویل کېږي او په دې کیسو کې بیا خورا رومانټیکې صحنې هغه وي چې د ترک او هندو او رومي غلامانو او کنیزانو د شمېر خبره او د فاتحانو تر منځ د هغوی د وېشلو کیسې کېږي، خو په ذهنونو کې دا پوښتنه نه پيدا کېږي چې دا کارونه څومره اخلاقي دي.

د طالبانو د واکمنۍ تجربه د هغوی د اقتدار په ټولو کلونو کې او اوس مهال په عراق او سوریه کې د داعش تجربه دا خبره ښه برېښوي چې د شریعت برسېرن تطبیقول، بې له دې چې پر اخلاقو د باور خبره په منځ کې وي، هغوی ته یو طلايي فرصت ورکوي چې د خپلو مخالفانو مال غارت کړي، ښځې او نجونې یې وینزې کړي او د مریانو د خرڅولو بازارونه ولگوي. همدارنګه دا ډلې او همفکران یې چې کله له سیالو ډلو سره ټکر کوي، دا

کارونه ځان ته جایز گڼي چې هر رنگه غیر اخلاقي وسیلې، لکه تور لگول، دروغ، د ناحقو خبرونو خپرول، او د رقیب وژل، وکاروي ځکه د دنیوي واکمنۍ او اقتدار په سر شخړه د جگړې منطق غواړي، او د ځینو روایتونو مطابق په جنگ کې چلبازي، بې رحمۍ او قسوت جایز دي.

خبره هله د پوره ناورین برید ته رسېږي چې دینداري د اخلاقو بدیل او ځایناستی وبلل شي، داسې چې گواکې د دین په لرلو سره اخلاقو ته اړتیا نه پاتې کېږي. هغه دینداران چې په همدې باور دي، څومره چې د خپلو اخلاقو بانکي حساب تش ویني، هماغومره د خپلې ظاهري دیندارۍ بانکي حساب لا زیات ډکوي. ظاهري دینداري هم د چا قدر او احترام زیاتوي، هم یې قدرت او پیسې ډېروي او هم د قدرت او ثروت د استفادې لپاره ورته د «شرعي چلونو» د کارولو لارې چارې برابرې.

د دیندارۍ او اخلاقو د موضوع بل پټ چې پر دې دوو پټونو اغېزه پرې باسي، له وینې تویولو او خشونت سره د مقدسې چارې رابطه ده. د بشر د څو زره کلنې تجربې په ترڅ کې، له هند او چین څخه رانیولې تر افریقا او لایتني امریکا پورې، په مختلفو فرهنګونو کې د وینې تویولو خاصه معنا لرلې ده. د قربانۍ مراسم، د ژوند فدا کول، او د خدایانو یا د هغوی د مجسمو په وړاندې د وینې د تویولو سېمبولیک دودونه – د اولاد وینه، یا د خپل بدن د کوم غړي وینه، یا لږ تر لږه د کوم حیوان وینه – لا هم د بشر په جمعي ذهن کې شته او کارېږي. دا سمه ده چې د تمدنونو په پرمختګ سره د هغوی خشنې بڼې منسوخې شوې دي او په مختلفو دینونو کې د قربانۍ مفهوم مختلفو لوریو ته تللی او د وینې د تویولو ځای نورو مناسبو نیولې دی، خو لا هم په ځینو فرهنګونو کې – په تېره د مسلمانو بنسټپالو په منځ کې – د خپلې عقیدې لپاره له خپل سره تېرېدل تر ټولو لوړ ارزښت گڼل کېږي او ستایل کېږي.

د دې کسانو په نظر، عقیده یوازې د انسان په ذهن کې د ځینو مفاهیمو انځورېدل نه دي چې ویې ارزولی شو او نقد او اصلاح یې کړو. د دوی په نظر په یوه مقدس امر باندې عقیده او پخپله هغه مقدس امر دواړه سره برابر دي. د ستونزې غوټه همدا ده او کله چې مذهبي جذبې آخري حد ته رسېږي، فاصلې له منځه ځي او معتقد له مقدس امر سره ځان یو شان گڼي. په دې خاصو شېبو کې هم کرکه او غوسه او هم شور او ولولې د تقدس رنګ اخلي. په دې حالت کې نو د عقیدې لپاره د سر او مال او ژوند قرباني کول هېڅ هم نه دي.

کېدای شي دا حالت د دریمګړي ناظر په سترگو کوم ډول جنون، لېونتوب یا بل ډول اروايي ناروغي ښکاره شي خو د بنسټپالي معتقد انسان لپاره د ایمان او د ټینګې عقیدې «خاصه ننداره» ښکاري. د خاصې نندارې پنځول

یوازې د سینماگرانو لپاره مهم نه دي، بلکې د داعش، القاعدې، طالبانو او نورو همفکرانو لپاره یې هم ډېر مهم دي. دوی د پخوانیو انسانانو په شان چې د خپلو خدایانو په وړاندې به یې قربانۍ کولې، دغه خاصې نندارې په مناسبې روحیه ترسره کوي او په هماغه روحیه یې فلمونه اخلي او بیا یې خپروي. دوی د خپلو عملیاتو په فلمونو کې په ښکاره رانښيي چې د قربانیانو د جسدونو د ټوک ټوک کېدو په وخت کې په خاص شوق او خوښۍ او نشئې سره تکبیر وايي او مذهبي اوراد تکراروي.

په متعارف وضعیت کې خشونت او گواښل او وینه تویول د اخلاقو په تله تلل کېدای شي او د ښه او بد حکم پرې کېدای شي خو د بنسټپالو لپاره ښه او بد اړخه وي. په تېره بیا هغه مهال چې ځان او دین ورته یو ښکاري، د اخلاقو منډا دوی پخپله وي او هغه کار چې د نورو لپاره خورا غیر اخلاقي وي، د دوی لپاره د اخلاقو کمال وي، هماغسې چې د نورو لپاره وژل کېدل د ماتې معنا لري، د دوی لپاره بری او د بري تر ټولو لوړه بڼه ده.

په دې حساب، دا پوښتنه کولی شو چې ترهگر ته د اخلاقو خبره څنگه کولی شو چې پر خپل کار فکر وکړي، او که فرضاً، دا هڅه ناکامه شوه، د هغوی د خشونت د مخنیوي لپاره تر ټولو اخلاقي لاره به کومه وي؟

په روژه کې انتحار:

ځینې مسلمان عالمان په رمضان میاشت کې د روژې نیولو د حکمت په بیان کې وایي چې روژه باید ونیسو چې د غریبانو له حاله خبر شو؛ چې له خوراک او څښاک څخه په ډډه کولو سره د ځان په اړه د فکر کولو لپاره څو گړۍ وخت پیدا کړو؛ چې له ورځنیو ستونزو لرې شو؛ او د خدای له بنده گانو سره د پخلاينې موقع پیدا کړو. په دیني روایتونو کې راغلي دي: «کله چې څوک روژه وي، له نورو سره دې شخړه نه کوي او څوک دې نه ښکځي، او که چا زیارې ورته وکړي، دی/ دا دې ووايي چې زه روژه یم!» (د مسلم او بخاري د روایت پر اساس). قرآن مجید دغه ټولې خبرې په یوه عبارت کې رانغاړلې دي او ویلي یې دي: «لعلکم تتقون» (سوره بقره، آیه ۱۸۳) یعنې «چې د پروا او پرهېز والا شئ». خو په افغانستان کې خبره اړخه ده. دلته خبره له شخړې او ښکځلو تېره ده، د پروا او پرهېز ښه لا نشته، او په ښکاره د بني آدم سرونه لوټېږي. تر ټولو مهمه خبره دا ده چې په روژه کې خونړۍ او وژونکې حملې د دین په نامه او په شرعي توجیه ترسره کېږي.

د جگړې په کلونو کې د دین په نامه داسې ادبیات باب شول چې له هر مناسبت څخه یې د خشونت لپاره وسیله سازه کړې ده. دیني بنسټپالي د گڼو روایتونو په منځ کې هماغه روایتونه را اخلي چې د اسلام د پیغمبر

ځينې غزاگانې او د مسلمانانو ځينې فتوحات په روژه کې شوي دي، لکه د بدر غزوه، د مکې فتح، د حطين او عين جالوت جنگونه، او د قسطنطنيې فتح.

دوی دا حکایتونه ځکه وايي چې خلک له نامسلمانانو او د دوی په گومان له منحرف شويو مسلمانانو سره جهاد ته وهڅوي. هغوی خپل پلويان هڅوي چې که روژه په خوله کې ووژل شي، ثواب به يې لا زيات وي. ان د شپې او ورځې په مختلفو وختونو کې هم انتحاري عمليات په هغه وخت کې لا غوره گڼي چې انتحاري کس له تېر لمانځه څخه په اوداسه کې وي.

اکثره مسلمان عالمان له افراطيانو سره يوه خوله نه دي، خو داسې کسان په کې لږ دي چې د افراطيانو ادبيات، چې ايديالوژيکي وسله يې ده، په ښکاره نقد کړي. دا په دې چې دغه ادبيات د لا پراخې ډلې د واکمنۍ د تأمينولو وسيله ده او څو مطلبه ورنه بودېږي. که د ترهگرو ډلو ادبيات وچ شي، چې دا کار خورا ستونزمن دی، نو نورو بنسټپالو جماعتونو ته به دا ډېره گرانه وي چې د قدرت او ثروت په سيالۍ کې خپل رقيب مات کړي.

نو، هغه کسان چې انتحاري عمليات کوي او د رمضان د حرمت په خلاف مسلمانان د وير پر تېر کېږي، تر شا يې څواکمنه تيوريکي تکیه ولاړه ده او د جبهې له شا څخه د تبليغاتو پياوړې توپخانه يې ملا تړي.

د دې لپاره چې د بې گناه وگړو د وينې تويولو امکان خورا کم شي، او د دې لپاره چې له روژې او نورو ديني مناسبتونو څخه د لا زياتو وژنو لپاره کار وانه خيستل شي، ډېر کارونه بايد وکړو چې دا وضعیت بدل شي، هغومره کار لکه دوی يې چې په تېرو څلوېښتو کلونو کې د جنگي ادبياتو د پنځولو لپاره کړی دی.

د دې کار لپاره ديني مراجع او هغه مرکزونه چې د دين د تبیین او تفسير متولیان دي، بايد مسووليت احساس کړي. هغوی بايد په ديني تعليماتو کې د انسان د سر ساتنه او د ژوند ارزښت او قيمت راوځلوي. دوی بايد ووايي چې کله دينداران د قتل او وړانۍ لاره نيسي، له اصیلې ديندارۍ څخه راپرېوځي او يوازې خپل ضد پالي. دغه ديني بنسټونه که وغواړي چې د دين په نامه د بې گناه وگړو د وژلو مخه ونيسي او دغه داغ د اسلام له لمن څخه پاک کړي، نو سخت کار به يې په مخ کې وي. دوی پر هغه لاره بايد روان شي چې قرآن مجيد "لايخافون لومة لائم" بللې ده، يعنې د هېڅ ملامتونکي له ملامت څخه ونه ډارېږي.

ملامتول د ترهگرو د پلويانو اروايي وسله ده. هر څوک چې په ديني لحاظ د دوی تيوری نقدوي، دوی يې په همدې وسلې په سر سر وهي او د ترهې او وژلو ادبياتو ته خوندي چاپېريال برابروي. دوی په آسانۍ سره خپل

رقيبېان د غرب کسان، له نړه او اصیل اسلام څخه بې لارې شوي، د فکري جنگ او فرهنگي تهاجم مخکېبان بولي. اکثره کسان له دغو توروو څخه د وېرې په وجه غوره گڼي چې د قتلونو او وینې بهونو په مقابل کې غلي پاتې شي او که ډېره توره وکړي، ايله دا کارونه په عمومي او گڼ معنایي کلمو سره غندي او بس.

خو له بلې خوا، که د دې بهیر په مقابل کې رښتیاڼۍ هڅه ونه شي، د افغانستان او د نورو مسلمانو هېوادونو روژې به په وینو لړۍ روژې پاتې شي او انتحار او قتل و قتال به همداسې روان وي. که له دې اخلاقي مسوولیت څخه خپلې اوږې سپکې کړو، نو د پر له پسې ناورینونو شاهدان به پاتې شو.

د عقیدې دفاع څه معنا؟

د ۱۳۹۴ لمریز کال پیلامه وه. په کابل کې د قرآن مجید د سوځولو په تور د یوې نجلی قتل، چې فرخنده نومېده، د ټولنې ډېره برخه هکه پکه کړه او د مطالعې د ځینو خاوندانو په ذهنونو کې ژورې پوښتنې راولاړې شوې. دا پوښتنې د ماجرا د بېلابېلو اړخونو په اړه وې. تر هاغې پېښې څو ورځې وروسته، ابن سینا پوهنتون دا لاره هواره کړه چې زه له خپل پوه ملگري جناب ډاکټر امین احمدي سره په گډه له محصلانو سره په دې اړه خبرې وکړم. ډاکټر احمدي د فرخندې د وژلو د پېښې هستي پوهنه راوسپړله. ده وویل چې دې ناورین د پېښېدو امکان څرنگه پیدا کړ. ما د عقیدې د دفاع د مفهوم پوهنې په اړه، چې د پېښې توجیه کوونکو او مشروع گڼونکو مطرح کړې وه، بحث وکړ.

هلته زما بحث دا و چې ځینو کسانو د دې پېښې د خبر په اوږدو سره، بې له دې چې د موضوع حقیقت ځان ته معلوم کړي، ولې یې د دې وحشتناکې پېښې د ترسره کوونکو ملاتړ وکړ. ما ځینې هغه کلیپونه چې د دې جنایتکارانو په ملاتړ په ټولنیزو شبکو کې خپاره شوي وو، ځکه واورېدل چې وپوهېږم دوی څنگه او ولې د یوه لوي جنایت پلوي کوي او په عام محضر کې هغه موجه ښيي. دلته مهم شی د دوی هغه منطق و چې د بې گناه وگړو د وینې تویول او د مخالفانو محاکمه کول او د بل وړ فکر کوونکو پانسۍ کول آسانوي. دوی ویل چې دا کار د عقیدې د دفاع لپاره شوی دی او هر کله چې څوک زموږ پر معتقداتو برید وکړي، موږ به له خپل سر او ماله تېر شو او مقابله به یې وکړو.

دا موضوع ځکه مهمه ده چې دغه منطق، چې د عقیدې دفاع بلل کېږي، له ډېرو کلونو راهیسې په دې هېواد کې بازار لري او د خلکو ژوند اخلي. څو لسیزې کېږي چې د عقیدې دفاع مختلفو ډلو ته پلمه په لاس ورکړې

ده چې خپل فكري مخالفان ووژني. که په دې مُلک کې داسې سيستماتيکه څېړنه وای چې د قتلونو او مرګونو علت او انگېزې يې ثبتولای، موږ به ليدلي وای چې د دې هېواد څومره ډېر وګړي د بل وړ فکر کولو په جرم يا تور قتل شوي دي. په ډېرو داسې قتلونو او صحرایي اعدامونو کې چې له يوه ناروا تور پرته نور هېڅ سند په کې نه وي، د بې چاره وګړو د وژلو يوازېنۍ توجیه همدا د عقيدې دفاع ده. نن سبا چې د ټکنالوجۍ پرمختګونو د مختلفو نظرونو د مطرح کولو لپاره تر پخوا زیاته لاره هواره کړې ده، د عقيدې دفاع لا هم د فشار د وسيلې په حيث د دغو ډلو په لاس کې ده. دوی په دې پلمه هڅه کوي چې لا هم د پخوا په څېر د اوضاع کنټرول په خپلو منګولو کې هماغسې ټينګ وساتي چې هېڅ متفاوت آواز پورته نه شي او هېڅ ننگونه د دوی د اقتدار په وړاندې پيدا نه شي.

کله چې څوک هڅه کوي چې پر دوی نقد وکړي يا نوې طرحه وړاندې کړي، په تېره بيا هله چې د اوسنيو ناخوالو او فکري او فرهنگي ګډوډيو ريښې وپلټي؛ او هغه ذهنیتونه کشف کړي چې دا وضعیت ورنه زېږېدلی دی؛ او دا ذهنیت بيا هماغه متاع وي چې دغه ډلې ورباندې فخر کوي؛ نو دوی به قیامت جوړ کړي. په دې شورماشور او کشمکش کې تر ټولو مهمه وسله د عقيدې دفاع ده. دوی ادعا کوي چې پر اعتقاداتو يې نیوکه، د دوی د اعتقاداتو لوټل دي. په داسې حالتونو کې، ځينې ناخبره او کم علمه وګړي د عقيدې د کلمې په اورېدو سره جذباتي او د هر جرم او جنايت ترسره کولو ته چمتو شي؛ لکه هماغه کسان چې د فرخندې په قتل کې مو وليدل. دا کسان په هره بلوا کې د دې ډلو نوم ورکي سرتېري او زېرمه شوې وسلې دي.

اوس به وګورو چې د عقيدې ماهيت څه دی؛ د عقيدې د دفاع خبره څه مفهوم لري؛ کوم وار له مخکې انگېرنې ورسره ملې دي؛ او تر کومه بريده بيا کتنه غواړي. کله چې د چا يا د يوه شي د دفاع خبره کېږي، نو لږ تر لږ دغه وار له مخکې انگېرنې ورسره ملې وي: (۱) هغه کس يا شی زیان منونکې وي او ملاتړ يې په کار وي؛ (۲) هغه بايد شی يا کس وګڼل شي [مادي وجود بايد ولري. ژباړن]؛ (۳) بايد فيزيکي وي ځکه چې زیان منونکی او ضعيف دی؛ (۴) د هغه شي د مالکيت يا د هغه کس د وکالت خبره بايد په منځ کې وي؛ (۵) څوک چې پر دې مظلوم کس يا شي حمله کوي، شرير او بد ذاتی وي. په دې حساب د عقيدې دفاع يعنې: عقیده یو شی یا یو کس دی او دغه شی یا کس ته د بريد خطر دی؛ او دا چې هغه پخپله کمزوری دی او خپله دفاع نه شي کولی نو یو څوک بايد د هغه ملاتړ او دفاع وکړي؛ او څوک چې د هغه د دفاع حق يا دنده لري، بايد ورسره څه نسبت ولري او دا نسبت د هماغه شي مالکيت ګڼلی شو، يا د هغه کس وکالت او نیابت؛ او چا چې پر هغه بريد کړی دی، شرير خلک دي نو بايد چې دفع شي. په بله وينا عقیده لکه یو ناتوانه شی یا رنځور او بې کسه شخص ګڼل

کېږي چې د کمزورۍ په وجه د برید خطر له ځانه دفع نه شي کولی، نو هغه کسان چې د دې شي مالکان دي یا د دې کس وکیلان دي حق لري، بلکې دا یې دنده ده چې ملاتړ او دفاع ته یې ور ودانگي. که دې تصویر ته ځیر شو، وبه وینو چې د عقیدې د دفاع تعبیر د یوې سناریو لنډیز دی چې په یوه خوا کې یې شریر وگړي دي چې پر یوه ارزښتمن شي (عقیدې) حمله کوي او په بله خوا کې یې د خیر او فضیلت خاوندان چې د دغه شي دفاع ته راوتلي دي. ښکاره ده چې په دې سناریو کې د فضیلت پلویان پخپله د همدې سناریو جوړوونکي دي او شرور انسانان هغه کسان دي چې د دوی مخالفان دي او نظرونه یې نقدوي.

خو، که دوی دا سناریو د حقیقت په نامه راباندې تېروي، کولی شو چې په مقابل کې یې بله سناریو جوړه کړو چې مبنا یې تجارت وي او په کې داسې وانگېرل شي چې ځینې چلبازه کسان بې کیفیته او بې کاره شی تولیدوي او هڅه کوي چې په چیغو او اعلانونو سره مشتریان وغولوي چې خپل جنس ورباندې وپلوري؛ او د دې لپاره چې رقیبان یې بازار ته ښه جنس رانه وړي، او که یې راوړی وي، د دوی مشتریان ځان ته را ونه کاري، نو پر خپل بې کاره جنس باندې داسې نوم ږدي چې د مشتري خوښېږي او هغه جذبي، مثلاً عقیده، ایډیالوژي، یا فرهنگ. دوی په مختلفو چلونو سره هڅه کوي چې د مشتریانو سترگې د رقیب پر جنس ونه لگېږي، ځکه چې که داسې وشي نو هغه به د پرتلې فرصت پیدا کړي او په فکر او سنجش سره به دې نتیجې ته ورسېږي چې د لومړۍ ډلې جنس نه یوازې دا چې گټه نه لري بلکې همدا مو د دوامدارې بدمرغۍ او فلاکت سبب و. بیا به نه یوازې دا چې سودا به ورنه نه کوي بلکې له دې چلبازو سوداگرو څخه به د تېرو کلونو او لسیزو د زیانونو تاوان هم واخلي. دغه تګان د دې لپاره چې داسې پېښه هېڅ کله ونه شي، نه پرېږدي چې څوک دې د بل (ښه) جنس نوم لا واخلي، راوړل خو یې لا پرېږده.

البته چې دا فرضي سناریو ده او د سناریو جوړولو لمن هم ډېره پراخه ده. هر څوک کولی شي په خپل خوښه داسې تصویر وکاري چې پخپله په کې ښه او مقابل لوری بد وښيي. خو باید وگورو چې دغه تشبیه گانې د حقیقت له مخې پرده لرې کوي او د حقایقو په پوهېدو کې مرسته کوي، که مو سترگې تېر باسي او غلطې لارې ته مو سیڅوي. د دې موضوع د لا ښه پوهېدو لپاره باید دا تصویر راوسپړو او وگورو چې د داسې سناریو جوړول سم دي، که ناسم.

دا کار له بنیاده غلط دی چې عقیده دې د شي یا کس په توگه انځور شي ځکه چې عقیده نه په لغوي لحاظ او نه په اصطلاحي لحاظ داسې مفهوم لري او دا مفهوم یوازې په استعاري بڼه کارولی شو. لومړی خو په قرآن او

حديث کي د عقيدې کلمه نشته او مقدسه نه ده، بلکې ډېر وروسته چې مختلف ديني علوم رامنځته شول، دا اصطلاح هم پيدا شوه او د وخت په تېرېدو سره مشهوره شوه. په څه باندې چې قرآن او حديث ډېر ټينگار کړی دی، هغه ايمان دی او ايمان هم په لغوي لحاظ له عقيدې سره توپير لري او هم د اصطلاحي تعريف په لحاظ خورا پېچلی دی او عقيدې ته يې راتيټول، په گڼو نورو نظرونو کې، يوازې يو نظر دی. دا موضوع په يوازې سر خورا مهمه ده.

د عقيدې ماهيت څه دی؟

عقیده د ماهيت په لحاظ يو ذهني امر دی. هغه موضوع چې دا ذهني امر ورپورې تړلی دی، په عقيدې پورې اړوند بلل کېږي او پخپله عقيدې سره يو شان نه ده. انسانان د مختلفو چارو په اړه د شناخت، تلقين، يا تقليد له لارې يوه باور ته رسېږي او دا باور يې يوازې په ذهن کې وي. هغه موضوع چې باور ورپورې تړلی دی، کېدای شي ورځنۍ او بې اهميتې چارې وي، يا د هستۍ او تقدير او د خلقت راز او سلگونه نور خورا اساسي موضوعات وي. له دې ورها خوا چې زموږ د باور موضوع او متعلق حقيقي چاره ده که اعتباري، باور او عقیده پخپله يوازې يو ذهني حقيقت دی چې د گڼو علتونو او عاملونو زېږنده وي. مثلاً يو نازي وگړی فکر کوي چې جرمن توکم داسې فضاييل لري چې نور توکمونه ورنه محروم دي او په همدې وجه جرمن توکمي حق لري چې پر نورو واکمني وکړي او که څوک ورسره مخالفت وکړي، بايد يې ووژني. د سکيمو قبيلو په منځ کې ځينې کسان د خپلو قربانو مړي خوري. د دوی داسې عقیده ده چې که د خپل وفات شوي قريب مړی وخوري، هغه به د دوی په بدن کې جذب شي او په دې توگه به د دوی په ژوند کې لا هم پاتې شي. دوی دغه کار د خپل مړي درناوی گڼي. هندوان خپل مړي سوځوي او باور يې دا دی چې هر ککړ شى په سوځولو پاکېږي او د اور لمبې چې پورته خوا درومي، د هغوی په باور پاسني جهان ته د عروج او نيروانا ته د رسېدو نښه ده. نيروانا د دوی په باور يو سپېڅلی اور دی چې د هستۍ رڼا ورنه پيل او خپره شوې ده او کاینات ورنه پيدا شوی دی.

نو په دې هر مورد کې وينو چې عقیده او باور داسې ذهني مفهوم دی چې يوازې د خپل خاوند په ذهن کې وي. د عقيدې ماهيت هماغه تصوير دی چې د ذهن پر کاغذ رسمېږي او منشأ يې کېدای شي شخصي تفکر، د کورنۍ تلقين، رسمي تعليمات، مذهبي تبليغات، هنري آثار، او يا د دې ټولو ترکيب وي. دا چې دا باور له کومه راغلی دی، پروا نه کوي، مهمه دا ده چې د عقيدې د خاوند په ذهن کې ځينې تصويرونه او انځورونه جوړېږي او

هماغه بيا د هغه په باور اوږي. د دې ذهني تصويرونو او بهير په اړه هم د ذهن په فلسفه کې مهم بحثونه شته او هم د عصبيپوهنې (Neurology) په علم کې.

پر دې سربېره چې زموږ باورونه په اصل کې ذهني تصويرونه دي، هغه عاملونه چې باورونه زېږوي هم نږه علمي او معرفتي عاملونه نه دي. اکثره دغه تصويرونه هغه کليشې دي چې په پېړيو پېړيو او نسلونو نسلونو پاتې شوې دي. مثلاً کله چې خلکو گومان کاوه چې ځمکه د غوايي پر ښکرو ولاړه ده، د عمر خيام غونډې لوی انسان، چې د خپل وخت خورا عاقل بني آدم و، د همدې ټوليز باور تر اغېزې لاندې راغلی و او ويلي يې وو:

گاوۍ است در آسمان و نامش پروين/ یک گاو دگر نهفته در زیر زمین

چشم خردت باز کن از روی يقين/ زیر و زبر دو گاو مشتی خر بين

دلته چې خيام د دوو غويانو خبره په يقين او قاطعيت سره کړې ده، گواکې دا په علمي مسلماتو کې وي، د هغه باور د خپلې زمانې له باب شوي باور څخه زېږېدلی و. دا باور د نړۍ هغه تصوير دی چې د ده په ذهن کې ايستل شوی و او ښکاره خبره ده چې سره له دې چې دا تصوير هېڅ علمي بنسټ نه لري، خو زرگونه کاله اکثره خلکو او ان شک کوونکو پوهانو هم منلی و. په همدې رقم زرگونه نور باورونه شته چې په مختلفو فرهنگونو او د مختلفو ملتونو په منځ کې په زرگونو کلونو کې راپيدا شوي دي. د دې باورونو ډېره برخه، که معقول ښکاري که نامعقول بريښي، هېڅ علمي بنسټ نه لري. خو ان هغه خبرې چې علمي دي او په معتبرو علمي لارو ثابتې شوې هم دي، لکه د اټوم په مدارونو کې د الکترونونو شتون، سره له دې چې ثابت شوی واقعيت دی خو د باورمن په ذهن کې له يوه ذهني تصوير ورهاخوا بل څه نه دی، او د څرگندولو په ميتود سره چې عمومي ميتافيزيک وي که کوانتومي فيزيک، سره توپير پيدا کوي. يعنې په دې باندې باور چې الکترونونه د اټوم په مدار کې گرځي، له دې سره چې الکترونونه په رښتيا د اټوم چارچاپېره گرځي، يو شان نه دی. په بله وينا عقیده او د عقيدې متعلق يو شی نه دی؛ لکه څنگه چې تصوير او د تصوير موضوع يو شی نه دی. د يو چا هغه تصوير چې زموږ په ذهن کې شته، سره له دې چې له هغه کس سره ډېر ورته دی، خو د هغه ځای نه شي نيولی. د دوی تر منځ توپير د خيال او واقعيت تر منځ د توپير په شان دی، ځکه چې په خيال کې هم له تصويرونو سره سر و کار لرو، نه د واقعيت له اصل سره، سره له دې چې دا تصويرونه له ذهنه بهر واقعيتونو ته ارجاع هم شي.

کله چې زموږ په ذهن کې تصویرونه جوړېږي، د جوړېدو له پیله یې تر پایه پورې دغه بهیر د مختلفو عاملونو تر اغېزې لاندې وي، لکه وراثتي، اروايي، تجربې، تعلیمي، فرهنګي، عاطفي، او ګڼ نور عاملونه. یعنې زموږ ذهني تصویرونه، له دې ورهاخوا چې په کومې موضوع پورې اړه لري، په بې طرفانه، نږه او بې عیبه توګه نه رغېږي. هر ذهني تصویر د ګڼو عاملونو د تداخل او متقابلې اغېزې محصول دی او له یو بله د دې عاملونو جلا کول خورا ستونزمن کار دی.

(4)

په افغانستان کې د سرلارو وژل،

فرهنگي که ایډيالوژيکي علت؟

په دې اړه چې څوک سرلاری (نخبه) بللی شو، اتفاق نشته خو د دې کلمې تعریف داسې شوی دی: د ټولنې لږ شمېر کسان چې د ځواک، پوهې، شهرت، او نورو عاملونو په وجه ډېر نفوذ او اغېزه لري. (۱)

که پر طبقاتو د ټولنې په وېش باور ولرو یا یې ونه لرو، په دې کې شک نشته چې ځینې وګړي خاص مقام، نفوذ او اغېزه لري. دا هغه څه دي چې د ټولنې ټول خلک یې نه لري او د وګړو همدا کسان سرلاري یا نخبه بللی شو. سرلاری خامخا مثبته معنا نه لري چې یوازې د ټولنې ښه خلک راوغاړي، بلکې هم ښه وګړي په کې دي او هم بد، ځکه چې هم ښه او هم بد اغېزناک خلک شته. خو په ټوله کې دا کلمه په مثبته معنا کارول کېږي او هغه کسان سرلاري بلل کېږي چې تر عامو خلکو د زیاتې پوهې او بصیرت په وجه ترې تمه کېږي چې خپله

ټولنه د ښو بدلونونو پر لاره سمه کړې. په دې لیکنه کې، له دې تعریف سره سم، مطلب مو فکري او فرهنګي سرلاري دي، نه ټول هغه کسان چې سرلاري بلل کېږي یا گڼل کېږي او ځینې یې له روان وضعیت څخه گټه اخلي او د همدې وضعیت د غځولو هڅه کوي. روان وضعیت یعنې همدغه نامطلوب وضعیت. په دې لیکنه کې دا پوښتنه راسپړل کېږي چې په افغانستان کې د فکري سرلارو وژل د کوم عامل زېږنده دي، د فرهنګ که د ایډیالوژۍ.

د فرهنګ لاس ځکه په کې دی چې دا پدیده ټولنیزه ده او پېژندنه یې ټولنپوهنیز اړخ لري. څوک چې سرلاري دي، ټول تر متعارف حد پورته درک او لید لري او همدا وجه وي چې دوی اغلباً تر نورو خلکو د پېښو متفاوت درک لري. کله چې څوک متفاوت نظر وړاندې کوي، په تېره بیا د عمومي حوزې په مسایلو کې، نو عادتاً له مخالفت سره مخ کېږي یا لږ تر لږه په لومړي سر کې یې چندان هرکلی نه کېږي. خو د متفاوتو نظرونو درلودونکو سرلارو سره د ټولنو چلند، په هر ځای کې او هر وخت یو شان نه وي. ځینې ټولنې ورسره لاره وړي او حساسیت نه ورسره کوي، ان دا چې د نویو او متفاوتو لیدلوریو هرکلی کوي او داسې سرلاري ستایي، حال دا چې په ځینو نورو ټولنو کې دا کار انحراف، بې لارېتوب، او ان ارتداد گڼل کېږي او داسې سرلاري له مخالفت او مجازاتو سره مخ کېږي [دا خبره په ډېرو برخو کې شته. همدا تېر کال، ډاکټر محمد صادق فطرت ناشناس د پټې خزانې په اړه د متفاوت نظر په وجه دومره ورتل شو او دومره سپکې سپورې ورته وویل شوې چې تر تکفیر کم نه وو. ژباړن]

کله چې له فکري سرلارو سره مخالفت د هغوی تر قتل پورې ورسېږي او دا بهیر د څو کلونو یا څو لسیزو په مخه مدام روان وي، نو له داسې ښکارندې سره به مخ یو چې د سرلارو وژنه بلل کېږي. دغې ښکارندې ټولنې ته سخت زیانونه اړولي دي او نه پرېږدي چې ټولنه له دې اوسني وضعیت څخه راوځي. د سرلارو وژنه دوی معناوې لري: یوه دا چې په تور، بهتان او ناروا خبرو سره د خلکو په ذهنونو کې د سرلارو کسانو تصویر داسې بدرنگه کوي چې که په فیزیکی لحاظ ژوندي هم وي، د ټولنې په ذهن کې وژل شوي وي. دوهمه معنا یې د سرلارو فیزیکی قتل دی. دا قتل کېدای شي حاکمان وکړي، کېدای شي گوندونه او ډلې او یا عام خلک یې وکړي. دلته به د سرلارو د وژنې همدا دوهمه معنا راوسپړو.

قرآن مجید د پیغمبر د زمانې پر بني اسرائیلو نیوکه کوي چې نیکونو یې پیغمبر وژنې ته مخه کړې وه او دا چاره په دوی کې په دوامداره دود اوښتې وه او هماغه وه چې دوی د اسلام له پیغمبر سره هم مخالفت کاوه. "أفکلما

جاء کم رسول بما لاتھوی أنفسکم استکبرتم ففریقا کذبتم و فریقا تقتلون" (2) (نو هر کله چې یوه پیغمبر داسې څه درته راوړل چې ستاسو د خوښې نه وو، تاسو ولې کبر وکړ، یوه ډله مو دروغجنه وبلله او بله ډله مو ووژله). دا سمه ده چې د ټولنې ټول سرلاري پیغمبران نه دي، خو ټول پیغمبران سرلاري وو او د پیغمبرانو او هغو فکري سرلارو په چارو کې - چې د خپلو خلکو د ژغورلو رسالت لري - هر وخت ورته والی وي. دغه ورته والی هم په دې کې دی چې دواړه له باب شویو ذهني کلیشو او قالبی فکرونو وړ اوړي او هم په دې کې چې دواړه د لا بهتره وضعیت خوا ته د خپلې ټولنې د بیولو هڅه کوي. پر دې سربېره، د دواړو په کار کې د مسطو فکري جوړښتونو نقدول او له ټینګو دودونو سره مقابله وینو چې دغه دودونه پر خلکو باندې د یوې خاصې ډلې یا طبقې د ولکې او واکمنۍ وسیله وي. دا هغه جوړښتونه دي چې هر وخت یې خپل اوړيکي ساتندویان لرلي دي، هغه که په پخوانیو وختونو کې د معبدونو د کاهنانو په جامه کې وو، که نن سبا د جګړه مارو بنسټپالو په رنګ کې.

د افغانستان ټولنه د هرې جنګ ځپلې ټولنې غوندې، د سرلارو د وژنې پدیده تجربه کړې ده. د دې ښکارندې پیل تر جګړو څو کاله مخکې شوی و، هاغه مهال چې د دودپالو او مدرنیتې دوو سره دښمنو ایډیالوژيو تر منځ دښمني میداني شوه او د یو بل په مقابل کې یې جبهې جوړې کړې. یوه چپي ایډیالوژي وه، هغه که د مائوتسه مفکورو ته لېواله چپي ایډیالوژي وه، که د لینین او ستالین د مفکورو د لارویانو. بله یې مذهبي ایډیالوژي وه چې عمدتاً اخوان المسلمین او جماعت اسلامي پاکستان ته لېواله وه. د دې دوو بهیرونو تر منځ تقابل له هماغه پیل څخه د سختې دښمنۍ او سیالۍ بڼه لرله. البته د ملتپالو ډله هم وه چې خپل سرلاري یې لرل. دواړه ایډیالوژیک بهیرونه د هېواد له حاکم سیاسي نظام سره مخالف وو او غوښتل یې چې را ویې پرځوي او پر ځای یې د خپلې خوښې نظام رامنځته کړي چې د دوی ایډیالوژي حاکمه کړي، خو دغو بهیرونو سره له دې چې ګډ دښمن یې درلوده، خو په خپلو کې دومره سره وړان وو چې د یو بل له ختمولو پرته په بل شي نه راضي کېدل. په دې رقابت او دښمنۍ کې یوه وسله د مقابل لوري د سروالو قتل او ترور و. په حقیقت کې د فکري بهیرونو سروال، که په هره مفکوره وو، وو به، خو د خپل وخت د ټولنې فکري سرلاري وو.

هغوی، څومره چې ممکن و، هغومره یې هڅه کړې وه چې د خپلې زمانې له فکري بدلونونو سره ځان آشنا کړي، د نړۍ د آزادۍ او خپلواکۍ په بهیرونو ځان خبر کړي، د خپلې ټولنې شرایط تحلیل کړي - البته دا تحلیل به یې په ناکاره ایډیالوژیکي ابزارو کاوه - او د خپلې ټولنې لپاره نوې طرحه جوړه کړي، داسې طرحه چې د دوی په باور د ټولنې ستونزې پرې حل کېدې، د پرمختګ لاره خلاصېده او بهتره سبا به یې جوړوله. نن سبا چې په

سيمه او نړۍ کې د لويو بدلونونو په وجه، د ايډيالوژيو بازار سوړ شوی دی، د هغوی پر مفکورو او پوهې ډېرې نيوکې کولی شو، خو له دې خبرې انکار نه شو کولی چې هغوی په هغو شرايطو کې د ټولنې سرلاري وو.

په دې بهيرونو کې که د ځينو کسانو يوازينی مهارت دا و چې سياسي فعاليتونه تنظيم کاندې، نو ځينې نور کسان هم په کې وو چې مطالعه به يې کوله او کتابونه به يې لوستل. دوی په دې لټه کې وو چې لا لويو تيوريو ته ورسېږي او د خپلې پوهې په زياتولو سره، سياسي فعاليتونه لا ښه لوري ته برابر کړي او د يوه مطلوب بدلانه لاره هواره کړي.

په دې منځ کې، څه چې ډېر مهم دي، هغه د تفکر د لارې په پېچومو پوهېدل دي. آزادې او خپلواکې مفکورې ته رسېدل ډېر ستونزمن دي. د واقعي سرلارو تر ټولو مهمه ځانگړنه همدا ده چې مستقلة مفکوره لري او له دې پرته که څوک سرلاری وي، هغه به کاذب او د درواغو سرلاری وي. هر څوک چې له مختلفو فکري حوزو سره ځان آشنا کړي او بيا پخپله خپل فکرونه په منطقي ډول تنظيم کړي او بالاخره د سياسي بهيرونو لپاره فکر او تيوري توليد کړي، هغه به ډېره اوږده، ستونزمنه، او له پېچومو ډکه لاره وهلې وي.

د نوي درک د حاصلولو لپاره د فکري لټون په لاره کې گام اېښودل، داسې کار دی چې د بشر په تاريخ کې لږو کسانو ورته زړه ښه کړی دی. د دې کار لپاره، تر ټولو مخکې د هغې خونې دېوالونه بايد ړنگ شي چې ميراثي مفکورو جوړه کړې ده او پر اکثرو تقليدي او تلقيني فکرونو شک بايد وشي. ميراثي فکرونه خامخا ديني فکرونه نه دي، بلکې لمن يې پراخه ده او د تاريخ، طبيعت، قوم، قبيله او ډېرو نورو شيانو په اړه د انسان باورونه رانغاړي. څوک چې په دې لاره کې قدم ږدي، د هغه مسافر په شان دی چې له خپل کور څخه د تل لپاره کډه کوي، خو په هېڅ ځای کې هم بل کور نه لري. کېدای شي هغه هره ورځ نوي منزل ته ورسېږي او لږه شېبه په کې دمه شي خو په هېڅ ځای کې به يې کور نه وي. هغه په هر منزل کې تم کېږي، شا و خوا ته گوري او کېدای شي ځينې منظرې يې خوښې شي، خو پوهېږي چې هلته پاتې کېدل په دې معنا نه دي چې گواکې له پلټنې او لټون څخه به لاس اخلي.

دا سمه ده چې هر يو يې د عمر تر پايه پورې دا لاره نه وهي او ځينې پلټونکي سترې کېږي او په يوه منزل کې ډېره کېږي او هغه سودا چې په دې سفر کې يې له ځانه سره راوړې ده، وړاندې کوي او ان دوکان لگوي او سوداگرۍ ته مخه کوي. هغوی داسې نيمچه متفکران دي چې د لارې تر پايه پورې د تلو توان نه لري، ځکه چې د لټون او پلټنې لاره بې پايه لاره ده او آخري منزل يې د پلټونکي مرگ دی. ښايي همدا وجه به وه چې

ځينو مفسرانو د قرآن په يوه آيت کې يقين ته رسېدل، مرگ گڼلی دی: "و اعد ربک حتی یأتیک الیقین" او د خپل پالونکي عبادت تر هغې پورې وغځوه چې تا ته يقين / مرگ در ورسېږي. (۳)

په هره توگه، که څوک د لارې په نيمايي کې تم شي او که څوک د لارې وهل وغځوي، دواړه تر هغو کسانو نوي څه لري چې له لومړنيو خونو څخه راوتلي نه دي. څومره چې دغه لارويان لا ډېر نوي شيان ولري، هماغومره سرلاریتوب ورسره ښه جوړېږي او د نورو سرلارو په منځ کې يې مقام لا لوړېږي.

څوک چې داسې تجربه نه لري، نه خو د دې لارې په ستونزو پوهېږي او نه د سرلارو د نقش اهميت ورمعلومېږي. د مولانا خبره: "در نيابد حال پخته هيچ خام" هېڅ خام به د پاڅه له حاله نه شي خبر. د فکر او لټون په لاره کې پخېدل، په دې معنا نه دي چې پوخ سړی به له تېروتنو او خطاگانو خوندي وي، ځکه چې د حقايقو په کشفولو کې د بشر توان محدود دی او هغه چارې چې بايد کشف شي، نا محدودې دي. د بشر-د فهم د محدوديت په اړه لويو متفکرانو ليکنې کړې دي او تکرار ته يې اړتيا نشته. (۴) د بشر د فهم پر محدوديت سربېره، دا خبره هم ښکاره ده چې انسانان يوازې له تفکر او تعقل سره سر و کار نه لري، بلکې د انسان طبيعت دومره پېچلی دی چې په ژوند کې يې يوازې يو عنصر، مثلاً يوازې فکر، اساسي عامل نه شو گڼلی، سره له دې چې مولانا ويلي دي: "ای برادر تو همان اندیشه ای". اې وروره! ته ټول هماغه فکر يې. خو دا خبره يې د ټينگار لپاره کړې ده، نه د دې لپاره چې نور عاملونه رد کړي. واقعيت دا دی چې اروايي، عاطفي، ارادي، ان جنيتيک عاملونه د انسانانو د شخصيت په ترکيب کې له عقلاني ځواک سره هم مهاله فعاليت کوي او دا ټول عاملونه د هغوی په ليد، تحليل، او تصميم کې اغېزناک وي. نو دا طبيعي ده چې نامعصومه سرلاري دې خطا وکړي او د هغوی پر مفکورو نيکه وشي، خو تېروتنې د هغوی د پلټنې ارزښت نه کموي او د هغوی د اغېزناکه نقش اهميت نه ختموي.

د نورو هغو هېوادونو په پرتله چې سواد او تعليم په کې عام دي، په افغانستان کې د فکري او فرهنگي سرلارو اهميت دو وارې زيات دی، ځکه چې دلته لږ کسان پوهې ته مخه کوي. سره له دې چې په وروستيو کلونو کې دا وضعيت لږ لږ بدل شوی دی او نسبتاً زيات کسان تعليم ته مخه کوي خو په دې کسانو کې لږ يې لا لوړې زده کړې ته زړه ښه کوي او د هغوی په منځ کې بيا خورا لږ کسان په مختلفو حوزو کې په څېړنې او مطالعې لاس پورې کوي او غواړي چې د لويو پوښتنو په ځواب پسې راوځي چې د خپلې ټولنې ستونزو ته د حل لاره پيدا کړي. په تېرو لسيزو کې داسې کسان خورا لږ وو. دا خورا لږ کسان چې هماغه سرلاري دي، يوازيني کسان

دي چې د ستونزو ژورو ته يې پام کېږي او د وضعیت لوی تصویر لیدلی شي او د سیاست، اقتصاد، دین، فرهنگ، هنر، او تاریخ رابطه لیدلی شي، او د دې لوی کُلیت زیان منونکي ځایونه پیدا کولی او بیا یې د علاج لاره موندلی شي.

که ټولنه خپل سرلاري په کافی اندازه درک کړي؛ د هغوی فکري هڅې به ستایي، ورسره رغنده خبرې اترې به کوي او د یو بل په مرسته به د وضعیت د بدلولو لاره پیدا کوي. داسې تجربې په مختلفو هېوادونو کې شوې دي. خو که ټولنه داسې درک ونه لري، خپل هر هغه بچي ته چې د کلیشه‌يي او متعارفو چوکاټونو څخه یې پنبه اړولې وي، د گواښ او خطر په سترګه گوري او مخکې تر دې چې د ټولنې دښمنان یې د ختمولو هڅه وکړي، دوی پخپله د خپلو بچیو قبرونه کیندي او ژوندي یې ښخوي. داسې ټولنې د خپلو عادتونو او دودونو نقدول نه زغمي او په دې نه پوهېږي چې د مصیبتونو یوه برخه یې له همدغو دودونو او عادتونو راولاړېږي. دوی سرلاري ځکه وړاندوونکي او د جوړښتونو ماتوونکي ګڼي چې سرلاري هر څه ته په انتقادي نظر گوري او ښه او بد یې سره بېلوي. دوی ته د سرلارو مجازات د خطر دفع کول ښکاري.

که په دې لحاظ مسألې ته وګورو چې په ټولنه کې د زرګونو کسانو له منځه یوازې لږ کسان په دې بریالي کېږي چې زیاته پوهه حاصله کړي او زیات سترګور شي، او همدوی د یوې ټولنې د ستونزو اقلایوه برخه حل کولی شي، تمه دا کېږي چې هغوی وستایل شي او بر کېنول شي، خو کله چې اپوټه کار کېږي او دا کسان گواښل کېږي، تر فشار لاندې راوستل کېږي، او بالاخره وژل کېږي، نو بیا جدي پوښتنه رامنځته کېږي. هغه پوښتنه دا ده چې دا اپوټه کار څنګه په منلې او عادي چاره بدلېږي او ټولنه د سرلارو وژل په یوه بهیر بدلوي. څه شی دا کار دومره آسانه کوي؟ په واضحو ټکو به یې ووايو چې د افغانستان غوندې هېواد کې، څه شی د دې سبب کېږي چې زیات شمېر سرلاري وژل کېږي، هغه که د مذهبي ډلو کسان دي، که د غیر مذهبي، او که حکومتونه یې وژني، که ګوندونه او وسله‌والې ډلې.

په دې کې شک نشته چې دغه کسان یا بالفعل د هېواد سرلاري وو او یا بالقوه پر همدې لاره روان وو او که یې موقع پیدا کړې وای، تکره متفکران او ښایي مخکښ رهبران به ځنې جوړېدل. مثلاً، هغه معلومات چې نن یې په مذهبي ډلو کې د استاد برهان الدین رباني، حبیب الرحمن، عبدالرحیم نیازی، غلام محمد نیازی، اسماعیل مبلغ، او سید اسماعیل بلخي غوندې کسانو د وړتیاوو په اړه لرو، یا په چپي ډلو کې چې د اکرم یاري، علي حیدر لهیب، طاهر بدخشي، عبدالقیوم رهبر، مجید کلکاني، میر اکبر خیبر، عبدالاله رستاخیز او د دوی

غوندي نورو کسانو وړتياوو ته وگورو، يا په ليکوالو او سياستوالو کې د موسی شفيق، محمد هاشم ميوندوال، سيد بهاءالدين مجروح، سيد رسول او د دوی په شان د نورو کسانو پوهې ته چې وگورو، پوهېږو چې هغوی په خپل وخت کې عالي استعدادونه لرل، تر نورو يې زياته مطالعه کوله، د خپلې ټولنې د راتلونکې په اړه يې ژور فکرونه کول، خو دوی او ډېر نور کسان چې زيات مشهور نه وو خو پر همدې لوري روان وو، ټول ووژل شول. (۵)

د سرلارو وژل، يا د روښانفکرانو او بل وړ فکر کوونکو بنديان کول او شکنجه کول، د سردار محمد داوود د کودتا په کلونو کې لومړني څرکونه وو، خو د خلق دموکراتيک گوند په کودتا سره اوج ته ورسېدل او په ټول هېواد کې د جگړې له خپرېدو سره، خورا زيات شول. البته دا د جنگ يوازینی دروند تاوان نه و چې موږ ته يې را وړاوه. د جنگ په کلونو کې، نه يوازې دا چې د ټولنې فکري سرلاري په خطر کې وو، بلکې ان هغه کسان چې د تحصيل په ټيټو درجو کې وو، خو د ټولنې له عامو خلکو څخه لږ څه متفاوت وو، د همدې توپير په وجه ووژل شول. په دوی کې معلم، ډاکټر، انجينير، ملا، شاعر، اديب، هنرمند او نور شامل وو. په دې قتلونو کې ځينې يې د وخت د حاکمانو په زندانو کې او ډېر يې په پېښور او نورو ځايونو کې د صحرايي اعدامونو، اختطاف او ترور په بڼه ترسره شوي دي.

که د هېواد شرايط داسې وای چې دا پېښې په کې نه وای شوې، سياسي ډلو و واکمنو نظامونو د خپلو مخالفانو په وژلو لاس نه وای پورې کړی، او د هغې پر ځای د ټولنې د ستونزو په باره کې ملي خبرې اترې شوې وای، او مختلفې طرحې او حل لارې وړاندې شوې وای، او مناقشې د مدني او فرهنگي فعاليتونو په چوکاټ کې ترسره شوې وای، او د نظرونو توپيرونه د ټولنې د فکري بډاينې سبب شوي وای، او دا بهير زموږ په فرهنگ کې پوخ شوی وای، نن به افغانستان په بل حال کې وای او ډېره انرژي او ځواک به په کې وای.

په حقوقي لحاظ د يوه سرلاري مړ کېدل، يوازې د يوه انسان مړينه ده، خو د دې کسانو د اهميت او نقش په لحاظ د يوه سرلاري مړ د يوه ملت له مرگ سره برابر دی، ځکه چې داسې کسان په ډېرې سختۍ سره پيدا کېږي او په آسانی سره يې ځای نه ډکېږي. د سعدي وينا ده چې:

صبر بسيار ببايد پدر پير فلک را/ تا دگر مادر گيتی چو تو فرزند بزاید

[او پښتانه وايي: سل دې ومري، د سلو سر دې نه مري. ژباړن]

کله چې لاهوري اقبال ځان له رازه خبر بولي او وايي:

سر آمد روزگار این فقیری/ دگر دانای راز آید که ناید

یا وایی:

مرا بنگر که در هندوستان دیگر نمی بینی/ برهمن زاده‌ای رمزآشنای روم و تبریز است

دی همدی ټکي ته اشاره کوي چې د زرگونو او بنایي د میلیونونو وگړو په منځ کې ايله یو څو تنه په راز خبر کسان پیدا شي او داسې درک او بصیرت حاصل کړي چې بیا وکولای شي چې د ژغورنې پیغام راوړي.

خو جهل ځپلې ټولنې چې د چلبازو او ټگانو بازار په کې گرم وي، نه یوازې د سرلارو په قدر نه پوهېږي، بلکې ان د هغوی مرگ هم بې غږ و غوره وي. کله چې د سید بهاء‌الدین مجروح غونډې متفکر شخصیت مو له لاسه وځي، ټول ملت باید د غم جامې واغوندي او له سترگو وینې وڅڅوي، خو په بې‌درکه ټولنه کې داسې چوپټیا وي چې گواکې هېڅ هم نه دي شوي. دا وضعیت ښکاره مصیبت او ناوړین دی.

دلته باید وگورو چې دغه ناروین له کومه ځایه راولاړ شوی دی؟ ولې د لویو انسانانو په قدر څوک نه پوهېږي؟ ولې د هغوی قتل کېدل، ضایعه نه گڼل کېږي؟ او ولې یې د تکرار د مخنیوي لپاره کار نه کېږي؟

ښکاره خبره ده چې ان د یوه عادي وگړي قتل ته هم باید په کمه سترگه ونه گورو، ځکه چې قرآن مجید ویلي دي چې د یوه کس ناحقه وژل، د ټول انسانیت له وژلو سره برابر دي: "من قتل نفسا بغير نفس أو فساد فی الأرض فکأنما قتل الناس جمیعا" (٦) (هر څوک چې یو نفس ووژني بې له حقه او بې له دې چې په ځمکه کې یې فساد او فتنه کړې وي، داسې ده لکه ټول خلک یې چې وژلي وي) خو کله چې ان د سرلارو او پوهانو وژل هم قبیح ونه گڼل شي او په ورځنۍ او معمولي چاره بدل شي او ان وستایل شي او د یوې ډلې او گوند ویاړ وگڼل شي، نو موږ به له خورا خطرناک وضعیت سره مخ یو.

د دې وضعیت ریښه په فرهنگ کې هم لټولی شو. په داسې فرهنگ کې د انسان ژوند ته کافي اهمیت نه ورکول کېږي او تابوگان یې د انسان د ژوند د ساتنې پر محور نه، بلکې د انتزاعیاتو او توهमतو پر محور رغېدلي دي. مثلاً داسې فرهنگ چې د وطن د یوه مترقي پادشاه د مېرمنې سرتور عکس خپرېږي او زرگونه کسان په جذبو او ولولو راځي چې پاڅون وکړي او هغه حکومت نسکور کاندې. (٧) یا هلته چې د دنیا په یوه بل سر کې یو ناپوهه کشیش د قرآن د سوځولو نیت کوي او د دنیا په دې سر کې د دې خبر په اورېدلو سره زرگونه خلک لارو کوڅو ته راوځي، او مکتبونه او بانکونه سوځوي. (٨) یا چېرته چې خلک یو گونگوسی اوري چې گواکې یوې

نجلۍ د قرآن پانې په زیارت کې سوځولې دي، مخکې له دې چې د دې خبرې رښتیا درواغ معلوم کړي زرگونه کسان لیوني کېږي، د دېوانو غونډې حمله کوي او د لېوانو غونډې هغه داړي او بیا یې جسد ته اور اچوي. (۹) دا ټولې پېښې د فرهنگ د سختې ناروغۍ نښې دي او عادي باید ونه گڼل شي. طبیعي ده چې داسې فرهنگ د بل وړ فکر کوونکو او سرلارو په وژلو کې هم کوم قباحه نه ویني او د هغوی قاتلان هم نه غندي. خو، په تېرو څلورو لسیزو کې دا ټوله ښکارنده یوازې د فرهنگ په وجه نه ده، ځکه چې د زرگونو فکري او سیاسي سرلارو د وژلو تنظیم او مدیریت د فرهنگ کار نه دی او ماهیت یې داسې نه وایي.

سره له دې چې فرهنگ په یو ډول سره د دې خونړي بهیر چارې آسانې کړې دي، خو هغه څه چې دا بهیر په ناورین اړوي، بل شی دی، داسې شی چې په شلمه پېړۍ کې وغوړېده او پر سیاسي او ټولنیزو تحولونو یې ژوره اغېزه وکړه. دا شی ایډیالوژي ده، هم چې ایډیالوژي او هم مذهبي ایډیالوژي. دغو ایډیالوژيو د انسان دریځ او مقام رایت کړ او د ایډیالوژیکو مفکورو او شعارونو په مقابل کې یې د انسان ژوند کم ارزښته کړ.

د شلمې پېړۍ ایډیالوژيو هڅه کوله چې د بشر د تاریخ او د انسان د بدمرغيو او ټولنیزو ستونزو یو لوی روایت وړاندې کړي او د لا بهترې دنیا د جوړولو لپاره ځینې حل لارې وښيي. دې ایډیالوژيو خپلې دعوې په جزم او قاطعیت سره پیغمبروزمه طرحه کولې او هماغه متصلب او قاطع لحن یې دې ته بس و چې خپل لارویان له یقینه ډک او په ولولو موړ کړي، داسې چې گواکې د دنیا ټول حقیقتونه یې موندلي دي. د دې ایډیالوژيو په اړه ډېرې خبرې شوې دي او په نقد کې یې مهم کتابونه کښل شوي دي. (۱۰) دلته بحث په دې باندې دی چې د ټولنې د سرلارو وژل څنگه د دې ایډیالوژيو په مټ مشروع کېږي.

د ایډیالوژيو داسې انسانان په کار وو چې هم د فرد او هم د ټولنې په حیث پاک، بې عیبه او په ټول پوره وي نو ایډیالوژۍ له مدارا او تسامح سره یو مخ نا آشنا وې ځکه چې مدارا او تسامح له هغه چا سره کېږي چې خطا کوي او دوی خو خطاکاره انسانان له سره نه غوښتل. د ایډیالوژيو په نظر خلک دوه ډلې دي، ښه او بد، او نړۍ هم په دوو کمپونو وېشل شوې ده، د خیر او د شر کمپونه. بدان د ختمولو او ښه د حکومت کولو لایقان وو. د هغوی په باور، نړۍ باید له داسې کسانو څخه په قهر او خشونت سره پاکه شوې وای چې دوی بد انگېرل. د چې ایډیالوژۍ د جوړوونکو نظر دا و چې د تاریخ اورگادی د بې طبقې او اشتراکي نړۍ خوا ته چټک روان و او هېچا حق نه درلود چې سرعت یې راکم کړي، که نه نو باید د دې اورگادي تر ارابو لاندې خچ پچ شوي وای. د مذهبي ایډیالوژۍ د جوړوونکو نظر بیا داسې و چې نړۍ د هغه آخر الزمان خوا ته روانه ده چې موعود منجي به

په کې راڅرگندېږي او داسې خلافت او امامت رامنځته کوي چې دوی ته به اعظمت او برم او پرتم ورکوي، نو هر څوک چې د دې بهیر په ګړندي کولو کې مرسته نه کوي، باید چې ټوک ټوک شي. د مسیحیت او یهودیت محافظه کاران هم د داسې روایت خپله نسخه لري [مسیحیان باور لري چې حضرت عیسی به د بشر د ژغورلو او سمې لارې ته یې د برابرولو لپاره راځي او مسیحیت به په ټوله نړۍ کې منل کېږي او یهودان بیا د حضرت موسی د راتلو لاره څاري. ژباړن] د ایډیالوژیو په باور هغه انسان چې په نظر یا عمل کې د دوی له معیارونو سره برابر نه وي، نامطلوب عنصر دی او د نورو په فکري او اخلاقي سلامتی کې خلل اچوي. د دوی په باور، بل وړ فکر کوونکي یوازې نامطلوب نه، بلکې خطرناک او تاوانی عنصر هم دی، ځکه چې نور هم فکر کولو ته اړ ایستلی شي، پوښتنې کولی شي، ایډیالوژیک مسلمات له مسلماتو څخه غورځولی شي، مسلط روایتونه ننگولی شي، نور کتاب لوستلو ته هڅولی شي، د عقلانیت دفاع او د استدلال ملاتړ کولی شي او په دې توګه د هغو کلکو او پولادي یقینونو او بارونو ځای به ګڼې «ولې ګانې» او «څنګه ګانې» او «څوګانې» ونیسي. ښکاره خبره ده چې د دې وضعیت خپرېدل به نه یوازې دا چې د تاریخ د اورګاډي سرعت کموي، بلکې خلکو ته به وښيي چې اصلاً کوم اورګاډی شته نه؛ او څه چې خلکو ته یقیني ښکاري، یو خوب او توهم دی.

د یقینونو ماتېدل او د پوښتنو د لارې خلاصول او د نقدونو جرئت ورکول، د ایډیالوژۍ خپلي انسان لپاره ډاروونکی خوب دی، ځکه چې د هغه د اقتدار او سلطې اساس هماغه ایډیالوژي ده. په همدې وجه د دې چارو د مخنیوي لپاره کولی شو چې انسانان عمري بنديان کړو او د شاقه کارونو لپاره یې سایبریا ته ولېږو او یا یې د انسان سوځولو په بټیو کې واچوو او له جسدونو څخه یې صابونونه جوړ کړو. د دوی په نظر، فکري سرلاري چې آزاد فکر کوي، د سنت پردې لرې کوي، له ایډیالوژیکو شعارونو سره لاس او ګرېوان کېږي، او د ایډیالوژیو په لاس جوړو شویو خدایانو سره غېږه باسي، مصیبتونه دي او مخه یې باید ونیول شي او که لازمه وي، ووژل شي. همدا وار له مخکې فرضونه وو چې په افغانستان او ډېرو نورو شرقي او ناورین خپلو ټولنو کې زرګونه د کتابونو لوستونکي، پلټونکي او آزاد فکره انقلابي ځوانان د مرګ کومي ته ولوېدل او د سرلارو د وژلو ښکارنده زموږ د معاصر تاریخ برخه شوه.

که ټولنه روغه وي او هوښیاره فرهنگ ولري، د داسې کسانو رادېره کېدل مبارک ګڼي چې نوي او متفاوت فکرونه لري؛ او له تکرار او تقلید څخه وړاندې ځي او پخپله په فکري او نظري نوښتونو لاس پورې کوي. ان که د هغوی په کارونو کې ځینې نیمګړتیاوې او خطاګانې هم وي، بیا یې هم قدر کوي او تداوم یې د ټولنیزې ودې د تداوم سبب بلل بولي. بل وړ فکر کوونکي انسان ته د منحرف او مرتد په سترګه نه، بلکې د داسې انسان په

سترگه وگورو چې فكري بلوغ ته رسېدلی دی، چې پخپله يې د فکر کولو مسوولیت اخیستی دی. هغه داسې آزاد انسان دی چې د ذهني بتانو له بنده گۍ خلاص شوی دی، انساني پوهې ته يې درناوی کړی دی او د پرانیستو او پراخو افقونو په لوري يې الوت کړی دی. هغه د پېغور او تکفیر او لعنت ویلو لایق نه دی، بلکې د تشویق او قدرونې لایق دی. خو درېغه چې په لعنت شویو ټولنو کې سرلاري مجبور دي چې د شاملو دغه شعر له ځانه سره زمزمه کړي:

از مرگ هرگز نه‌راسیده‌ام
اگرچه دستانش از ابتدال شکننده‌تر بود.
هراس من -باری- همه از مردن در سرزمینی است
که مزد گورکن
از آزادی آدمی
افزونتر باشد.

مل لیکونه:

1. آکسفورډ ډیکشنري، د Elite د کلمې توضیح
2. سوره بقره، آیه 87.
3. سوره حجر، آیه 99.
4. ایمانویل کانت د نړې پوهې د نقد په کتاب کې د انسان د فاهمه قوې د محدودیتونو د بنودلو لپاره تر ټولو نوی کار کړی دی.
5. کېدای شي د یاد شویو شخصیتونو په اړه د نظر اختلاف او مناقشې وي، خو دلته مقصد د کومې خاصې ډلې پلویتوب نه دی، بلکې د دې ښکارندې توضیح مو مقصد دی.
6. سوره مائده، آیه 32
7. کله چې د افغانستان سمونپال پاچا امان الله خان له بریتانیا څخه د افغانستان خپلواکي تر لاسه کړه، د هغه د راپرځولو لپاره توطئه شروع شوه او په دې منځ کې د افغانستان په مختلفو سیمو په تېره بیا په جنوبي او مشرقي سیمو کې د هغه پر ضد ډېر تبلیغات پیل شول او په دې تبلیغاتو کې د هغه د مېرمنې داسې عکسونه خپاره شول چې هغه يې سر تور سر ښکاروله.

8. مراد، ټيري جونز، هغه امريکايي کشيش دی چې د سپټمبر د يوولسمې په ياد يې د قرآن مجيد د نسخو د سوځولو قصد کړی و. د هغه دې کار د ۲۰۱۱ په مارچ کې ډېرې مناقشې راولاړې کړې او د امريکا دولت او ډېرو نورو هېوادونو د هغه کار وغانده.
9. د فرخندې په نامه يوه نجلۍ چې د کابل په شاه دو شمشيره زيارت کې د قرآن د پاڼو په سوځولو تورنه شوه او بيا سلگونو کسانو هغه په وحشيانه ډول ووژله او په جسد يې اور پورې کړ.
10. يو بهترين کتاب چې د ايډيالوژيو په اړه ليکل شوی دی، د فرانسوا شاتليه «تاريخ الايديولوجيات» دی چې په دريو ټوکونو کې چاپ شوی دی. پر دې سربېره، ځينو نورو ليکوالو لکه کارل پوپر او هانا آرنټ هم په خپلو کتابونو کې د ايډيالوژيو نقد کړی دی.

(5)

د کرکې خپرول او افراطپالنه

د نفرت ريښې

د نفرت کلمه د «نفور» له ريښې څخه راخيستل شوې ده او معنا يې لرې کېدل، فاصله نيول او تېښتېدل دي. د بيولوژۍ د ځينو پوهانو په نظر، د نفرت ريښې د بقا غريزې ته چې د ټولو ژوندي سارو او انسانانو عمده غريزه ده، ورگرځي. ميکروبونه چې د مختلفو ناروغيو سرچينې دي او د انسان ژوند ته خطر جوړوي، عمدتاً په ککړو او خوسا ځايونو کې وي. په همدې وجه انسان د مردار شوي حيوان د خوسا شوي جسد يا د زوناکه زخم په ليدو سره د کرکې احساس کوي او هڅه کوي چې ځان ترې لرې کړي. همدغه د کرکې او بېزارۍ احساس د نفرت د ريښې اساس دی او تر دې حده پورې بېخي طبيعي او د ژوند د بقا لپاره لازم دی.

هاغه مهال چې انسانان په غارونو کې اوسېدل او ژوند يې عمدتاً په ښکار چلېده، د کرکې احساس له طبيعي حد څخه ور ها خوا وغځېد او انسان له هر هغه شي څخه کرکه وکړه چې د هغه ژوند ته يې خطر جوړولی شو، لکه لړم، مار، او نور خطرناکه موجودات.

وروسته تر دې چې انسانانو لږ لږ قبيلوي جوړښتونه او ډله‌ييز هويت پيدا کړ، گډې گټې سبب شوې چې له يو بل سره پيوند شي. دوی به د نوزېږيو په پالنه، د کورنۍ لپاره د خوراک په برابرولو، او د نورو اړتياو په لرې کولو کې د يو بل په څنگ کې درېدل. په دې پړاو کې، پر طبيعي خطرونو سربېره، د نورو قبيلو او ډلو بريد او حمله هم د دوی گټو ته خطر جوړاوه. خطر دا و چې نور به د دوی پر قبيلې بريد وکړي او يا د دوی خواړه ولجه کړي. په همدې وجه د دوو قبيلو تر منځ به جگړه کېده. دا تجربه سبب شوه چې د نفرت د حس لمن نوره هم پراخه شي او هغه انسانان هم راوڼغاړي چې د قبيلې گټې يا ژوند ته خطر وي. دا د کرکې وړ انسانان به په رقيبېه او يرغلگره قبيله کې وو.

خو انسانانو ورو ورو زده کړل چې د دې پر ځای چې هر وخت پر يو بل بريدونه او له يو بل سره جگړې وکړي، د محصولاتو د تبادلې او په واقعيت کې د گټو د تبادلې لاره ومومي. په تېره بيا هله چې انسانانو کرڼه پيل کړه، دې ته يې پام شو. د ښاري ژوند په پيلېدو سره، د گټو د تبادلې د لارو چارو په اړه د انسانانو درک او مهارت لا زيات شو او د جنگ او تېښتې رابطې خپل ځای همکارۍ، راکړې ورکړې، او په لويو ټولنيزو چارو کې مشارکت ته پرېښود. په همدې لاره تمدن ايجاد شو او انساني فرهنگ د تعالي او تکامل لاره ونيوه.

خو ښاري او تمدني ژوند د کرکې د ختمېدو معنا نه درلوده. د تمدنونو او فرهنگونو تر سيوري لاندې د نښتو او جگړو لپاره نوې زمينې پيدا شوې او د هويت نوې پولې رامنځته شوې چې دا هويت د انسانانو د ډلې د گټو د پيوند تارونه وو. نوي هويتونه د توکم، قبيلې، مذهب، دين، فرهنگ، سيمې، ژبې او نورو ښکارندو پر اساس ورغېدل. دغو نويو هويتونو غوښتل چې د ډلې غړي سره يو لاس وي او د ډلې د گټو د تأمينولو لپاره په گډه هڅه وکړي. همدارنگه د نورو رقيبو ډلو په مقابل کې يې د «غيرت» د پارولو هڅه کوله. د گټو پر سر شخړې چې عمدتاً مادي او د هوساينې سرچينې راڼغاړي، د بشر په خو زړه کلن تاريخ کې تل روانې وې او لا هم روانې دي. د غيرت کلمه او مفهوم يې هم له همدې ځايه راولاړېږي چې په خپل ځای کې بايد وسپړل شي.

د ښاري ژوند په پړاو کې، کرکه نويو لوريو ته سيخه شوه. داسې ويلی شو چې کرکه له بيولوژيکي او فيزيولوژيکي حالت څخه سوشيولوژيکي حالت ته ورسېده او د دين او فرهنگ ډگر ته يې لاره وکړه. د يوه دين لارويان د بل دين له لارويانو سره، د يوه فرهنگ کسان د بل فرهنگ له کسانو، او د يوې امپراتورۍ وگړي د بلې امپراتورۍ له وگړو سره په ټکر شول او دغه ټکر کرکه او جگړه رامنځته کړه. البته د بشر د تمدن ټول تاريخ په جنگ او نفرت نه خلاصه کېږي، بلکې لويې فکري او ادبي هڅې هم په کې شوې دي او زيات او گټور حاصلات

يې هم درلودلي دي. په همدې وجه انسان ته يې دا لاره هواره کړې ده چې خپل او د نړۍ وضعیت لا ښه درک کړي او د لا ښه ژوند کولو او لا اخلاقي اوسېدلو لارې زده کړي.

خو انساني تمدن د کرکې له شره خلاص نه شو. کرکه له دوو نورو شيانو سره ملگرې شوه، يو يې له بل څخه وېره او بل يې بدلون و. د دې شي نتیجه هغه وېروونکي جنايتونه دي چې بشر په خپل تاريخ کې کړي دي او يو قوم پر بل قوم او د يوه دين لارويانو د بل دين پر لارويانو ظلمونه کړي دي. د دې جنايتونو وروستۍ لويه بېلگه په شلمه پېړۍ کې د جرمني د نازي گوند او د کمونيستي ټولواکو حکومتونو ظلمونه دي چې ميليونونه وگړي يې ووژل. له پخوا زمانې څخه تر ننه پورې، په دې ټولو وژنو کې کرکه د عمده عنصر په توگه پاتې شوی دی.

د کرکې جلوي:

کرکه اساساً يو دروني حس او د ډار، بېزارۍ او غوسې ترکيب دی. دا حس که يوازې د تاواني شيانو په مقابل کې وي، مثلاً د میکروبونو په مقابل کې، نو طبيعي دی. موږ له میکروبونو څخه لاشعوري وېره لرو او د ناوليو شيانو او ککړو ځايونو په ليدو سره چې معمولاً بد بوی لري، د کرکې احساس کوو. تر دې بريده دا طبيعي چاره ده. خو که د کرکې سرچينه يو ژوندی موجود وي او موږ احساس وکړو چې هغه راباندې حمله کوي، لکه مار، لېوه او داسې نور خطرناک ژوي چې د زيان رسولو تصور يې کولی شو، نو د بقا غريزه په موږ کې د غضب قوه راپاروي چې د ځان دفاع وکړو. دلته وېره او کرکه له غوسې سره يو ځای کېږي. که د کرکې منبع انسان وي، د غوسې اندازه به لا زياته وي ځکه چې گومان کوو چې مقابل لوری په لوی لاس غواړي زيان راواړوي، په تېره بيا په دې چې پوهېږو چې د دې کار غير اخلاقيتوب هم ورمعلوم دی. دلته بيا کرکه د وېرې، بېزارۍ او غوسې ترکيب وي او کله کله تر دې دوو نورو اروايي عناصرونو د غوسې اندازه زياته وي.

که د کرکې اساس واقعي چارې وي، نه وهمي، مثلاً يوه معلوم کس په لوی لاس تاوان را اړولی دی او په خپل کار پښېمانه هم نه دی او کېدای شي چې دا کار تکرار هم شي نو له هغه څخه زموږ کرکه به څو چنده زياته شي. دلته نو کرکه له خطر او زيان سره د مقابلي لپاره زموږ د وجود په دفاعي ميکانيزم بدلېږي او موږ بله چاره هم نه لرو. په دې حالت کې هم که څوک کرکه کوي، گرم نه وي.

خو که کرکه د یوې واقعي چارې په وجه نه وي، بلکې د یوې وهمي او خیالي چارې په خاطر وي او کرکه دومره زیاته شي چې د وجود نور میکانیزمونه لکه اخلاقي فکر کول او اخلاقي عمل کول خنډې ته پورې وهي، نو بیا به اندېښنه ورته په کار وي. که کرکه د یوه خاص وگړي، قوم، طبقې، ډلې، گوند، مذهب، توکم ... په باره کې د کلیشو، وار له مخکې فرضونو، او خامو تصوراتو پر بنا وي، نو کرکه په اروايي ناروغي اوږي.

خوک چې د کرکې په ناروغۍ اخته شي، د هغې ډلې یا هغه وگړي په اړه ناپېېلی فکر نه شي کولی او په لاشعوري ډول د هغوی په مقابل کې عکس العمل کوي. که د هغوی ښه هم وويني، نه یې مني او داسې توجیهات ورته گوري چې گواکې دا استثنا ده، او که یو وړوکی عیب په کې وويني، ډېر یې غټوي [او له پشم نه پشم خان جوړوي. ژباړن].

په کرکې اخته وگړی تل وسواسي وي ځکه گومان کوي چې هغه بل کس یا بله ډله په بالقوه ډول غواړي ده ته زیان واړوي. فکر کوي چې هغوی تل په دې لټه کې دي چې ده ته دسیسه او توطئه جوړه کړي. هغه له ډاره د هغو کارونو د مخنیوي لپاره لاس په کار کېږي چې مقابل لوري کړي نه دي او ښايي ویې نه کړي، خو دی گومان کوي چې وبه یې کړي.

کرکه د ډېرو نورو ناروغيو په شان، تر هر چا زیات پخپله کرکجن ته تاوان رسوي او له دننه یې خوري، د هغه روغ احساسات ورته اخلي، د مینې کولو مجال ځنې اخلي، په زړه کې یې بدگوماني او بدویني واکمنوي، هغه د نا متعادل سلوک خوا ته بیایي، ناورو فکرونو او ناسم قضاوت ته یې رسوي او ورو ورو یې ژوند گډوډي.

خوک چې په کرکې اخته دي، هماغسې چې پخپله له دننه خوا څخه ویجاړېږي، نورو ته هم زیان اړوي. کله چې نورو ته یې زیان رسېږي، نور هم عکس العمل کوي او بیا هغه د دې پر ځای چې د خپل سلوک په اړه بیا فکر وکړي، پر ځای یې خپل گناهونه او اعمال توجیه کوي او نور تورنوي چې گواکې زیان ور اړوي.

کرکجن کس کرکجنه ژبه لري، یرغلیز ادبیات کاروي، احساساتي او غوسه ناکه غاړه یې وي، زیارې، بد رد ویل، او داسې خبرې چې د نورو احساسات زخمي کوي، د ده زړه ته تسلي ورکوي. کرکه یوازې د هغه په ژبه کې نه وي، بلکې سلوک او ټولنیز چلند یې کرکجن وي.

په نړۍ کې د کرکجنو اعمالو بېلگې ډېرې دي او په کراتو لیدل شوې دي. د امریکا په ځینو برخو کې له تور پوستکو سره چلند، په ځینو هېوادونو کې له یهودانو یا مسلمانانو سره چلند، په ځینو اروپایي ملکونو کې له غیر

اروپايي يا غير آلماني وگړو سره سلوک، په ځينو اسلامي هېوادونو کې له نامسلمانانو يا د هغوی په گومان له منحرفو مسلمانانو سره چلند، په میانمار کې د روهینگا له مسلمانانو سره چلند، په اسراییل کې له فلسطیني مسلمانانو سره د ځينو متعصبو يهوديانو سلوک، له بوسینيایي يا آلبانيایي مسلمانانو سره د صربانو توکمپاله چلند، په ایران کې له سني مسلمانانو سره د متعصبو شيعيانو سلوک، په ځينو عربي ملکونو کې له شيعيانو سره د متعصبو سنيانو سلوک، له افغان مهاجرانو سره د ایرانيانو توکمپاله چلند، له هندوانو او بودايانو سره د متعصبو سیکهانو چلند، له چیچیني يا د منځنۍ آسیا له وگړو سره د متعصبو روسانو سلوک، او داسې نور د کرکې بېلگې دي.

د کرکې د تولید او تکثیر شرایط

کرکه په هغه معنا چې مخکې وویل شوه، یعنې له نورو څخه - له هغو کسانو څخه چې له مور سره فکري، سیاسي، مذهبي ... اختلاف لري - د بېزاري او نفرت احساس دی او په خاصو شرایطو کې په ټولنیز خطر اوږي. خاص شرایط یعنې هغه مهال چې دا ښکارنده د فردي عارضې له بریده واورې او په ټولنیزې ښکارندې بدله شي. دا چې ځینې کسان په فردي لحاظ په کرکې اخته دي، د دې مخه نه شو نیولی او داسې ټولنه نه شته چې ټول وگړي یې په اروايي لحاظ بېخي روغ او بې عیبه وي. په ټولنه کې د مختلفو ناروغیو او ناروغانو شتون طبیعي چاره ده. البته چې طبیعي دا معنا نه لري چې گواکي هغه دې ښه یا سم هم وي، بلکې معنا یې دا ده چې که په ټولنه کې یو څو جسمي یا اروايي ناروغان ووينو، و نه ترهېږو او داسې وانگېرو چې گواکې ټوله ټولنه د تباهي گړنگ ته لوېدونکې ده. هر وخت ځینې ناروغ، گناهکار، او په اروايي ستونزو اخته کسان وي او ناممکنه ده چې ټولنه دې یو مخ ورنه پاکه شي. که څوک وغواړي داسې ټولنه جوړه کړي نو تر هغې لوی مصیبتونه به ور واړوي، لکه څنګه چې هتler به معلولان، همجنس بازان، او يهوديان وژل چې په خپل گومان خپله ټولنه پاکه او مطلوبه کړي. هغه به ان سپارښتنه کوله چې وگړي یې باید ښکلي اندامونه ولري، ورزش وکړي، چاغ نه شي، او هڅاند وي. خو د دې تگلارې پایله توکمیزه تصفيه او د میلیونونو بې گناه وگړو وژل وو.

خو که دغه شیان لکه گناهکاري، جسمي ناروغۍ او اروايي اختلالونه عام شي او په ټوله ټولنه کې خپاره شي نو بیا خو اندېښنه ورته په کار ده ځکه چې داسې ټولنه به درې وړې شي او وگړي به یې تباه شي. د کرکې مسأله هم دغسې ده. که کرکه عامه شي او هر ورځ نور نوي وگړي پرې اخته شي، نو هغه ټولنه به له مطلقې تباهي

پرتله بل انجام ونه لري. په رواندا هېواد کې په سلو ورځو کې اته لکه کسان ووژل شول او د دې هېواد دولت خو لا وايي چې يو ميليون او اويا زره کسان وژل شوي وو. ولې؟ ځکه چې په څو لسيزو کې هلته په ټولنه کې توکميزه کرکه خپره شوې وه.

کرکه په هغو شرايطو کې توليدېږي چې ناورين وي، جنگ وي، استبداد وي، فقر او محروميت وي، ځينې کسان هر څه ولري خو اکثره وگړي هېڅ ونه لري. کرکه لکه باکټريا په ککړو محيطونو کې ښه وده او پراختيا کوي. البته يوازې کرکه داسې نه، بلکه په گډوډۍ او بحراني شرايطو کې نورې ناروغۍ لکه بدويني، بدگوماني، پر نورو باندې تعرض، غلا، جنايت او نور هم غوړېږي.

خو، کرکه هر وخت د هماغه ترڅو واقعيتونو په وجه چې مخکې مو ياد کړل، نه رامنځته کېږي. کله کله کرکه له توهم څخه زېږي او کله د کرکې خپروونکو د تبليغاتو زېږنده وي. د کرکې خپرول د سياسي او مذهبي لانجو په تاريخ کې اوږده سابقه لري. له پخوا څخه هغه کسان چې د قدرت د نيولو په فکر کې وو، پوهېدل چې د کرکې په خپرولو سره د خلکو يوه ډله خپل شا ته درولی شي او له دغو احساساتي او پارېدليو خلکو څخه داسې ويجاړوونکي ځواک جوړولی شي چې په زور او ځواک سره رقيبېان له خپلې مخې لرې کولی شي. دوی د کرکې په ايجادولو سره د ټولنې په يوه خاصه ډله کې وېره او اندېښنه خپروي او همدا وېره هغوی سره يو کوي او خوځښت په کې راولي. له بل څخه وېره د کرکې د توليد يوه برخه ده او هغه وگړي او ډلې چې يوازې خپله گټه غواړي، دا شی د خپلو پروگرامونو د عملي کولو لپاره کاروي.

هغه کرکه چې صربي رهبران د غير صربي قومونو او په تېره بيا د مسلمانانو په مقابل کې توليد کړه، هغه کرکه چې نازيانو د يهوديانو په وړاندې پيدا کړه، هغه کرکه چې په رواندا کې په هوتو قبيلو کې د توتسيانو په مقابل کې ايجاد شوې وه، هغه کرکه چې چې بېيروني د پانگوالو او فيوډالانو په وړاندې توليدوله، او داسې ډېرې نورې نمونې دي چې ځينې واقعيتونه له ډېرو توهماتو سره گډ شوي او پراخ تبليغات ورته شوي دي چې ځينو ته د واکمنۍ لاره هواره کړي.

د کرکې پاروونکو تبليغاتو لپاره زياتره په هغو ټولنو کې د پراخېدو لاره هواره ده چې په تعليمي نظام کې يې انتقادي تفکر نشته، کليشې په کې آسانه جوړېږي، او وار له مخکې قضاوتونه په کې عام دي. چېرې چې

انتقادي تفکر عام وي، وگړي د ځينو کليشو په مقابل کې مقاومت او ورباندې نیوکه کولی شي. په انتقادي تفکر کې د «خوگانو» لپاره ځای وي. هغه کسان چې انتقادي تفکر یې زده کړی وي، په آسانی سره هر غوږولونکي شعار ته نه تسلیمېږي. خو په هغو ټولنو کې چې وگړي یې له انتقادي تفکر سره نا آشنا دي، د وینا کولو د مهارتونو په زده کولو او د عام پسندو میتودونو په کارولو سره کولی شو د بل قوم، بل مذهب، بل گوند، بلې ژبې ... په مقابل کې منفي فکرونه تبلیغ او کرکه تولید کړو. طبیعي ده چې په دې ډول تبلیغاتو کې د مقابل لوري ځینې داسې کړنې د سند په حیث وړاندې کېږي چې د انتقاد وړ وي خو دا کار په داسې بڼه کېږي چې د مقابل لوري ټول هویت هماغو منفي کړنو ته راتیټېږي او د هغوی پر نورو ټولو نښگڼو سترگې پټېږي.

د کرکې د تولید امکان په داسې ځای او داسې شرایطو کې زیات وي چې د ټولنې فرهنگ د انسانانو فردیت نه مني او د انسان د شخصیت خپلواکي، له توکم، رنگ، مذهب، او ډلې جلا په رسمیت نه پېژني. هلته د یوه خاص قوم یا ټولنیزې ډلې لپاره کلي صفتونه جوړېږي او بیا دغه صفتونه د هماغه ډلې هر فرد ته تعمیمېږي او دا تصور خپرېږي چې د هغه قوم هر وگړی یا د هغه مذهب هر لاروی، بې له شکه چې هماغه صفتونه لري.

شرایط هغه مهال لا خرابېږي چې د بلې خوا ډلې او وگړي هم له دې چلند سره د مقابلي لپاره، د دې پر ځای چې عقلانیت او نرمښت ته خلک راوبولي، هغوی هم د کرکې په متقابلي خپرونې لاس پورې کړي. معمولاً د مقابل لوري د قومونو او ډلو په منځ کې فرصت طلبه کسان، د لومړۍ ډلې کار چې کرکه خپروي، په خپله گټه گڼي او په خلکو کې وېره او ډار اچوي او د ټولنې ذهن د کرکې خوا ته لا نور هم ورتېل وهي. دوی په خلکو کې د وېرې او ترهې په خپرولو سره، ځان د مقابل لوري د بریدونو په مقابل کې د خپلې ډلې یا قوم ساتندوی او ژغورونکی معرفي کوي او په دې توگه د خپل قوم رهبرۍ ته د ځان د رسېدو لاره هواروي. د نړۍ په مختلفو ټولنو کې لیدل شوي دي چې د یوه قوم فاشیست، متعصب، توکمپال او بل دښمني کسان د دې سبب کېږي چې په مقابل قوم کې هم همداسې توکمپاله او متعصب کسان پیدا شي او رهبرۍ ته د رسېدو لاره ورته هواره شي. په دې ځای و ډب کې د دواړو خواوو منځلاري او عقلاني مشربه وگړي څنډې ته پورې وهل کېږي او که څوک د کرکې د خپو په مقابل کې مقاومت وکړي، په خیانت تورنېږي. د اسرائيلي ښي لاسو کړنې تل په ایران او عربي نړۍ کې د بنسټپالو په گټه وې. د غربي افراطیانو چلند هر وخت د شرقي افراطیانو په گټه تمام شوی دی. د هرې فرقې د مذهبي متعصبانو عملونو د بلې فرقې متعصبانو ته گټه رسولي ده.

له بدې څخه کرکه که له بدانو څخه کرکه؟

يوه مهمه پوښتنه چې د کرکې په مبحث کې پيدا کېږي، دا ده چې له بدو انسانانو څخه، له مجرمو او تباهاکارو انسانانو څخه کرکه کول نه دي په کار؟ که له هغو کسانو څخه کرکه ونه لرو چې جرم او جنايت کوي او نورو ته زيان اړوي، نو خلک به لا بدی ته ونه هڅېږي؟ د بديو په مقابل کې له نبوي حديثونو سره سم په ژبه يا په لاس عکس العمل ونه کړو؟

دا پوښتنې معقولې دي، خو دلته ځينې باريکۍ دي. بدي، انحراف، او جرم د ناروغۍ غوندې دي. که څوک ناروغ وي، نو د زړه سوي او خواخوږۍ وي او بايد د ژغورلو لپاره يې يو څه وکړو. خو که له هغه څخه کرکه وکړو، معنا يې دا ده چې د ژغورلو لپاره خو يې هسې هم څه نه کوو، بلکې لا ورباندې غوسه کېږو هم. که طبيب له خپل بيمار سره همداسې وکړي، نو وضعيت به څنگه شي؟

کېدای شي دلته مناقشه وکړو او ووايو چې له بيمار سره د مجرم قياس کول، سم نه دي. دا هم ويلی شو چې قياس کول تل دقيق نه وي او د څو ورته واليو په وجه پر توپيرونو سترگې نه شو پټولی. خو که د ارواپوهانو، ټولنپوهانو او وگړپوهانو څېړنې په پام کې ونيسو او د دې څانگو پر علمي معلوماتو تکیه وکړو، وبه گورو چې هېڅ انسان له موره مجرم نه زېږي او هېڅ مور مجرم نه زېږوي. دا باندني عاملونه دي چې وگړي د ټولنيزو انحرافاتو او جنايتونو خوا ته کاږي. په دې عاملونو کې له کورنۍ روزنې څخه رانيولې د زده کړې تر محيط او ټولنيزو ډلو او محروميتونو او ايډيالوژيو او مذهبي او سياسي تبليغاتو او نورو شيانو پورې شامل دي. هغه کسان چې د جرم او جنايت کندې ته لوبېږي يا د نورو قومي، مذهبي يا سياسي ډلو په اړه زيان اړوونکي نظرونه لري، اغلباً پخپله د ناوړو شرايطو قرباني وي. دا سمه ده چې هغوی په مطلوب وضعيت کې نه دي او ځينې باورونه، خبرې يا کړنې يې د نقد او کله کله د مخالفت وړ دي، خو دا له هغوی څخه کرکه کول نه توجیه کوي. نو خپل کار بايد په زرينه اخلاقي قاعده وتلو. که موږ پخپله د همداسې شرايطو قرباني شوي وای او په همدې ناوړه وضعيت اخته وای، نو کوم کار به سم و: دا چې له موږ څخه کرکه وشي، که دا چې له دې ناوړه وضعيت څخه مو د ژغورلو هڅه وشي؟ کېدای شي د دې وضعيت قرباني زموږ د کورنۍ يو غړی، يو ټولگيوال مو، يو هم ژبی مو، هم مذهبی مو، او يو داسې څوک وي چې له موږ سره گڼې گډې ځانگړنې لري.

معقوله خبره دا ده چې له بدی او تاواني باورونو او غلطو او مضرو خبرو څخه کرکه وشي. موږ په اخلاقي لحاظ بايد توکمپالنه بده وگڼو، خو که څوک توکمپال وي، هغه بايد ناروغ وگڼو او د ژغورلو لاره ورته وگورو او که زموږ هڅې بې گټې وې يا مو څه له لاسه نه کېدل، نو بايد د داسې کسانو د مهارولو لپاره قانوني لارې چارې وگورو

چې نورو ته يې زيان ونه رسېږي. همدارنگه نور ناوړه چلندونه او ناسمې ځانگړنې هم همداسې درواخله. په دې باره کې د قرآن کریم تعبیر څومره ښايسته او له پنده ډک دی: "و کره إلیکم الکفر و الفسوق و العصیان" یعنې کفر او فسق او معصیت یې ستاسو لپاره مکروه کړي دي، خو دا یې نه دي ویلي چې کافر او فاسق او عاصي یې مکروه کړي دي. همدارنگه ویلي یې دي: "و ینهی عن الفحشاء و المنکر و البغی" یعنې له فحشا او منکر او تېري څخه یې منع کړي دي، نه یې دي ویلي چې د فحشا او منکر او تېري له عاملانو څخه. له بدې څخه کرکه لازمه ده، خو له بدانو څخه کرکه نه. البته کرکه نه کول، دا معنا نه لري چې گواکې له هغوی سره به موافق یو یا به هېڅ ورته نه وایو. موږ حق لرو چې د چا ویناوې او کړنې نقد کړو. موږ حق لرو چې د قانون په چوکاټ کې له چا سره خپل مخالفت وکړو خو دا د کرکې معنا نه لري.

له کرکې سره د مقابلي لارې

له کرکې سره د مقابلي لپاره څه کولی شو؟ لومړنی گام دا دی چې د کرکې په بدې وپوهېږو. ټولنه باید دې نتیجې ته ورسېږي چې کرکه اروايي ناروغي ده او د کرکې خپرول لا سخته ناروغي ځکه چې د ټولنې روغ وگړي هم په دې ناروغۍ اخته کوي. تر دې لوی گامونه هم اخیستلی شو، البته د تعلیم په مرسته، د قانون په مرسته او د عمومي فرهنگ په مرسته.

تعلیمي نظام باید هم د اخلاقو په درسونو کې، هم د اجتماعیاتو په درسونو کې او هم د روزنې په عملي میتودونو شاگردانو ته د کرکې او د کرکې د خپرولو بدې او زیانونه ور وپېژني. په کرکې اخته ذهنیتونه باید وننگول شي او باید نقد شي. باید نظري او عملي تمرینونه وي چې د شاگردانو ذهن او اروا له دې ناروغۍ څخه خوندي کړي. له کرکې څخه د ماشومانو او زلمکیو او پېغلوتو د روح پاک ساتل د روزنې یو اصل وي چې په مختلفو تعلیمي پړاوونو کې تکرار شي او دا اصل د هغوی د شخصیت په یوه ژور او رېښه لرونکي ارزښت واوړي.

پر تعلیم سربېره، قانون او قانوني مقررات بل میکانیزم دی چې ټولنه له دې ناروغۍ څخه خوندي کولی شي. په قانون کې کولی شو هم د کرکې او د کرکې د خپرولو واضح تعریف وړاندې کړو چې ابهام یې لرې شي، هم یې څرگند مصداقونه وړاندې کړو، او هم ورسره قانوني چلند په ډاگه کړو. قانون باید د حقیقي او حقوقي شخصیتونو او وگړو وظیفې ورته څرگندې کړي چې څنگه دې د کرکې له خپرولو څخه ځان وساتي. همدارنگه

کرکجنې خبرې او کړنې باید قانوني جرم وگڼل شي. د کرکې مختلف ډولونه لکه ديني، مذهبي، قومي، توکمیزه، ژبنیزه، او ان سیاسي او ټولنیزه کرکه باید جلا جلا تعریف شي او د هرې یوې لپاره له هغه زیان سره سم چې ورنه راولاړېږي، جزاگانې وټاکل شي. د کرکې او د کرکې د خپرولو په مقابله کې د قانون صلابت به دا ښکارنده په ټولنه کې ختمه او یا را کمه کړي او ورباندې د ټولنې د اخته کېدو کچه به کمه کړي.

قانون او تعلیم هله په خپل کار کې پوره بریالي کېږي چې فرهنگ هم ورسره لاس یو کړي. فرهنگ د ارزښتونو دروني کول دي. تعلیم او قانون د اخلاقي ارزښتونو لپاره لاره هواروي چې په فرهنگ کې وده وکړي، خو پر دغو دوو سربېره، لا نورې چارې باید ترسره شي. شعر، ادب، داستان، ننداره، فیلم، موسیقي او بصري او تجسمي هنرونه ټول د اخلاقي او انساني ارزښتونو په تقوېې او د ټولنې په جوړولو کې خپل خپل نقش لري. د فرهنگ د رغولو دغه شبکه هم د کرکې او هم د نورو ټولنیزو آفتونو په مخنیوي کې حیاتي نقش لرلای شي.

هغه ټولنې چې دا آفتونه یې مهار کړي دي، یوازې یې د ټولنې د رهبرانو په اخلاقي سپارښتنو یا د اخلاقو د معلمانو په نصیحتونو دا کار نه دی کړی. په عمل کې یو لښکر د شاعرانو، ادیبانو، او هنرمندانو په خلاقو او په زړه پورې لارو د داسې اعمالو بدرنگۍ ښودلې دي او ټولنه یې له ککړېدو ساتلې ده. زموږ په ټولنه کې د کرکې او د کرکې د خپرولو په گډون، د رذایلو د اصلاح او مقابله لپاره فرهنگي میکانیزمونه تقریباً نشته.

دا چې قانون، تعلیم، او فرهنگ کمزوري وي، داسې فرصتونه برابرېږي چې کارمند په خپل اداري محیط کې، ویناوال په دریځ کې، لیکوال په ټولنیزو شبکو کې، او کله کله تحلیلگر په عمومي رسنیو کې داسې خبرې وکړي چې کرکه خپروي، هغه که قومي کرکه وي، که مذهبي، که ديني کرکه. د کرکې د خپرولو جوتې بېلگې دا دي چې څوک دې له خپلو هم توکمو، هم ژبو، هم مسلکو، هم مذهبو ... نه بهر کسان بد معرفي کړي.

د ديني کرکې خپرول:

د کرکې د خپرولو په ډولونو کې، ښايي تر ټولو خطرناکه هغه یې د ديني کرکې خپرول وي. وجه یې دا ده چې دا ډول کرکه له قدسي ښکارندې سره غوټه کېږي او د کرکې لپاره د معنوي او اخروي مکافاتو وعده کېږي. د کرکې د خپرولو نور ډولونه په آسانۍ سره د تشخیص او د مقابله وړ دي. څوک چې یوازې خپل توکم تر ټولو غوره توکم گڼي او نور توکمونه ټیټ او حقیر بولي، پر دې سربېره چې د خپلې دغې خبرې لپاره علمي او ادبي تکیه نه لري، په آسانۍ سره یې په وړاندې درېدلی شو او ویلی شو چې د نورو توکمونو وگړي هم انسانان دي،

کرامت او شرافت لري، د انساني مدنیت په پرمختګ کې یې ونډه لرلې ده، او داسې نور دلیلونه. خو که څوک یوازې د خپل دین یا مذهب لارویان تر ټولو غوره مخلوق وګڼي او نور خلک یوازې په دې چې د هماغه دین او مذهب په جغرافیا کې نه دي زېږېدلي، له ټولو فضایلو محروم ګڼي، او بیا د فضیلت او رذیلت د دغه وېش لپاره دیني روایتونه راوړي، او په غیب او ماورأ الطبیعت کې ورته دلیلونه لټوي، دا نو داسې پېچلی وضعیت دی چې مقابله ورسره ډېره سخته وي.

څوک چې وغواړي ټولنه له دیني کرکې او د دیني کرکې له خپرولو پاکه کړي، باید ونیسي چې ټولې نښګڼې د یوه دین په لارویانو کې نه دي راټولې شوې، او د نورو دینونو او مذهبونو ټول لارویان ناولي او شرور نه دي. سره له دې چې هغه د خپلې دغې دعوی لپاره غښتلي دلیلونه او قانع کوونکي شواهد وړاندې کولی شي، خو مخکې تر دې چې خبره دلیلونو او شواهدو ته ورسېږي، د کرکې خپروونکي یې په بې دینۍ، زندقې، او انحراف تورنوي.

د دیني کرکې خپرول د دې سبب کېږي چې د نورو دینونو د لارویانو نښګڼې بېخي ونه وینو، نو د نورو ملتونو د ښو تجربو د استفادې لپاره به هېڅ لاره راته پاتې نه وي. څوک چې په دیني کرکې اخته شي، د نورو دینونو لارویانو ته د خنزیر، سپي، خره، او نورو حیواناتو په سترګه ګوري او هغوی ناولي او چټل ګڼي. په دې لاره نه یوازې دا چې له نورو سره د تفاهم او همکارۍ دروازې بندېږي، بلکې د هغوی پر حقونو د تعرض او د هغوی پر مال او آبرو د تېري لاره هوارېږي.

هغه تبلیغات چې د مذهبي کرکې د خپرونې پر اساس کېږي، نه یوازې دا چې بد کار نه ګڼل کېږي، بلکې د دین خدمت، د مقدساتو دفاع، او د ارزښتونو په لاره کې جهاد هم بلل کېږي. د دیني کرکې د خپرولو لپاره مالي سرچینې هم په آسانی سره پیدا کولی شو، صدقه او تبرع ورته راټولولی شو، او غیر انتفاعي موسسې جوړولی شو چې ځواکمنې تبلیغاتي دستګاوې تاسیس کړو او د ځان لپاره بې شمېره مخاطبان پیدا کړو.

د قومي او ژبني کرکې خپرول نسبتاً محدوده دایره لري او ان که د هماغه قوم او ژبې په منځ کې ځینې پلویان هم پیدا کړي، بیا هم ټول خلک یې تر شا نه درېږي، ځکه چې د دې کار بدرنګي ښکاره ده او ان که ټول خلک یې پلوي شي، بیا به هم یوازې د یوه قوم یا ژبې په وګړو پورې محدود پاتې کېږي. بر خلاف، د دیني کرکې خپرول له پولو اوږي او د نړۍ په هر ګوټ کې پلویان لرلی شي. د داعش غړي او پلویان د هېڅ خاص قوم او توکم خلک نه دي، تور او سپین، عرب او عجم، اروپایي او آسیایي، او د ډېر ژبو او توکمونو خلک په کې دي.

هغه جنگونه چې د ديني کرکې پر اساس رامنځته کېږي، تر ټولو خطرناکه جنگونه دي ځکه چې قاتل په داسې حال کې قتل کوي چې گومان کوي په دې کار سره خدای ته نژدې کېږي او په جنت کې لوړه مرتبه حاصلوي. په داسې جنگونو کې نه يوازې دا چې څوک خپل وجدان نه ځوروي او څوک پښېمانېږي نه، بلکې د تلقين په وسيله يې وجدان يو مخ مړ کېږي او دا خلک چې هر ډول جنايت وکړي، چورت يې نه وي خراب. دا خلک ان په خپلو جنايتونو فخر کوي او غواړي چې سر لوړي او دنگه غاړه وگرځي او گومان کوي چې بايد د نورو لپاره نمونه مثال وي.

(6)

له بنسټپالنې سره د چلند په اړه «خو» گانې

د افغانستان وگړي د متعصبو او بنسټپالو ډلو له لاسه دومره کړېدلي دي چې ځينې خلک مجبور شوي دي چې د مقابلې لاره ورته وگوري. بنسټپالي له ځانه پرته بل څوک نه مني او غواړي چې ټول خلک د دوی په رنگ وي. خو ډېر خلک پوهېږي چې دا کار ناشونی دی او نتيجه به يې د شخړو زياتېدل وي. خو سره له دې چې ډېره موده کېږي چې له بنسټپالنې سره لاس او گرېوان يو، خو لا د مقابلې لپاره يې مدونه تگلاره نشته. په دې ليکنه کې له دې ښکارندې سره د مقابلې پر لارو چارو او هغو نيمگړتياوو خبرې کېږي چې د ناکامۍ سبب يې شوې دي.

گوندي تجربه:

سیاسي گوندونه هغسې چې نن یې په پر مختللو هېوادونو کې وینو، مدرنه تجربه ده. گوندونه د دې لپاره جوړېږي چې د ټولیزو گټو په لاره کې فردي او ډله ییزې هڅې سره منسجمې کړي. په ټولیز ډگر کې دغه عمده محورونه شامل دي: د قوانینو او لواړو وضع کول، د امنیتي ستراتیژۍ وضع کول، د بېوزلۍ او محرومیت د ختمولو لپاره اقتصادي سیاست رامنځته کول، د بهرني سیاست د کرنو ټاکل، د پراختیا د بهیر مدیریت، د ټولنیزو فعالیتونو قانونمند کول، او داسې نور موردونه.

طبیعي ده چې په دې اړه دومره ډېر لیدلوري شته لکه د هرې متکثرې ټولنې د وگړو شمېر. گوندونه د دې لپاره جوړېږي چې دغه تکثر د تیت و پرکي او گډوډۍ سبب نه شي او هلې ځلې پر متناقضو محورونو ونه چورلي، بلکې خورا مهم نظرونه سره یو ځای د مدونو پروگرامونو په قالب کې راشي او دغه پروگرامونه بیا عمومي ملاتړ راخپل کړي. په حقیقت کې د گوندونو د تشکیلېدو فلسفه، د مطالعې، دفاع او تطبیق وړ پروگرامونو د طرح کولو له لارې د ملي گټو تأمینول دي. په بله وینا، په مدرنه نړۍ کې گوندونه په دوو عناصرونو پېژندل کېږي، یو د ملي گټو د واضح تعریف په وړاندې کولو او بل د دې ملي گټو د تأمینولو لپاره د مدونو پروگرامونو وړاندې کول.

دا چې ملي گټې عقلاني چارې دي او بحث ورباندې کولی شو نو دې ته اړتیا نشته چې د ملي گټو د حاصلولو لپاره طرحه شویو پروگرامونو ته ایډیالوژیک رنګ ورکړو. کله چې یوه موضوع د ایډیالوژۍ په څم رنګېږي، بیا نو د عمومي بحث له حوزې څخه وځي او تر بحث او نقد پورته گڼل کېږي.

د دریمې نړۍ په هېوادونو کې، چې افغانستان هم په کې شامل دی، د ملي گټو بحث غالباً نوی بحث دی چې واضح تعریفونه ورته نه دي پیدا شوي. په تاریخي لحاظ، گوندونه په ډېرو هېوادونو کې له استعمار او یا له مستبدو حکومتونو سره د تقابل په وجه رامنځته شوي دي، نو تر ټولو مهمه داعیه یې د خپلواکۍ او استقلال گټل وو. البته آزادي هم په ژوره فلسفي معنا نه، بلکې یوازې له استعماري یا استبدادي حاکمیت څخه د آزادۍ په محدوده معنا وه. د داسې هدف لپاره لازمه وه چې جنگ او مبارزې ته تیاری ونيول شي او دا کار په یوه بل عنصر پورې تړلی و چې خلک یې د بیې پرې کولو ته چمتو کړي، او هغه ایډیالوژي وه.

ایډیالوژي، هغه که مذهبي ایډیالوژي وه که سیکولره، کولی شول چې حماسه وپنځوي، هیلې راوتوکوي، او غښتلې ارادې رامنځته کړي. دا عنصر د پردیو د شړلو یا د بېکاره نظام د نسکورولو لپاره ښه په کارېده، خو له سبا سره یې کار نه و چې تر هغه وروسته به څه کېږي، ځکه چې دغه حماسې او ارادې یوازې د جگړې په ښه

راتلې او له په دې کې نه وې چې د مختلفو ډلو تر منځ گډ ټکي پيدا او بيا د هېواد د اقتصادي وضعیت د ښه کولو او د بېخ بناوو د رغولو لپاره تخصصي پروگرامونه جوړ کړي.

نو، د دریمې نړۍ په ډېرو هېوادونو کې گوندونه له استعمارگرو يا مستبدو نظامونو څخه د وطن تر آزادولو وروسته، د گټو د خپلولو پر سر په خپلو کې سره ولوېدل. دې گوندونو دا وړتيا نه درلوده چې لوی ملي ډسکورس رامنځته کړي. د دوی یوازینی هنر په داخلي جنگونو کې د ايډيالوژۍ د وسلې کارول وو. په پاکستان کې د مسلم ليگ، جماعت اسلامي او پيپلز پارټي، په مصر کې د وفد او اخوان المسلمین، په ايران کې د توده، ملي، مجاهدين خلق، او جمهوري اسلامي گوندونو، په عراق او سوريه کې د بعث گوند، په اجزاير کې د ملي خپلواکۍ گوند، او د دریمې نړۍ د ډېرو نورو گوندونو تجربې، د افغانستان د ورته گوندونو له تجربو سره يو شان دي او په دې هېوادونو کې لا تر اوسه پورې هم په مډرنه معنا گوندونه نشته.

په افغانستان کې دې بهير لا غمجنه ښه خپله کړه. يوه وجه يې دا وه چې دلته گوندونه ځکه د وارداتي ايډيالوژيو ځولۍ ته ولوېدل چې پخپله يې تيوری نه درلودې. که دوی د خپل وطن شرايط د پوهې په رڼا کې تحليلولی شواى، بيا به يې کولی شول چې گټور عمومي بحثونه او خبرې اترې هم رامنځته کړي. کله چې پوهه کمه او د باوري معلوماتو د توليدولو موسسې نه وي نو ايډيالوژۍ ته پناه ور وړل یوازینی لاره ده. نو همدا وه چې په افغانستان کې چپ گوندونو بې له دې چې وگوري چې د صنعتي ټولنو تيوری زموږ له وروسته پاتې ټولنې سره اړخ لگوي که نه، پردی خبرې يې دلته راوړې. مذهبي بهيرونه هم، چې د وخت له تحولاتو ناخبره وو، خو لسيزې يې د هغو نارو انگازې اورېدلې چې په نورو ملکونو کې د عثماني خلافت د راپرځېدو په ویر کې له خولو څخه وتلې وې. دوی ته دا نارې د داسې لويو اکتشافونو او مطلقو حقيقتونو غوندې ښکارېدل چې گواکې د هغوی پر اساس يې افغانستان له سره رغولی شو. دغه ايډيالوژۍ نه د علمي مطالعاتو محصول و او نه په عمومي حوزه کې د جدي بحثونو محصول، بلکې د نورو ټولنو د روايتونو ناکاره تقليد او کاپي کول وو.

خو د ايډيالوژيو تر نقش بدتره دا وو چې اکثره گوندونه او ډلې له زېږېدو سره سم په قومپالنې او توکمپالنې اخته شول. په افغانستان کې هېڅ داسې سراسري گوند رامنځته نه شو چې په سېمبولیک ډول نه، بلکې په واقعي معنا د ټولو قومونو او د خلکو د ټولو قشرونو استازيتوب وکړي. په ځينو گوندونو کې چې د نورو قومونو ځينې وگړي هم جذب شوي وو، دا هغه کسان وو چې د خپلو قومونو په منځ کې يې له خپلو رقيبانو سره ستونزې لرلې او په همدې وجه له نورو گوندونو د باندې پاتې شوي وو. البته په دې گوندونو کې هم گوندي

اکثریت د یوه قوم په لاس کې پاتې کېده. د دې بهیر منطقي نتیجه هماغه وه چې د جگړې تر پیلېدو دوه لسیزې وروسته، داسې گوندونه رامنځته شول چې له الفه تر ی پورې یې د یوه قوم وو او ان په سېمبولیک ډول هم د نورو قومونو څوک نه وو په کې. لا نن هم چې د دې گوندونو پر تاسیس څلوېښت کاله اوښتي دي، دوی خپل بازار یوازې په دې گرمولی شي چې قومي او ژبني اختلافونو ته هوا ورکړي. داسې گوندونه قومي کتلې دي، نه په مدرنه معنا واقعي حزبونه.

پر هغو دوو نورو عیبونو سر بهر، وضعیت ځکه د ناورین پولې ته رسېدلی و چې دغه ټول گوندونه د یو یا څو محوري شخصیتونو په محور کې رامنځته شوي وو او د هر گوند تر ټولو مهمه پانگه، هماغه کلیدي شخصیتونه یې وو. حال دا چې په جمعي کارونو کې شخصیت پالنه د طرحې او پروگرام په جوړولو کې د وروسته پاتې والي نښه ده. البته دا ښکارنده یوازې په افغانستان پورې متخصه نه ده، بلکې د دریمې نړۍ په اکثر ټولنو کې هم حکومتونه او هم گوندونه او نور بنسټونه د شخصیتونو په محور کې راجورلي، نه د اصولو، ضوابطو، قوانینو، هدفونو او پروگرامونو په محور کې.

په افغانستان کې هغه گوندونه چې په سر کې یې کاریزماتیک یا کاریزماتیک وزمه کسان وو، د خپلو رقیبو گوندونو په پرتله غښتلي وو او زیات هیبت یې درلود. هغه گوندونه چې کاریزماتیک شخصیتونه یې ژر له منځه ولاړل، گوندونه یې هم سره وپاشل شول او د تاریخ په خاطرو بدل شول. د دې گوندونو په پاتې شونو کې لا هم د هغو شخصیتونو نوستالژیک ارمان لیدل کېږي.

دا چې خلک پر داسې شخصیتونه مین دي او یو ډول باور لري چې رهبران خدای وزمه برم لري، ښایي وجه یې د سیمې ټولنیزه ارواپوهنه وي، په تېره بیا په موعود منجي باندې عقیده چې د دې سیمې په فرهنگ کې څو زره کاله لرغونې ده. ښایي همدا وجه وي چې دلته کاریزماتیک رهبران ډېر پیدا کېږي او د هغو کسانو کار یې آسانه کړی دی چې غواړي مادام العمره او بلامنازع رهبران پاتې شي. خو له بلې خوا، دا کار د عمومي عقلانیت ودې ته خنډ جوړوي، د ډلې په افرادو کې پر ځان باور کمزوری کوي، او ډلې نه پرېږدي چې د وخت له تحولاتو سره گام په گام ځان برابر کړي.

دغه نیمگړتیا تر هر څه زیات په تکفر کې څرگندېږي. کله چې وگړي په دې باور وي چې په گوند کې یو څوک یا ځینې کسان په دین او دنیا تر هر چا ښه پوهېږي او په خبرو کې یې د «خو» ځای نشته، نو د هغوی له خبرو سره هېڅوک مخالفت نه کوي، هېڅوک نوی نظر او نوې طرحه نه وړاندې کوي. په ترکیه او تونس کې

نسبتاً بريالۍ تجربې تر ډېره بريده ځكه رامنځته شوې چې هغوى د خپلو پخوانيو نسلونو د رهبرانو له سيوري څخه ځانونه وايستل او له نوي ليد او نويو نظرونو سره يې د سياست ميدان ته راودانگل. خو په افغانستان كې، نه يوازې دا چې نوې مفكورې او نوي نظرونه پيدا نه شول، بلكې تر څو لسيزو وروسته لا هم د گوندونو شعارونه نه دي بدل شوي، گواكې د نسلونو د بدلېدو او د نړۍ په كچه د پراخو تغييراتو خبر تر دوى نه دى رسېدلى.

په مېرنة معنا گوند هله رامنځته كېږي چې د محوري كسانو او رهبرانو تر اهميت، د پروگرامونو اهميت يې زيات وي، د ټولنې ټول قومونه او قشرونه په كې ځان وويني، پر خيالي او ايډيالوژيكي هيلو د تكيې پر ځاى د ټولنې واقعيتونو ته وگوري، د خپلو ځوانو رهبرانو د څرگندېدو لپاره لاره هواره كړي، د لويو ملي بحثونو په جوړولو كې برخه واخلي، د غړيتوب دروازې يې د هر چا پر مخ چې له پروگرامونو سره يې همغږي وي، خلاصې وي، له هغه چا څخه كركه ونه كړي چې له گوند څخه وځي، شفافيت او حساب كتاب يې په هر كار كې وي، په گوند كې د ننه د قدرت د لېږد لپاره ديموكراتيك ميكانيزم ولري چې بيا د هېواد په كچه د واک د سوله ييز لېږد لپاره سم عمل وكړي، د گوند حيات او ممت د يو يا څو كسانو په برخليک پورې ونه تړي، شعارونه، پروگرامونه او تگلارې يې خوځنده او پراخېدونكي وي او د وخت له تحولونو سره ادلون بدلون په كې راشي، د سياسي رهبرانو د تېر نسل تجربې نوي نسل ته ولېږدوي او هغوى د خپل نقش ادا كولو ته چمتو كاندې.

هغه گوند چې غواړي د خپلې ټولنې لپاره گټور او مهم پروگرامونه ولري، بايد هم پخپله د فكر د توليدولو بنسټونه ولري چې ډېر متخصصان په كې كار وكړي او هم له علمي او اكاډميكي موسسو سره بايد دوامداره اړيكي ولري چې د هغوى له څېړنو او معلوماتو څخه د خپلو پروگرامونو په جوړولو كې كار واخلي. البته دا كار بايد لنډمهاله يا تكتيكي نه وي، بلكې بايد هميشنې بهير وي.

هنر او شخړې، دعوا پر څه باندې ده؟

د بنسټپالنې د سختو مخالفانو يوه برخه هنرمندان او د ښكلو هنرونو پلويان دي. بنسټپالنه اساساً له هنرونو سره جوړه نه ده او هر وخت يې ورته د شك په سترگه كتلي دي. په افغانستان كې هر كال د افغان ستوري د مشهورې خپرونې د پيلېدو په درشل كې د ټولنې د دودپالو او نوپالو بهيرونو تر منځ لانجه رامنځته كېږي. په دې لحاظ د دريو ليدلوريو پلويان د يو بل په وړاندې درېږي، يو يې هغه كسان دي چې له هر ډول موسيقۍ او سندرو ويلو سره مخالف دي او هنر د فحشا او فساد مظهر گڼي او څه يې چې په وس كې وي، د هنر د مخنيوي لپاره يې كوي. دا ډله د دين او ټولنيزو دودونو په اړه خپله انگرېنه مقدسه گڼي او د انسان آزادي ورنه قربانوي،

دوی له لویه سره د انسان په آزادۍ او اساسي حقونو باور نه لري. په دوهمه ډله کې هغه کسان دي چې په هنر او آزادۍ باور مطلقه چاره ګڼي او په دې اړه هر ډول مخالفت، انتقاد او ان د متفاوت نظر ورکول د تحجر او ارتجاع نښه بولي او په غوسې او غضب سره ورته عکس العمل کوي. په دې منځ کې دریمه ډله هم شته چې د انسان په آزادیو باورمنه ده، حقونه یې په رسمیت پېژني او د هنر ملاتړ کوي، خو د دې پر ځای چې دغه مقولې مطلقې وګڼي، باور لري چې هره یوه یې د زماني، مکاني او فرهنګي واقعیتونو په ترڅ کې لا واضحه معنا پیدا کوي او په اړه یې باید پر دې اساس قضاوت وشي چې پر دې واقعیتونو څه رنگه اغېزه کوي.

د انسان د آزادۍ اصل او همدارنګه د هنر ارزښت هېڅ د مناقشې وړ نه دي. همدا شان، دا چې هنر پر اصیل او مبتدل ډولونو وېشلی شو، داسې بحث دی چې له ډېر پخوا راهیسې ورباندې اوږده بحثونه شوي دي او د هر نظر پلویانو خپل خپل دلیلونه وړاندې کړي دي. په موږ کې ډېر کسان پوهېږي چې له لویه سره د ټولنیزو علومو په اړه او په تېره بیا د هنر په اړه خبرې کول، د طبیعي علومو له بحثونو سره توپیر لري او په آسانی سره یې ثابتولی یا ردولی نه شو. دلته خبره دا نه ده چې کوم خاص نظر سم یا ناسم دی او په دې کې هم ستونزه نشته چې ځینې دې یو ډول هنر خوښ کړي او ځینې یې بل ډول او هره ډله دې د خپلې خوښې لپاره دلیل یا علت ولري.

هغه بحث چې د دې اثر لیکوال غواړي ورباندې ټینګار وکړي، دا دی چې د افغانستان په اوسنیو شرایطو کې د هنر په نامه ځینې کارونه، په تېره بیا هغه کارونه چې په مذهبي لحاظ په ښکاره توګه اصول او قاعدې ماتوي، پر دې سربېره چې د هنر ودې ته کوم خدمت نه کوي، وضعیت لا پېچلی کوي او د هغو کسانو لپاره چې غواړي وطن له دې تنګي څخه وباسي، لا سختوي.

په دې مبحث کې دا چې د افغانستان شرایط ملاک وګڼل شي او ټینګار ورباندې وشي، نه یوازې دا چې روا ده بلکه لازمي هم ده. د افغانستان شرایط ځکه مهم دي چې له ترهګرۍ سره یوه خطرناکه جګړه په همدې خاوره کې روانه ده او هره ورځ لسګونه او ان سلګونه کسان وژني، نو دا مو حق دی چې د خپل بحث مبنا د خاصو شرایطو پر اساس کېږدو او نړه انتزاعي بحث بل وخت او بل ځای ته پرېږدو.

د افغانستان شرایط لکه هغه پزل (puzzle) دي چې له څو لویو ټوټو رغېدلی دی. د دې تصویر په لومړۍ ټوټه کې: یو هېواد چې د خارجي او داخلي جنګونو د څو دورو په وجه خچ پچ دی، د سپټمبر تر یوولسمې وروسته دا فرصت ورته برابرېږي چې د بیارغاونې خوا ته پل واخلي، له نړۍ سره خپل اړیکي له سره جوړ کړي، تعلیمي

اداري يې د پراختيا لاره ونيسي، د خلکو د اقتصاد څرخ ورو ورو په خوځېدو شي، د هېواد په اساسي قانون کې د بيان آزادي ومنل شي، ټولو ته د گوندونو او مختلفو بنسټونو د تاسيسولو اجازه ورکړل شي، مختلف قومونه په سياسي چارو کې د مشارکت امکان پيدا کړي، او دا ټولې خبرې لويه هيله وټوکوي چې د دې خاورې له مخه د جگړې دوړې پاکې او د لا بهترې سبا بنسټ اېښودلی شو.

د دې پزل په بله ټوټه کې، د ديموکراسۍ داسې بېلگه ليدل کېږي چې فساد ورنه خاڅي، د ماجرا ځينو ونډه والو له هېواد سره هغه شوې مرستې په بدو وهلې دي چې د وطن برخليک يې بدلولی شو، ځينې سياسي او فرهنگي سرلاري د باج اخيستلو لپاره د قومپالنې او توکمپالنې اور ته لمن وهي، ځينې کسان چې د بشر-د حقونو، د ښځو حقونو، د بيان د آزادۍ، د ښه حکومتولۍ، د مدني ارزښتونو د دفاع، د مدرنو ارزښتونو او داسې نور شعارونه ورکوي، پخپله د همدغو ارزښتونو پر سر تجارتونه کوي.

د تصوير په بله ټوټه کې د دين په نامه لسگونه او سلگونه تشکيلونه رامنځته شوي دي چې که ټول يې نه وي، نو ډېر خو يې داسې دي چې د دين دوکان يې لگولی دی او د بيان د آزادۍ په استفادې سره يې کرکه خبره کړې، خلک يې د دين په نامه له مدرنو ارزښتونو څخه وېرولي دي، په داخل او خارج کې يې گنې مالي سرچينې ځان ته برابرې کړې دي، د فشار ډلې او غوغا جوړوونکې ډلې يې جوړې کړې دي او د لنډه غړۍ په بابولو سره يې د خلکو په زړونو کې وېره او ترهه ننه ايستلې دي، او پر حکومت او مدني ټولنې او نړۍ والې ټولنې يو ځای ملنډې وهي او بيا شپه او ورځ د خلکو په غوږونو کې همدا خبره ورڅخوي چې دين په خطر کې دی او موږ د دين دفاع ته راوتلي يو. د دوی د ادعا سند همدا نيمگړې او معيوبه ديموکراسي او ورسره هغه کارونه دي چې د دوديزې ټولنې له معيارونو سره اړخ نه لگوي او د اصولو او قاعدو ماتېدل گڼل کېږي. دلته دا تبليغات د گاونډيو د استخباراتو په مرسته برابرېږي او د داسې ويډيوکليپونو په بڼه چې د دوديزې ټولنې اروا ژوبلوي، په ټولنيزو رسنيو کې خپرېږي. دغه تبليغات د دې لپاره کېږي چې اوسنۍ جگړه خلکو ته د دوو تمدنونو، دوو فرهنگونو، او د ارزښتونو د دوو نظامونو تر منځ ده چې يو يې اسلامي او بل يې غربي دی. په دې توگه د هېواد د هرې سيمې زرگونو ځوانانو ته داسې تلقين کېږي چې خطرناک فرهنگي تهاجم روان دی او دوی بايد د خپل دين او مقدساتو دفاع وکړي.

د پزل په څلورمه ټوټه کې د دودپالو وگړو، مذهبي عالمانو، سياسي گوندونو او ديني جماعتونو لويه برخه ښکاري چې له طالبانو او نورو ترهگرو ډلو بېزاره دي، د خپل هېواد آبادي او آرامي غواړي، د هېواد د وروستيو

کلونو له تحولاتو سره جوړ دي، او د طالبانو او د هغوی د استخباراتي ملگرو له تبلیغاتو سره سره یې پرېکړه کړې ده چې د افغانستان د اساسي قانون تر چتر لاندې واوسېږي او په سیاسي او مدني فعالیتونو کې برخه واخلي.

که په دې پزل کې پنځمه ټوټه چې طالبان، داعش او نورې ترهگرې ډلې دي، هم ورزیاته کړو، نو دا تصویر تقریباً تکمیلېږي. اصلي جنگ له همدې ټوټې سره دی چې په دې جغرافیا کې یې ټول ژوند په نښه کړی دی او د ټولو نورو طیفونو لپاره یې راتلونکی په وېروونکي خوب بدل کړی دی.

سره له دې چې داسې دقیقې شمېرې نشته چې د دې تصویر د هرې ټوټې حجم او د نفوذ مساحت راوښيي خو په اټکل سره ویلی شو چې د هرې ډلې په واک کې خو جوماتونه، خو مدرسې، خو منبرونه، خو راډیوګانې، خو ټلويزیونونه، خو مکتبونه، خو پوهنتونونه، خو ودانیز شرکتونه، خو غیر انتفاعي موسسې او نور دي.

خوک چې د دې جنگ په لومړۍ کرښه کې جنگېږي او هره ورځ قرباني ورکوي، هغه سرتېري دي چې عمدتاً د دې پزل په څلورمې ټوټې پورې اړه لري او سره له دې چې له ترهګرو سره جنگېږي خو د نوپالو له مفکورو سره هم چندانې جوړ نه دي ځکه چې د خپلو دودیزو باورونو په وجه د دود دستور خلاف شيان نه خوښوي او نه غواړي چې د نورو د دود ماتولو قرباني شي. پر دې سربېره، دا چې د ټولنې خورا زیات وګړي لا د ټولنیز تړون په مفهوم نه پوهېږي، دیموکراسي نه پېژني، د جمهوریت په معنا سر نه خلاصوي، مدني ټولنه نه ده ور معلومه، او نه پوهېږي چې کوم نظام اسلامي نظام بللی شو، ستونزه لا سختوي.

په داسې جگړه کې د بري لپاره بهرنی ملاتړ په کار دی خو بس نه دی، د بري اصلي شرط دا دی چې ټول نوپالي او منځلاري دودپالي طیفونه سره خوا په خوا ودرېږي او ورسره له هغو ډلو او جماعتونو سره چې د طالب او داعش هم فکره دي خو غوره ګڼي چې د دولت تر سیوري لاندې آرام ژوند وکړي، د خبرو اترو وړ پرانیستل شي. دلته خبرې اترې سره له دې چې ستونزمنې به وي خو د متقابل پوهاوي لپاره لاره هوارولی شي. د ترهګرو ډلو په مقابل کې بری هله ممکن وي چې نور طیفونه لږ تر لږه د تقابل پر ځای سره یوه خوا شي او د لوی مصلحت په اړه چې هغه د ټولنې بقا ده، سره یوه خوله شي. د دې یووالي لپاره په کار ده چې هېڅوک د «میم زر ما ټول یې زما» په فکر کې نه وي، هېڅ خوا دې د بل لوري د حذفونو فکر ونه کړي، او هر لوری دې د مقابل لوري درناوی وکړي.

که دا انډول خراب شي، هغه ډلې چې د پزل په دریمه ټوټه کې دي، د طالبانو او داعش په فکري مټ بدلېږي او منځلاري دودیز بهیرونه به د توندلارو خوا ته پورې وهي، او نوپالی طیف به په داسې نادر جماعت اوږي چې په ټولنه کې یې نفوذ محدود وي، په تېره بیا په دې چې دې طیف له اکثر وگړو سره په ژبه نه دی پوه شوی. د دې طیف ځای ځایگی تر ډېره بریده په باد راوړي وضعیت پورې چې د سپتمبر تر یوولسمې وروسته رامنځته شو، تړلی دی او دوام یې هم لږ ډېر د بهرنیو ځواکونو په شتون پورې تړلی وي.

دا انډول په دې خرابېږي چې د نورو طیفونو - په تېره بیا د ټولنې د دودپاله اکثریت - اندېښنو، باورونو، ارزښتونو او تابوگانو ته بې پروايي وکړو. کله چې دودونه او اصول ماتېږي، د دغه طیف پلویان ورباندې فشار راوړي او ورو یې ټولنیز ځای ځایگی د توندلارو په ولکه کې راوړي، مگر دا چې د داسې مسایلو په مقابل کې توند دریځونه خپل کړي. که فرضاً ځینې کسان راولاړ شي او ټول دیني عالمان زاړه فکري، مرتجع، د بویو مغزو خاوندان، او دې ته ورته خطابونه وکړي یا د دیني عالمانو له منځه دې یو کس پورته شي او د هنر ټول پلویان فاسد، اهل فحشا، بې بندوبار او ... وبولي، نو بیا به په دې ټولنه کې خښته پر خښتې نه ټینگېږي. په داسې وضعیت کې به تر هر چا زیاته گټه طالبان او داعشیان وکړي او تر ټولو زیات زیان به دغه هېواد وکړي چې د مډرنې نړۍ خوا ته د خوځېدو دریمه هڅه یې د یو یا بل د بې سنجشو کارونو قرباني شي.

افغانستان لږ تر لږه دوې تاریخي تجربې تېرې کړې دي چې ښه درسونه ورته اخیستلی شو. یوه یې د شلمې پېړۍ په پیل کې امانې اصلاحات وو او بله یې د هماغه پېړۍ په آخرو کې د کمونیستي اجرائات وو. په دې دواړو کې د ماتې مهم عامل دا و چې د ټولنې حساسیتونو ته پام نه و شوی او د خلکو ارزښتونو او اصولو ته شا اړول شوې وه.

دا ځل د هېواد په نوې تجربه کې ځینو بنسټونو او ډلو بې له دې چې د مسئلې باریکیو ته پام وکړي، ټولنه یې د سخت دوه قطبیتوب خوا ته تېل وهلې ده. دوه قطبیتوب یعنې دا چې خلک په داسې دوه لاري کې ودروو چې مجبور وي یوه په کې انتخاب کړي او د تفاهم او همکارۍ لپاره هېڅ لاره پاتې نه وي. وضعیت هله لا پسې خرابېږي چې د یو بل سپکول او تحقیر او شخړې او خشونت هم ورسره ملگري شي. په دې منځ کې اکثره وگړي چې منځلاري دي، د همدې توندو څپو په وجه له اعتداله راوځي او یا دې خوا یا هغې خوا ته ښوېږي.

ځینې کسان پوښتنه کوي چې کومې معیاري څېړنې دا ښودلې دي چې هنر د دې سبب کېږي چې ځوانان د افراطیت او انتحار په لومه کې ونښلي؟ خو دا نه پوښتي چا دا زحمت په ځان منلی دی چې د زرگونو ځوانانو د

افراطي کېدو علت وڅېړي؟ کوم مرکز دومره مېړانه کړې ده چې د طالبانو او داعشيانو سيمو ته ورشي او وگوري چې کوم تبليغات ځوانان هغوی ته ورجذوي؟ په دې خبره هغه خبريال پوهېږي چې تکليف يې ايستلی دی او له بنديانو سره يې مرکې کړې دي او اورېدلي يې دي چې هغوی وايي جگړې ته يې ځکه مخه کړې ده چې په کابل کې فساد او فحشا روان دي. دا خبره هغه ليکوال ته معلومه ده چې د غور، غزني، زابل، هرات، سمنگان، او ننگرهار له معتدلو ديني عالمانو څخه يې پوښتنه کړې ده چې سره له دې چې نړيواله ټولنه دا پنځلس کاله دلته وه خو بيا هم ولې ورځ تر بلې لا ډېر ځوانان افراطيت ته مخه کوي. څوک چې د ټولنې د نورو طيفونو د نظرونو اورېدلو ته وخت نه ورکوي، د ناورين په اندازې به څنگه ځان پوهوي؟

بنسټپالنه او د پلارواکۍ ذهنيت:

دا سمه ده چې د افغاني ټولنې سياسي فضا په علمي او فلسفي تيوريو نه ده ښکلې شوې او اکثره سياسي فعالان يې د خپلو سياسي مفکورو، قومپالنې، او مذهبي او ايډيالوژيکو تعلقاتو په بند کې لالهنده دي نو دلته دريځونه د ښکاره تيوريکي مسايلو پر بنا نه دي. له دې سره سره، ټولنه د سياسي گوندونو او د هغوی د رهبرانو کړنې په غريزي ډول درک کوي او د دې درک مبنا هغه تصوير دی چې په دې څلوېښتو کلونو کې دې ډلو او رهبرانو يې د ځان په اړه وړاندې کړی دی.

دلته د دې تصوير پر بنا، خلک د ځينو گوندونو او ډلو له ذهنيت څخه اندېښنه لري. هاشام شرابي، فلسطيني ټولنپوه، دا ذهنيت د پلارواکۍ ذهنيت بللی و. هغه د عربي نړۍ د گوندونو او حکومتونو د وضعيت د ښودلو لپاره د مېړنۍ پلارواکۍ مفکوره کاروي. د افغانستان ټولنه هم د ډېرو نورو شرقي ټولنو غوندې په ډېرو اړخونو کې همداسې ده.

پلارواکۍ څنگه چې د يوې ټولنې اقتصادي مناسبات او ټولنيز اړيکي رانښيي، هماغسې د دې اړيکو او مناسباتو په بېخ بنا کې پروت ذهنيت او د تفکر ډول هم رانښيي. په پلارواکۍ کې يو څوک تر نورو بر ناست وي، د هغه پوهه او تجربه تر هر چا ډېره ده، هغه ښه او بد او دوست او دښمن تر نورو ښه پېژني، هغه له دښمن سره په جگړه کې تر نورو غښتلی دی - لږ تر لږه دغسې دعوا خو کوي - نو هغه حق لري چې د نورو پر ځای فکر وکړي او د نورو لپاره تصميم ونيسي. د نورو وظيفه ده چې د خپل خير او مصلحت لپاره، چې پخپله يې نه شي درک کولی، د هغه خبرو ته غوږ ونيسي او امر يې ومني.

د هشام شرابي په وينا، په مدرنه پلارواکي کې د هغه پلار پر ځای د گوند رهبر، مذهبي سرلاری، يا پادشاه او د حکومت سروال ناست وي. د پخوانۍ پلارواکۍ په شان، په مدرنه پلارواکي کې هم افقي اړيکي نشته، بلکې له پاسه کښته خوا ته عمودي اړيکي باب دي. هغه څوک چې د اړيکو د دې هرم په سر کې دی، کارازماتيک سړی دی چې سترگې يې ډېر لرې ځای ته نيولې دي او د خورا لريو راتلونکو وختونو خبر راکوي او هغه ځايونو ليدلی شي چې نور ته يې ليدل ناشوني دي. نور، يعنې خلک او ټولنه، تل تر تله نيمگړي دي او هېڅکله به بلوغ ته ونه رسېږي ځکه چې بشپړ بلوغ يوازې د يوه کس لپاره مخصوص دی او دا خصوصيت اکتسابي نه، بلکې د خدای ورکړه ده نو څوک دې په دې فکر کې نه وي چې گواکې ور وبه رسېږي. که کومه ورځ خدای دا نېکمرغي بل چا ته ور هم کړي، نو هغه بايد د ده له زو ځایه وي او د ده وينه يې په رگونو کې روانه وي. هغو کسانو ته چې د دې سړي په شاوخوا کې دي او د هغه حواريون شوي دي، د دې پوهې يو څو څاڅکي څڅېدلي وي خو دوی به هېڅکله هغه موهبت ته ونه رسېږي چې رهبر ورته رسېدلی دی ځکه چې د هغه وينه د دوی په رگونو کې نه بهېږي. د هشام شرابي د تحليل پر اساس پوهېدلی شو چې د دريمې نړۍ د گوندونو او حکومتونو رهبري ولې غالباً مادام العمره وي او ولې دا مقام يوازې د رهبرانو زامنو ته لېږدېدلی شي.

په پلارواکۍ ټولنه کې څوک د هغه چا د موقعيت په اړه پوښتنه نه شي کولی چې په بر کې ناست دی. څوک نه شي پوښتلی چې هغه ته دا نېکمرغي له کومه ورسېده، ځکه چې هغه د خدايانو له ځایه دی، هغه له آسمانه غږېږي، هغه د خدای په استازيتوب پر نورو واکمني کوي.

پلارواکي ذهنيته په اصل کې په پخوانۍ نړۍ پورې اړه لري او د لرغونو انسانانو د ژوند له شرايطو سره جوړ و خو کله چې په دريمه نړۍ کې نيمگړې مدرنېته وزېږېده، پلارواکي هم د گوندونو، ټولنيزو حکومتونو او بنۍ او چې ايدېالوژيو په قالب کې له سره وزېږېده.

خو له دې وضعيت سره د مقابلې لپاره د ټولنې يوه لويه برخه د مدرنې ټکنالوجۍ او د اطلاعاتو د انفجار په مرسته پوهېدلې ده. دوی هغه حقارت چې د پلارواکۍ ذهنيته پرې تپلی دی، نه زغمي. هغوی د تخصصونو او مسلکونو په بېلوالي او استقلال خبر دي او په دې پوهېږي چې هېڅوک عقل کُل او جامع الکملات نه دي چې د ټولو پوښتنو ځوابونه يې په جېب کې وي. دوی په همدې وجه نه غواړي چې بل څوک د دوی پر ځای فکر وکړي او بې له دې چې دوی وپوښتي، ورته تصميم ونيسي. خلک نه غواړي چې څوک دې ووايي چې د دوی ښه تر دوی ښه پېژني، په سياست تر دوی ښه پوهېږي، يوازې پخپله د مشروع حکومت موډل وړاندې کولی

شي، او يوازې پخپله حق لري چې نورو ته ووايي چې دا وکړئ، دا مه کړئ. څوک چې حق لري هم د رسنيو حد معلوم کړي، هم د مدني بنسټونو، هم د سياسي گوندونو، هم د حکومت، هم د فکري بهيرونو، هم د تمدني بهيرونو، او هېڅوک ورته پوښتنه ونه کړي چې ته يې څوک او دا واک او صلاحيت چا درکړی دی؛ داسې دی لکه قرآن مجيد يې چې په اړه وايي (لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ / سوره انبيا، آيه ۲۳)

په افغانستان کې د داسې پلارواکۍ د بيا راگرځېدو اندېښنه شته چې له نورو څخه به د فکر کولو، خبرې کولو، او تصميم نيولو حق واخلي او په بنسټپاله منطق گومان وکړي چې د دين د تفسير انحصاري حق لري.

که د گوندونو او ډلو رهبران خلکو ته ډاډ ورکړي چې نور به يې حقير او ناپوه نه گڼي او ځان به د هغوی قيم نه بولي، دا اندېښنې به راکمې شي. دوی بايد وپوهېږي چې همدا خلک ان که زيات سواد او لوړې زده کړې هم نه لري، پخپله د ځان قيم دی او دې ته ضرورت نه لري چې بل څوک دې د دوی ولي وي. رهبران بايد له ټولنې سره خوا په خوا کې وده وکړي، د انسانانو فرديت ته درناوی ولري، او وپوهېږي چې زمانه بدله شوې ده او نوي نسلونه نړۍ ته په بله سترگه گوري. په قرآن کې د اصحاب کهف داستان ظريفه تلميح لري او د هغو کسانو حال بيانوي چې له اوږدې مودې خوبه را وروسته داسې مهال را وينېږي چې سکې يې نورې نه چلېږي او په دې يې سر خلاصېږي چې په دې وضعيت کې نو بهترين کار دا دی چې بېرته خپلې سوږې ته ورشي او په ابدې خوب ويده شي. که داسې نه وي نو بايد وپوهېږي چې رهبري کومه آسماني ډالۍ نه ده بلکې ځمکنۍ قرارداد دی چې اصلي خوا يې وگړي دي. که دوی ونه غواړي چې د خلکو مطلق فقيه ولي دې وي او د خلکو د ديندارۍ پر ځای د خپلې ديندارۍ غم وکړي، نو اندېښنه به ولې په کار وي، البته په دې شرط چې دا ومني چې د پلارواکۍ وخت تېر دی او د خلکو ټوليز شعور رادبره شوی دی.

داعش:

د ۲۰۱۵ کال د پيل ورځې وې چې د اسلامي دولت ډلې چې د داعش په نوم مشهوره شوې ده، په افغانستان کې د اسلامي دولت د خراسان څانگې په نامه خپل فعاليت اعلان کړ. هاغه مهال ځينو سياستوالو دا خبره د داعش د ډلې تبليغاتي غوغا وگڼله. د افغانستان حکومت وويل چې په سيمه کې د دې ډلې خپرېدل به خطرناک وي خو شنونکو دا خبرې د حکومت د کمزورۍ د توجيه او د نړۍ والې ټولنې د مرستو د جلبولو لپاره

هلې ځلې وبللې. اوس تر هغې نېټې څو کاله وروسته، د داعش نفوذ په خپل زېږنځای یعنې عراق او سوريه کې مخ په کمېدو دی خو په افغانستان کې نه يوازې دا چې د دې ډلې خطر لرې شوی نه دی، بلکې ورځ تر بلې د هېواد په گوټ گوټ کې يې د ځالي کولو خبرونه رارسېږي. دا په داسې حال کې ده چې افغان حکومت د دې ډلې ځپل خپل لومړيتوب گڼي او په هر ځای کې چې يې نښې ليدلې دي، ضربتي عمليات يې کړي دي چې د هغوی د پياوړي کېدو مخه ونيسي. افغان حکومت يوازې په روان لمريز کال کې د هېواد په ختيځ کې د دې ډلې سلگونه تنه وژلي دي خو دا ډله يوازې د افغانستان په ختيځ پورې محدوده نه ده پاتې شوې. اوس پوښتنه دا ده چې په لنډمهاله او منځمهاله موده کې به دا ډله په افغانستان کې لا هماغسې وده کوي، که په عراق او سوريه کې له کمزورې کېدو سره به دلته هم کمزورې شي؟

د دې پوښتنې د ځوابولو لپاره بايد د داعش ماهيت وپېژنو. داعش يوازې پوځي ډله نه ده بلکې ايډيالوژي ده، فکري دستگاه ده او د کفر او اسلام، نننۍ نړۍ، اسلامي نړۍ، اوسنيو حکومتونو او د منځني ختيځ او زموږ د سيمې خپل خاص تعريفونه لري. په ايډيالوژيک لحاظ، دا ډله د هغه جهادي سلفيت له لمنه راټوکېدلې ده چې لومړنۍ نسخې يې د محمد بن عبدالوهاب پاڅون او وروسته په هند براعظمگي کې دې ته ورته غورځنگونو ته ورگرځي. د جهادي سلفيت پرمختللي نسخې دا دي: په مصر کې له اخوان المسلمین څخه رابېلې شوې څانگې لکه الجهاد الاسلامي، الجماعة الاسلامية، او جماعة المسلمين؛ او وروسته القاعده. که دغه ډلې نه وای او دا ايډيالوژي نه وای خپره شوې، د داعش راټوکېدل به ناشوني وو.

د افغانستان د جهاد په کلونو کې، د شوروي ځواکونو او ورپورې ترلي کمونيستي حکومت په مقابل کې د افغان مجاهدينو په څنگ کې د مختلفو عربي او پاکستاني ډلو شتون ښه کار گڼل کېده او ډېرو اسلامي او عربي هېوادونه به ستايله. دغه ډلې يوازې د جگړې په ډگر کې نه وې، بلکې د افغانستان د وگړو په منځ کې يې نور روزنيز او د خپلو فکري آثارو د خپراوي مرکزونه هم جوړ کړي وو. په هاغه وخت کې سره له دې چې د دغو ډلو ترمنځ سخت گوندي رقابتونه روان وو او ان کله کله به يې يو بل تکفيرول هم، خو بيا هم جهاد داسې شپږۍ وه چې ټولې ډلې په کې پټېدلې او د گډ دښمن په خاطر به يې خپل اختلافونه د لنډ وخت لپاره هېرول او يا به يې مهارول. په دې منځ کې يو شی چې هاغه مهال چا ورته اندېښنه نه کوله، د جهادي سلفيت د ايډيالوژۍ خپرول وو. دا ايډيالوژي عربانو راوړې وه چې د جهاد د زمانې د نسلونو نظر او ليدلوری يې بدل کړ. دوی د افغانانو په ذهنونو کې د اسلام، نړۍ او د مسلمانانو د راتلونکې په اړه خاص فکرونه القا کړل. دا ايډيالوژي ځکه په مسلط فکري بهير واوښته چې بل رقيب يې نه و او ميدان ورته خالي پاتې و. د دې ايډيالوژۍ اثر ورو ورو

دومره زیات شو چې اوس که څوک د سنتي فقیهانو نظرونه او د مسلمانو عارفانو او متصوفانو خبرې چا ته وکړي، د دیني فکر اکثره متولیان یې په کلکه ردوي، دا خو لا پرېږده چې د هغو دیني نوښتګرانو خبرې ورته وکړي چې له یوې پېړۍ راهیسې له مدرنې پوهې او د نوې نړۍ له معاصرو مفکورو سره د دیني تفکر د پخلاینې هڅې کوي. اوس نو په افغانستان کې د جهادي سلفیت مخاطبان پرېمانه دي چې په ژبه یې پوهېږي او خبرې یې ورباندې ښې لګېږي او داعش هم له همدې جهادي سلفیت څخه زېږېدلی دی.

کله چې یوه ایډيالوژي نسبتاً ډېره منلې وي او مختلف بنسټونه یې په تکثیر او بابولو لگیا وي، نو طبیعي ده چې عملي به هم شي. د افغانستان د کشفې اورګانونو د اټکل له مخې همدا اوس دلته تر شلو زیاتې ترهګرې ډلې فعالې دي چې ټولې یې د سلفیت دسترخوان ته ناستې دي.

جهادي سلفیت او د کارنامې څېړنه یې ځکه مهم دي چې د سنتي سلفیت برخلاف، دا یو دوه ژواکی موجود دی. هغه داسې چې د تفکر په برخه کې تر مدرنې زمانې له خورا پخوا وخت سره تعلق لري او غواړي چې عصري فکرونه د اسلام له نړۍ څخه وشړي، خو د جنگي تکتیکونو په لحاظ بیا مدرنې او ان پوست مدرنې زمانې ته رسي چې کله کله خو ان تر فاشیستي او کمونیستي سازمانونو هم مخه کېږي او لوی امنیتي او استخباراتي سازمانونه ننگوي. دغه دوه ګونې خاصیت په فکري لحاظ تناقض او ټکر زېږوي. دا تناقض د قضیې په ایجابي اړخ کې د دې سبب کېږي چې جهادي سلفیت د مسلمانو ټولنو لپاره د رغونې او جوړوونې هېڅ طرحه جوړه نه کړای شي او د تولید په ډګر کې شندوي خو په سلبي وجه کې یعنې له مخالفانو سره په جګړه او د هېوادونو د اوضاع په خرابولو کې بیا ډېر تکړه وي.

جهادي سلفیت د همدې وړتیا له کبله داسې نادري کولی شوې چې د اسامه بن لادن غوندې سلفي له ملا عمر سره بیعت وکړي، حال دا چې د سنتي سلفیت په سترګو، ملا عمر د ډېرو نورو دیوبندخپلو حنفیانو په شان «قبوري» یعنې قبرپرسته ګڼل کېده. دا کلمه په سلفي ادبیاتو کې ډېره منفي معنا لري خو بیا هم اسامه له ملا عمر سره جوړ شو او بیعت یې ورسره وکړ. همدارنګه د جهادي سلفیت د همدې وړتیا کمال و چې اسامه او تر هغه وروسته د هغه خلف ایمن ظواهری له یوې خوا د یوه داسې نړۍ وال سازمان رهبر و چې د ځمکې په څو براعظمونو کې یې فعالیت کاوه، او له بلې خوا د طالبانو تر لاس لاندې و، حال دا چې طالبان یو سیمه ییز خوځښت و او القاعده نړۍ وال سازمان. دې ته ورته نورې خبرې هم دي چې نړۍ یې حیرانه کړې ده چې له دې ډلې سره څنګه تعامل وکړي. که رهبري یې د یوې سیمه ییزې ډلې په لاس کې ده نو نړۍ وال خطر باید ونه

گڼل شي او که نړۍ وال سازمان دی نو څنگه يې د يوې سيمه ييزې کليوالې ډلې رهبر ته يې گوندې وهلې دي او هېڅ يې درک نه لگي چې څوک په چا لوبې کوي، طالبان په القاعدې که القاعده په طالبانو!

نن سبا د همدې حيرانۍ په وجه روسيه، ايران او چين له طالبانو سره تعامل کوي او په دوی پورې زړه تړي چې ښايي کومه گټه ورنه بود کړي او ورباندې خپله کومه ستونزه حل کاندې. دا په داسې حال کې ده چې د اوزبیکستان اسلامي تحريک، د شرقي ترکستان د اسلامي حرکت په نامه د اويغور بېلتونپال، چيچيني جهاديان او شيعه ضدې ډلې لکه لشکر جنګهوي چې له دغو دريو هېوادونو سره ښکاره دښمني لري، د طالبانو په خوا کې او د طالبانو په همکارۍ پايي او فعاليت کوي.

د جهادي سفليت ځانگړنې په غير سلفي هېوادونو کې چې افغانستان هم په کې راځي، پلويان ورته پيدا کوي او په ځينو ځوانانو کې يې دا تصور پيدا کوي چې گواکې د لوی اسلامي امت هيلې به همدغه بهير پوره کوي. د دې بهير د تکتیکي نرمښت او ايډيالوژيکي رابښکون په وجه ان هغه کسان هم د سلفيانو ځينې شعارونه ورکوي چې په ظاهره کې له سلفيت سره مخالف دي او له خپل سنتي حنفيته څخه نه تېرېږي. ان د طالبانو په منځ کې د سلفيانو د اعتقاداتو او مفکورو په اړه تل يو ډول شک او اندېښنه وه او لا هم شته، خو د مبارزې په لحاظ دوی هم تل د جهادي سلفيت پر لاره تللي دي او د هغوی له سترگو يې نړۍ ته کتلي دي او خپلې تگلارې يې هماغسې جوړې کړې دي.

زموږ په سيمه کې د جهادي سلفيت دې تاريخي مخينې او فرهنگي زمينې ته په کتو سره چې په ځينو برخو کې د اخوان او حزب تحرير په شان جماعتونو سره د سازماني او نسبي ايډيالوژيکي توپيرونو با وجود، ځينې ورته والي هم لري، اوس بېرته خپلې پوښتنې ته راستنېدلی شو چې زموږ په سيمه کې د داعش د خپرېدو امکان شته که نه؟

ځينې يوازې دې ته گوري چې داعش له طالبانو سره رقابت او دښمني لري او داعش په عراق او سوريه کې هم له القاعدې سره جوړ نه شو، نو گواکې د طالبانو مخالفت به يې د ودې مخه ونيسي، خو دوی دا خبره هېروي چې له هغوی سره د داعش اختلاف په تکتیک کې دی که په ستراتيژۍ کې، په هدف کې سره مخالف دي که په وسيله کې؟ د دوی خپل منځي رقابتونه دا معنا لري چې په تفکر او اعتقاد کې سره اساسي توپير لري؟ دوی له ځانه نه پوښتي چې دغه ډلې د خلافت په اصل کې اختلاف سره لري يا په دې چې څوک دې امير المؤمنين وي؟ دغه ډلې په دې کې اختلاف لري چې د اسلامي ټولنو اوسني نظامونه او ان بې طرفه وگړي خاين،

بې دينه، او مرتد وبولي؟ دغه ډلې د جهاد په نامه وسله‌واله جگړه يوازې په استثنایي حالتونو کې مشروع گڼي که همدا يې تگلاره ده او ان د يو بل په ضد شخړو کې يې هم کاروي؟ د مخالفانو وژل خو لا پرېږده، دوی ته د خپلو سلفي رقيبانو وژل هم جهاد نه ښکاري؟ دغه ډلې کله هم د اخلاقو او معنويت په غم کې شوې دي، که يوازې ظاهري دينداري ورته هر څه ښکاري او چېرې چې يې لاس بر شوی دی، په خپل گومان شريعت يې تطبيق کړی دی؟

داسې ډېرې نورې پوښتنې دي چې موږ دې نتيجه ته رسوي چې داعش بل څه نه دی، د جهادي سلفيت بل مخ دی او له نورو يوازې دومره توپير لري چې د خپلو مخالفانو د مجازات کولو لاره يې لا وېروونکې ده، مثلاً په ژوندوني د دښمنانو سوځول. البته دا کار هم ځکه کوي چې په رسنيو کې لا ډېره غوغا جوړه کړي ځکه چې دوی د رسنيو په اهميت پوهېږي، گڼي په موصل او رقه کې د مخالفانو د سرونو وهل او په افغانستان کې د محصلانو او د پوهنتون د استادانو د وژلو تر منځ څه فرق دی؟

ځينې وايي په داعش کې داسې کسان شته چې د عقيدې په بنا نه، بلکې د پيسو په خاطر ورسره ملگري دي. خو دوی بايد وپوهېږي چې کومه سياسي او پوځي ډله ده چې همداسې کسان دې په کې نه وي؟ خو د هېڅ ايډيالوژيکې ډلې زړی له داسې فرصت طلبه کسانو څخه نه وي رغېدلی بلکې په هسته کې يې خورا معتقد او ايډيالوژي ته ژمن کسان راټول وي. نو د دې پر ځای چې داعش ته له کړې زاوېې وگورو، منځ او مرکز ته يې بايد ځير شو او هغه ايډيالوژي او فکري دستگاه بايد وسپړو چې داعش ترې را وتلی دی. هله به دا پوښتنه کولی شو چې داعش دلته څومره نفوذ لري او د خپرېدو امکان يې څومره دی.

که د قضیې تيوريکي اړخ پرېږدو او يوازې دې ته فکر وکړو چې د دې هېواد زرگونه وگړي د طالبانيزم ايډيالوژي ته اړېښتي دي او ټول کمال يې د بېگناه خلکو وژل او د عامه گټو بربادول دي نو د دوی او داعشيانو څه توپير دی او همدوی به داعشيان هم نه شي؟ له بلې خوا، د ملا عمر تر مړينې وروسته په طالبانو کې داسې کاريزماتيک رهبر پيدا نه شو چې ټول پرې راټول شي نو همدا وه چې انشعابونه په کې وشول او خپلو رهبرانو ته د ځينو طالبانو وفاداري کمزورې شوې ده او کېدای شي چې نورو ترهگرو ډلو ته ور واوړي چې داعش هم په کې راځي.

همدارنگه په سيمه کې پراخو تبليغاتي شبکو د دين په نامه د کرکې، غچ اخيستلو او دښمنۍ حس په ټولنه کې پېچکاري کړی دی، جگړه او ويجاړي يې مقدسې کړې دي او دا ټول داعش ته د خلکو د اړېښتو لاره هواروي.

داعش نه خو تندر دی چې له آسمانه دې راولوېږي او نه زلزله ده چې د ځمکې له تله دې راپورته شي، داعش ایډیالوژیک بهیر دی او له همداسې ټولنې څخه رازېږي چې په دیني رنگ رنگول شوې او له بله وېره او له بل سره دښمني په کې پیاوړې وي. د یوې ډلې له جنگیالیو سره جنگېدل او له ایډیالوژۍ سره یې کار نه لرل، هغه ستراتیژیکه تېروتنه ده چې په کراتو تکرار شوې ده او داسې ښکاري چې بیا به هم تکرار شي.

څوک چې نن سبا له طالبانو سره مذاکرې کوي خو د سولې لپاره نه، بلکې د دې لپاره چې طالبان یو ډول مشروع ښکاره شي، دوی دې له جهادي سلفیانو سره د غریبانو د تعامل تجربه نه هېروي. غریبانو پرون [د جهاد په کلونو کې] همداسې کار وکړ چې وروسته یې نړۍ ته سر خورې جوړ کړ. نن هم که څوک دا کار کوي، دا به یوازې یوې سیاسي – پوځي ډلې ته مشروعیت ورکول نه وي، بلکې د جگړې او ویجاړۍ هغې ایډیالوژۍ ته مشروعیت ورکول وي چې داعش یې هم زېږولی دی. کېدای شي دغه دولتونه د تېرېدونکو سیمه ییز لوبو په خاطر یو څو ورځې دغه ډلې د ځان په ګټه وکاروي خو هېڅکله به یې له عواقبو څخه خوندي نه شي. د دې کارونو په نتیجه کې په ټولنه کې رادیکال ذهنیتونه عامېږي او د شر ملاتړ به شرارت عام او مشروع کاندې. له داعش سره د مقابلې خامې او نیمګړې هڅې هم د داعشي ایډیالوژۍ د لا خپرېدو سبب کېږي او بیا به د دې ډلې چرګې یوازې په افغانستان کې هګۍ نه اچوي، بلکې له نیویارک رانیولې تر مسکو پورې او له پیکن څخه رانیولې تر تهرانه پورې به راوغاړي.

(7)

دین د هویت په حیث

هویت څه دی؟ اجزا یې کومې دي؟ په ژوند کې مو څه نقش لري؟ موږ ورسره کومه رابطه جوړولی شو؟ دین له هویت سره څه نسبت لري او څه ورنه بودېږي؟ په دې لیکنه کې هڅه کېږي چې دې پوښتنو ته ځوابونه ولټول شي.

د هویت تعریف:

هویت عربي کلمه ده چې د دریم شخص له ضمیر "هو" یعنې "هغه" څخه د جعلي مصدر په بڼه رامنځته شوې ده. [په پښتو کې د دې کلمې تحت اللفظي ترجمه «هغه والی» دی. ژباړن] دا کلمه په پخوا وختونو کې غالباً په عرفاني او فلسفي ادبیاتو کې کارېدله خو نن سبا غالباً په سیاسي او حقوقي ادبیاتو کې کارېږي او د انگلیسي-ژبې له Identity کلمې سره معادله ده. دا کلمه په آکسفورډ ډیکشنري کې داسې توضیح شوې ده: هغه ځانگړنې، احساسات او باورونه چې وگړي له یو بله توپيروي.

هویت په عامه معنا ټولې هغه ځانگړنې رانغاړي چې وگړی ورباندې پېژندل کېږي. د بېلگې په ډول، کله چې یو څوک پېژنو، پوهېږو چې نوم یې څه دی، د چا زوی دی، څو کلن دی، په صورت څنگه دی، تور دی که سپین، دنگ دی که ټیټ، څه کمال او مهارت لري، د کوم ځای او کوم هېواد دی، قوم او توکم یې څه دی، په کوم دین

او مذهب دی، مورنی ژبه یې څه ده، په سیاسي لحاظ کومې ډلې ته نژدې دی، په اجتماعي لحاظ په کومه طبقه کې دی، کار او دنده یې څه ده ... او دا ټولې خبرې د هغه هویت جوړوي.

څنگه چې یې وینو پورته یاده شوې هره خبره د وگړي په پېژندلو کې راسره مرسته کوي او له نورو سره د هغه توپیر رابښي. پخوا د منطق په علم کې ویل کېدل چې که غواړو څوک یا شی وپېژنو، د هغه ذاتي ځانگړنې او عرضي خصوصیات باید وڅېړو او په همدې اساس یې تعریف کاندو. مثلاً د وگړي یوه ذاتي ځانگړنه خبرې کول دي او یو عرضي خصوصیت یې خندېدل دي. یعنې یو نارمل انسان معمولاً خبرې کولی شي خو تل خندان نه وي. اوس نو که وغواړو چې یو څوک په همدې ځانگړنو معرفي کړو، دا ځانگړنې به هغه یوازې له نورو ژوندیو موجوداتو بېل کړي خو ټول بني آدماڼ همدغه ځانگړنې لري، نو د هغه شخصي هویت نه شو راملوم.

د چا شخصي هویت په لا دقیقو ځانگړنو بیانولی شو، مثلاً یو څوک مسلمان، شافعي مذهبي، د کردستان د شمالي سیمې او په خټه کرد دی، ژبه یې کردي ده، هغه شتمن او د پاڅه عمر او د دیموکرات گوند غړی دی، هغه د یوه ښار د ښوونې او روزنې رییس پاتې شوی دی، ښه ویناوال دی، له ورزش سره مینه لري، څو ادبي جایزې یې گټلې دي ... لکه څنگه چې یې وینو، دغه هره خبره هغه وگړی لا ښه را پېژني او هویت یې لا ښه انځوروي.

سره له دې چې دغه هر عنصر د وگړي د شخصیت په رغولو کې اغېزناک وي خو معمولاً سیاق / کانټیکسټ راته وایي چې پر کوم عنصر زیات ټینگار وکړو او کوم عنصرونه ځنډې ته پورې وهو یا یې ان له پامه وغورځوو. کله د چا سیاسي هویت مهم شي، کله یې دیني، کله یې علمي او کله یې حقوقي یا ملي هویت. مثلاً که هماغه کس د ایران د کردستان وي، مذهب یې مهم شي، خو که د ترکیې د کردستان وي نو بیا دا چندانې مهمه نه ده چې هغه شافعي مذهبه دی، بلکې دا اهمیت پیدا کوي چې د مورنۍ ژبې په اړه یې دریځ څه دی. په دې حالت کې د هغه عمر د لومړۍ درجې اهمیت نه لري، خو که خبره د مصالحې او مذاکرې وي نو پوخ عمر مهم وي. نو په مختلفو سیاقونو کې د هویت بېلابېل اړخونه تر نورو مهم گڼل کېږي.

خو پخپله د شخص په نظر، نورې ځانگړنې مهمې دي. هغه ممکن تر خپل عمر، خپل سیاسي مقام، تحصیل، پوهه یا نور مهارتونه مهم وگڼي ځکه چې همدا ځانگړنې هغه تر نورو برکوي. خو ان پخپله وگړی هم تل یو شان فکر نه کوي. هغه هم سیاق ته په کتلو سره خپله دا یا هغه ځانگړنه یادوي. مثلاً که خبره د تجربې وي، کېدای شي هغه خپل عمر یاد کړي خو که خبره د مذهبي مسایلو وي، نو خپله دیني کارنامه به ځلوي. [دا موضوع په

سي وي ليكلو کې هم وينو. مثلاً يو څوک هم د خبريالۍ تجربه لري، هم د ليکوالۍ. اوس نو که رسنۍ ته خپله سي وي لېږي، د خبريالۍ په برخه کې خپله کاري تجربه يادوي خو که د کيسه ليکلو په سيالۍ کې گډون کول غواړي، نو بيا يې په سي وي کې د آثارو شمېر، گټلې جايزې او نورې برياوې ليکلې وي. ژباړن]

د هويت اهميت

هويت ولې اهميت مومي؟ وگړي ولې په خپل هويتي عناصرو پورې نښلي؟ انسان د خپلو هويتي چارو په اړه ولې حساس دی او ولې کله کله تعصب هم کوي؟ د چا پر هويتي عناصرو بريد، ولې هغه پاروي او کله کله خطرناکې پايلې لري؟

د وگړو په ژوند کې هويت څکه مهم دی چې گټې يې ورپورې غوټه دي، البته گټې چې يادوو مادي او معنوي گټې دواړه مو منظور دی. هويت د هر چا د تشخص او پېژندلو پولې معلوموي او مستقل حقوقي شخصيت ورته ورکوي. هغه اړيکي چې نور حقيقي او حکمي شخصيتونه يې له ده سره ټينگوي، لږ يا ډېر د ده په هويت پورې اړه لري. مثلاً که معلومه شي چې هغه شتمن دی، مالي اعتبار به يې زياتېږي، که يې پيسې په کار وي، خلک به ورته پور ورکوي، بانکونه ورته قرض ورکوي، حکومت ورته د پانگونې لاره هواروي او ځينې خلک يې احترام يوازې په همدې خاطر کوي چې شتمن دی. خو که يو څوک د شتمن په نامه نه، بلکې د يوه پوه، تعليم يافته او د ډېرې مطالعې خاوند په حيث وپېژندل شي نو ښه کارونه به ورته پيدا شي، ښه معاش به اخلي، په کنفرانسونو، سمینارونو، بحثونو، بهرنيو سفرونو، د تصميم نيولو او سياسي پروگرامونو په جلسو کې د گډون زيات فرصتونه ورته برابرېږي. د هويت نور اړخونه چې يو وگړی له بله بېلوي، هم همداسې درواخلی.

د دې لپاره چې د انسان په ژوند کې د هويت اهميت او کارېدنگ راملوم شي، ښه به وي چې د انسان د اساسي اړتياوو هرم چې د ابراهام مازلو د هرم په نوم يادېږي، وڅيرو. د دې هرم پر اساس د انسان اړتياوې دا دي: فيزيولوژيکي اړتياوې، امنيتي اړتياوې، ټولنيزې اړتياوې، احترام او عزت نفس ته اړتيا، او د ځان غوړولو وړتيا. د دغو ټولو اړتياوو يا يې د ځينو پوره کول، د وگړو له هويت سره مستقيمه رابطه لري.

انسانان څومره چې خپل هويتي عناصر غوړوي، په هماغه اندازه لا ډېرې گټې تر لاسه کوي. دا به مو خامخا کله ليدلي وي چې يو څوک راځي او وايي چې تاسې ما نه پېژنئ چې زه د پلانکي زوی يم؟! مطلب يې دا وي چې بايد درناوی يې وشي ځکه چې د هاغسې کس زوی دی. يا وايي چې زه د دې وطن د يوه شاعر په حيث د

همداسې چلن لایق یم؟! بل به وایي چې زه ستاسو د یوه مسلمان ورور په حیث هیله کوم چې دا کار ونه کړی! ملي سوداگر، جهادي قوماندان، ادبي شخصیت، قومي رهبر، چپي روښانفکر، دیني دعوتگر، سیاسي سمونپال، او ... په دې ټولو حالتونو کې دا چې وگړی خپل هویتي ابعاد یادوي، مطلب یې دا وي چې نور ورته پام وکړي، خبرو ته یې غوږ ونیسي او په دې توگه درناوی، مقام، دنده، یا نور امتیازونه ترلاسه کړي.

د هویت ښېگڼې او بدگڼې:

پر هویت باندې ټینګار او د هویت مهم گڼل، ناسمه چاره ده؟ څوک چې هر وخت خپلې هویتي پولې را ځلوي، کوم خطا کار کوي؟ د دې پوښتنې ځوابول آسانه نه دي. تر هغه مخکې باید د هویت اجزا سره بېل کړو. د هر انسان هویت عمدتاً له دوو ډولو عناصرو څخه رغېدلی وي، جبري او اختیاري. دا چې تاسې په څه ډول کورنۍ کې زېږېدلي یئ، کورنۍ مو د کومې طبقې وه، چېرې زېږېدلي یئ، مورنۍ ژبه مو څه ده، او داسې نورې خبرې سره له دې چې د وگړي په پېژندلو کې مهم نقش لري او د هغه د هویت مهم عناصر دي، خو دا اختیاري عناصر نه دي. هېڅوک د دې موردونو د انتخابولو حق نه لري. کله چې د ودې عمر ته رسېږو او خپل هویتي پولې پېژنو، بیا نو پر دې خبرو تکیه کوو او دفاع ته یې وردانگو.

د هویتي عناصرو بله برخه زموږ په خپل اختیار وي او په انتخاب کې یې آزاد یو. دا چې وغواړو ډاکټر شو که انجینیر، د سیاسي گوند غړی شو که د ادبي ټولنې، په حکومتي ادارو کې کار وکړو که په خصوصي شرکتونو کې، په خپل کار کې نوښت وکړو که لټي، له کومې کورنۍ سره دوستي وکړو، له چا سره ملګري شو، له چا څخه څه زده کړو، چا ته څه ور زده کړو، او سلگونه نور موردونه غالباً زموږ په خپل اختیار وي.

عقل خو دا را ته وایي چې هغه چارې، چې زموږ په اختیار کې نه دي، نه د ستایلو دي او نه د رټلو. څوک په دې باید ونه غندو چې ولې په داسې نوم ورکې کورنۍ کې پیدا شوی دی او همدرانګه څوک په دې ونه ستایو چې په لویه او نامي کورنۍ کې زېږېدلی دی ځکه چې دا خو د هغه کمال نه دی. خو که څوک له بدو خلکو سره ګرځېدلی وي او د هغوی خویونه یې خپل کړي وي، بیا د خپلو بدو کارونو مسوول پخپله وي. په سیاسي گوندونو، ټولنیزو ټولنو، علمي مرکزونو ... کې د غړیتوب خبره هم همداسې در واخله.

په حقیقت کې د هویتي عناصرو دغه تنوع، سره له دې چې ځینې یې اختیاري نه دي خو بیا هم وگړي ته دا امکان برابر وي چې پخپله خپل هویت ورغوي. یعنې هغه تصمیم نیولی شي چې کوم عناصر په خپل هویت کې

زیات کړي او ځینې عناصر، چې چندانې مطلوب نه دي، له خپل هویت څخه پورې وهی. مثلاً که یو وگړی د خپلې کورنۍ د ځای ځایګي په خاطر خوښ نه دی یا د خپلې مورنۍ ژبې په خاطر د علمي او ادبي پرمختګ چانس نه لري، یا په جسمي لحاظ معیوب دی چې دا د هغه فردي هویت ته زیان رسوي. دی کولی شي چې ځینې مهارتونه کسب کړي، ځینې علوم زده کړي، په ځینو فعالیتونو کې برخه واخلي او په دې توګه په نورو ډګرونو کې د یوه هنرمند، خلاق یا فعال انسان په حیث وپېژندل شي.

نن سبا خلکو ته دا امکانات شته چې خپل هویت ښه او غښتلی کړي. ان ملي هویت هم چې پخوا په اجباري عناصرو کې شمېرل کېده، اوس ډېرو انسانانو ته دا لاره هواره شوې ده چې د یوه هېواد تابعیت پرېږدي او د بل هېواد د تابعیت په اخیستلو سره خپل ملي هویت وغوروي.

دین او هویت:

په دې منځ کې هغه موضوع چې فکر غواړي او ظاهراً په کافي اندازه بحث ورباندې نه دی شوی، دیني هویت یا دین د هویتي عنصر په توګه دی. کله کله لیدل کېږي چې ځینې دینداران په فخر سره وایي چې زموږ دین زموږ هویت دی. د دوی د دې خبرې هدف ظاهراً دا وي چې دین زموږ لپاره دومره مهم دی چې هېڅکله به ورته نه تېرېږو. یا ښایي ووايي چې موږ به زموږ په دیني هویت پېژنئ او دا عنصر تر هر هویتي عنصر- راته مهم دی. ښایي غواړي ووايي چې موږ به په هره موضوع بحث وکړو خو په دین باندې بحث نه کوو. ښایي په دې خبره کې نور مفاهیم او مقصدونو پراته وي چې ویونکي به یې لا ښه توضیح کړي.

دا چې دین د انسانانو لپاره د هویت یو مهم عنصر دی، هېڅ شک په کې نشته خو دا چې دین د هویتي عنصر- کچې ته راتیټ کړو یا یې په خپل ژوند کې د کارولو تر ټولو مهم ځای همدا وګڼو، داسې پېچلې موضوع ده چې کله کله داسې عوارض رامنځته کوي چې بیا به اکثره دینداران ورباندې ټینګار نه کړای شي.

څنګه چې اشاره ورته وشوه، هویت اساساً د ګټې وټې لپاره کارول کېږي او د دنیوي ګټو د حاصلولو مهمه وسیله ده. په هویت د نورو په نظر د وګړي مقام تثبیتېږي او هغوی پوهېږي چې څه رنگ اړیکي ورسره ټینګ کړي او کوم امتیازونه ورته ومنی. هویت اساساً د بېلولو کار کوي. هویت پولي جوړوي او شخصي حریم رامنځته کوي. هویت د دې سبب کېږي چې څوک وویاړي، په خپلو وړتیاوو ونازېږي، او له نورو سره خپل توپیر وښيي. دا

د هویت لازمې دي چې د دغو توپیرونو پر اساس هم وپېژندل شي او هم په هویت پورې تړلي حقونه او امتیازونه په ښکاره تر لاسه کړي.

له بلې خوا، څرنگه چې خپرونکو او فیلسوفانو موندلي دي، د بشر په تاریخ کې د شخړو علت همدا گټې وټې دي. کله چې د گټو خبره وي، تقابل، جدل، شخړه، دښمني او جنگ هم ورسره وي. له رقیبانو سره د مقابله لپاره او کله چې د پلویانو د پیدا کولو خبره وي نو هویت پر یوه مهمه وسیله اوږي. په تاریخ کې ډېر داسې کسان تېر شوي دي چې ځانونه یې په یوه خاص توکم پورې نښلولي دي، ځانونه یې د یوه مشهور کس له ذاته گڼلي دي، له چا سره د خپلوۍ دعوا یې کړې ده، او د درواغو شجرې یې ځان ته جوړې کړې دي چې خپله خوا غښتلې کړي او رقیبان وځپي.

هویت تل نه، خو ډېر کله تعصب زېږوي. یو علت یې دا دی چې هویت یوازې وار له واره گټې نه رانغاړي - سره له دې چې غالباً همداسې وي. پر دې سربېره، هویت اروايي رېښې هم لري. کله چې څوک په یو نوم، صفت، شجره، ځانگړنې او وړتیاوې پېژندل کېږي، بیا نو هغه ته د دې شیانو ساتنه او ننگه مهمې شي. که څوک د دې هویت یا د هویت د کومې برخې بد ووايي یا ورباندې نیوکه یا تېری وکړي، وگړي دا پر ځان باندې تېری گڼي.

هویت د هر چا لپاره بریدونه ټاکي او په دې لاره د هغه د ځانغوښتنې غریزه ارضا کوي. هویت کله کله د غرور، تکبر، ځان خوښوونې او د نورو د تحقیرولو سبب کېدای شي او وگړی په اخلاقي لحاظ راپرځوي. البته تل داسې نه وي خو کله کله وي. هغه وگړي، چې دغه عیبونه لري، معمولاً په هغو شیانو نازېږي چې دوی ته یې هویت ورکړی دی او دغه هویت دوی ته حق ورکوي چې ځان تر نورو بر او یا نور تر ځان ټیټ وبولي.

دا عقلاني چاره ده چې څوک دې د خپلو گټو په خاطر په خپل هویت پورې نښتی وي خو په دې چاره کې غیر عقلاني اړخونه هم شته. د بېلگې په توگه، یو څوک فارسي ژبې ته لېواله دی ځکه چې دا یې مورنۍ ژبه ده. هغه له فارسي شعر او ادب سره آشنا شوی دی او د دې ژبې له ښکلاوو سره یې مینه پیدا کړې ده. هغه تصور کوي چې مورنۍ ژبه یې د نړۍ بهترینه ژبه ده. خو وروسته بیا د ژبپوهنې مطالعه کوي او گوري چې د دې علم له نظره هېڅ ژبه کامله او بې نقصه نه ده. هره ژبه ځینې ستونزې لري او فارسي هم. دی د فارسي ژبې له ستونزو سره په منطقي بڼه آشنا کېږي، مثلاً هغسې چې د فارسي ژبې نوموتي ژبپوه رضا باطني ویلي دي. هغه د زړه له تله دا مني او دا موضوع ورته علمي مسلمات ګرځي. تر دې ځایه پورې خو کار ښه روان و. خو فرضاً هغه سبا د داسې کسانو محفل ته ځي چې مورنۍ ژبه یې فارسي نه ده. البته دا به د ژبپوهانو محفل نه وي او

بحثونه به یې هم د ژبپوهنې نه وي. هلته ځینې کسان پر فارسي ژبه نیوکې کوي او عیبونه یې یادوي. کېدای شي دغه نیوکې یا ځینې یې د ژبپوهنې په لحاظ سمې وي خو دا چې دلته دا خبرې د ناپلوي علمي بحث په حیث نه، بلکې د یوې بلې ژبې د ویونکو له خولې راوتلې دي او پر فارسي ژبې یې برید کړی دی، نو دغه کس ناپلوی نه شي پاتې کېدای. داسې نه ده چې هغه ته به دا نیوکې ناسمې او هوایي ښکاري، بلکې په دې چې د هغه د هویت پر یوه عنصر برید شوی دی. دا مثال د هرې ژبې د ویونکو لپاره کارولی شو او همدارنگه د هویت پر هر عنصر لکه گوندي، سیمه ییز، مذهبي او نورو عناصرو هم تطبیقېږي. په دې ټولو حالتونو کې هویت د خپلو اروایي ریښو په خاطر د غبرگون او داسې کړنو سبب کېږي چې کله کله غیر منطقي ښکاري.

دین د هویت په حیث د بېلولو وسیله کېږي. دا چې ولې په هر دین کې دننه مذهبونه رامنځته کېږي، وجه یې همدا ده. په صدر اسلام کې، په لومړي سر کې مسلمانانو یوازې یو مذهب او یو نوم درلود او هغه «مُسلِم» یعنې مسلمان و. دوی په همدې هویت له نامسلمانانو سره توپیر بدل. کله چې د مسلمانانو خاوره پراخه شوه او لویې ډلې اسلام ته را واوښتې، بیا نو دغه نوم نه شوی کولی چې د ټولنې مختلفو سیاسي او ټولنیزو ډلو ته هغسې هویت ورکړي چې له رقیبانو څخه ورباندې بېل او پر هغوی بر شي. همدا خبره وه چې د دین په منځ کې نور واړه مذهبي هویتونه رامنځته شول. دغه واړه هویتونه یا د سیاسي تمایلاتو پر اساس لکه علوي، اموي، عباسي، خوارج، یا د علمي تخصصونو پر بنسټ لکه محدثین، فقیهان، زُهاد؛ یا د سیاسي – ژبني مسایلو پر بنا لکه عربي، موالي، شعوبي؛ یا د فرقو پر اساس لکه سني، شيعي، خوارجي، مرجئي؛ او یا د فقهې پر بنا لکه حنفي، شافعي، حنبلي، مالکي، جعفري؛ یا د عرفاني تمایلاتو له مخې لکه نقشبندي، چشتي، قادري، شاذلي، سهروردي، رفاعي، سنوسي؛ یا د کلام پر اساس لکه اشعري، ماتریدی، اهل حدیث، او معتزلي رامنځته شول. دا بهیر د اسلام د تاریخ په اوږدو کې روان و او څومره چې وخت تېرېده، هماغومره نور نوي نوي هویتونه د لویې مجموعې په منځ کې راټوکېدل چې نن سبا یې نوې بڼې هم وینو لکه سلفي، جهادي سلفي، اخواني، دیوبندي، مودودي، بریلوي، حزب اللهی شيعه، ملي مذهبي شيعه، او لسگونه نور چې ځینې یې سیاسي مېناوې لري او ځینې نور یې فرهنګي یا نورې. دا بهیر به په ګانده کې هم روان پاتې شي او راتلونکي نسلونه به د نورو نویو هویتونو د زېږېدو شاهدان وي.

نو څوک چې د دین په عیبونو پسې وي، یو دلیل چې پر دین د نیوکې لپاره یې راوړي، همدا ده چې دین د انسانانو تر منځ د تفرقې او اختلاف او بیا د دښمنۍ سبب کېږي او نتیجه یې جنگونه او وړانۍ وي. هغوی وایي چې د انسانانو تر منځ یوازې دا تفرقه نشته چې ځینې په یوه دین کې وي او ځینې په بل کې، بلکې په هر دین

کې دننه داسې کسان شته چې ادعا کوي چې د دين اصلي نسخه له دوی سره ده او د هماغه دين له نورو لارويانو څخه خپله لاره بېلوي. دا تجربه تقريباً په هر دين کې، په تېره بيا په لويو او مشهورو دينونو کې شته. د درې اويو فرقو خبره همدا تاريخي واقعيت تاييدوي. دغې نيوکې ته ساده ځواب دا دی چې دا عيونه هله پيدا کېږي چې دين يوازې د هويت په حيث وي.

اسلام او هويت په اوسني افغانستان کې

ډېره اوږده موده - ښايي څو پېړۍ - په دې سيمه کې، چې اوس افغانستان نومېږي، هغه ديني پيغام چې ډېرو زېږونو ته يې لاره کوله، د عارفانو پيغام و چې ويل يې دين د معنويت گوهر لري او د حقيقت د لټون لاره ده او شريعت دغه تلپاتې گوهر ته د رسېدو لاره ده.

په جوماتونو، خانقاهانو او ان په کورنيو باندې ارونو کې مثنوي معنوي، د خواجه عبدالله انصاري مناجاتنامه، د غزالي کيمياي سعاد، د سنائي حديقه، د عطار تذکرة الاوليا، د سعدي بوستان او گلستان، ديوان حافظ، او په دې وروستيو وختونو کې د جامي نفحات الانس او د بېدل غزليات لوستل کېدل او ديني او اخلاقي تعليمات به د عمومي ژوند په رگونو کې بهېدل.

د دغو تعليماتو پر بنا به په ټولنه کې داسې اخلاق بابېدل چې د ځانغوښتنې او ځان خوښنې پرېښودل، نورو ته درناوی، د ظواهرو کم ارزښته گڼل او د باطني صفا د اصل منل، تر عقل د عشق غوره گڼل، او د عشق تر سيوري لاندې د خدای له نورو مخلوقاتو سره په گډه اوسېدل په کې شامل وو.

د همداسې اخلاقياتو د خپرېدو په اثر د هويت دعوا، د زه او ته ناندري، د مور او نورو شخړې، او له دې خبرو راتوکېدونکې دښمنۍ خپل ځای زغم او تېرېدلو ته پرېښوده او گواکې هر چا د حافظ دا خبره بدرگه کوله چې: با دوستان مروت، با دشمنان مدارا (له دوستانو سره ځواني، له دښمنانو سره نرمي). البته منظور مو دا نه دی چې هېڅ جنگ به نه و، بلکې سختې خونړۍ جگړې هم کېدلې، خو دغه جگړې به عمدتاً هغو حاکمانو او پادشاهانو کولې چې لا ډېر واک، ډېرې ځمکې او ډېر شيان به يې غوښتل او کله کله به يې خپلو جگړو ته ديني رنگ ورکاوه او ښکاره خبره ده چې بېگناه وگړي به هم په کې زيانمن کېدل. خو له دې سره سره، بيا هم د ټولنې ارزښتونه هماغه وو چې د عارفو صوفيانو له تعليماتو څخه حاصلېدل او ان جنگياليو حاکمانو به هم هماغه ارزښتونه منل، سره له دې چې عملي کول به يې نه، خو کله کله به له خپلو کارونو پېښمانه کېدل او د

وجدان په عذاب به اخته کېدل. ځينې به کله کله خانقاه ته هم ورتلل او صوفيانه خويونه به يې کول او ځينو به يې د صوفي پيرانو لاسونه ښکلول او دعا به يې اخيستله.

په دې ټولو دورو کې په ټولنه کې همدغسې ديني روحيه، چې لږ يا ډېر عارفانه خوند په کې گډ و، چلېدله او ورسره هم مهاله په ټولنه کې د شيخ او مفتي او محتسب لپاره هم ځای ځايگي و او مفسر عالم هم له پامه نه غورځېده. خو، ان د فخر رازي غوندې لوی فقيه عالم به هم د عارفانو احترام کاوه او د خپل تفسير په پای کې به په عارفانه لطايفو پسې هم گرځېده.

البته کله کله داسې کسان هم پيدا کېدل چې د دين په نامه به يې دوکان کړی و او په دين کې به يې خپلې گټې وټې کولې. حافظ د دې کسانو په اړه ويل چې له قرآن څخه يې د ریا او تزوير لومه جوړه کړې ده او تر هغې پورې چې همداسې ریا کوي، مسلمان به نه شي [لکه رحمان بابا چې وايي: د ریا خرکه يې خدای مه کړه په غاړه/ رحمان کوږ پټکی ترلی قلندر دی. ژباړن].

له دې ټولو موردونو سره سره، په آخر کې به خلک په هغه پيغام پسې تلل چې زړونه يې کرار او روحونه يې تازه کړي، او د مينې او پخلاينې سبقونه ورکړي چې اغزي گلونه شي او د دوه اویا ملتونو جنگ ته توجه پيدا کړي.

دا وضعیت له خپلو لوړو څوړو سره روان و، تر هغې پورې چې دنيوي ايډيالوژۍ را ورسېدې او خلک يې د کور، کالي، ډوډۍ په لانجو اخته کړل. دوی دعوا کوله چې بې طبقې ټولنه به رامنځته کوي او کارگران او خواري کښان يې پاڅون ته وربلل. دوی د واکمنو را پرځولو ته ملا وتړله او هغوی يې په وژلو او انقلابي انتقام وگواښل. دوی دين د ملتونو اپيم وباله او په همدې دنيا کې يې د جنت د جوړولو زېږی وکړ، داسې جنت چې د پانگوالو، شتمنو او هغو کسانو پر ککړيو جوړېږي چې خواري نه کوي. دا خبره به پرېږدو چې د دې جنت پر ځای يې څه ډول دوزخ را ته جوړ کړ!

په دې نوې دعوا کې د زغم او تېرېدلو خبره، مدارا ته رابلل، د پخلاينې ستايل، شعر ته غوږ نيول، له ادبياتو سره وخت تېرول، رياضت او د نفس تزکيې ته ملا تړل، په قدسي چارو لاس پورې کول، ټول بې معنا او خرافي کارونه بلل کېدل او کله کله خو خيانت هم گڼل کېدل. يوازینی شی چې په دې بازار کې يې خريدار درلود، انقلابي شور او ولولې او غټې غټې وعدي وې چې داسې فاضله مدينه او بې عيبه دنيا به جوړوو.

په دې نوي اخ و ډب کې ځينو د دين لمن ونيوله چې وگوري څه ورباندې کولی شي. دوی غوښتل دا وازمايي چې له دين څخه څنگه وسله جوړولی شي چې خپل حریف پرې وپړځوي او میدان ځان ته خالي کړي او بيا د اقتدار او انتصار پر گدی کېږي. له دې شېبې وروسته نوی دود رامیدان ته شو او د دين داسې نسخې جوړې شوې چې د آخرت تر غم، د حضرت سودا ورسره ډېره وه او تر اخروي سعادت، دنيوي رقابت ته يې زيات فکر کاوه. د ديندارۍ په دې نسخه کې سياست له ديانت او ديانت له سياست سره يو شان وو. له اخ و ډبه ډکې مظاهرې ورته تر ټولو آرام چلند ښکارېده او ترور او اختطاف ورته عادي خبرې وې. تر دې وروسته، شېنامه او روزنامه، اساسنامه او مرامنامه او داسې ډېرې نورې نامې باب شوې؛ د شرق او غرب په اړه خبرې ډېرې شوې او له هندو او سيکه، مسيحي او يهودي او بودايي سره لاس او گرېوان کېدل، جهاد وبلل شو او د رحمت او رأفت ځای مذهبي او فرقه‌يي شخړو ونيو.

په دې ډول ديندارۍ کې لومړنۍ معمولې اندېښنې د نامسلمانانو په لاس د اسلامي نړۍ د تېلو او گازو غارت او د حاکمو نظامونو رټل دي. حاکم نظامونه ځکه پر گڼل کېږي چې د عمومي خدمتونو په وړاندې کولو، د اسهامو د بازار په تنظيمولو، د اسلامي بانکوالۍ په ښه کولو، د توليد په زياتولو، په نړۍ‌والو بازارونو کې له رقيبانو سره په مقابل کې، او لنډه دا چې په يو مخ دنيوي چارو کې ناکام دي. البته په ټولنه کې د ښځو د حضور او ونډې پورې تړلي تابوگان هم، چې ظاهراً ديني مسأله ښکاري خو په حقيقت کې کاملاً دنيوي چاره ده، د دعوي دنگلې موضوع وي.

د ديندارۍ په دې نمونه کې، د تسامح خبرې کول تسليمي گڼل کېږي؛ د مهربانۍ پيغام وېرېدل او ډارنتوب؛ او د پخلاينې غږ خيانت تعبيرېږي.

په دې ډول ديانت کې اسلام ته د هويت د يوه جز او ابزار په سترگه کتل کېږي، کټ مټ د ژبې، جغرافيايې او هغو نورو هويت جوړوونکو عناصرو غوندې چې له نيکونو راته په ميراث کې پاتې کېږي. د دې هويت دفاع او پر حدودو او ثغورو يې دعوا په داسې رسالت بدل شوي دي چې که همدا رسالت ادا کړې، گواکې ټول ديانت دې سم شوی دی او که يې ادا نه کړې، نه دې لمونځونه کومه گټه لري، نه دې دعا او عبادت کومه معنا لري.

دا هويت بيا په نورو وړو هويتونو ماتېږي او سني او شيعي، صوفي او سلفي، حنفي او حنبلي، اخواني او تحريري، جهادي او تبليغي، دېوبندي او بريلوي، او داسې نور هويتونه ورته زېږي چې هر يو يې له بل سره دعوي دنگلې کوي، ان کله کله د يو بل وينې تويوي چې خپل هويت بر وښيي او د بل مشروعيت ورته واخلي. د

دې ډول دینداری کار کرنې ایستل او بریدونه ټاکل، د خپل دریځ کلکه دفاع او د نورو پر حریمونو حملې کول دي. دلته د اشتراک ځای افتراق نیسي او د خواخوږۍ ځای بد نیتي. څه چې دلته د چا چندانې نه وریادېږي، هغه اخلاق دي.

په دې ډول دینداری کې څوک د مخالفانو د وژلو پر مهال زړه نا زړه کېږي نه او د نورو د کورونو له وړاندو ډډه نه کوي، ځکه چې د خپلې ډلې د هرې گټې لپاره له شریعت څخه توجیه پیدا کولی شي، ان که دا توجیه کمزورې هم وي او خپل کار ته داسې تاویلونه پیدا کولی شي چې مشروع ښکاره شي.

دلته هلته داسې عالمان هم شته چې له دې حالته ځورېږي او داسې صوفیان شته چې له دې حالته گیله من دي او داسې روښانفکران شته چې ورباندې ښوکه کوي، خو د هویت اسلام د جنگي فیل غوندې هرې خوا ته حملې کوي او د نیوکو او فکر کولو لپاره چا ته موقع نه ورکوي. د دغو سره دښمنو هویتونو د جوړولو په اړه وېب کې د کرکې دیانت خپل سیوری غوړوي او د حقیقت او معنویت اسلام ته بیا د ودې کولو موقع نه ورکول کېږي. د معنوي اسلام هغه نیالگۍ چې مهینې عارفانه غوټۍ پرې ټوکېدلې وې، نه پرېښودل کېږي چې د اخلاقو او فضیلت له مېوو په ونې بدل شي. دا یوازې د افغانستان کیسه نه ده، بلکې په نورو مسلمان مېشتو هېوادونو کې هم همدا کیسه تېره شوې ده یا تېرېږي.

افغانستان د عرفان له پرځېدلو څخه د بنسټپالنې تر عروج پورې:

د دې ټولنې د نن او سبا لپاره تصوف او عرفان څه کولی شي، په تېره بیا هله چې مذهبي بنسټپالنه ورځ تر بلې له لا لویو ښکرو او لا تېرو منگولو سره را څرگندېږي؟

تصوف او عرفان، د اوسنۍ بنسټپالنې بر خلاف، کومه نوې پدیده نه ده، بلکې په دې سیمه کې تر ټولو پخوانۍ دیني بهیر دی چې له دوهمې هجري پېړۍ راهیسې تل د پراخېدو په حال کې و او د اسلامي تمدن له غوړېدا سره سم، وغوړېده او د دې تمدن له مړاوې کېدو سره سم، په ځنګدن شو.

هاغه مهال چې د اسلامي عرفان د عروج دور و، صوفیانه طریقتونو په دیني ارشاداتو د خلکو د ذهنونو په څړوبولو کې مهم نقش درلود. تر هغو مسلمانو حاکمانو او پاچاهانو چې په نارو سورو به یې ځانونه د اسلام او شریعت خپروونکي بلل، دې طریقتونو د دیانت د غوړېدا او د اخلاق او معنویت په خپرېدا کې لا زیات کار کاوه.

څنگه چې صلاح شادي د تهذيب مدارج السالكين په كتاب كې ښودلي دي، د صوفيانو تعليمات پر څلورو محورونو بنا وو: د انسان رابطه له ځانه سره، د انسان رابطه له نورو انسانانو سره، د انسان رابطه له نورو مخلوقاتو سره، او د انسان رابطه له خپل خدای سره چې د هرې رابطې لپاره خپل خپل اصول او ادبونه وو. ډېرو مسلمانو عارفانو، بې له دې چې د شريعت اعتبار ته زيان ورسوي، شريعت ته يې د داسې لارې په سترگه كتل چې انسان پرې معنوي تجربې كولى او په آخر كې حقيقت ته رسېدلى شي. هغوى خپلو مريدانو ته ديني فضائل او ادبونه په منظمه بڼه ورنښوول. په دې برخه كې صاحب نظرو مشرانو ځان ته د اجتهاد خپله طريقه درلوده. دوى ځكه ورته طريقته ويل چې په مرسته يې د حقيقت په لوري لاره پرانيستل شي [طريقت په عربي ژبه كې لارې ته وايي. ژباړن]، هغه حقيقت چې د انسان په ژوند كې د اخلاقي فضايو په عملي كېدو سره پيلېده او له مطلق حقيقت سره، يعنې له الهي ذات سره په وصال ختمېده. د انسان د اروا راسپړل او سلامتي ته يې پام كول چې د نفس تزكيه او تهذيب بلل كېدل، د صوفيانو يو مهم كار و. څه چې صوفيانو ته تر ټولو كم رابښكونكي وو، په دنيوي چارو لاس پورې كول وو، په تېره بيا د سياست او قدرت طلبۍ لانجمنې او له شخړو ډكې چارې. صوفيانو به تر هر څه زيات پر نفس او دنيا نيوكې كولې او عيونه به يې را سپړل. د نفس معنا د انسانانو ځانولۍ او ځانغوښتنه ده او د دنيا دوې معناگانې وې، ثروت او قدرت چې زياتېدل يې د انسان د ژغورنې او خلاصون د لارې خنډ گڼل كېږي.

اوسني خلك او ناقدان پر عرفان او صوفي گرۍ دا نيوكه كوي چې هغوى به چارې خورا زياتې رازجن كولې، عقل او تجربې پوهه به يې كم ارزښته گڼل او له فلسفې سره به جوړ نه وو. دا كارونه پخپله د خرافاتو د بازار گرمېدو ته لاره هواروي. ښايي همدا عاملونه د اسلامي تمدن په كمزوري كولو كې لاس درلودلى وي ځكه چې هر تمدن او هر فرهنگ يوازې به عقلاني انتقاد پايي او غوړېږي او كله چې د داسې عقلانيت ځاى جبر او تسليمېدل ونيسي او د چارو د عقلاني ارزولو لپاره كوم اېزار نه وي، نو هغه فرهنگ او تمدن راپرځي. دا هماغه څه دي چې په اسلامي تمدن كې هم را پېښ شول. ښايي دا به د انصاف خبره نه وي چې ټوله پړه د تصوف او عرفان غاړې ته واچوو، ځكه چې په داسې بدلونونو كې د سياست، اقتصاد، هنر، پوهه، او فرهنگ له نقش څخه انكار نه شو كولى او صوفيان د دې تمدن يوازې يوه برخه وه، هغه هم داسې برخه چې په يوه گوټ كې ناسته وه او له دنيوي چارو سره چندانې لېواله نه وه. په دې ډگر كې مستبدو حكومتي نظامونو، ترليو فرهنگي منظمو، او بې كاره تعليمي سيستمونو لوى لاس درلود.

ډېره موده کېږي چې زموږ په سيمه او هېواد کې د تصوف زور ختلی دی او خو پېړۍ کېږي چې هېڅ لوی نظريه جوړوونکي، هېڅ لوی عارف شاعر، او هېڅ عارف مشربه دينپوه مو نه دی لرلی. يوازې لاهوري اقبال و چې له اسلامي عرفان سره همفکره و، البته هغه هم پر صوفيانو نيوکې کولې، که له اقباله را تېر شو، نور نو په ندرت سره داسې نامتو کسان پيدا کولی شو چې د مولانا او ان د جامي او بېدل وړم ترې ولټېږي. البته په دې وروستيو وختونو کې څو ديني نوکران پيدا شوي دي خو لا يې د مسلمانانو په منځ کې خپل ځای ځايگي نه دی موندلی. دا چې تصوف او عرفان پرځېدلی دی، يوازینی نتيجه يې دا نه ده چې د خرافاتو بازار غوړېدلی دی او د ځينو کار و بار يې سم کړی دی - سره له دې چې دا خبره هم مهمه ده - خو تر دې لا مهمه خبره دا ده چې د اغېزناکو عرفاني شخصيتونو او عرفاني بهيرونو نه شتون، هغو نويو سياسي ډلو ته د ودې لاره هواره کړه چې د دين په نامه د دنيا کار و بار کوي او درگړده لگيا دي چې د حکومت واگي په لاس کې واخلي او که د دې کار لپاره ان د وينو ويالې هم بهوي. دا د اسلامي بنسټپالنې بهير دی چې د اصیل اسلامي تصوف او عرفان په نه شتون کې يې د مسلمانانو معنوي تنده په کاډبو شيانو ماتوي او د هويت او ديانت په گډولو سره د اسلام او مسلمانانو د سرلوړۍ دعوي کوي او معلومه هم نه وي چې د دې دعوي د پوره کولو لپاره کوم پلان او پروگرام لري که نه.

ديني بنسټپالنې څومره يې چې وس و، هماغومره يې د شريعت پر ظاهر باندې تمرکز باب کړی دی او اخلاق او معنويت يې له پامه غورځولی دی. اوس چې د دې بهير له پيله قریب يوه پېړۍ تېره شوې ده، اسلامي ټولنې په اخلاقي لحاظ تر پخوا زيات پرځېدلي دي او په انساني لحاظ په ناوړه حالت کې دي. هغه ديانت چې بنسټپالنه يې بابوي، مستقيمه نتيجه يې له خدای څخه لرې کېدل او قدرت ته ور نژدې کېدل دي. دوی په همدې وجه، د الهي صفتونو په منځ کې «حاکميت» تر هر څه زيات يادوي او د شريعت په تعليماتو کې هغو تعليماتو ته ځنې غورځوي چې له سياست سره رابطه ولري. سيکولرايزېشن که د دنيوي کولو او دنياپالنې په معنا وي، نو دا بنسټپال مسلمانان دي چې د مسلمانو صوفيانو او عارفانو برخلاف، دنيوي وسوسې يې په مسلمانانو کې زياتې کړې دي او د دين معنوي تومنه يې لرې کړې او پر ځای يې د ثروت او قدرت دنيوي لانجې په کې اچولې دي. خو دا چې دا کار په سم منطق سره نه دی ترسره شوی، نو نتيجه يې داسې بې ډوله سيکولريزم دی چې نه اجازه ورکوي چې ټولنې مو واقعاً ديني ټولنې پاتې شي او نه پرېږدي چې ټولنې په رښتيا سيکولري شي.

نن سبا هغه ځوان مسلمان چې د بنسټپالو تبلیغات ورباندې اثر کړی وي، د دې پر ځای چې فکر وکړي چې د خدای رضا څنگه حاصلولی شي او په کومو فضایلو او اخلاقي مکارمو د معنویت په لاره سمېدلی شي، فکر یې په دې خبرو بوخت وي چې د عربستان تېل چېرته ځي، په منځني ختیځ کې د ایران نقش څه دی، د امریکا نفوذ به چېرته ورسېږي، د ترکیې په انتخاباتو کې به کوم گوند ډېرې رایې واخلي ... او همدغه خبرې هغه ته دیانت او عبادت ښکاري. اعتکاف او خلوت چې پخوا د روح د صیقل کولو مهمه چاره گڼل کېدل، اوس یې خپل ځای په مجازي شبکو کې گوندي تبلیغاتو او رقیبانو او مخالفانو ته سپکو سپورو او زنده باد و مرده باد ویلو ته پرې اېښی دی. خبره دا نه ده چې څوک دې په دغو موضوعاتو کار نه لري یا گواکې مسلمانان حق نه لري چې په دې مسایلو بوخت شي، بلکې خبره د داسې چارو د ترسره کولو په منطق کې ده. یعنې باید وپوهېږو چې کوم کار تعبدي چاره ده او په تعبدي منطق باید ترسره شي او کوم کار تعقلي چاره ده چې خپل منطق یې باید وپالو.

د بنسټپالنې په اړه ډېرې خبرې کولی شو خو دلته به غوره دا وي چې پر دې فکر وکړو چې د صوفیانو او عارفانو له میراثونو څخه د مسلمانو ټولنې د وضعیت د ښه کولو لپاره څنگه کار اخیستلی شو. ځینې صاحب نظران په دې باور دي چې اسلامي عرفان د بنسټپالنې ښه بدیل دی، خو باید وگورو چې دا کار څنگه کېدلی شي.

اسلامي عرفان سره له دې چې د دین د لومړي لاس له منابعو څخه یې الهام اخیستی دی خو د انساني هڅې او اجتهاد محصول دی چې د تاریخ رنګ پرې کېناستلی دی او په مختلفو دورو کې د مسلمانانو د تاریخي او فرهنګي ضرورتونو په ځواب کې راټوکېدلی دی. که دې میراث ته د تقدس په سترګه وگورو، بیا به یې نقد نه شو کولی او تر هغې پورې چې سم نقد نه وي، معقول چلند او ډيالوګ ورسره نه شو کولی. هر میراث چې د اوسني پېر نه مخکې نړۍ پورې تړاو ولري، که یوازې په مونولوګ اخته وي او یوازې خپلې خبرې وکړي او زموږ وانه وري، نو نننۍ ټولنې به بندې لارې ته ورسوي او له اوسنۍ نړۍ سره په مخامخ کېدو سره به ټولنه په کړکېچ اخته کړي. د مسلمانو عارفانو له میراث سره د خبرو اترو پیلول او ورسره راکړې ورکړې کول د دې میراث د کارولو یوه ښه لاره ده. دا کار په نویو تیوریو او نننیو علومو ترسره کولی شو.

همدارنګه د اسلامي عرفان ژبه د تېرې زمانې ژبه ده، داسې ژبه ده چې د هغو انسانانو ذهنیت ته جوړه وه چې په رازناکه نړۍ کې اوسېدل او د ډېرو طبیعي چارو له بیانولو عاجز وو. د دې لپاره چې د اسلامي عرفان زېرمې

راوسپړو، د ژبې رمزونه يې بايد پيدا کړو او لږ تر لږه يوه برخه يې په نننۍ ژبه وليکو چې د اوسنيو نسلونو په طبع
برابره شي.

د اوسنيو ناقدانو په نظر، پخوا د پير او مريد رابطه له پاسه ښکته خوا ته عمودي رابطه وه چې له پخوانۍ نړۍ
سره جوړېده او زموږ په فرهنگ کې يې په مختلفو نومونو د استبداد او ديکتاتوري بابلو ته لاره هواروله. نن په
کار ده چې دا رابطه افقي بڼه خپله کړي چې ديموکراتيکه فضا رامنځته شي او د پير او مريد دوه اړخيزې خبرې
اترې په کې وي، هماغسې چې په مدرنو پوهنتونونو کې د استاد او محصل تر منځ وي او د پوښتنو لپاره کوم
محدوديت او د فکر کولو لپاره کومه وېره نه وي.

اسلامي عرفان له نويو پوهنو لکه ارواپوهنې، ټولنيزې ارواپوهنې، وگړپوهنې، او ان عصبپوهنې څخه گټه
اخيستلی شي، هماغسې چې په پخوا کې يې د يونان او هند او لرغوني ايران له ميراثونو څخه گټه اخيستل
شوې وه. په دې کار سره به نوي عصر د مسلمانانو روحي او اروايي اړتياوو ته ځواب وويلاي شي او هغه ځوابونه
به تکرار نه کړي چې پخوانيو انسانانو ته ورکړل شوي وو او د هغوی خپل ضرورتونه يې پوره کول.

په همدې ډول، هغه سيالي چې له پخوا وختونو راهيسې د فقيهانو او عارفانو تر منځ روانه وه او کله کله به د يو
بل په نفي کولو او رټلو تمامېده، خپل ځای همکارۍ ته ورکړي. د دې کار تر ټولو ښه لاره دا ده چې د هر يوه د
تخصص قلمرو مشخص شي. دا چې ويل کېږي چې د مدرنې نړۍ ځانگړنه د قلمرونو بېلول او د هر قلمرو د
خپل منطق کشفول دي، هسې خبره نه ده. که دا خبره له نورو تخصصونو او قلمرونو سره د عرفان د رابطې د
تعيينولو لپاره وکارول شي، نو ډېره مرسته به وکړي.

لنډه دا چې که د مسلمانانو عرفاني ميراث د هغوی د فقهې او کلامي ميراث په شان بيا ورغول شي او اصلاح
شي، د خرافاتو دوږې ورنه وځنډل شي، او نوې تيورۍ او پوهنې يې هم مرستې ته وړ ودانگي نو تمه کېږي چې
په اسلامي نړۍ کې به د افراطي ايډيالوژيو لپاره مناسب بديل شي. تر هغې پورې چې دا کار نه وي شوی، دا
وېره به وي چې ساده پاک زېري مسلمان ځوانان به په آسانۍ سره د افراطي ډلو د تبليغاتو په لومه کې ولوېږي.
افراطيان به ورباندې د جنت زېري کوي او دوی به يې په خپل خيال کې ترسيموي، داسې جنت چې لاره ورته
يوازې د انفجار او انتحار په سړک تللې ده.

(۸)

په اسلام کې د قدرت ناسپړل شوې غوټه

ژباړن: شیرخان زېری

د اسلام په تاریخ کې تر ټولو لوی دروني جنجال د سیاسي قدرت پر سر دی. ولې مسلمانانو هېڅ داسې تیوري نه درلوده چې دغه اوږد جنجال ختم کړي.

دغه جنجال له هغه وخت ته را پیل شو، چې پیغمبر (ص) له نړۍ سترگې پټې کړې، مگر د ځېنو مسلمانانو په لاس د پیغمبر د درېیم خلیفه له وژلو وروسته، سیاسي قدرت ډېر له وینو سره مل شو. د هاشمي کورنۍ چې پیغمبر (ص) د هغوی له کورنۍ نه وه، په قهر و چې ولې په قدرت کې د هغوی سهم کم دی. انصارو چې پیغمبر او مهاجرینو ته په خپلو کورنو کې ځای ورکړی و، په سقیفه بنی ساعده کې مهاجرینو ته یې ښکاره ویل چې یو خلیفه دې زموږ نه وي او یو دې ستاسو نه. ځېنو هغه مشرانو صحابه کرامو چې د دویم او درېیم خلیفه په وخت کې له اجرایوي مسولیت نه لرې شوي وو، د درېیم خلیفه له وژلو وروسته یې د ځېنو ډلو مشري په غاړه واخیسته او له څلورم خلیفه سره یې جگړه پیل کړه. نورې ډلې چې د جهاد په کلونو کې منځ ته راغلې وې، قراء یې بلل، د درېیم خلیفه پر ضد یې، جگړو او جنجالونو کې سهم درلود. دغه ډله د وخت په تېرېدو په یو سختگیرې ډلې چې خوارچ نومېده بدله شوه.

خو لسيزې وروسته نوې سياسي ډلې د حاکم نظام پر وړاندې چې د امويانو په لاس کې و، رامنځته شوې. په دغه وخت کې له علويانو او عباسيانو پرته، بومي خلک چې فتح شو سيمو کې، د شعوبيه په نوم و، د جنجالونو ډگر ته راغله. د دغو خوځښتونه او جنجالونو په پايله کې د اسلامي قلمرو په ډېرو ځايونو کې د مغرب او اندلس نه پرته، د اموي خلافت د ماتې لامل شو. د امويانو د حکومت ځای ناستی حکومت د عباسيانو و، چې د شعوبيه ډلې په مرسته يې د خلافت تاج او تخت لاس ته راوړ.

د علويانو او عباسيانو ترمنځ د قدرت پر سر جنجال چې د حکومت مشروعيت يې پيغمبر ته قرابت و، يو طرف، بل خوا د شعوبيانو او عباسيانو ترمنځ جنجال دوام پيدا کړ. په وروستيو لسيزو کې د علويانو کونښنونو په مصر او د افريقا په شمال کې د فاطمي خلافت په جوړولو تمام شو، چې بيا د ايوبيانو په لاس ړنگ شو. عباسيانو د شعوبيه يوه ډله د بلې ډلې پر وړاندې استعمالول او د خراسانيانو پر وړاندې ترکان په قدرت کول، په وروستيو دورو کې د لويو تحولات پيل شو.

له دغو لسيزو وروسته د حکومتونو ترمنځ خونړۍ جگړې او جنجالونه، لکه د طاهريانو، صفاريانو، سامانيانو، غزنويانو، سلجوقيانو، ايوبيانو، مملوکيانو، تيموريانو، گورگانيانو، صفويانو، عثمانيانو، مرابطين، موحدین... او نورو ترمنځ په مسلسل ډول يې دوام درلود، چې تر اوسني عصر پورې رارسېږو. په ټول دغه تاريخ کې چې له زرو کالونو زيات دی، هېڅ وخت داسې يو ځای او اتفاق جوړ نشو، چې د واک سوليز انتقال په سر اتفاق وشي او د وينې د بهېدلو پای وي.

که چېرې د اسلام تاريخ د نورې نړۍ د ملتونو له تاريخ سره يو شان وگڼو، داسې پېښې په کې طبيعي دي. د موضوع گونگوالی (پيچيدگي) له هغه ځای پيل کېږي، چې بنسټپال مسلمانان ادعا کوي چې د اسلام تاريخ د نړۍ له نور بشري تاريخ نه توپير لري. که چېرې د نورو تمدن دې خاورې ته نه وای راغلی، نن به هر څه هماغسې و.

اصلي قضيه دا ده، چې له اساس نه په اسلام کې کومه ځانگړې تيوري د سياسي قدرت لپاره نشته او خپله مسلمانان په تاريخي ژوند کې له هغه سره لاس او گريوان و چې دغه گونگ او پيچيده حالت يې زېږنده ده.

په ټوله کې، دين په ميتافزيک او غيب نړۍ باندې بحث کوي او که چېرې د دې نړۍ موضوعاتو باندې هم بحث کوي، داسې څه وايي چې د انساني عقل او معلوماتو څخه اوچت شی نه بيانوي. هغه څه چې دين

ځانگړی او متمایزه کوي، هغه ځوابونه دي چې د ژوند اساسي پوښتنو ته یې وایي. او بله دا چې دیني زده کړې، مناسبتونه او اصول، عبادتي دي، یا دین په ټوله کې د ماورالطبیعي موضوعاتو بحث کوي. که دنیايي موضوعات هم راسپړي، تر هغه څه زیات څه نه وایي چې متعارف انساني عقل یې راته وایي. هغه څه چې دین ورباندې بېل او متمایز کېږي دا دی چې د ژوند اساسي پوښتنو ته ځواب ورکوي.

له دې ورهاخوا اسلام په داسې قبیلوي جغرافیه کې راپیدا شو، چې د لویو امپراطوریو له څرکونو او تاثیر څخه لرې و؛ له ښاري ژوند یې ډېره کمه گټه اخیسته. دا خو لا پریږده چې له عریضو، دیوان لرل او د دولت دارۍ لوی سیستم سره بلد وي. د قدرت موضوع چې په سیاسي علوم کې کومه معنا لري، د هغوی خلکو له ژوند سره چې د قران مخاطب دي، کاملاً گونگ دی. په همدې اساس قران په دې باره کې ساکت پاتې شو، په ځېنو مواردو کې چې د لفظ حکم او د هغه مشتقاتو نه په دې اړه استفاده کوي، هغه د حکمت او پوهې په اړه دی، نه د حکومت په اړه. په بله سپاره (پاره) کې چې د عربو د رواجونو غوندې قضاوت دی، هغه هم په سنتي شکل ترسره کېده. د منظم او دیواني حکومتوالۍ سره، سر نلري.

قران هغه موضوعاتو په اړه بحث وکړ، چې عملاً په ټولنه کې ورسره لاس او گریوان وو، لکه فقر او غریبانو ته نه پاملرنه، بت پرستي او د هغوی اړوند خرافات، درواغ او تهمت، په راکړه ورکړه کې چل، غله او شکونه، جگړې او تاوتریخوالی... او داسې نور موضوعات. هغه څه چې د عربو په ژوند کې نه و، د هغه په اړه قران کې هم کوم بحث نه کېده. په قران کې هېڅ داسې کومه اشاره، هغه موجودو ستونزو او مشکلاتو ته نه دی شوې، چې د روم او فارس د امپراطوریو خلکو ترمنځ، د افریقا او اروپا او همدارنگه هغه ننگونې چې په هند و چین کې وې، یادونه وشي. د دې پر خلاف قران کې د عربو ستونزو او ننگونو ته پوره پاملرنه شوې. هغه مسایلو ته چې ارزښت نلري، لکه: کور ته دروازي له لارې نه د بام له لارې ننوتل، په هغوی میاشتو کې چې جگړه حرامه لاس اخیستل، یا د کاروانونو پرمخ د لارو تړل. د اوبڼ، مېړې او اسونو پر خلاف د استرالیایي کانگرو، د افریقایي گوریلايي، امریکایي لامیو... په اړه په قران کې هېڅ نشته. د حکومتوالي او د حکومتوالۍ طریقو په اړه خو هېڅ خبره نده شوې.

اما د قضیې په بله خوا کې د پیغمبر رالېږل د بدلون لپاره و، دغه بدلون د عربو او نور قومونو د سرنوشت بدلون. هغه د دغه کار لپاره د توحید صف لپاره، د توحید عقیده اړینه گڼله او له همدې امله د مشرکانو له عقیدو سره ناپخلاینه پیل شوه. شرک یوازې د نړۍ د میتافزیک په اړه په خطا تلل نه وو، بلکې د خدایانو ډېروالی هم د

عربو په منځ کې اختلاف سبب کېده. د اسلام پیغمبر لومړنۍ اجماع په متفاوت بڼه جوړه کړه؛ مگر د قومي شپږدلو اتلافونو په اساس نه وو، بلکې د نوي قراني نړۍ لید پر اساس و. له دې وروسته د اسلام پیغمبر او ټولنه د ده د رهبرۍ لاندې یو لړ جگړو او اختلافونو ته ننوته، داسې جگړې او اختلافونه چې د نوي نظام د رامنځته کولو لپاره قوي خنډ و. له دغه ځای، قدرت سره د مسلمانو تعامل، عملي تجربه پیل شوه.

داسې معلومېږي چې د اسلام پیغمبر له قدرت نه انکار ونه کړ؛ بلکې له هغه سره یې د دیني امر له مخې نه، بلکې د دنیاوي امر په توګه یې چلند وکړ. هغه په واضح ډول، دنیاوي امورو کې خپل موقف ښکاره کړی و او ویلي یې و چې په دې اړه هېڅ نوی شی نشته، بلکې د انسانانو راواحي تجربو ته لومړیتوب ورکوي. مسلم دغه حدیث له هغه نه روایت کړی: "أنتم أعلم بامر دنیاکم" یعنې تاسې په دنیاوي کارونه کې پوهېږئ. همدا ډول دی یې روایت کړی: "إنما أنا بشر إذا أمرتکم بشیء من دینکم فخذوا به و إذا أمرتکم بشیء من رأی فانما أنا بشر" یعنې زه (تاسې غوندې) یو انسان یم، که چېرې مو تاسې ته د دین په کوم کار باندې امر وکړ، هغه ترسره کړئ او که چېرې مې له ځانه کوم فرمان در کړ، پام مو وي چې زه هم (تاسې غوندې) بشر یم. (تاسې د هغه په ترسره کولو اړ نه یاستئ). نه یوازې دا، بلکې په بېلابېلو برخو کې یې خپل نظر څنګ ته کړی، د خلکو رایې او نظر یې منلی. د دویم عقبه ی په بیعت کې، د بدر جگړه کې، په خندق او احزاب کې، په حدیبیه، د مکې او طایف فتحه کې... دغه ټول د قران له مخې و، له پیغمبر غوښتل شوي و چې باید له خلکو سره مشوره وشي.

معلومه خبره دی چې له خلکو نه په دیني چارو کې نه، بلکې په دنیاوي چارو، لکه: جگړه او سولې، د والي، قاضي او قومندانانو په ټاکلو او دې ته ورته نور کارونه کې مشوره غوښتله. حتا د خپل ځای ناستي، حساسي موضوع په اړه یې هم روښانه دریځ نه درلود او نه یې هم په دې اړه هېڅ خبره کړې، بلکې دی یې خلکو ته پرېښوده.

دا عیب په یو دین کې ندی؛ کیدای شي ښکلا وي. ځکه د قدرت لپاره د یوې مشخصې تیورۍ نه درلودل د قدرت لپاره یې د مومنانو لاس خلاص پرېښوده او ډېرې لارې یې ورته پرېښودې. ولې د قدرت په اړه سکوت، له بل طرفه قدرت سره د خلکو لاس او گریوان والی، پېچلی وضعیت رامنځته کاوو. هغه څه چې دا موضوع لا مغلق کوي، دا و چې د دوو برخو؛ دیني او عرفي توپیر په واضح ډول د پیغمبر په ژوند کې روښانه نه شو. په دې اړه تیوریک کار د نور کارونو په څېر د راتلونکو نسلونو په اوږو بار شو. پاتې نسلونو هم یوازې کلامي او فقهي مسايلو ته پام وکړ؛ سیاسي نظریاتو ته یې پام ونکړ، چې مسلمانان له دغه لویې منازعې نه خلاص شوي وای.

په وروستيو کې د فقيانو لکه: باقلاني، غزالي، ماوردي، ابویعلی فراء، ابن تیمیه او نورو په دې اړه کونښن وکړ، چې دغه تورييکه گډوډي، چې په دغه برخه کې و، حل کړي؛ خو په ډېرو کمو اصطلاحاتو یې هم د نظر اتفاق نه درلود. معلوم نه و چې دا په اصل کې خلافت دی او که سلطنت، ملوکیت یا امارت او یا هم که مودل د حکومت او حاکمیت. هغوی په دې اړه چې قران اصل وگرځوي؛ سکوت یې وکړ، ځکه په سکوت سره یې د خپل وخت حکومت ته، چې دین و، مشروعیت ورکړي. د هغوی د اثارو په عنوانونو او هم د اپیستیمولژیک منځپانگه کې ووينو. لکه: الاحکام السلطانيه، نصیحة الملوك، سیاستنامه، السياسة الشرعية، الولايات الدينية، احکام الراعی و الرعية، و.. نوي څېړنې ښايي چې دا لږ او ډېر د ایراني او لرغوني یونان د باچاهانو له سپارښتونو (سفارشنامه) نه وي؛ نه دا نوې نظریې د مخکنيو ستونزو د حل لپاره.

هغه څه چې په اسلام کې د قدرت او تیوريکي خلا په اړه ویل کېده، له دغه ټکي نه په استفادې کولای شول د قوت په ټکي بدل کړو. دغه کار د مسلمانانو لپاره په نن ورځ کې کار اسانه وو چې له نوو سیاسي پوهو سره په گډه یو نوې تیوري پیدا کړي. دیني بنسټپالي کوم لارې ته نه رسیدل او دغه جار او جنجال څو برابره نه کېده.

هغوی چې د دغې ستونزې او غوټې د خلاصون لپاره عملي طرحه نه درلوده، هغوي بېرته هغه نظریاتو ته گرځېدل، چې یا خلافت، امارات او څېنې وخت کې یې د اسلام سیاسي نظام رامنځته کولو خبره مخکې کوله. هېڅ یو له دغو اصطلاحاتو د قدرت د تیورۍ لپاره مناسب نه دی او نه هم یې پخوانیو قدرتونو ته چې په خونړیو شخړو رامنځته شوي و، له هغو تجربو یې هم گټه نه پورته کوله. هغوی د دغو لوړو او ژورو د اسانه کولو لپاره غوټه په غوټې باندې زیاته کړه، چې خپل فقر او ستونزې په دې خبرې او شعار باندې پټ کړي؛ اسلام پوره منلی (کامل او شامل) دین دی.

کله چې ترې پوښتنه وشي، چې اسلام په کوم ځای کې د سیاسي نظام لپاره طرحه لري، په ځواب کې به وایي: اسلام کلیات ویلي او جزئیات یې د انسان عقل او اجتهاد ته پریښي. په داسې حال کې چې ټول اختلاف په جزئیاتو کې دي، نه په کلیاتو کې؛ ځکه هره گټوره طرحه له جزئیاتو پېژندل کېږي. له هغو کلیاتو چې ادعا کوي، د عدالت او شورا په څېر دي، دا هم د انساني عقل زیږنده دی؛ د کوم ځانگړي دین لاسته راوړنه نه دی. د هغوی د کار مهمه لار چې دوی د خپلې ادعا د ثبوت لپاره راوړي؛ د تاریخ عیب جوړي د نوي نظام په ځانگړي ډول ولسواکي، د عامه خلکو په عاطفي بحث باندې تکیه کوي.

گټوره او ساده لار دی وه چې له پیل یې منلې وای چې دین دین دی، نه د قدرت او سیاست لپاره طرحه او نه هم د پانګونې او سوداګرۍ لپاره. نه هم د پروګرام جوړونه او مدیریت لپاره؛ ځکه دا ټول د دنیا کار دی. که دا منلی شوي وای؛ نو مسلمانانو په هم د نړۍ د نورو ملتونو غوندې په دې اړه حلاړه پیدا کوله؛ د قدرت لپاره یې د خونړیو جګړو او مخالفتونو ته یې پای پیدا کوو.

د خلافت نظام، شرعي واجب او که سیاسي اړتیا؟

نن د اسلامي خلافت په نوم نظام په اړه خبرې کول او خلکو ته داسې ښودل ((خلکو ته داسې بیانوي او ښایي))، چې هر ډول نږدېوالی؛ د اسلامي خلافت له منلو او تبغولو بغیر، داسې دي لکه نورو غیر شرعي او حرامو چارو ته نږدېوالی. فکري مفاهیم داسې تحریموي، چې په دې اړه باندې بحث او خبرو ته اجازه ورنکړي. دا هغه وسایل او لارې دي چې د نورو ډلو د خپلو او ځانګړو ډلو د واکمن کولو لپاره یو لار جوړه کړي. دوی له دې وېره لري، که چېرې د دوی پر حزبي اډیالوژیکو اساساتو باندې بحث وکړي، خلک د فکر کولو وخت پیدا کړي، نور د نقد فرصت پیدا کړي، د هغوی د استدلال ضعف باندې پوښي؛ نو د هغوی هغه واکمني چې کلونه یې درلوده او د لا دوم لپاره یې فکر لري، د دوام امکان یې نشته.

که داسې نه وي، خلک، انسانان، چې په یوې علمي څانګه کې متخصص وي او که نه وي، هغه موضوع چې د هغوی سرنوشت پورې اړه لري، حق یې دی چې په اړه یې پوښتنه وکړي. که کومې نظریې باندې انتقاد لري، وکولای شي، چې هغه باندې بحث وکړي. خلافت هم داسې یوه موضوع دی، چې نه یوازې د یوې ټولنې په سرنوشت پورې اړه لري، بلکې د میلیونونو انسانانو په سرنوشت پورې اړوند دی. هر شخص د اشخاصو د پوښتلو او بحث حق لري. که چېرې له میلیونونو خلکو هر یو، یوه پوښتنه وکړي؛ نو له میلیونونه پوښتنو سره مخامخېږو. دغو ټولو ته ځواب ویل، له یو – دوو پرته امکان نلري. د میلیونونو خلکو د خولو بندول او څوک په بې دینۍ او غلامي باندې تورنول، چې ولې دا موضوع بیانوي، د ظلم او استبداد ښکاره ښه ده. له بلې خوا په پلویانو کې د وېرې او بې باورۍ لامل ګرځي. څوک چې په خپلې خبرې او فکر باندې ډاډه وي، په دې اړه باندې د خبرو او بحث کولو وېره نلري.

د خلافت د پلویانو اصلي ادعا دا دی: چې دا یو واجبي شرعي امر دی او په ټولو مسلمانانو فرض دی چې دغه عمل د ترسره کولو لپاره ملا وتړي. که په دغه کار کې بې پروايي وکړي داسې مثلاً لري لکه په لمونځ او یا نورو شرعي واجباتو کې بې پروايي وکړي؛ گناه ګار دی. یوازینی د توبې لار له دغې گناه نه د خلاصون، دا دی چې

له بې پروايي او مسولیت نه پېژندلو نه، لاس واخلي. له هغه ډلو سره باید یوځای شي، چې د دې د پر ځای کولو لپاره مبارزه کوي. (وود گرایم، آن چه داعش عملا در پی آن است، به نقل از سیرانتونیو، مومنون بلا حدود، صفحه 14).

د مومن مسلمان له نظره؛ نه یوازې د یو ښاري له نظره، چې هغه هم په خپل ځای جدي پوښتنې لري؛ لومړنۍ جدي پوښتنه دا دی: کله چې یو څوک د یو امر د وجوب دعوا کوي، باید دلیل ولري. هغه دلیل چې واجب دي، هغه د فقې د اصولو په علم کې په مفصل ډول باندې واضح شوي. د امر او فرمان کلمو شتوالی په قطعي الثبوت او قطعي و الدلالة نص کې په دې اړه شته. امر دوه ایجابي او سلبې صورتونه لري، ایجابي ته امر وایي او سلبې ته نهی، چې په لومړي سره کار فرض کېږي او دویم سره له کاره منع والی کېږي. لکه د لمونځ او زکات په اړه په صراحت باندې راغلي: "و أقيموا الصلوة و آتوا الزكاة" (سوره بقره، آیه 110)، یعنی: "لمونځ ادا او زکات ورکړئ." او په نهی کې د بې گناه خلکو د وژلو په اړه راغلي: "ولا تقتلوا النفس التي حرم الله إلا بالحق" (سوره اسراء، آیه 33). یعنی: "د هغه چا چې خدای یې مرگ حرام کړی تاسې یې وژنئ، ولې په حق." په دواړو مواردو کې د فرضیت حکم د دوه قطعي الثبوت دلیلو له مخې چې قراني ایتونونه دي، دی. او قطعي الدلالة چې صریح لفظ دی، لاسته راغلي. شاید ځینې ځایونو کې ممکن دی چې حکم په امري عبارت کې نه وي، ولې په خبري جمله کې راغلی وي؛ چې دا د قرینې له مخې پېژندل کېږي، موخه ترې واجب او که فرض دی. کېدای شي دغه قرینه سیاق وي، په دې معنا چې هغه ځانگړی اجر او یا هم ځانگړې سزا وي. که دنیاوي او یا هم اخروي سزا وي. مثلاً: "والذين لا يدعون مع الله إلهاً آخر ولا يقتلون النفس التي حرم الله إلا بالحق ولا يزنون ومن يفعل ذلك يلق أثاماً" (سوره فرقان، آیه 68). یعنی: "هغه کسان چې بل معبود ته خدا نه وایي، هغه انسان چې خدای ویل ورته حرام گرځولي، حق ورته نه وي، زنا نه کوي؛ هر څوک چې دا کار وکړي، سختې جزه وې به ووبښي." دلته دغه عبارت په خبري بڼه راغلی او خدا د نیکوکارو خلکو ستاینه کړې، چې له دغه کړنو نه ځان ساتي. په وروستیو کې ویلي دي، که څوک دغه کارونه وکړي، د گنا له جزه سره به مخ شي. د دغه مواردو د فرض والي حکم په ښکاره بڼه په ایجابي او سلبې شکل بیانوي.

د خلافت په اړه هېڅ داسې ایت نشته چې د هغه د ساتلو لپاره یې امر کړی وي او نه هم کوم معتبر حدیث چې د خلافت د بیا ژوندي کولو لپاره یې توجې کړې وي. په قران کې د خبري جملې په شکل ایت شته لکه: "و إذ قال ربك للملائكة إني جاعل في الأرض خليفة" (سوره بقره، آیه 30) یعنی: "کله چې خدای (ج) ملایکو ته وویل: غواړم په ځمکه کې خپل ځای ناستی پرېږدم." یا "يا داود إنا جعلناك خليفة في الأرض فاحكم بين الناس

بالحق و لا تتبع الهوى فيضلك عن سبيل الله إن الذين يضلون عن سبيل الله لهم عذاب شديد بما نسوا يوم الحساب" (سوره ص، آيه 26). يعنې: "ای داود! ما تا ته په ځمکه کې د خلافت مرتبه (مقام) درکړ؛ نو د خلکو ترمنځ په حق باندې حکم کوو، هېڅ وخت د نفس پیروي مه، چې تا د خدای له لارې گمره نه کړي، هغه څوک چې د خدای په لار کې گمره شي، ځکه د حساب او قیامت ورځ یې هېره کړې او د سخت عذاب سره په مخ شي." په بل موارد کې خبرې کول، د اقوامو ځای ناستي د یو بل پر ځای. لکه: "أعجبتم أن جاءكم ذكر من ربكم على رجل منكم لينذركم واذكروا إذ جعلكم خلفاء من بعد قوم نوح وزادكم فى الخلق بسطة فاذكروا آلاء الله لعلكم تفلحون" (سوره اعراف، آيه 69). يعنې: "آيا کله مو تعجب کړی چې د خدای له لورې سړی تاسې ته رالېږل شوی، چې تاسې وهېروي؟ په زړه کړئ (خدای له هلاکت نه پس) د نوح قوم ځای ناستی کړ او تاسې په خلقيت او نعمت کې یې زیاتولی راوست. تاسې د خدای نعمتونو ریاډ کړئ، شاید چې سم یا راستگار شئ."

"واذكروا إذ جعلكم خلفاء من بعد عاد وبوأكم فى الأرض تتخذون من سهولها قصورا وتنحتون الجبال بيوتا فاذكروا آلاء الله ولا تعثوا فى الأرض مفسدين" (سوره اعراف، آيه 74) يعنې: "یاد کړئ چې خدای له (هلاکت) وروسته، د عاد قوم د نورو تېر قومونو پرځای، ځای ناستی کړ. په ځمکه کې یې کورونه در کړل، چې له نرمې خاورې نه ښایسته بلدنکونه او کورونه جوړ کړئ او همدارنګه د سختو تیږو له تراشلو نه کلک کورونه جوړوئ. نو د خدای نعمتونه یاد کړئ؛ په ځمکه کې فساد او بدبختی ته مخ مه اړوئ." یا:

• "أمن يجيب المضطر إذا دعاه ويكشف السوء ويجعلكم خلفاء الأرض أإله مع الله قليلا ما تذكرون" (سوره نمل، آيه 62) يعنې: "(آيا تاسې غور یاست) یا هغه کس چې د بې کسه (ناتوان) سختیو ته رسېږي، له شر او سختۍ نه یې خلاصوي. که چېرې مرستې ته یې وغواړئ مرستې ته مو راځي، او تاسې (انسانان) د قانون مطابق په نوبتي شکل د دايمي ژوند لپاره) ځمکه کې (د یو بل) ځای ناستي کوي. آيا له خدا سره بل معبود شته؟" د هر صالح مومین د خلفیه کولو وعده هم کړې، لکه:

"وعد الله الذين آمنوا وعملوا الصالحات ليستخلفنهم فى الأرض كما استخلف الذين من قبلهم وليمكنن لهم دينهم الذى ارتضى لهم وليبدلنهم من بعد خوفهم أمنا يعبدوننى ولا يشركون بى شيئا ومن كفر بعد ذلك فأولئك هم الفاسقون" (سوره نور، آيه 55). يعنې: "خدای د تاسې له هغو کسانو سره چې ایمان یې راوړی او ښه کارونه کوي، وعده ورکوي چې حتما به یې په ځمکه کې ځای ناستی کوي، له څنګه چې له تاسې مخکې یې نور هم ځای ناستي کړي دي. همدارنګه هغه قوانین چې هغوی ته یې ټاکلي، حتما پرځای او پلې کوي، او د

هغوی ویره او ډار پر امنیت او هوساینې بدلوي. (له نورو نه د ویره، جنجال او دوه زړه والي پرته ما ته عبادت کوي او څوک نه شریکوي.) له دې وروسته هرڅوک چې کافر شي یا شرک وکړي، په پوره توګه ووتل".

لکه څنګه چې وینو، هېڅ یو له دغو ایاتونو نه وایي، چې تاسې ځانګړی نظام جوړ کړئ، چې نوم یې خلافت وي. یا مو د چارو او کارونو به راس کې د خلیفه په نوم څوک وي. یا د خلیفه لارل، شرعي واجب دي. په کوم ایات باندې چې د خلافت پلویان تکیه کوي، ایات دی چې د حکمیت یا حاکمیت په اصل "ما أنزل الله" باندې فرمان ورکړی. لکه:

"وَأَن احکم بینهم بما أنزل الله ولا تتبع أهوائهم واحذرهم أَن يفتنوك عن بعض ما أنزل الله" (سوره مائده، آیه 49). یعنې: "د هغوی (یهودیانو) په منځ کې د هغه څه پر اساس حکم وکړه چې ما نازل کړي او د هغوی له هوسونو نه پیروي مه کوه. له هغو نه ډاډه وکړه؛ خدای دې نه کړي، چې له هغه څه نه دې وګرځوي چې الله^(ج) پر ته نازل کړي".

"فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا في أنفسهم حرجا مما قضيت ويسلموا تسليما" (سوره نساء، آیه 65). یعنې: "مګر نه، په خدای قسم چې هغوی په مومنانو کې نه شمېرل کېږي، تر هغې پورې چې په اختلاف او جنجال کې تا قاضي نکړي او ستا له قضاوت څخه به په زړه کې خفه نه وي او تاته پوره تسلیم وي".

"ومن لم يحكم بما أنزل الله فأولئك هم الكافرون" (سوره مائده، آیه 44). یعنې "هغه څه چې خدای نازل کړي په هغه باندې حکم ونکړي، او یا دې ته ورته بې له شکه هغه کافر دی".

په دغو ټول مواردو کې حاکمیت پر اصل باندې ټینګار دی. له دې علاوه چې په دغه ایات کې د حاکمیت معنا څه ده؟ که فرض کړو چې د خلافت د پیروانو برداشت (نظر) سم دی؛ نو ځېنې نور برداشتونه هم شته، چې په واضح ډول معلومېږي چې د خلافت د نظام په هکله هېڅ خبره نشته. که ومنو چې دا ایات د حکومتی سیستم او وظایفو په اړه دی. یوازې دا ترې په واضح ډول څرګندېږي، چې د دغه سیستم کړنې باید د الهي نظام مطابق وي. په هېڅ ایات کې ویل شوي نه دي چې: "حکم بما انزل الله" یا د الهي حکم د خلافت نظام له مخې د پلې کېدو او ترسره کولو وړ دی. که چېرې دغه هدف، شاهي او یا جمهوري نظام دغه مطابقت راعایت کړي، هماغه موخه تحقق پیدا کوي.

د خلافت د واجب والي په اړه باندې هېڅ صريح آيت نشته. هېڅ معتبر حديث په دې اړه لاس کې نلرو. هغه حديث چې د خلافت پيروان پرې تكيه کوي، که يې قطعي الثبوت هم وگڼو؛ چې داسې ممکن ندی، هغه يوازې خبري خوا لري او له هغه نه د خلافت د فرضي والي ثبوت نشي کېدلی. دغه حديث په وروستيو څو لسيزو کې په اسلامي نړۍ کې د ټولو اسلام سياسي ډلو د استناد وړ گرځېدلی.:

"تكون النبوة فيكم ما شاء الله أن تكون، ثم تكون خلافة على منهاج النبوة، ثم تكون ملکا عاضا، ثم تكون ملکا جبريا، ثم تكون خلافة على منهاج النبوة" يعنې: "تر هغه وخته چې خدای وخواړي، نبوت ستاسې په منځ کې به پاتې شي. له هغه وروسته چې خلافت د پيغمبر له سنتو څخه ده، د هغه پر ځای راځي. بيا استبدادي پادشاهي او له هغه وروسته د زورواکۍ پادشاهي، له هغه وروسته به، خلافت د نبوت په طريقې وي. (په المعجم الكبير کې د طبراني د روايت پر اساس، او بيهقي په السنن). (* ډېر توضيحات د دغه روايت د سند په اړه د شيخ صلاح الدين بن احمد الادلبي ليکنه کې تر دغه عنوان: ماذا عن صحة حديث ثم تكون خلافة على منهاج النبوة)

• "إن هذا الأمر في قریش لا يعاديهم أحد إلا كبه الله في النار على وجهه ما أقاموا الدين" (له معاويه نه د بخاري د روايت پر اساس). يعنې: "دغه امر (خلافت او حکومت) په قریشو کې به وي، تر څو دين اقامه کړي. هېڅوک ورسره شخړه او جگړه نشي کول، مگر دا چې خدای يې په خپل ذات له منځه وړي".

"لا يزال هذا الأمر في قریش ما بقى منهم اثنان" يعنې: "دغه امر (خلافت او حکومت) به په قریشو کې وي؛ ترڅو پورې چې د هغوی نه دوه نفره پاتې شي".

توضيح ته اړتيا نشته چې ووايو هر يو روايت يې خبري او توصيفي اړخ لري. په هېڅ يوه کې نه دي ويل شوي چې تاسې د خلافت مجبور ياستئ، خلافت جاري کړئ او که دا کار ونکړئ؛ نو گناهگار کېږئ. نه قرآن د خلافت د ساتلو او جاري کولو فرمان ورکړی او نه هم نبوي سنت وو. نه داسې ايات او حديث شته چې د استناد وړ وي. له شرعي لحاظه هم واجبوالی ترې نه ښکاري.

بل دليل چې پر هغه باندې استدلال کوي، دا دی چې د پيغمبر^(ص) له وفات وروسته د هغه پر ځای، د ځای ناستي په فکر کې شول او مخکې له دې چې هغه خاورو ته وسپاري، خليفه يې وټاکه. په دې کې شک نشته چې داسې کار عملاً په تاريخ کې شوی او ټول په دې باندې اتفاق لري. آيا يوازې د صحابو کارونه، په ځانگړي

ډول غیر عبادتي کارونه؛ کیدای شي د شرعي فرضیو ثبوت شي؟ د فقې په اصولو کې توضیحات ورکړل شوي چې د صحابو کړنې، دوهم درجه منبع د احکامو لپاره دي او ظني (گوماني) منابعو لکه قیاس نه د اعتبار په لحاظ ټیټ دي.

په دغه ځای کې د عبادي او غیرعبادي چارو مرز ته پام کول، کولای شي چې حلاړه وي او د دغې پوښتنې مطرح کول، کولای شي موږ اصل موضوع ته ورسوي. آیا حکومت په خپل ذات کې یوه عبادي چاره دی او که غیر عبادي او یا هم د فقې په اصطلاح معقولة المعني چاره.

د حل او عقد شورا، تړل او که خلاصول؟

بنسټپالې ډلې، لکه طالبان، القاعده او داعش، د ټاکنو اوسنۍ طریقه غلطه گڼي او د دې پر ځای بله طریقه د حل او عقد د شورا وړاندیز کوي. هغوی دغه لار د قدرت لپاره د شخص په ټاکنه کې غوره لار گڼي او نوم یې خلیفه او یا امیرالمومنین باید وي.

د حل او عقد لغوي معنا خلاصول او تړل دي. د دغې کلمې ریښه د عربو د ژوند شرایطو ته ګرځي، چې غالباً له یو ځای نه بل ځای ته د کوچ په حال کې و. د کوچ په وخت کې به یې بار په اوبسانو باندې تاپه او د دمې په وخت کې به یې هغه خلاصوو. دغه کلمه له هغه ځای عمومي ژوند ته ننوته او هغه کس به چې دغه کار کې مهارت درلود، هغه ته به یې د تړلو او خلاصولو شخص (اهل حل او عقد) ویلې.

دغه عبارت پېړۍ پېړۍ په عربي ژبه کې ساده معنا درلوده، اصطلاحی نه وه، چې سیاسي یا فرهنګي معنا ولري. په همدې اساس دا هېڅ ځای، نه په قرآن مجید کې راغلې او نه په نبوي احادیثو کې. او نه هم د فقې او مجتهدانو په اثارو کې چې د اسلام تاریخ په دوه – درې لومړنیو پېړیو کې لیکل شوي.

لومړنۍ شخص چې په سیاسي سیاقو کې د اهل عقد تعبیر وکارو، ابوالحسن اشعري و، چې په څلورمې هجري پېړۍ کې د اشاعره کلامي مکتب بنسټ اېښودونکی دی. په ځانګړې اصطلاحی معنا نه. د پنځمې پېړۍ په لومړیو کې لومړنۍ کس چې د اهل حل او عقد تعبیر یې و کاروو، ابوبکر باقلاني د اشعري لوي ویناوال و. خو که د نکاح په عقد کې د دې کلمې معنا وگورو، د ولایت او اهلیت مفهوم په کې جوت دی، نه کومه نړه سیاسي معنا چې د واک د لېږدولو واضح میکانیزم راوښيي. نو دا چې څوک د حل او عقد اهل دي؟ دوی څنګه ټاکل

کېږي؟ څوک يې ټاکي؟ کوم واکونه هغوی ته ورکول کېږي؟ او هغوی له دغو واکونو نه څنگه گټه اخلي؟ هېڅ وضاحت يې نه دی ورکړی.

له هغوی وروسته دوه نورو فقي عالمانو، ماوردي او ابويعلی الفراء چې هر یو الاحکام السلطانية په نوم کتابونه لري، د پنځم پېړۍ په وسط کې دغه اصطلاح ډېره وکاروله. که څه هم تر اوس يې مفهومي چوکاټ واضح شوی نه وو. په دې اساس کله له اهل اختیار او کله له اهل اجتهاد سره مترادف په کار وړله.

له هغې وروسته دغه اصطلاح د فقي عالمانو ترمنځ راج شوه او کرار کرار دغه گمان او فکر رامنځته شو چې شاید د اهل حل او عقد شورا، حلاله د ديني قواعد څخه اخیستل شوې او باید د هغه مطابق عمل وشي. د فقیانو ترمنځ دغه نظري اصطلاح د حاکميانو ترمنځ په عملي رواج باندې بدله نشوه، له هغې ورځې نه چې د خلکو ژبو کې پیدا او د عثماني خلافت تر وروستي خليفه چې لرې شو، وه. د اهل حل او عقد نوم هېڅ وخت بېرونی وجود پیدا نکړ او هېڅ خليفه د دغې شورا له لارې حکومت ته ونه رسېد.

که داسې کوم اصل په شریعت کې موجود وای، غوښتي مو وای او که نه، د اسلام په تاریخ کې په صوری او نمایشي شکل جوړېده. د سلطنت بنسټ په څېر يې دوام پیدا کوو. د یو بنسټ ظاهري شتون د وخت په تېرېدلو سره په سیاسي او ټولنیز سنتي شکل باندې بدلېږي او په عامه سیاسي فرهنگ کې د هغه لپاره القاب او عنوانونه متعلق کېږي. که داسې وای؛ نو یو ځانگړې ډله خلک به د اهل حل او عقد په نوم پېژندل او ځېنو به د دغه عنوان د ترلاسه کولو لپاره کوښښ کاو. حتماً په د ځېنو سیاسي اشخاصو په پېژندنه کې په عملي ډول ذکر کېده او یا به دا ویل کېدل چې په فلاني وخت کې د اهل حل او عقد شورا غړی و. هغه څه دي، چې د مسلمانانو د تاریخ له حافظې ورک دی.

د اهل حل او عقد نظریه یوه یتیمه نظریه ده، چې هېڅ مرجع او بنسټ د اسلام په تاریخ کې ورته پام نه دی کړی او نه څوک د دې نظریې د اجرا او پلې کولو په لټه کې و. ځېنو فقیانو د دې موضوع څېړل یوازې د تومار لپاره و چې دا موضوع هم له لیکلو نه پاتې نشي. هېڅوک د دغې ادعا د عملي پیدا کول په لټه کې نه و او نه يې د هغې لپاره کوښښ کړی دی. دا هغه وخت ښه پوهېږو، چې له بلې موضوع لکه: مشروطیت سره چې عملاً د ظالمانو د کنترول (مهارکولو) ښه وسیله و، پرتله کړو؛ نو وینو چې څه ډول خلکو د هغې د پلې کولو لپاره مبارزه کړې او په دغه لار کې يې قربانيانې ورکړي.

له دې ورهاخوا، د حل او عقد نظریې د اسلام په تاریخ کې عملي شکل پیدا نكړ او یوازې یوه متروکه نظریه وه، چې په عملي بڼه یې په سیاسي تحولاتو او د قدرت په انتقال کې تاثیر نه درلود. دغې نظریې هم داسې کومه حلاره په عملي بڼه د استبدادي نظام د لمنځه وړلو لپاره نه درلوده چې له دغه لوی افت څخه خلک خلاص کړي؛ بلکې د هغې د خدمت لپاره یې کار وکړ. د حل او عقد نظریې نه دا چې په عملي بڼه یې څه و نکل، بلکې په نظري شکل یې هم د نظام قدرت له بداني څخه څه کم کړي او توضیح کړي چې د خپل سرو خلیفگانو د کنترول او د ظالم امیرالمومنین لپاره یې څه تدابیر سنجولي.

دا ستونزه په دې خاطر ډېره جدي دی، چې امیرالمومنین یا خلیفه په سنتي فقه کې د مطلقو صلاحیتونو درلودونکی دی. په ظاهري بڼه په ځېنو نصوصو کې د هغه حکم له خدای او پیغمبر وروسته ځای لري، چې قدسي جنبه پیدا کوي. د داسې بې حده واکونو ورکړه، نه یوازې د خلکو لپاره بڼه نه دی، بلکې د حل او عقده په شان، او یا هم د یو طرفه سرک په شکل عمل کوي. د یو مطلق العنانه حاکم د راوړلو لپاره چې د هغه قدرت او صلاحیت زیات دی؛ خو د هغه د واک د کمولو او د لرې کولو لپاره کوم حلاره نشته. د اسلام په یوزرو څلور سوه کلن تاریخ کې حتا یو ځل هم د اهل حل او عقد شورا نه ده جوړه شوې او نه هم داسې سند شته چې د خلیفه د واکونو د کمولو لپاره صادر شوې وي. د هغه لرې کول خو پرېږده.

په اوس وخت کې خلک نوي عصري حکومتوالي سیستمونو سره بلد شوي، چې د خلکو رایه پکې د نظام مشروعیت دی. د دې پلي کول د نړۍ په ډېرو هېوادونو کې پارلماني او ریاستي ټاکنې دي. ځېنې دیني بنسټپالو له ډلې یې حسن البنا، د اخوان المسلمین بنسټگر، ادعا کوي او وایي: د حل او عقد شورا چې پخوا وختونو کې ویل کېده، له دغه طریقې او سیستم سره نږدېوالی لري. هغه د نظام الحکم په نامه رساله کې وایي: "دا چې ویل کېږي، باید د خلکو رایې ته احترام وشي او اړینه دی چې حکومت د خلکو د رایو او گډون آینه وي او هغوی په حکومت کې گډون ولري. باید وویل شي چې اسلام شرط کړي نه دي، چې د هر څه په اړه دې له هر یوه (فرد فرد) نه باید وپوښتل شي، چې نن ورځ ورته رفراندوم یا ټولپوښتنه وایي. بلکې په عادي حالتو کې پر حل او عقد باندې یې اکتفا کړې، بې له دې چې نوم او شخصیت یې وټاکي. نن ورځ پارلماني نظام نوې لار د حل او عقد لپاره هواره کړې، د ټاکنیز نظام له لارې او یا هم د بېلابېلو طریقو چې د قانون او قانون جوړولو متخصصینو وضع کړې. اسلام له دغه نظام او ترتیب سره مخالفت نلري؛ مگر په دې شرط چې د حل او عقد په ټاکلو سره ترسره شي".

د اهل حل او عقد په اړه چې په دقيق ډول څوك دي او كومي ځانگړنې لري. د سياسي علوم پرځاى يې د فقيانو اقولو ته مراجعه كړې او وايي: "د فقيانو او او صوفي د خبرو له ظاهر نه چې د اهل حل او عقده په اړه يې بيان كړي، پوهېږو، دغه وصف (صفت) پر دريو ډولو باندې صدق كوي: يو مجتهد فقيان، چې د فتواو او شرعي احكامو په استنباط كې د بارو وړ دي. دويم په عمومي كارونو كې د تجربې خاوندان، قومي سپين ږيري او د ډلو مشران".

له هغه ځايه چې استبداد نه، پخوا وختونو كې د فقيانو لپاره جدي موضوع و او نه اوس ورسره بنسټپالې ډلې ستونزه لري. حسن البنا د حل او عقد شورا تصميم، د خليفه او اميرالمومنين په ټاكول كې لازمي نه گڼي، بلكې هغه ته د مشورتي رول په توگه قايل دى. كه چېرې د حل او عقد شورا موجوده هم وي او اميرالمومنين ته مشوره هم ورکړي، اميرالمومنين اختيار لري چې هغه مشوره ومني او يا ونه مني، بغير له دې چې د هغه كار سم هم نه وي.

د شورا اختيارات د خليفه او امير المومنين د اختيارتو په پرتله له ډېر پخوا راهيسې د فقيانو او نظرخواوندانو ترمنځ چې په دې اړه يې بحث كړى د دغې پوښتنې په ډول مطرح شوى: "هل الشورى مُعلّمة أم مُلزّمة؟" يعنې آيا د شورا فيصلې يوازې وړانديزي (پشنهادي) بڼه لري او كه الزامي؟ د ډېرو ځواب دا دى چې د هغوى رول يوازې پشنهادي بڼه لري او الزامي نه دي. قرضاوي دا له حسن البنا نه نقل كړى. مودودي، متولي شعراوي، محمد يوسف موسي، فتحي يكن او ډېر نور، ورته نظر لري. البته يو ډله نور له ابن عطيه، قدما او طاهر بن عاشور له معاصرانو نه و چې د شورا وړانديزونه يې الزامي گڼل او په دې باور و، كه چېرې يې سرغړونه وكړه بايد لرې شي. مگر دغه نظريه ډېر كم پلويان لري او د ډېرو فقيانو د نظر مقابل كې دى، چې تر نن ورځې پورې يې ځاى نه دى پيدا كړى.

له دې پرته د اسلام په عمومي سياسي سازمانونو كې د قدرت د تمرکز لپاره شديد ميل موجود دى او د شورا وړانديزونه الزامي كول له دغه ميل سره موافق نه دي. هغوى دې ته لومړيتوب ورکوي چې شورا وي، بايد د هغه تصاميمو ته مشروعيت ورکړل شي. مگر اختيارات دې ډېر نه لري چې د رهبري لپاره خنډ شي.

په دې اساس، كه د حل او عقد شورا فرض كړئ جوړه هم شي، د دوه مهمو عاملونو تر تاثير لاندې به وي. لومړى د هغه رهبر خوى، خصلت چې دغه ډلې ورته مشروعيت ورکړى، مقام، اختيارات او تصاميم له ځان سره لري. دويم د ټولنې فرهنگي سطحه چې هغه پورې اړوند دى. هغه ټولنې چې په پوره توگه معاصر دور ته ننوتې،

د داسې بنسټونو او نظریو لپاره موافق ندي. یوازې په هغه ټولنو کې لار کولای شي، چې د منځنیو پېړیو سنتونو او رواجونو د معاصرې دورې ته د ننوتلو مخنوی شوی وي.

له دې مخې، چې طالبان د حل او عقد شورا باندې تاکید کوي، نه له قران سره اړیکه لري او نه هم د پیغمبر له سنتو سره؛ او نه هم د لویو مجتهدانو نه په میراث راپاتې. بلکې په انفعالي توګه د ځېنو فقیانو له لورې د اسلامي تمدن په انحطاطي دوره کې د ناکامۍ له مخې چې د قدرت په سیستم کې و، دې ته واداره شول.

په دې منځ کې طالبان برادشت له اهل حل او عقد نه د نور بنسټپالو ډلو په پرتله ډېر بد دی؛ ځکه هغوی د هېڅ تخصص خاوندانو ته ارزښت نه ورکوي او یوازې کلیوال ملایان چې لږ علمیت لري د دغه امر لایق او وړ بولي. هغوی د بیان ازادي په ځپلو، د مدني بنسټونو له منځ وړل، په تورو د خلکو وهل، د ښاریانو بې عزت کول، د هغوی ټول شخصي او جمعي فعالیتونه د شرع خلاف ګڼل، د دې لپاره چې د هغوی مطلقه قدرت ته زیان ونه رسېږي. د خلکو به خوله باندې لاس اېښودل چې له دین نه د هغوی استبداد ته مشروعیت ورکړي. د دې ډلې په لومړنۍ تجربه کې، ملا عمر د یوې وسلوالې ډلې امیر و، د پاکستان د استخباراتو په مرسته د افغانستان په څو ولایتونو یې واک ترلاسه کړ او یو ډله ملایان یې د حل او عقد شورا په نوم په کندهار کې راټول کړل، ترڅو هغه امیرالمومنین ونوموي. دغې شورا، نه ثابت غړې درلود، نه د هغوی لپاره ځانګړی دفتر په پام کې نیولی و، نه قانوني لایحه او مقراره ورته جوړه شوې و، نه یې د اعتبار وخت معلوم و، نه یې هم په امیرالمومنین باندې د څارنې واک درلود او نه هم د هغه د کړنو د ثبت تاریخچه شته؛ د مولانا په قول چې مثنوي کې ویلي: "این چنین شیری خدا هم نافرید." طالبان چې په هغه وخت کې د مجاهدینو له حکومت سره جګړه کوله، د جګړې د دوام او وژنو لپاره یې اړیتا درلوده چې له کوم ځای نه، تایید واخلي؛ د دې کار لپاره یې د حل او عقد شورا جوړه کړه. البته دوه - درې کاله مخکې د مجاهدینو حکومت هم د خپل حکومت د دوام لپاره ترې ګټه اخیستله او وروسته د طالبانو پر وړاندې یې ماته ومنله.

د شریعت تطبیق او د بنسټپالو تېروتنې

دیني بنسټپالو د شریعت د تطبیقولو موضوع د جنگ او بغاوت په اېزارو اړولې ده. دوی دا پلمه کوي چې «حدود الله» نه اجرا کېږي او په اسلامي نړۍ کې د جهاد او د واکمنو نظامونو د نسکورولو فرمان ورکوي. په دې لیکنه کې هڅه کېږي چې د دوی تېروتنې برېښې شي. د دې لیکنې لیکوال نه دین دښمنه دی، نه د شریعت ضد، بلکې باورمن دی چې بنسټپالو هم واقعي دیندارۍ ته خطر جوړ کړی دی او هم د مسلمانو ټولنو امنیت او ثبات ته او که د دې ډلې تېروتنې نقد نه شي، اسلامي ټولنې به د تباهی کندی ته برابرې شي او اسلامي تمدن به له قطعي او پوره زوال سره مخ شي. د دیني بنسټپالو په بحثونو کې د شریعت تطبیقول ساده اصطلاح نه ده. د دوی په فکري منظومه کې دا اصطلاح د حکومتونو او نظامونو د سنجولو او د هغوی د مشروعیت یا نه مشروعیت د اندازې د تعیینولو د معیار معنا لري. دوی ته د شریعت تطبیقول د ټولنو د اسلامي یا غیر اسلامي گڼلو محک دی چې بیا به په همدې محک یا د جنگ تجویز کېږي یا له جگړې د ډډه کولو.

د مناقشې ستونزه:

خو لسیزې وشوې چې مسلمان بنسټپالي د شریعت د تطبیقولو موضوع داسې یادوې چې د اسلامي ټولنو جمعي شعور او ذهن خامخا ورباندې بوختېږي. دوی د دې موضوع پر تبلیغ او تلقین دومره انرژي لگولې ده چې دا موضوع نوره په مسلماتو بدله شوې ده او څوک یې د تحلیل او تجزیې ضرورت نه احساسوي. هغه کسان چې په دې شي کې زیان اړوونکې تېروتنه ویني او د تحلیل او تجزیې وس یې لري، جرئت نه کوي چې په دې وېروونکې لاره گام کېږدي ځکه چې په دې کار سره به لږ تر لږه په دین دښمنۍ تورن شي او ان کېدای شي خپله ککړۍ پرې وبایلې. همدا وجه ده چې دا اصطلاح همداسې ناسپړلې پاتې ده او هغه ذهنیت چې د دې اصطلاح پر بنا رامنځته شوی دی، د نړۍ په وړاندو لگیا دی.

مفهومي بيان:

د دې اصطلاح په اړه لومړۍ مهمه خبره د هغې د مفهوم بيانول دي. د شريعت تطبيقول سره له دې چې په ظاهر کې کله کله د ټولنې له خوا د دين د عملي کولو په معنا اخيستل کېږي خو په حقيقت کې داسې نه ده، بلکې بنسټپالي دا اصطلاح په خاصه معنا کاروي يعنې «د ځينو داسې شرعي احکامو عملي کول چې يوازې د دولتونو په لاس تر سره کېدای شي». د دې تعريف پر اساس، لومړی خو د شريعت تطبيقول د دين له عملي کولو سره توپير لري. دوهم، د شريعت تطبيقول د دين د ټولو عملي احکامو له تطبيقولو سره توپير لري او يوازې ځينې عملي احکام يې رانغاړي. که په بحث کې کومه مغالطه ونه شي، نو د دين اعتقادي احکام په دې بحث کې نه شاملېږي او هغه کسان چې د بنسټپالو پر بحثونو نيوکې کوي، له اعتقادي احکامو او ايماني مسایلو سره کار نه لري. همدارنگه د دين اخلاقي احکام په دې بحث کې شامل نه دي ځکه چې د اخلاقو مراعاتول عمدتاً په ديني وجدان او ايماني ژمنې پورې اړه لري او واکمن نظام په دې برخه کې څه نه شي کولی. مثلاً هېڅ حکومت نه شي کولی چې په زوره خلک له دروغو منع کړي او رښتيا ويلو ته يې مجبور کاندې. البته د دې کار لپاره تعليمي او فرهنگي لارې چارې شته خو د حکومت په لاس د شريعت له پلي کولو سره اړيکه نه لري. همدارنگه د معاملاتو د عملي احکامو هغه برخه چې د حکومت مداخلې ته اړتيا نه لري، لکه واده او طلاق، خلع او وصيت، هم له دې بحثه بهر ده. همدا شان عبادتونه هم چې ترسره کول يې په ديني وجدان پورې اړه لري، نه له حکومت څخه په ډار پورې، په دې بحث کې نه ځايېږي. په بله وينا، د دې لپاره چې اسلامي عقیده ولرو، يا دا چې اسلامي اخلاق مراعات کړو، يا دا چې اسلامي عبادتونه تر سره کړو، يا ان دا چې په کورنيو چارو او خپلو شخصي چارو کې له دين سره سم عمل وکړو، کوم حکومت يا کوم خاص حکومت ته اړتيا نه لرو. اصلاً د دې چارو د ترسره کولو لپاره د دولت زور او فشار ته اړتيا نه شته، بلکې رښتيني دينداره خلک به له دې چې د دولت اجرائي قوه يې مجبور کړي، دا چارې په خپله ترسره کوي. دا په داسې حال کې ده چې که دغه چارې د حکومت له وېرې يا د حکومت د فشار لپاره ترسره شي، بيا نو خپل ديني ارزښت بايلي.

دغه موردونه چې ځنې وباسو، يوازې يوه برخه عملي احکام پاتې کېږي چې د تر سره کولو لپاره يې حکومت ته اړتيا ده او دا حکومت د دې احکامو اجرا کولو ته ملزم او ژمن وي. د احکامو دغه محدود شمېر هم عمدتاً جزايي احکام دي لکه د غله د لاس غوځول، قصاص، دړه وهل او همدارنگه څو نور احکام لکه خراج او جزيه. يوازې همدا احکام دي چې به له دولته نه عملي کېږي او دا ټولې دعوې دنگلې هم پر همدې خبرو دي خو بنسټپالي دې دعوې ته داسې رنگ ورکوي چې گواکې ټول دين ورپورې تړلی دی.

تېروتنې او غلط فهمۍ:

د بنسټپالو په بحثونو کې تېروتنه يا مغالطه دا ده چې د ديني مسايلو يوه محدوده برخه د ټول دين پر ځای دروي. دوی داسې ښيي چې که د دين همدغه محدوده برخه عملي شي، نه يوازې دا چې ټول دين عملي کېږي بلکې د مسلمانو ملکونو ټولې ستونزې ورسره حل کېږي او که د احکامو دغه وړه برخه عملي نه شي، هم به ټول دين په خطر کې وي او هم به د مسلمانانو ټولې ستونزې همداسې پاتې شي. حقيقت دا دی چې دغه تېروتنې او غلط فهمۍ څو مخونه لري او همدا وجه ده چې له هغې نه پرده پورته کول له ستونزو سره مخ کېږي.

که د قرآن آيتونو او حديثونو ته کلي نظر وکړو، و به گورو چې دغه محدوده برخه په ديني تعليماتو کې محوري ځای نه لري، بلکې اعتقادي، اخلاقي او عبادي موضوعات تر هغې خورا ډېر مهم دي. د دې موضوع د پوهېدو لپاره پېچلي ميتود ته اړتيا نشته، بلکې همدا به بس وي چې وگورو قرآن او حديثونه پر کومو موضوعاتو ټينگار کوي. د قرآن د ټينگار د معلومولو يوه لاره دا ده چې وگوره يوه موضوع په قرآن کې څو ځله مطرح شوې ده او همدارنگه کومې مهمې يا درنې جزاگانې ور ته تعيين شوې دي. همدا به بس وي چې د توحيد، پر آخرت باندې ايمان، لمونځ، د ظلم او دروغ قباحه او دې ته ورته موضوعات له ځينو نورو موضوعاتو لکه د زنا حد، د قذف حد، او د قصاص حد سره مقايسه کړو. همدارنگه دا دوه ډوله مسايل د تکرار په لحاظ سره يوه شان نه دي. د اخروي جزا په لحاظ هم دا موضوعات سره توپير لري او د لومړۍ ډلې موضوعات د دوهمې ډلې د موضوعاتو په پرتله په آيتونو او روايتونو کې خورا زيات اهميت لري.

پر دې سربېره، که د شريعت مقاصدو ته پام وکړو، پوهېږو چې کوم موضوعات د دين د توجه په مرکز کې دي او کوم يې په حاشيه کې. په بله وينا، کوم موضوعات د دين د غايت او اصلي هدف مقام لري او کوم موضوعات دغو هدفونو ته د رسېدو د وسيلې او ابزارو حيثيت لري.

کاذبه دينداري د اصيلي ديندارۍ پر ځای:

د بنسټپالو مغالطه يوازې دا نه ده چې د ديني احکامو او موضوعاتو منظومه گډوډوي او دين تحريفوي. بله مغالطه يې دا ده چې د شريعت پر تطبيق باندې له حده زيات ټينگار سره چې د دين اخلاقي او معنوي اړخونه په کې له پامه غورځول کېږي، يو ډول کاذبه دينداري بابوي. کاذبه دينداري داسې ده لکه انسان چې وری وي خو داسې څه وځوري چې خواړه نه وي نو نس به يې ډک شي خو د بدن اړتيا به يې پوره نه کړي. د انسان

اساسي اړتيا دا ده چې د خلقت د پيل او پای په اړه پوښتنې يې ځواب شي او د ژوند په معنا وپوهېږي. وروسته له دې چې د دې پوښتنو ځواب يې پيدا کړ، وار دوو نورو اساسي چارو ته رسېږي، يوه له خالق سره اړيکه ده او بله له مخلوق سره اړيکه. له خالق سره رابطه په عبادت سره جوړېږي او له مخلوق سره رابطه په اخلاقو سره. د عبادت او اخلاقو تر منځ توپير دا دی چې په عبادت کې شکل او محتوا دين تعيينوي خو اخلاق چې په عقلاني چارو کې حسابېږي او د انسان عقل يې تعيينولی شي، نو دين د هغه ملاتړی وي، نه يې ټاکوونکی. په "لائتم مکارم الأخلاق" عبارت کې د اتمام صريح تعبير دا دی چې دين د اخلاقو د مکارمو بنسټ نه دی اېښی، بلکې د مُسَلَم او قطعي چارې په توگه يې تأييد او تأکيد کړی دی.

د پېچليو مسايلو ساده کول:

د بنسټپالو درېيمه مغالطه د دنيوي ژوند چارې او پېچلي ټولنيز شرايط د څو جزايي موضوعاتو کچې ته رالښوي. دوی داسې ښيي چې گواکې که د شريعت دغه جزايي احکام تطبيق شي نو ټولې ستونزې به ختمې شي او ټولنه به ابدې سوکالۍ او ښکمرغۍ ته ورسېږي. د دوی دا کار دوه علتونه لرلی شي: يا به د دوی علم کم وي يا يې رښتينولي او صداقت. د علم کموالی معنا دا چې د نوي عصر د ژوند په پېچلتياوو خبر نه دي. په نوي عصر کې که له يوې خوا وگړو ته خورا ډېر امکانات، وسيلې او فرصتونه برابر شوي دي، له بلې خوا يې ژوند هماغومره پېچلی کړی دی. که د هر ډگر خاص ضوابط او قواعد او خاص ميتودونه په پام کې ونه نيول شي، نو دا دومره زيات امکانات به په گواښ او خطر بدل شي. همدا وجه ده چې نن سبا په هر علم کې لسگونه او سلگونه نوې علمي څانگې جوړې شوې دي چې د خطر او کړکېچ مخه ونيسي. که د تجارت، صنعت، توليد، بانکوالۍ، د کانونو د استخراج، د طبيعي منابعو د کارولو، د چاپېريال، اوبو، لمريزې انرژۍ او سلگونو نورو برخو په سمبالولو کې علمي ميتودونه ونه کارول شي، نو په کړکېچ پسې به کړکېچونه راروان وي. بنسټپالي پر دغو حقايقو سترگې پټوي چې وجه يې له نننۍ نړۍ سره د دوی نا بلدي ده او کله کله خو ښه پرې پوهېږي هم، خو ځان ناگاره اچوي او د جزايي حدودو او قوانينو بحث را ټينگوي. د ميشيل فوکو او نورو پوهانو په باور، سيستماتيک بحثونه د قدرت او واکمنۍ د ټينگولو وسيله ده، هغه که د مذهبي بنسټالې په رنگ وي، که د سيکولوژو ايدېالوژيو په بڼه. دا چې په تکرار سره د ټولنې په ذهن کې دا خبره تلقين شي چې د شريعت له تطبيقولو سره سم به ستاسو ټولې ستونزې حل شي، پخپله د بنسټپالو د کار يوه لويه مغالطه ده. دا خبرې يوازې د بنسټپالو واکمنۍ او د هغوی د رقيبانو را پرځېدلو ته لاره هواروي.

د تاريخ اړول:

بله مغالطه دا ده چې بنسټپالي د خپلې دعوي د تقويې لپاره تاريخ اړوي. دوی وايي چې د اسلام د تاريخ په لومړيو پنځو پېړيو کې اسلامي ټولنې ځکه پر له پسې پرمختګ کاوه چې شريعت به تطبيقېده او حدود الله به جاري کېدل. دوی دعوا کوي چې په هماغه ورځ چې دا حالت بدل شو، د مسلمانانو تنزل پيل شو او په آخر کې يې مسلمانانو پوره ماتې خوړه او نن هم د هاغه طلايي پېر د راستنولو يوازينۍ لاره د شريعت تطبيقول او د حدودو جاري کول دي.

د دې خبرې علت هم د پېچليو تاريخي پديدو خورا زيات ساده کول دي. دا چې د اسلام په تاريخ کې کومې لويې او وړې پېښې د مسلمانانو د پرمختګ يا پرشاتګ سبب شوې دي، داسې موضوع ده چې د تاريخ دقيقه او ميتودولوژيکه مطالعه غواړي او پر هغې سربېره، د ټولنيزو علومو پر بېلابېلو څانګو پوره پوهېدل غواړي ځکه چې د تمدن هر اړخ د يوه معتبر علم په حدودو کې راځي. څوک چې پر دې حقايقو سترګې پټوي او يوازې يو عامل راتينګوي او ټولې قضیې په هماغه عامل پورې تړي، لويه تېروتنه کوي ځکه چې د حقيقت د يوه اړخ ډېر را ځلول د دې سبب کېږي چې د حقيقت نور اړخونه را نه پټ پاتې شي.

تور او سپين تاريخ:

د بنسټپالو د مغالطې بل اړخ دا دی چې د پخوانيو خلکو دينداري بېخي بې عيبه ګڼي. ګواکې د مسلمانانو ټول لومړني نسلونه داسې نړه مسلمانان وو چې هېڅ خو په کې نه وه او ټول دنيوي فتوحات يې د معنوي کمالونو محصول وو. خو تاريخي واقعيت بل شی دی. د بېلګې په ډول، د خلفای راشدين په دوره کې چې د مسلمانانو تر ټولو طلايي دوره ګڼل کېږي، فتوحات د هغو مسلمانانو په لاس شوي دي چې د اسلام د پيغمبر د رحلت تر نژدې وختونو پورې، يعنې د مکې تر فتحې پورې، مسلمان شوي نه وو او د پيغمبر په وړاندې به جنګېدل. په دوی کې اکثره کسانو هاغه مهال اسلام ومانه چې د مکې تر فتحې وروسته د سيمې نظامي معادلې بدلې شوې خو قرآن هغوی ته په ښکاره وويل: "لم تؤمنوا و لكن قولوا أسلمنا و لما يدخل الإيمان فی قلوبکم" (سوره حجرات، آيه 15) يعنې: "ووايه چې تاسو ايمان نه دی راوړی، بلکې ووايئ چې تسليم شوي يو ځکه چې لا مو زېږنو ته ايمان لاره نه ده کړې." لږه موده وروسته چې د قریشو د رقيبو قبيلو خوځښت پيل شو، همدې خلکو خپل دريغ بدل کړ او له مخالفانو سره يو ځای شول او همدا چې پيغمبر وفات شو، دوی له مدينې سره د مخالفت بيرغ پورته کړ. د حضرت ابوبکر په وخت کې له همدې خلکو سره جګړې وشوې چې د مرتدينو جګړې

بلل کېږي. دا خلک چې مات شول، په دوهم ځل يې بيا اسلام ومانه او د شام او عراق په فتوحاتو کې يې ونډه واخيسته او پر ايران او روم په بريدونو کې د مسلمانانو په خوا کې ولاړ وو. خو د همدې خلکو يوې برخې څو کاله وروسته د حضرت عثمان پر ضد بغاوت وکړ. وروسته يې د جمل او صفين او نهروان جگړې وکړې. هغوی د زرگونو مسلمانانو وينې تويې کړې چې د پيغمبر ډېر تکړه ياران هم په کې وو. د اسلام په تاريخ کې دا پېښې د لويې فتنې په نامه يادېږي.

د دې خبرو معنا دا نه ده چې د مسلمانانو د لومړنيو نسلونو فضائل او مکارم دې بې اعتباره وگڼل شي، بلکې موخه يې دا ده چې د مبالغې او مغالطې مخه ونیول شي ځکه چې تاريخي روايتونه د رښتياوو، دروغو، مبالغې او تحريفولو گډوله ده. معمولاً کله چې د چا د فضايلو خبرې کېږي، څوک ځان ته د تحقيق او څېړنې زحمت نه ورکوي چې رښتيا او دروغ يې معلوم کړي، په تېره بيا هله چې خلک د هغوی عاشقان وي.

واقعيت دا دی چې د صحابه وو، تابعينو او د مسلمانانو د لومړنيو نورو نسلونو ټولنه، د هرې بلې ټولنې په شان، له مختلفو انسانانو جوړه وه، ځينو په کې لوړ اخلاقي فضائل درلودل او ځينو يې عام بشري عيونه او کمزورۍ لرل. که څوک يوه ټولنه را ته داسې انځور کړي چې د ملايکو غوندې وي، دا نو لويه مغالطه ده او که دا له مبالغې ډک انځور د لويو تاريخي پېښو سبب وېوې، دا تر هغې هم لويه مغالطه ده.

د تقوا او پرمختگ رابطه:

ان که دا و هم منو چې هاغه نسلونه د تقوا او ديانت په لحاظ ټول ملايک وو، بيا هم معنا يې دا نه ده چې هغوی دې ټولې برياوې او پرمختگونه په همدې وجه تر لاسه کړي وي ځکه چې د مادي ترقۍ او اخلاقي بهترۍ تر منځ کومه مستقيمې رابطه نشته او ايله دومره ويلی شو چې دا دوه سره په ټکر کې نه دي. په عمل کې وينو چې ډېرې ټولنې بې له دې چې اخلاقي فضائل په پام کې ونيسي - البته په هغه معنا چې مسلمانان يې انگېري - سم پرمختگ يې کړی او ډېرې برياوې يې تر لاسه کړې دي او کوي يې. په دوهمه نړۍ واله جگړه کې د متفقينو بری د تقوا په وجه و؟ تر جگړې وروسته د جاپان صنعتي او اقتصادي پرمختگ د جاپانيانو د تقوا محصول دی؟

قرآن مجيد تر لس ځله زيات امر يا اشاره کړې ده چې په ځمکه کې سير او سياحت وکړئ او د پخوانيو ملتونو پر احوالو غور وکړئ او د هغوی د لوړو ځورو په اړه فکر وکړئ. د دې سپارښتنې هدف دا دی چې موږ د هغوی د

بریاوو او ماتو دلیلونه او سببونه مطالعه کړو (دغه سورتونه وگورئ: سوره آل عمران، آیه 137، سوره انعام، آیه 11، سوره یوسف، آیه 109، سوره نحل، آیه 36، سوره حج، آیه 46، سوره نمل، آیه 69، سوره عنکبوت، آیه 20، سوره روم، آیه 9، همان آیه 42، سوره سبأ، آیه 18، سوره فاطر، آیه 44، سوره غافر، آیه 21، همان آیه 82، سوره محمد، آیه 10). البته قرآن یوازې د دنیوي بریاوو په خاطر دا خبره نه کوي، بلکې زیاتره د موضوع اخلاقي او ایماني اړخونه یې منظور دي، خو په هره توګه را نه غواړي چې میتودولوژیک چلند ولرو، نه خرافي. په همدې وجه ډېر ټینګار پر «سنتونو» کېږي چې په قرآن کې د ثابتو طبیعي او ټولنیزو قوانینو معنا لري. د ملتونو د احوالو مطالعه یې را ښيي چې دنیوي پرمختګونه د عقل، درایت او تدبیر، او د تجارت، صنعت، جنگ او نورو عاملونو د قوانینو نتیجه ده او له دیندارۍ، په تېره بیا له ظاهري دیندارۍ او د حدودو له تطبیقولو سره چندانې رابطه نه لري. پر دې سربېره چې دنیوي پرمختګ د قرآن په نظر کوم لوی ارزښت نه ګڼل کېږي او خلک هم ورته نه هڅول کېږي، په تېره بیا که دا کار د کبر او غرور او جباریت سبب شي. قرآن فرمایي: "و تلک الدار الآخر نجعلها للذین لا یریدون علوا فی الأرض و لا فسادا و العاقبة للمتقین" (سوره قصص، آیه 83). یعنې: "د آخرت هغه سرای د هغو کسانو لپاره ورکوو چې په ځمکه کې د برترۍ او فساد غوښتونکي نه دي او (خوشحاله) پای د پرهېزګارو دی." په دې حساب، دا خبره چې ګواکې د حدودو جاري کول د مسلمانو ټولنو د پرمختګ سبب کېږي، کمزورې ادعا ده.

د حدودو جاري کول او رښتیني دینداري:

اوس به وګورو چې که د حدودو اجرا کول د ټولنې په پرمختګ او د دنیوي بریاوو په حاصلولو کې مهمه ونډه ونه لري، نو د ټولنې د اخلاقي تعالي او معنوي پرمختګ سبب کېږي که نه؟ لکه څنګه چې وتلیو دین خپرونکو ویلي دي، اصیله دینداري هغه ده چې بې له جبر او زوره تر سره شي او یوازې دروني قناعت، عقلي باور، قلبي کشش او وجداني تمایل په کې ونډه ولري. (محمد مجتهد شبستري، ایمان و آزادي) هغه دینداري چې له حکومت څخه د وېرې، د خلکو د خبرو، یا د مادي ګټو لپاره ترسره کېږي، کاذبه او بې ګټې دینداري ده او خدای ته هېڅ ارزښت نه لري. دا ډول دینداري د انسان له باطني تهذیب او د نفس له تزکیې سره هېڅ مرسته نه کوي.

د حدودو اجرا کول به د بشري قوانینو په شان ټولنیز اثرات ولري ځکه چې د حکومت په زور ترسره کېږي، خو له اصیلې دیندارۍ سره اړیکه نه لري. البته دولت، هر دولت چې وي او هر نوم چې ورته ورکړل شي، مکلف وي چې د ظلم مخه ونیسي، امنیت تأمین کړي او د خپلو وګړو لپاره اساسي خدمتونه وړاندې کړي. دا داسې

موضوعات دي چې که شريعت يې ياد کړي، که يې ياد نه کړي، خلک يې په اړتيا پوهېږي او ملتونه د خپلو معيشتي او بيولوژيکي اړتياوو په خاطر مبارزه کوي چې ورته ورسېږي. د حدودو اجرا کول په اصل کې د همدې هدفونو د تر لاسه کولو لپاره وسيلې دي او د عبادي چارو غوندې نه دي چې دنيوي نتيجه يې مهمې نه وي او يوازې اخروي نتيجه ته يې په تمه شو. نو د دولت له خوا د حدودو جاري کول له تقوا او فضيلت سره برابر نه دي او د اصلي ديندارۍ هېنداره هم نه ده. دا د قانون د حاکميت د هغې بڼې په شان دی چې په غير مسلمانو هېوادونو کې روان دی او سره له دې چې گټور کار دی خو له ديندارۍ سره مستقيمه اړيکه نه لري.

د امر بالمعروف او نهی عن المنکر معضله:

امر بالمعروف په اسلام کې کوم مقام لري او د ترسره کولو لپاره يې د اسلام په تاريخ کې کومې لارې غوره شوې دي؟ امر بالمعروف يعنې ښو کارونو ته امر کول او نهی عن المنکر يعنې له ناوړو کارونو څخه منع کول. دا موضوع په قرآن مجيد کې څو ځله ياده شوې ده او اغلباً د خبري جملې غوندې راغلې ده، نه د امري جملې په شان؛ يوازې د آل عمران سورت په ۱۰۴ آيت کې په امري بڼه راغلې ده چې وايي: "او په تاسو کې داسې ډله بايد وي چې ښو چارو ته بلنه وکړي او د نيکۍ امر وکړي او له ناوړو چارو منع کړي او همدوی ژغورل شوي دي." د دې آيت د پيل عربي عبارت داسې دی: «ولتکن منکم أمة...» دا عبارت دوه ډوله معنا کېدای شي. که د "من" کلمه د تبعيض لپاره وي، معنا يې دا کېږي چې په تاسو کې يوه ډله بايد وي چې دا کار وکړي، خو که دا کلمه د تبیین لپاره وي، نو معنا يې دا ده چې تاسې بايد داسې امت وئ چې دا کار وکړئ. د قرآن مفسران دواړه معناوې سمې بولي. که دوهمه معنا يې معتبره وي نو دا کار پر ټولو واجبېږي، نه پر يوې خاصې ډلې. البته هر تفسير يې خپلې متفاوتې عملي نتيجه لري.

خو معروف او منکر دي څه شی؟ معروف او منکر معنایي جوړه ده چې د دلالت دایره يې پر يو بل تکميلېږي. ځينې ديني ډلې، په تېره بيا بنسټپالي، ټولې ديني چارې معروف گڼي او هره چاره چې د دين خلاف وي، هغه منکر بولي. دوی د معروف او منکر لمن دومره پراخوي چې د دين او شريعت له الفه تر ی پورې رانغاړي. خو دا تعبير له قرآن سره اړخ نه لگوي. په همدې آيت کې، چې اشاره ورته وشوه، خير او معروف له يو بله بېل راغلي دي او د عربي ژبې د گرامر له مخې پر يو بل د دوی عطف دا معنا چې سره توپير لري. همدارنگه په نورو آيتونو کې "فحشا، منکر او بغی" او په ځينو ځايونو کې "کفر او فسوق او عصيان" له يو بل سره په توپير کې راغلي.

دي. په دې لحاظ، د ديني چارو يوازې يوه برخه په معروف کې حسابېږي او د منع شويو کارونو يوازې يوه برخه په منکراتو کې راځي، نه ټول يې. نو څنگه وپوهېږو چې معروف او منکر دقیقاً کومې چارې رانغاړي؟

د دې دوو کلمو د پېژندلو لا دقیقه مبنا، د هغوی لغوي معنا ده. معروف د عُرف او معرفت له ريښې څخه راخيستل شوی دی او معنا يې «پېژندل شوی» او «عُرف گرځېدلی» ده، يعنې هغه څه چې خلک يې ښه والی پېژندلی دی او په همدې وجه يې رواج کړي دي. د عرف مفهوم چې وروسته بيا په اسلامي فقه کې مهم شو، د معروف د کلمې په معنا کې مهم نقش لري. دا موضوع د استحسان اصل ته نژدې ده. استحسان د امام ابو حنيفه په نظر د قانون جوړوونې يو مهم رکن او تر قياس بر دی. دا موضوع عرفي عقل ته لاره پرانيزي. منکر د معروف بر عکس، هغه څه ته ويل کېږي چې د خلکو په نظر يې بدوالی مُحَرَّر وي او له هغې څخه ډډه کول عرف شوی وي. د اعراف د سورت په ۱۹۹ آيت کې د معروف د کلمې پر ځای عرف راغلی دی: "خذ العفو وأمر بالعرف".

نو، د معروف او منکر د حدودو د ټاکلو او له نورو شرعي چارو څخه د هغوی د توپير د معلومولو مبنا عرف دی، نه شرع، البته هغه عرف چې له شرع سره مستقيم ټکر ونه لري. عرف تاريخي او فرهنگي شی دی چې په ټوله نړۍ کې يو شان نه وي، بلکې د عرف ډېر ډولونه دي. عرف په يوه سيمه کې يو وي، په بله کې بل؛ همدارنگه په يوه وخت کې يو شی عرف وي او په بله زمانه کې بل شی. نو هغه امر بالمعروف چې په اسلام کې ياد شوی دی، د شريعت اجباري تطبيق نه دی، بلکې د منليو عرفونو بابل دي.

خو په تاريخي لحاظ هاغه مهال چې د مسلمانانو تر منځ فرقه يي جگړې ونښتې، امر بالمعروف او نهی عن المنکر هم د نورو ديني اصطلاحاتو غوندې لکه فتنه، حاکميت او ... په سياسي سياليو کې، په تېره بيا د امويانو خلاف وکارول شول. دا چې اموي حاکمانو د اکثرو نورو حاکمانو غوندې د ديني احکامو پوره خيال نه ساته، د ديني تساهل پلوي وو او همدا يې بس گڼل چې څوک دې کلمه ووايي او ځان مسلمان وبولي. هغوی د وگړو د ديندارۍ يا بې دينۍ په اړه قضاوت آخرت ته پرېښوده او دا کار ارجاء بلل کېده، يعنې د قيامت تر ورځې پورې د قضاوت کولو ځنډول. هغه کسان، چې داسې مفکوره يې درلوده، د نورو له خوا، په تېره بيا د توندلارو ډلو لکه خوارجو او وروسته د اهل حديث له خوا مرجئه بلل کېدل. د وخت په تېرېدو سره، اهل حديث دا کلمه ډېره زياته او په منفي معنا وکاروله او له بدعت او انحراف سره يې مترادفه وبلله. د اهل حديث ځينو

کسانو، د امام ابو حنیفه غوندي امامان چې د نورو په حق کې د قضاوت موضوع يې ټينگه نه وه نيولې او څوک يې د بدعت په پلمه د دين له دايرې وتلي نه گڼل، مرجئي او اهل بدعت بلل.

معتزله وو - چې د خوارجو بر خلاف، حنفي مشرب ته نژدې او عقلپالي وو او د اموي حاکمانو له ظلم سره، په تېره بيا پر غير عربانو د هغوی له ظلم سره مخالف وو - امر بالمعروف او نهی عن المنکر او عدل يې د پنځه گونو ديني اصولو دوه اصله گڼل. محمد عابد جابري د معتزله وو دغه هڅه "تسييس المتعالي" بللې ده، يعنې يوې متعالي چارې ته سياسي رنگ ورکول. دا اصطلاح يې د "تعالي السياسة" اصطلاح په غبرگون کې وضع کړې وه. "تعالي السياسة" يعنې سياست او حکومت ته متعالي رنگ ورکول او دا هغه کار و چې امويانو کاوه. معتزله وو د «عدل» کلامي مقام دومره مهم گانده چې ان پر خدای د عدل په واجب گڼلو سره يې هڅه کوله چې د غير عادل حاکمانو مشروعيت سلب کړي. همدارنگه يې هڅه کوله چې د امر بالمعروف د مقام په ځلولو سره له دې حاکمانو سره مخالفت د مؤمنانو په شرعي وظيفې واړوي. اشاعره، ماتريديه او ځينو نورو کلامي فرقو دا تگلاره ونه منله او امر بالمعروف يې د دين په فروع کې وگڼل، نه د دين په اصولو کې.

سره له دې معتزله او خوارج د اسلام په تاريخ کې مخ په ورکېدو شول، خو د حاکمانو عملونه او د هغوی د کارونو سموالی يا ناسموالی هېڅکله بې اهميته نه شول او مخالفو ډلو به د هغوی د مشروعيت د ختمولو لپاره، دې ته کتل چې شريعت څومره عملي کوي. حاکمانو هم د هغوی د خلع سلاح کولو لپاره د حسبه يا احتساب په نامه اداره جوړه کړې وه چې د امر بالمعروف چاره ترسره کړي. د دې ادارې کارکوونکي به محتسب بلل کېدل. احتساب چې په اصل کې د شمېرلو او حسابولو معنا لري، قرآني ريښه يې نه درلوده، خو په ځينو نبوي حديثونو کې د "ايماناً و احتساباً" عبارت راغلی و، يعنې هغه کار چې د ايماندارۍ له مخې او د ثواب گڼلو په خاطر ترسره کېږي. په دې سياق کې، محتسب يعنې هغه کس چې يو کار په خپله خوښه او د اخروي ثواب لپاره ترسره کوي، نه د دنيوي گټې وټې لپاره، خو د احتساب ادارې داسې معاش خواره کارکوونکي لرل چې کار يې له خلکو سره حساب کتاب کول وو. محتسبان په دې مشهور شول چې له خلکو سره د هغوی د شرعي وظيفو د ترسره کولو حساب کوي او سرغړونکو ته جزا ورکوي. حافظ چې ويلي يې دي: "پنهان خوريد باده که تعزير می کنند" د محتسبانو همدې کار ته اشاره کوي. له هماغه وخته راهيسې د احتساب اداره د امر بالمعروف پر اصل په تکيې سره، د کلاسيک اسلامي سنت يوه برخه شوه. حاکمانو په دې کار سره وغوښتل چې خلک په خپل رنگ کې کوټ کړي؛ يعنې د دې پر ځای چې خلک هغوی ته د ښو کارونو امر وکړي؛ پخپله يې دا کار له خلکو سره وکړ.

خو سره له دې چې د احتساب ادارې د اسلامي نړۍ په ځينو برخو کې دوام وکړ او سره له دې چې د احتساب په اړه ځينې رسالې وليکل شوې – لکه د ابن تيميه رساله – خو دا مبحث په اسلامي فقه کې د فقهي د نورو عمده بابونو په اندازه مهم نه شو چې حقوقي او قانوني ضوابط ورته وضع شي. همدا وجه وه چې احتساب عمدتاً د اخلاقو مبحث پاتې شو چې تر ډېره بريده د وگړو په تعهد او سليقې پورې اړه لري، نه په قانوني اصولو.

دا چې د احتساب لپاره قانوني ميکانيزم نه و او دا موضوع سليقه يي شوې وه، د وخت په تېرېدو سره د خلکو د ملنډو شوه. په محتسب پورې طنزي شعرونه وويل شول لکه حافظ شيرازي او پروين اعتصامي چې ويلي دي. [په محتسبانو پورې ټوکې هم شوې دي. وايي د ظاهر شاه په وخت کې يو محتسب د کابل شيوه کيو ته تللی و. يو بزگر يې را ايسار کړی و چې ووايه چې په دعاى قنوت کې خو «واو» ونه دي. هغه غريب حيران و چې څه ووايي. محتسب متروکه ورته نيولې وه چې ويې وهي. بزگر هم غوسه شوی و، متروکه يې ترې اخيستي وه او محتسب ته يې ويلي وو چې اوس نو ته ووايه چې په شيوه کيو کې خو غواگانې دي. محتسب ويلي وو چې زه ستاسو په غواگانو څه خبر يم. بزگر ښه ډبولی و چې ته زموږ په غواگانو نه يې خبر نو زه به ستا په «واو» ونو څنگه خبر شم. ژباړن] حکومتي محتسبان د اسلام په تاريخ کې هېڅکله کوم لوړ علمي يا اجتماعي مقام ته ونه رسېدل. د نورو طبقې رامنځته شوې لکه طبقات الفقها، طبقات الصوفيه و طبقات الشعرا خو طبقات المحتسبين جوړ نه شو. معنا دا چې محتسب په اسلامي ټولنه کې شپږمه گوته وه.

په اوسني عصر کې هغو اسلامي هېوادونو چې عصري ژوند ته يې غېږه خلاصه کړې وه، د احتساب يا امر بالمعروف تېر يې ورتول کړ ځکه چې دوی وپوهېدل چې د خصوصي او عمومي حوزو تر منځ توپير بايد وشي او عمومي حوزه په قانون بايد وڅارل شي چې د سليقه يي دخالتونو لاره بنده شي. همدا شان دوی وپوهېدل چې احتساب او امر بالمعروف د خلکو له رواني امنيت سره اړخ نه لگوي.

خو په ډېرو کمو اسلامي هېوادونو کې، په تېره بيا په هغو ملکونو کې چې د اسلامي نړۍ د رهبرۍ پر سر رقابت کوي، د امر بالمعروف يا حربه په نامه ادارې رامنځته شوې. طالبانو هم د خپلې واکمنۍ له پيل څخه د امر بالمعروف اداره جوړه کړه او تر نورو ادارو يې زيات واک ورکړ. د ټلويزيونه ماتول، د ساز او آواز ختمول، پر ښځو باندې جبري بورقي اغوستل، له تعليم څخه د نجونو ايسارول، د ږيري پرېښولو ته د ترانو مجبورول، او د سرغړوونکو سخت مجازات کول د دې ادارې مهم کارونه وو. هغه لاره چې طالبان ورباندې تلل، د اسلام په ټول

تاریخ کې تر ټولو ناوړه لاره وه. دوی د خلکو ژوند په زندان اړولی و او چا چې له بهره ورته وکتل، دا هر څه ورته ترڅه کومیدي ښکارېدله.

د بشر د لارښوونې لپاره د اسلام پروگرام:

دلته به د پېچلیو مفاهیمو د ساده ښودلو یوه نمونه وگورئ. په ټولنیزو رسنیو کې زما د یوې مقالې تر خپرېدو وروسته، د افغانستان یوه دیني عالم چې په کابل ښار کې د یوه جومات خطیب او په ځینو پوهنتونو کې استاد دی، رانه پوښتنه وکړه چې: «د اسلام دین د ژوند په ټولو اړخونو کې د بشر- د مدیریت او رهبرۍ لپاره کوم پروگرام لري که نه؟» دا پوښتنه یې په دې نه وه کړې چې ځان وپوهوي، بلکې غوښتل یې پر ما اعتراض وکړي چې گواکې ما د اسلام مقام رانېکته کړی او د مسلمانانو په ژوند کې یې نقش نفي کوم. ما ورته په دې ډول ځواب ورکړ:

ښه به وي چې د دې پوښتنې تفصیل را معلوم کړم. مخکې تر دې چې وغواړو د دې پوښتنې ځواب ووايو، ښه به وي چې لومړی مفهوم یې ځان ته څرگند کړو او وگورو چې دا پوښتنه کومه معنا یا کومې احتمالي معناگانې لري او بیا به یې د هرې احتمالي معنا لپاره احتمالي ځواب پیدا شي. د دې کار لپاره باید لومړی د دې جملې د هرې کلمې او عبارت مشخصه معنا پیدا کړو. دا کلمې او عبارتونه دي: «اسلام، پروگرام، مدیریت، رهبري، او د ژوند ټول اړخونه».

اسلام څو ډوله معنا کولی شو:

۱. د اسلام لومړنۍ معنا هغه ثابت گوهر دی چې د ټولو الهي انبیاوو په دینونو کې و او قرآن مجید په همدې اعتبار هغوی ټول مسلمانان بللي دي. په قرآن مجید کې د پیغمبرانو د دینونو یووالي ته اشاره شوې ده: "شرع لکم من الدین ما وصی به نوحا..." (سوره شوری، آیې ۱۳) یعنې: "خدای د تاسو لپاره له دین څخه هماغه څه تشریع کړ چې نوح ته یې توصیه کړې وه." موږ ته د دې عمومي دین یوازې کليات معلوم دي، لکه څنګه چې د قرآن په ځینو آیتونو کې ورته اشاره شوې ده: "إن هذا لفی الصحف الأولى، صحف ابراهیم و موسی" (سوره اعلی، آیه ۱۹) یعنې: "دا پیغام په پخواني آسماني کتاب کې هم راغلی دی، د ابرهیم او موسی کتابونه." او په بل ځای کې راغلي دي "و إنه لفی زبر الأولین" (سوره شعرا، آیه ۱۹۶) یعنې: "او دا پیغام د پخوانیو انبیاوو په کتابونو کې کښل شوی دی." د دې هرې جملې معنا دا ده چې قرآن مجید هماغه گوهر لېږدوي چې د

نبوت په پخوانیو دورو کې هم و. موږ د هغه په جزئیاتو او تفصیلاتو نه یو خبر. د هغه ابدی الهي دین کلیات چې ټولو انبیاءو خلک ورته رابللي دي، لکه څنګه چې د قرآن له آیتونو جوتېږي، پر واحد خدای باندې ایمان، د آخرت پر ورځ باندې ایمان، په ژوند کې الهي پروا لرل، اخلاقي فضایلو باندې التزام، او له اخلاقي رذایلو څخه ډډه کول وو. دا نظر د مولانا وحید الدین خان دی چې په الخطأ فی تفسیر الدین کتاب کې یې ویلی دی. نور تفصیلي احکام مثلاً د حلال او حرام، د عبادي مناسکو د ډول او د داسې نورو موضوعاتو په اړه، چې په اصطلاح کې شریعت بلل کېږي، پوره معلوم نه دي. مثلاً معلومه نه ده چې دغه احکام د نوح، ابراهیم، هود، صالح او شعیب علیهم السلام لپاره څنګه وو. د ځینو نورو پیغمبرانو لکه د موسی او عیسی علیهم السلام په اړه بیا ځینې اشارې شوې دي خو تفصیلات یې نه دي راملوم. خو د دې موضوع له کلي ارزونې په دې پوهېږو چې د دین د تعلیماتو یوه محدوده برخه، چې د دین اصلي برخه ده او موږ ثابت گوهر ورته وایو، د ټولو پیغمبرانو په منځ کې مشترکه وه او مکان او زمان ورباندې اغېزه نه درلوده. نورې برخې چې په اصطلاح کې شریعت بلل کېږي، د مختلفو انبیاءو لپاره متفاوتې وې. داسې ښکاري چې د دې توپیر تر ټولو مهم علت د هر پیغمبر د مخاطبانو لپاره متفاوت مکاني او زماني شرایط وو چې شریعتونه یې له همدې شرایطو سره سم نازل شوي وو. په قرآن مجید کې دې موضوع ته هم اشاره شوې ده: "لکل جعلنا منکم شرعة و منهاجا" (سوره مائده، آیه 48) یعنې: "د ستاسو د هر ملت لپاره مو لاره او پروگرام وضع کړي دي".

۲. بل ځای بیا، اسلام یعنې ټول هغه شیان چې په قرآن مجید او نبوي احادیثو کې راغلي دي. دلته دا مهمه نه ده چې په پخوا وختونو کې د دین کومې بڼې وې، بلکې هر څه چې د خدای او پیغمبر په کلام کې راغلي وي، هماغه اسلام بلل کېږي. خو د عالمانو اجتهادونه او نظرونه د خدای او پیغمبر د کلام مستقیم استازیتوب نه کوي، بلکې دا د هغوی له کلام څخه استنباط شوي دي. نو اسلام په دې معنا یعنې کتاب او سنت. کتاب او سنت هم د قطعیت او ظنیت په لحاظ پر دوو برخو وېشل کېږي. دا وېش هم د اصول فقه په علم کې او هم په علم کلام کې شوی دی. د قرآن آیتونه پر قطعي الدلالة او ظني الدلالة وېشل کېږي خو نبوي حدیثونه بیا هم پر قطعي الدلالة او ظني الدلالة، او هم پر قطعي الثبوت او ظني الثبوت وېشل کېږي. البته قطعي الثبوت حدیثونه خورا کم دي او د حدیثونو ډېره لویه برخه ظني الثبوت دي.

۳. کله کله اسلام په لا عامه معنا کارول کېږي او پر آیتونو او حدیثونو سربېره، تفسیرونه او اجتهادونه هم رانغاړي. ډېر ځله داسې کېږي چې کله ویل کېږي چې په دې اړه د اسلام نظر څه دی، په ځواب کې یې ویل کېږي چې پلانکي مجتهد داسې ویلي دي یا پلانکي مفسر د دې آیت یا حدیث داسې تعبیر کوي. اسلام په

دې معنا خورا پراخېږي او په فقه، اصول فقه، حديث، تفسير، كلام، عرفان او اخلاقو زرگونه ليكل شوي كتابونه په کې شاملېږي. دا ټول په يو ډول له اسلام سره اړيكي لري خو ټول د مسلمانو عالمانو د اجتهاد او پوهې محصول دی. عالمان پوهېږي چې ټول اجتهادونه ظني دي، يعنې دا احتمال وي چې د اسلام نظر هماغه وي خو په قطعي او يقيني ډول نه شو ويلى چې د اسلام نظر هماغه دی.

۴. کله خو اسلام تر دې هم عامه معنا خپلوي او د مسلمانانو ټولې فرهنگي او تمدني تجربې په کې شاملېږي چې په تېرو خوارلسو پېړيو کې د اسلام د تعليماتو په الهام سره عملي شوې دي. اسلام په دې معنا د اموي او عباسي او عثماني خليفه گانو او همدارنگه د غزنوي، سلجوقي، ساماني او تيموري او ... پاچاهانو سياسي تجربې او ورسره له المغربه رانېولې تر ترکيې او هند او منځنۍ آسيا او ... پورې د مختلفو مسلمانو قومونو او ملتونو فرهنگي او اجتماعي تجربې رانغاړي. په تېره بيا کله چې په علمي او فرهنگي ډگرونو کې د مسلمانانو د تمدني برياوو خبره کېږي او وغواړو چې د اسلامي مدنيت نېگنې يادې کړو، اغلباً همدغه تجربې يادوو.

سربېره پر دې چې د اسلام کلمه دغه معناگانې لرلای شي، په پورتنۍ پوښتنه کې بله کلمه «پروگرام» دی چې هغه هم بايد واضح شي ځکه چې په علمي لحاظ، پروگرام هم تاکتيک، هم عملياتي طرحې او هم ستراتيژيکې طرحې ته ويل کېږي. البته هر يو يې د علمي معيارونو پر اساس سره توپير لري او کله چې له چا يا کومې ډلې څخه پروگرام غواړو، بايد خپل هدف مشخص کړو. خو په عام ډول د پروگرام په اړه په دې پوهېږو چې پروگرام داسې طرحه ده چې د ترسره کولو لپاره يې مشخص وخت په پام کې نيول شوی وي؛ مالي، لوجستيکي، او انساني منابع يې معلومې وي؛ او د عملي کولو هدف يې هم ټاکل شوی وي.

همدا شان، د مدیریت او رهبرۍ کلمې هم توضيح غواړي او بايد معلومه شي چې تحت اللفظي معنا يې مراد دی، که اصطلاحي معناگانې يې، ځکه چې دواړه نه په لغوي لحاظ سره هم معنا دي، نه په اصطلاح کې. دا دوه اصطلاح گانې نن سبا د دوو سره بېلو علمونو د معرفۍ لپاره کارول کېږي. سره له دې چې دا دوه ډگرونه په ځينو برخو کې سره شريک اړخونه لري خو په ټوله کې دوي مستقلې موضوع گانې دي او سره توپيرونه لري. د مدیریت علم چې په انگليسي کې منجمنټ ورته وايي، د رهبرۍ له علم سره چې ليډرشپ ورته وايي، يو شان نه دی. هر يو يې خپل خپل خاص موضوعات خپري او پراخ بحثونه لري. دا چې په دې اړه په انگليسي او عربي او فارسي ژبو کې پرېمانه تخصصي کتابونه شته، نو زياتې خبرې ورباندې نه کوو.

«د ژوند ټول اړخونه» هم توضیح غواړي ځکه کله چې وایو د ژوند ټول اړخونه، دا فردي، کورني، او ټولنیز ژوند رانغاړي او هر یو یې نور اړخونه لري لکه کاري ژوند، علمي ژوند، اخلاقي ژوند، سیاسي ژوند، او همدارنګه نور اړخونه لکه جسمي، روحي، عقلي، او ... نو د دې هر اړخ لپاره یې د پروګرام لړل، تفصیلي طرحه یا داسې جزئیات غواړي چې مخکې مو ورته اشاره وکړه او د یوې برخې په اړه حقوقي یا اخلاقي کلیات پروګرام نه شو بللی.

اوس نو د هرې یادې شوې کلمې او عبارت په اړه که هر احتمال په پام کې ونیسو او بیا یې په یو بل کې ضرب کړو، داسې بېلابېلې معناګانې راپیدا کېږي چې هره یوه به یې خپل خاص ځواب ولري. د کلمو د معنایي احتمالاتو پر اساس، د هغې پوښتنې لنډه معنا داسې کېږي چې: «د پیغمبرانو د دینونو په منځ کې په هغه مشترک ګوهر کې، یا په کتاب او سنت کې په منصوص ډول، یا د کتاب او سنت په اړه د مسلمانو عالمانو په تفسیرونو کې، یا په مختلفو پېړیو کې د مسلمانانو په علمي تجربو کې، په مختلفو فردي، کورني او اجتماعي ډګرونو کې په جسمي، روحي او عقلي ابعادو کې او په علمي، اخلاقي، کاري کچه د بشر-د ژوند د مختلفو ډګرونو د مدیریت لپاره یا په دې ټولو اړخونو او ډګرونو کې د بشر د ژوند د رهبرۍ په اړه داسې کومه تاکتیکي طرحه، یا عملیاتي طرحه، یا ستراتیژیکه طرحه شته چې اجرا کول یې مشخص زمان، مشخصې مالي منابع، مشخصې انساني منابع او مشخصې لوجستیکي منابع ولري؟ طبیعي ده چې له احتمالاتو څخه د داسې ډکې پوښتنې لپاره هېڅ واضح او مستقیم ځواب نشته.

په دې توضیح کې زما هدف دا و چې کله په عمومي عرصه کې خبرې کوو او غواړو چې نور خپل هم فکره کړو، که فرضاً زموږ نظر یو مخ بې عیب هم وي، له کلي او مجمل او مبهمو خبرو باید ډډه وکړو او پر ځای یې واضحې کلمې چې واضحې معناګانې ولري وکاروو او خپله مفکوره داسې بیان کړو چې مشخصه معنا ولري. بیا نو کولی شو چې د پخلي لپاره یې دلیل ووايو یا یې له مخالف سره استدلال وکړو.

د بحث دغه لاره، په ټوله کې علمي لاره بللی شو. د دې لارې ګټه دا ده چې هم پخپله پوهېږو او هم مخاطب مو پوهېږي چې څه وایو. په دې لاره په خپله ټولنه کې علمي لارې چارې بابولی شو او هغه لارې پرېږدو چې عوام یې خوښوي. په دې کار سره ډېر اختلافونه ختمولی شو او که موضوع داسې وي چې تر یوه زیات نظرونه په کې ځایبدلی شي، د نظرونو تنوع به منو او یوازې خپله خبره به یوازینی حقیقت نه بولو.

که په عمومي ډگر کې پر داسې چارو غږېدل، چې د ټولو برخليک ورپورې غوټه وي، دقيق ضوابط ونه لري او څه مو چې په زړه کې وي، په پوره بې باکۍ سره يې ووايو، نيتجه به يې غير له دې چې اوتې بوتې زياتې شي، بل څه نه وي. که داسې وي نو ټولنه به د جهل او ناپوهۍ په لوري روانه شي او د نظر اختلافونه به د بربادۍ کچې ته ورسېږي. دلته چې جهل يادوم، مطلب مې جهل مرکب دی چې ښه مثال يې هغه سياسي ايډيالوژۍ دي چې سياسي گوندونو د اسلام په نامه رامنځته کړې دي. دا داسې ايډيالوژۍ دي چې د علم په وړاندې درېږي او کاذبه پوهه توليدوي. د دې ضوابطو د درک کولو او مراعاتولو اهميت په عمومي ډگر کې د خبرې کولو مختلفې کچې رانغاړي، هغه که ليکلې وينا وي که شفاهي، که په تعليمي محيطونو کې وي که په جوماتونو کې، که په راډيو او ټلويزيون کې وي که په ټوليزو رسنيو کې. (البته دلته کوم خاص مخاطب نه لرم بلکې خبره مې د ټولو لپاره ده.)

له گډوډو خبرو او فکرونو څخه د خلکو ژغورل او د تفکر او د نظر د تبادلې لپاره د علمي لارو چارو بابل اخلاقي وظيفه ده. په دې لاره د خپل دين پيغام هم ښه درک کوو او نور هم ښه ورباندې پوهولی شو. ځينو مسلمانو عالمانو د نساء د سورت له نهم آيت څخه همدا معنا اخيستي ده چې وايي: "فليتقوا الله و ليقولوا قولا سديدا" يعنې: "نو بايد د خداى پروا وکړئ او سمه او پخه خبره وکړئ."

د پاى خبره:

دينداري که سمه وپوهېدل شي او نتيجه يې د انسان روحي سکون، اخلاقي لوړاوي، او معنوي تکامل وي، نو غوره چاره ده او څوک به چندانې ورسره ستونزه ونه لري. خو که داسې دينداري باب شي چې عقلانيت منسوخ وگڼي؛ اخلاق په دوهمه درجه کې حساب کړي؛ د انسانانو د درد او رنج پروا ونه کړي؛ او چې څومره وخت تېر شي، هماغومره د خلکو وروسته پاتې والى، اختلافونه، شخړې، دښمنۍ، او تباھۍ ورسره زيات شي، لکه څنگه چې نن سبا په ډېرو اسلامي ملکونو کې يې وينو، نو دا ډول دينداري به د زيان او تباھۍ سرچينه وي. او که داسې وي، د دين له نظره، دا مو وظيفه ده چې مخه يې ونيسو، هماغسې چې له دين څخه بهر اخلاق مو مجبوروي چې غلي پاتې نه شو.

هغه دينداري چې بنسټپالي يې غواړي، همداسې دينداري ده چې هم د انسان اخلاق تباه کوي او هم د ملتونو د ټولنيزې تباھۍ سبب کېږي. د دې هېوادونو ويجاړي يوازې د بهرنيو قدرتونو د سيالۍ محصول نه ده، بلکې دغه دروني عامل په کې اساسي نقش لري. درېغه چې د بنسټپالو درنو حملو مسلمانې ټولنې داسې زهرجنې

کړې دي چې ان د دين د ژغورنې او د اصيلي ديندارۍ لپاره هم په آسانۍ سره څه نه شو کولی او که څوک دا کار کوي، په خيانت او کفر تورنېږي.

د افغانستان ښوونیز نظام کې د افراطیات څرک

د اسلامي ثقافت په اړه

ژباړن: شیرخان زېری

د افغانستان په پوهنتونونو کې د اسلامي ثقافت په نوم د رسمي درس شتون چې په ټولو څانگو کې له شرعياتو پرته لازمي دی، وروستيو کلونو کې د بحث وړ گرځېدلې. ځېنې د نظر خاوندان په دې بارو دي چې دا د بعضو بنسټپالو مذهبي ډول د اډيالوژيکو فکرونو د غواړېدو زمینه برابروي. ويل کېږي چې له دغې لارې افراطي فکرونه د پوهنتونونو چاپيريال ته ننوځي او ځوانان ديني افراطيت ته هڅول کېږي. په مقابل کې هغه کسان چې د دې درس پلويان دي، دغه ادعا مردوده (کفر) گڼي او په دې باور دي چې دغه درسونه له ځوانانو سره د دين په ښه پوهېدلو کې ډېر مرسته کوي. په دغه ليکنه کې موږ د دغې موضوع په ابعادو باندې غږېږو.

ولې اسلامي ثقافت

لومړی بايد له دې پوښتنې پيل وکړو چې ولې اسلامي ثقافت تر عنوان لاندې مضمون دې وي او ولې بايد په درسي نظام کې شامل وي؟ که فرض کړئ د داسې درسونو شتون نه وي، څه به پېښ شي؟ معمول ځواب يې دا دی چې زموږ ټولنه اسلامي دی او ځوانان مو مسلمانان، بايد له دين سره په ښه ډول بلد شي. په ځانگړي ډول، کله چې اکاډيمیکو زده کړو ته رسېږي؛ بايد پر ديني مسایلو او موضوعات باندې عملي او اکاډيمیک پوهاوی ولري. يعنې: که چېرې مسلمان ځوان په دغه مراکزو کې زده کړه وکړي او له دين نه بې خبره وي، ډېر احتمال شته چې په راتلونکي کې به له داسې متخصصينو سره مخ شو، چې لومړی به په دين نه پوهېږي، دويم به ديني ارزښتونو ته پابند نه وي، درېيم دا چې د نورو په عقيدوي ارزښتونو به باور پيدا کړي او څلورم به له خلکو او خپل فرهنگ سره خیانت وکړي. پورتنۍ هغه اندېښنې دي چې د سړې جگړې په وخت کې افغانستان تجربه کړي او په هغه وخت کې ځينو زده کوونکو او استادانو د چېرې مفکرې پلوي وکړه او کمونيستي حزبونو سره يوځای شول. په پایله کې داسې کودتاگانې او جگړې پېښ شوې چې تراوسه مو هېواد له هغه بدبختيو نه

دی خلاص. البته په وروستیو جگړو کې هغه کسان هم د هېواد په وړاندول او کورنیو جگړو کې بې نوا پاتې نشول چې اسلامي ثقافت یې لوستی او تدریس کړی و.

د دغې مفکورې پلویان وايي: په پوهنتونونو کې باید موږ داسې کسان تربیت کړو چې د تخصصي-پوهې ترڅنگ، په اسلام باورونو هم پوره باور او عقیده ولري. موږ یوازې ډاکټر، انجینیر، ادیب، ټولنپوه او حقوقپوه باید ونلرو؛ بلکې دیندار ډاکټر، دیندار انجینیر، متدین ادیب، متدین ټولنپوه او دیندار حقوقپوه باید ولرو. تر کومه ځایه چې زه پوهېږم دا په پوهنتونو کې د اسلامي ثقافت د شتون د پلویانو مهم نظرونه دي. دغه استدلالونه په ظاهر کې د منلو وړ دي او هغه ویرې تر یوه حده پورې د درک وړ دي.

موږ کولای شو چې دغه استدلالونه له بېلابېلو اړخونو وڅېړو. لومړی دی چې په ډېر اکثریت او گومان سره هغه زده کوونکي چې پوهنتون ته ځي، د دین په اړه یې پوهه تر لاسه کړې، ځکه په دریو ځایونو کې یې دیني زده کړې ترسره کړي. لومړی کورنۍ، دویم جومات، درېیم ښوونځی. له دې وړ هاڅو نن ورځ له رسنیو او ټولنیزو شبکو هم کولای شو چې زده کړه وکړو او له دې لارې نه کولای شي خلک او ځوانان دیني معلومات په اسانۍ ترلاسه کړي. دغه وړاندوینې چې وايي، کله چې زده کوونکي پوهنتون ته ځي له هغې مخکې له دیني زده کړې ناپوهه دي او په دین باندې نه پوهېږي؛ دا له واقعته لرې فرضیه ده. هغوی د دین په اړه اړین معلومات مخکې ترلاسه کړي او پرې پوهېږي.

که چېرې ماشوم او ځوان د عقیدې مهم مسائل، د عبادات په اړه لازم معلومات او د حلالو او حرامو په اړه یې اړین پوهاوی په درې مخکنیو ځایونو کې ترلاسه کړي وي؛ نو څه اړتیا دی چې هماغه تکراري مسائل په پوهنتون کې بیا واورې؟ او هغه اړین موضوعات چې یې تراوسه زده کړې نه دي او اوس دلته اړین دي چې باید زده کړه یې ترسره شي. شاید په ځواب کې وویل شي، چې مخکنۍ زده کړه په غیر علمي او ابتدایي شکل و؛ ولې په پوهنتون کې دغه مسائل په عملي شکل زده کوي.

که چېرې دا ځواب سم وي، نسبتاً قناعت ورکوونکی به وي؛ خو په حقیقت کې بله پوښتنه منځ ته راوړي، چې د دغو مسایلو علمي زده کړه په کوم منظور؟ آیا منظور یې د عقیدوي او عبادي، حلال او حرام چارو او مسایلو ثابتول د نوي علم په مرسته دی؟ آیا موخه یې له علم نه، هماغه طبعي علوم دي؟ آیا د مثبت پالو نظر د علم په اړه دغه تصمیم محک دی؟ د دغو پوښتنو په مطرحه کولو سره یو نوي بحث ته ننوځو، چې یوه نړۍ خبرې لري. کله د علم غوندې چې لمن یې تر کومه ځای دی، څو ډوله علم شته، د هر علم ځانگړې طریقه څنگه وپېژنو، د

خطا او ثواب توپیر په دغه علومو کې څه ده، د دغو علوم نسبت له دین سره څه ده، کومې کرښې دي چې علم، دین او فلسفه له یو بله بېلوي؛ ډېر نورې پوښتنې چې په حقیقت کې فلسفي پوښتنې دي، موږ فلسفي بحثونو ته گرځوي.

له دغې پوښتنې رامنځته کېږي چې د دغه مضمون تدریس د ساینس په مرسته، که ممکن وي، مطلوب دی. ایا د دیني ښوونې او روزنې متخصصینو د دې اړتیا تایید کړې؟ شاید وویل شي چې د تخصصي زده کړو څخه موخه دا نه ده چې د طبیعي علوم په مرسته زده شي، بلکې د شرعي تخصصي زده کړو په معنا دي. په دغه وخت کې کولای شو وپوښتو، دا کار څومره ممکن دی؟ او دویم دا چې دیني مسایل په علمي او تخصصي-شکل زده کړیالانو ته چې د دیني چارو متخصص نه وي، لازم دی؟ طالبانو هم د خپلې واکمنۍ په وخت ډېر مضمونونه، لکه: فقه، میراث او عقاید د ښوونځیو او پوهنځیو په ښوونیز نصاب کې داخل کړل، پایله یې څه وه او کوم پیغامونه یې له ځان سره درلودل؟ که له بل نظر نه ورته وگورو او وپوښتو چې دغه ډول زده کړه په دوه هېوادونو کې چې په جدي ډول یې دغه تجربه پرمخ وړې، ایران او سعودي عربستان؛ دغه کار یې په خلکو او په ځانگړي ډول ځوانانو باندې څه تاثیر وکړ، عملاً یې دینداره کړي او که له دین یې لرې کړه.

طبیعي خبره دی که څوک په تخصصي-شکل دغه بحث ته دننه شي، د علم، دین او فلسفي ترمخ به په متودیک شکل توپیر وکړي. دا به هم معلوم کړې چې څه ډول یو له بل سره اړیکه لري؟ د عمیق او ډېر ژورو اختلافونو شاهدان به یو. د ټولو لپاره یوه منلې نظر باندې اتفاق کول، د امکان وړ نه دی. د ټول اختلافي نظرونو نه، د یو نظر منل او د ټول لپاره د هغه نظر اصل گڼل، خپله یو غیرعلمي عمل دی او ایډیالوژیک اختلاف باندې اوږي. عمیقو بحثونه ته له ننوتلو پراته هم کولای شو چې د مسلمانو له کلاسیکې فقهې نه یې وڅېړو، چې کومې زده کړې د دین په اړه اړینې چارې دي او د فرض عین په کتار کې درېږي. کومې څه دي چې عامو متدینو لپاره اړین دي او د فرض کفایه په کتار کې درېږي او د هغه څه زده کول، چې د دیني علومو متخصصان یې غواړي، ترسره او زده کړي.

وجه تسمیه:

د تسمیه وجه:

يو انتقاد چې د اسلامي ثقافت په اړه مطرح کېږي، د هغه نومونه دي. ثقافت عربي کلمه ده، چې په اصل کې مهارت او پر يو کار باندې برلاسی دی. که کوم شخص داسې مهارت د يوې موضوع په اړه ولري، هغه ته رجل مثقف وايي. مگر په اوسنۍ اصطلاح چې په معاصره عربي کې ډېر کارول کېږي او دود دی، دغه کلمه د فرهنگ معنا لري. د اسلامي ثقافت تحت اللفظي ژباړه يې اسلامي فرهنگ دی. المعجم الوسيط وايي: "ثقافت يعنې علوم، معارف او فنون چې په هغه کې مهارت نعنبتی وي." لسان العرب ويلی: "تقف الشيء يعني: هغه په مهارت باندې زده کړه." معجم اللغة العربية المعاصر ويلی: "التثقيف الذاتي د فرهنگ او پوهې په زده کړه کې په ځان باندې تکیه." المعجم الرائد ويلی: "تثقف يعني تهذيب، ادب او د علم زده کړه".

که له لغوي معنا تېر شو او د اسلامي ثقافت اصطلاحي معنا وڅېړو. دغه نومونه په ظاهر کې دا رسوي چې په دغه درس کې د اسلامي فرهنگ په اړه بحث او زده کړه ورکړو. که چېرې فرهنگ په اکاډميک شکل باندې تر بحث لاندې ونيسو، اسلامي فرهنگ او يا هم په عامه معنا فرهنگ. په لومړي سر کې د ټولنپوهنې برخې ته ننوځي، دويمه دا چې خلکو پېژندنه (مردمشناسي) Anthropology او درېيم پړاو کولای شو چې له فلسفي نظر ورته وگورو. وروستی ځای چې د فرهنگ په اړه تخصصي نظر ورکړو هغه د دين له پلوه دی. د مسلمانانو عالمانو په پخوانيو کتابونو کې چې عربي کې د اسلامي تراث په نوم پېژندل، ښکاري د فرهنگ مفهوم، نن چې په کومه معنا کارول کېږي، د هغوي د پام وړ نه و. البته عرف، عادت او دېته ورته نور چې د هغوی د فرهنگ د برخې څخه و، خبرې شوي؛ ولې فرهنگ په عامه معنا نه، چې نن موږ پرې پوهېږو. هغو کتابونو ته مراجعه کول چې معاصرانو د فرهنگ په اړه ليکلي، په ښه او واضح ډول د فرهنگ معنا ترې معلومېږي. له نيکه مرغه نن ورځ په عربي، فارسي او نورو عربي ژبو کتابونو کې هم د فرهنگ په اړه معلومات شته، چې فرهنگ يې له مختلفو زاويو نه تحليل او څېړلی.

د دې ټکي له يادونې نه موخه دا و، چې د اسلامي ثقافت په نوم د درس نومول، په اصل کې يې مفهوم دا دی چې محصلين له اسلامي فرهنگ سره بلد شي، که داسې څه وي، بيا يې بايد د ټولنپوهنې استادان تدريس کړي، درسي پروگرام بايد داسې طراحي شي چې د اسلامي فرهنگ مختلفې برخې لکه: هنر، ادبيات، د اسلامي تمدن نه راوتلي علوم او د هر يو فرهنگي برخه دې تشرېح کړي، د اسلامي فرهنگ ټول تعريفې کليات او هغه تعريفونه چې اسلامي فرهنگ پورې اړه لري، په لاس راوړي. که چېرې داسې کار وشي؛ نو د اسلامي ثقافت درس په څه کېږي؟ مگر دا پوښتنه په ځای پاتې کېږي، چې د داسې درس اړتيا هغو زده کوونکو لپاره چې طب او يا هم حقوق لولي څه دی؟ همدا مخکنۍ پوښتنه پرځای پاتې کېږي.

کله ثقافت د اطلاعاتو او معلوماتو په معنا هم کارول کېږي، که چېرې اسلامي ثقافت د اسلامي فرهنگ په نوم نه، بلکې د اسلام په اړه د اطلاعاتو په نوم ونیسو، په دغه وخت کې بل نوم د دغه درس لپاره لازمیږي. ښه به وي چې ایرانیانو غوندې یې د اسلامي پوهنې په نوم یاد کړو او یا هم د نورو عربي هېوادنو غوندې د اسلامي اساساتو په نوم ونوموو. دغه نومونه د اسلامي مطالعاتو په معنا دی او په همدې اساس په دې نوم یادېږي. په ظاهر کې دغه نوم ورته مناسب هم دی، ځکه له نوم نه ښکاري چې معنا یې اسلام پېژندنه دی او د دې لپاره مناسب نوم دی.

اسلام پېژندنه (اسلام شناسي) د دغو درسونو لپاره وړ نوم دی، په دې توپیر که چېرې دا نوم وټاکل شي؛ نو هغه معنا او شکل به ونلري، چې دغه نوم کوم معنا ورکوي. مگر د بیاځلې لپاره به د اسلام پېژندنې په اړه بحث او طریقه منځ ته راوړي، ځکه د اسلام د مطالعې لپاره مختلفې طریقې او لارې شته. له دې وړ هاڅو ټول روشونه او طریقې په اکاډیمیک لحاظه، په یوه سطحه کې نه دي، او ټول یوې پایلې ته نه رسېږي. مگر هر روش او لار یوې ځانګړې پایلې ته رسېږي.

یو له معتبرو نړیوالو روشونو او طریقو نه، د دین پېژندنې لپاره تطبیقي دین پېژندنه دی، چې په عربي کې ورته مقارنه الادیان ویل کېږي. په دغه مېتود باندې د ادیانو تاریخچه په عامه توګه او یا هم یو ځانګړی دین په خاص ډول باندې خپرل کېږي. همدارنګه دینونه (ادیان) د بنسټګرانو د شخصیت، لیکلي او نالیکي منابع، هغه شعارې او سمبولونه چې په دیني ژوند کې کارول کېږي، ترخېږنې لاندې نیسي. د دینونو ترمنځ ګډ تګي د احکامو یا اخلاقیاتو له مخې چې وروسته وړاندیز (سفارش) لري او د پېژندنې هستې (هسته شناختي) له پلوه، چې وروسته گزارش لري، هم خېږي. د دې په څنګه چې د ادیانو توپیر هم خپرل کېږي. له پورته څانګو وړهاڅو، نورې څانګې لکه: د دین فلسفه، د دین ژبه، د دین ټولنپوهنه، د دین انټروپولوژي او ارواپوهنه هم هغه څانګې دي، چې د دین په اړه د خېږنې نوې لارې او روشونه د دین پېژندونکو لپاره په لاس کې ورکوي. که څه هم دغه څانګې تر اوسه ځوانې دي او د تکامل پړوا کې قرار لري او هېڅ یو یې هم وروسته تعریف له دین نه نلري؛ مګر هر یو یې له اکاډمیک لحاظ علمي اعتبار لري او د ارزښتمنوعلومو په کتار کې درېږي. د دغو په اساس کولای شو علمي خېږنې مخته یوسو او زده کوونکي عملي کار ته چمتو کړو.

که دغه څانګه، د کار اساس ونه ګرځي او له دغو مشهورو او معتبرو علمي روشونو نه د اسلام پېژندنې لپاره استفاده ونشي، بیا نو اړتیا دی چې له نورو اکاډیمیکو څانګو نه ګټه واخلو. له دې بغیر د کارنو لپاره سلیقوي لار

خلاصیږي، هر یو به په خپل سبک او سلیقې باندې چې زړه یې غواړي او خوښ یې وي، د اسلام په اړه به څېړنه کوي. په پایله کې به داسې وضعیت رامنځته شي، چې په عربي کې هغه ته الفوضى المنهجية وايي، یعنې د مېتودلوژۍ گډوډي.

په هر حال، مخکې د روش یا طریقي له ټاکلو، لومړی د نومونې وار دی. د نوم ارزښت په دې کې دی، چې د استاد او هم د زده کوونکي په ذهن کې مشخص کېږي، چې د دغه درس نه موخه او غوښتنه څه ده او هم کولای شي چې د دغه درس، تدریس کول باارزښته کړي. نومونه کولای شي چې په دې اړه د بحث او څېړنې وړ شي.

علم یا ایدئولوژي؟

علم که ایدیالوژي؟

ایدیالوژي: د راټول شو معلوماتو له ټولگې څخه عبارت چې د یوې ځانگړې ډلې قدرت ته رسول او په قدرت کې د هغوی د پاتې کېدلو لپاره تولید او رواج کېږي. دا چې ایدیالوژي د معلوماتو لرونکې وي، په همدې اساس به خبره خلک تر تاثیر لاندې راولي، چې هغه ته علم وایي. تر ټولو قوي او څرگنده ښوونیزې بېلگې یې د کمونیستي حکومت له لوري په پخواني شوروي او په المان کې د نازي نظام له لوري ترسره شو. مگر ایدیالوژیک فعالیت او د ایدیالوژیکو افکارو تولید دغه دوه نظامونو پورې اړوند نه و، بلکې په نړۍ کې ډېر حکومتونه او گوندونه داسې گړنې، په خپلو کارونامو کې لري.

په ایدیالوژي کې، قدرت ته د رسېدلو او ساتلو گټه ده. مگر له علم او په ځانگړي ډول اکاډیمیکو علومو سره په تقابل کې واقع کېږي، چې په هغه کې د حقیقت د پېژندلو او کشفولو لپاره ډېره گټه نشته. هغه څوک چې د حقیقت د پېژندلو لپاره راوځي، هېڅ بل لومړیتوب یې سترگې نشي پټولای، لټون او هڅه، حقیقت ته د رسېدلو تر ټول مهمه او اړینه لار گڼي. هر کله چې حقیقت د هغه د مخکنیو فرضیو خلاف ښکاره او معلوم شي، هغه یې بې له کوم تعصب مني. د انساني تمدن تاریخ د علم د تکامل په کیسه کې، ټول دې امر ته ګرځي. په مقابل کې، په فکري ایدیالوژیکو سیستمونو کې حقیقت مخکې له مخکې نه کشف شوی، فرض کوي او یوازې دا کار پاتې وي چې د مخاطب په ذهن کې دغه حقیقت تحکیم کړي. له پوهې او دانایي نه هغه برخه ارزښتمنه معلومیږي، چې د دغه ښکاره حقیقت په خدمت کې وي. نور پاتې معلومات کولای شو لرې واچوو. د بېلگې په

ډول: د استالین د نظام له نظره، ټول فضایل کارگرې طبقې ته تلل او نور ټول رذایل سرمایدارې طبقې ته. په دغه ځای کې د خپرونکي او اکاډیمیک محقق دنده دا دی چې په خپرنه کې، باید دغه حقیقت ښکاره کړي. که چېرې د هغه خپرنې دا ښوده چې د گارگرانو په ډله کې ښه، بد او متوسط انسانان شته او هم په سرمایدارو کې؛ دغې موندنې یې ارزښت نه درلود او هغه حقیقت سره یې مرسته نه کوله؛ په پایله کې باید لرې غورځول شوې وای. د دغه حقیقت بله برخه دا و، چې ټول خلک په پانگوالۍ نظام کې بدبخت او ټول په کمونیستي نظام کې خوشبخت دي. که چېرې د کوم خپرونکي خپرنې دا ښوده چې ډېر خلک په پانگوالۍ نظام کې د خوشبختۍ احساس کوي او له ژونده رضایت لري، دلته د هغه خپرونکي دنده دا و چې وڅېړي، ولې د هغو انسانانو مغز او عقل دومره تبا شوی، چې نشي کولای خپلو بدبختیو ته متوجې شي؟ په مقابل کې، کمونیستي ټولنه کې اصلي حقیقت دا و چې ټول خلک خوشبخته و، خپرونکي حق نه درلود چې له خلکو نه د نظر غوښتنه وکړي او خپرنه ترسره کړي. په دې اساس یې کولای شول له دې پرته بلې پایلې ته ورسېږي. علم او خپرنه په داسې وضعیت کې پاتې او دوام یې کولای شو چې د نظام او قدرت د پایښت او هغه سره په تداوم کې مرسته کولای شوه.

اکاډیمیک چاپیریالونه د دې لپاره جوړ شوي چې خپرنه او پلټنه د انسان د ژوند په مختلفو برخو کې پلې او ترسره کړي، په همدې خاطر دغه بنسټونه باور او اعتبار لري. له بلې خوا، دغه اعتبار نه ګټه اخیستل او قدرت ته پرې رسېدل او یا ساتل، د ټولو گوندونو او ایډیولوژیکو حکومتونو لپاره تل ویره وه. په لومړي سر کې، په دغو بنسټونو کې ننوتل (نفوذ کول) او دویم قدم کې پرې برلاسي کېدل، له ستراتیژیکو موخو څخه دي. له دې پلوه، د ایډیالوژیکو افکارو پراخېدل او د ایډیالوژیکو فعالیتونو ډېرېدل په پوهنتوني چاپیریال کې د اندېښنې وړ خطرونه دي؛ ځکه د دغو بنسټونو پوهه او باور د سیاسي گوندونو یا سیاسي نظامونو په خدمت کې کېږي.

اوس وخت کې دغو تجربو ته په کتلو سره ویلی شو چې کله د اسلامي ثقافت د درس نوبت رارسېږي، یو له جدي اندېښنونه چې مطرح کېږي دا دی، دغه درس چې له متودیک نظره کوم ابهامونه لري، د زغم وړ ندی، چې ایډیالوژیک افکار له دغې لارې نه د محصلانو په منځ کې خپاره شي. که چېرې دا ډول افکار د دغه درس تر عنوان لاندې خپاره شي، آیا د افراطي ډلو لپاره د جنگیالیو د پیدا کولو زمینه نه برابریږي؟

کولای شو ډېرې بېلګې په پام کې ونیسو. دغه بېلګې کولای شي یو فرصت د ایډیالوژیکو تبلیغاتو لپاره وګرځي، لکه د اسلام د پیدایښت تاریخ په اړه، د کلامي ډلو او فرقو د پیدایښت په اړه، د قومي او مذهبي اختلافونو په

اړه. حتا ځېنې موضوعات د بېلابېلو سمسترونو لپاره په پام کې نيول شوي، چې په خپل ذات کې يو ډول ابهام او پېچلتيا لري، دا ابهام او پېچلتيا فرصت برابروي، هر څوک چې هر څه وايي، ودې وايي. مثلاً: د اسلامي عقايدو درس پرځای، اسلامي نړۍ ليد (جهان بيني اسلامي) درس راغلی. دغه عنوان په اصل کې د مرتضی مطهری او سيد قطب نه را نقل (اقتباس) شوي دي. د اسلامي علوم په پېژندل شو څانگو کې، اسلامي نړۍ ليد په نوم کومه څانگه نشته. دغه اصطلاح هغه وخت باب شوه چې د ځېنو گوندونو او د چپو ايډيالوژيانو له لورې د سرې جگړې په وخت کې را مخته شوه. په هغه وخت کې ځېنو عالمانو وغوښتل چې د دغې نظريې په مقابل کې د اسلامي نړۍ ليد (جهان بيني اسلام) په نوم نظرونه وړاندې کړي. سيد قطب دوه کتابونه لري، يو خصائص التصور الاسلامي په نوم او بل مقومات التصور الاسلامي په نوم، چې غالباً لومړنی کتاب يې سيد محمد خامنه‌ای د اسلامي ايډيالوژۍ ځانگړنې په نوم يې فارسي ژبې ته ژباړلی؛ په داسې حال کې چې تصور د نړۍ ليد (جهان بيني) په معنا دی. په اصل کې د اسلامي عقايدو بحث په ايډيالوژيک قالب کې د اچولو کوښښ و، چې له علمي روشونو پرته په سليقوي ډول باندې ترسره کېده. دا په داسې حال کې و چې اسلامي عقايد د يوې عملي څانگې په توگه زر کلن پخوانی قدامت يې درلود، د دې پر خلاف يو شمېر کلامي مکاتب له متودیک لحاظ ډېر پاخه او پوره له نوو پيدا شوو موضوعاتو څخه و. کله چې هر څوک د عقايدو علم ته ننوځي، د هر کلامي جريان فکري اساسات روښانه دي او په اسانۍ سره کولای شي د اشاعره، معتزله، اهل حديث، ماتريديه، اماميه، اسماعيليه او نورو فرقو نظريات ولولي، تحليل يې کړي او پرې پو شي. په هر حال دلته هم د اډيالوژيکو تبليغاتو لپاره ځای شته؛ خو که استاد او يا متن له بې پلوۍ بهرون شي، د کومې ډلې په گټه او يا هم په زيان او په پلويتوب باندې استدلال ونکړي. مگر له بلې خوا د دغو موضوعاتو په اړه معتبرې سرچينې او په کافي اندازه د اسلام په تاريخ کې ليکل شوي او د مطالعې لپاره لار خلاصه ده. د اسلامي نړۍ ليد په نوم باندې درس هېڅ په اسلامي تمدن کې ځای نلري او عملي روش يا لار نه دی. د هر چا او فکر لپاره د لوبو ډگر دی.

د حاضر العالم الاسلامي په نوم درس چې د ثقافت له پخوانيو درسونو نه و، اوس هم په ځېنو پوهنتونونو کې تدريسېږي. دغه مضمون په لومړيو کې د يوه متوسط اخواني ليکوال له لوري چې علي جريشه نومېده، په سعودي کې مطرح شو او وروسته د کډوالۍ په دور کې پېښاور کې يې هم راج پيدا کړ. دغه درس چې له عنوان يې معلومېږي، چې د نننۍ اسلامي نړۍ د وضعيت په اړه درس دی؛ خو معلوم نه دی، چې اوسنی وضعيت له کوم اړخه څېړي او بحث ورباندې کوي. که يې موخه اډيالوژيک تصويري وضعيت يې د اسلامۍ نړۍ نه وي؛ نو دغه بحث دومره اوږد دی چې کولای شو د يو نيم مليارډو مسلمانانو اقتصادي، سياسي، فرهنگي،

صنعتي، توريستي، علمي او ډېر نورو باندې بحث وکړو. اخر هم کوم ځای ته نه رسېږي، ځکه د هر يو خپرل يو تخصصي څانگې ته اړتيا لري او نشو کولای په يوې تخصصي څانگه باندې دغه ټول وڅېړو؛ دا خو پرېږده چې هېڅ تخصص نه وي. که حدس ووهو، هغه کس چې د يو گوند او ځانگړې مفکورې په اساس دغه بحث ته داخل شي، هغه په څه ووايي او له محصلينو سره له څه وکړي. معلومه خبره دی چې دغه ډول بحثونه علمي نه دي او يوازې د گوندي مفکورو او اډيالوژيو د تبليغ لپاره زمينه برابره دی.

که له دې اړخه د اسلامي ثقافت درس، بيا کتنه ی ترسره نشي، د سلفي، شبه سلفي، د جهادي سلفيانو لپاره؛ سني او که شيعه ډلو ته فرصت برابرېږي، ترڅو له دغې لارې د محصلانو په ذهنونو کې ځانگړي گوندي نظريات د اسلام په نوم ورکړي. او هغوی له نورو نظرياتو نه په وپرولو سره، بې خبره وساتي. لکه څنگه چې په ايران کې د انقلاب په لومړيو کې آيت الله مصباح يزدي د يو کتاب عنوان "پاسداری از سنگرهای ايدئولوژيک" ټاکلی و. د پوهنتونونو چاپيريال پر حزبي اډيالوژيکو سنگرونو باندې بدل شول، چې د فکر د توليد پرځای يې د جنگيالو په توليد بدل کړ. په داسې حال کې کولای شو وپوښتو، چې آیا خلک خپل اولادونه رالېږي او دولت مصارف ورکوي، ترڅو د هېواد ځوانان په علم او د اکاډيمیکو څېړنو په روشنو باندې سمبال شي او د خپل هېواد د ستونزو په حل کولو کې ونډه واخلي، که نه لاړ شي، حزبي تبليغات واورې، د يوې ډلې غړيتوب او يا هم د يوې خاصې ډلې د سياسي اهدافو قرباني شي.

د ښه کولو لاره

هغه اندېښنې چې د ثقافت درس په باب مطرح شوي او د دغه درس هغه احتمالي زيانونه ته اشاره شوې. کولای شو په دې فکر وکړو چې څنگه دغه درس نه، ښه گټه واخلو؟ په پوهنتونو کې يو له مهمو او گټورو درسونو وي.

ښه به وي، له هغو موضوعاتو تېر شو چې فني اړخ لري او په هغو موضوعاتو باندې به وغږېږو چې په پوهنتونونو کې واقعاً د اهميت وړ وي. لکه دغه: خطابي روش، په معتبرو منابعو باندې اتکا کول، د تحليل او استدلال روش نه گټه اخيستل، د بې گټې او اضافه چارو نه ډاډه کول، لوړ ادبيات او روان نثر لازمي کول، په ريښتي راپورونو کې بې پلوي، د انتقادي افکارو پياوړي کول، د پوښتونکي روحيې ته جرات ورکول، په شمېرو او واقعياتونو باندې استناد کول چې د اړتيا په اندازه او يا له دې زيات دي. ځکه مسلم دي او ثقافت پورې مختص ندي. بايد په ثقافت کې هم د نور څانگو غوندې دا مراعت شي.

د ثقافت درس لپاره مهم او ګټور څېز د درس منځپانګه دی، چې ډېر بحثونه او خبرې ځان ته ځانګړې کوي. مګر څنګه او په کوم معیار باندې تشخیص کړو چې کومه محتوا د ثقافت لپاره لومړیتوب کې قرار لري؟ ځکه دیني پوهه ډېر لوی حجم لري او د اسلام تاریخ کې د فکر تولید ډېر ترسره شوی. محصل لپاره د ټولو زده کول امکان نلري او نه هم مطلوب دي. طبیعي دی چې یو واحد نظر د لومړیتوب لپاره نشته، چې د هغه په اساس وکولای شو اقدام وکړو؛ بلکې هر یو د خپل فکر او نظر په اساس ځېنو موضوعاتو ته لومړیتوب ورکوي، چې د نورو د نظر خاوندانو سره توپیر لري. مثلاً د هغه کس له نظره چې سلفي فکر لري، هېڅ موضوع د ارزښت له نظره عقیدې ته نه رسېږي. عقیده د سلفي پلوی له نظره ځانګړی تعریف لري او هغه موضوعات لکه: نومونه (اسما) او د الله صفتونه او د هغوی بیانول، د نور کارونو په سر کې قرار نیسي. د دې په څنګ کې، د هغوی له نظره هغه څه چې د توحید خراب کوونکي ګڼل کېږي، په عقیده کې د شرک او کفر باعث کېږي. د هغوی له نظر الحاد ځانګړی تعریف لري او توحید اهمیت پیدا کوي. نور موضوعات لکه: د هغوی له نظر لوی او کوچنی شرک کول، سنت او بدعت (نوی والی)، له الله نه پرته په نورو باور او هغه څه چې د هغوی په نظر، اسلامي سم سلوک او عقیده په ورستیو درجو کې قرار نیسي. د هغوی قضاوت د هغو ډلو او ټولنیو لپاره چې د دوی په نظر د سوچه اسلام نه لرې دي، لکه: شیعه، صوفیه، مرجئه، جهمیة، معتزله ... د هغوی پیدا کول او رابلل، د عقیدې چارې ګڼل کېږي. هغه څوک چې سلفي نظریات لري، باید د ثقافت منځپانګه باید دغو موضوعاتو باندې متمرکز وي.

مګر د هغو کسانو له نظره چې د حزب التحریر او اخوان المسلمین له افکارو سره اړیکه لري، د هغوی لپاره د لومړیتوب معیار په بل ډول دی. په دغه لیدلوري کې د اسلام پېژنده د یوې لویې ایډیالوژي چې په شلمه پېړۍ کې دود وو او عمده مساله یې کمونیزم او لیبرالیزم استبدادي نظامونو ښکارندوی و او ډېر ارزښت یې درلود. له دغه تاریخ نه باید یوه د اسلام تاریخ او د اسلامي تمدن نه یو ځانګړی روایت راووهي، چې د هغې په اساس داسې یو بارو رامنځ ته شي، چې مسلمانان د اسلام په تاریخ کې، د کوچنیو خطاګانو برخلاف، په ټوله کې په ښه لار باندې روان و؛ ځکه اسلامي خلافت پرځای و. اسلامي شریعت د دغې ډلې په باور پلې کېده. ټول ژوند د اسلام په اساس و؛ ترڅو اسلامي هېوادونو ته استعمار راوړاسېد او د هغو فرهنگ د مسلمانانو ژوند ته لار وکړه. په پایله کې د اسلامي هېوادونو پېژندل شوو کسانو هم اسلامي نظام ته شا کړه او مسلمانان د خلافت په لغو کولو سره، لویه تاریخي ماته ومنله. له دغه نظره د نن ورځې مسلمانانو لومړیتوب دا دی چې اسلامي خلافت نظام دې بیا ژوندی شي، تر څو ټول اسلامي هېوادونه د هغه لاندې راشي؛ خو دغه موخه یوازې په تبلیغ او

راوځولو باندې نه عملي کېږي. بايد ځېنې ډلې په هېوادونو کې جوړې شي، چې په دغه فکر باندې باور ولري، ترڅو هغوی په ټولنه کې د نفوذ پيدا کول او له مختلفو امکاناتو نه په گټنې، وکولای شي د هېوادونو حکومتي چارې په لاس کې واخلي، ترڅو اسلامي خلافت جوړ کړي.

د دغه روايت د سم والي او ناسم والي پر سر کولای شو ډېر بحث وکړو. لسگونه کتابونه، سلگونه مقالې، زرگونه بحثونه او خبرې اترې چې په تېرې يوې پېړۍ کې ترسره شوي. مگر دلته ترې موخه دا ندی چې ووايو دغه نظر سم يا ناسم دی. د دغه امر د توضيح موخه دا دی چې اسلامي ثقافت د تدريس پلويانو ته واضح شي چې تر دغه عنوان لاندې د دغسې افکارو او اډيالوژيو د ترويج زمينه برابريږي. يو خبره چې حتا د دغې نظريې پلويان ته هم واضح دی دا چې دغه يو تاريخي سياسي روايت دی؛ دا چې سم دی او که ناسم؛ خو ديني موضوع نه دی. په دې اساس نه يوازې چې اړينه ندی، بلکې سم هم ندی چې ځوانانو ته يې د ديني زده کړو په نوم وروښيو. هغه کسان چې د دې افکارو پلويان دي، حق لري چې خپل نظريات د کتاب، مقالې او يا هم د رسالې په چوکاټ کې وليکي او له هغې دې دفاع وکړي. هغه څوک چې پرې انتقاد لري کولای شي چې پرې انتقاد وکړي. مگر د يو ديني مضمون په ډول دې هېڅ کله په رسمي قالب کې ځوانانو ته نه تدريسېږي. په پوهنتونو کې تدريس يو عمومي څېز دی، هېڅ گوند او اډيالوژي حق نلري چې دغه عمومي چاپيريال په خپل غېږ کې ونيسي او خپل نظر، د يو سم نظر په توگه په نورو ومنې. عمومي چاپيريال (سپهر) ټولو اوسېدونکو پورې اړوندېږي او هغه پيسې چې د دولت عمومي پانگې نه پر ښوونې او تدريس باندې مصرف کېږي، بايد عمومي منافعو سره مطابق وي. په دې اساس مجبور يو چې د رسمي درسونو منځپانگې له ډلې نه اسلامي ثقافت، ته وگرځو.

د دې لپاره چې د نظرياتو او فکرونو ترمنځ لار رانه ورکه نشي، بايد ځېنو موازينو او معيارونو ته وگرځو چې کولای شي د اتفاق مرکز شي. د ځېنو د نظر خاوندانو له نظره، دغه معيارونه زموږ د ټولنې خاصې اړتياووې دي. بايد د اسلامي ثقافت د درسونو په منځپانگه کې ورته پام وشي. د فلسفې د عالمانو له نظره، لکه: کارل پوپر او د تربيت فلسفې علم لکه: جان ديوي، د هر علم ارزښت په دې کې دی چې کومه ستونزه مو حل او کومې اړتياووې مو پوره کوي. دا چې ټولنه له زرگونه ستونزو سره لاس او گريوان دی، له بلې خوا داسې درس ورکول کېږي، چې يوه ستونزه هم نه حل کوي، بلکې نورې هم ډېره وي؛ ولې بايد تراوسه تدريس شي؟ دا موضوع يوه عامه قاعده دی او ثقافت پورې مختص ندی، مگر ثقافت کې شامل دی.

که د ټولنې اړتیاوو ته په کتو د اسلامي ثقافت لپاره د موضوعاتو په لټه کې شو او د هغه لپاره یو منځپانګه وړاندیز کړو د منلو نه دی، ځکه افغانستان یو داسې هېواد، چې څلور لسیزې پکې جګړه وه او تراوسه دوام لري. په جګړه کې هغه فضایل هم چې سنتي ارزښت لري، ډېر زیان یې لیدلی او هغه فضایل چې په پرمختللو ټولنو کې موجود دي، په منظم ډول رواج شوي ندي. د شلمې پېړۍ په لومړیو کې د دولت او ملت جوړونه، څه ناڅه لارې ته غورځېدلې و؛ د جګړو له امله ودرېده. قومي او مذهبي تعصب په تېزې سره وده وکړه. بهرنۍ مرستې دا باعث وګرځېدې چې پر ځان اتکا او د کاري منابعو قوي کولو پر ځای، د کار فرهنگ او کړنې، له منځ نه لاړې. د خلکو په منځ کې د ګرمو وسلو شتون او له هغې نه په دغو کلونو کې په پریمانه توګه ګټه اخیستل؛ د تاوتریخوالي ترویج او د پریمانه جرمونو او جنایتونو پېښېدل باعث شو. عمومي روحیه یې سخت زړې او بې پروا کړه. د قانونو خلاف په جنګي - مافیایي ډلو د اتکا په اساس د ډلو جوړېدل، په قانون باور او اعتبار یې ډېر ضعیف کړ. د نور په لاس مو د قرباني کېدلو احساس او د هغوی ګرم (مقصر-) ګڼل د دې باعث شول، چې د مرستو ترڅنګ مو له هغوی سره نفرت او بدبیني پیدا شوه. دغه ضدیت زموږ په ټولنه کې، د معقولې موضوع په نیولو سره، زموږ بهرنۍ پالیسي عاجز کړې ده. د عامه پوهونې په تولید کې د مسوولو بنسټونو نشتون، د ذهنیت یا د مسولیت احساس ترویج کولو کې، دې ته لار هواره شوې چې د شایعاتو په اساس ذهنیت جوړول عام شي او د شارلاتانیزم یو ډول جوړ شي. په دې اساس به سطحي فکر او هوس دود شي، که چېرې په همدې روال مخته لاړ شو، اوسنۍ ستونزې به لا دوام وکړي، لکه څو لسیزې چې لږوډېرې وې.

معلومه دی چې نشي کولای دغو ستونزو ته د حل لار ولټوي، یا د ثقافت په درس باندې دنیا ګل ګلزار کړي. د یوې پوره او ټول منلې دید په اساس کولای شو، ټولنې ته په کتلو، هغه ارزښتونه په نظر کې ونیسو چې د دغو ستونزو په حل کې رغنده رول ولوبوي او د اسلامي ثقافت د درسونو منځپانګه د دغو ارزښتونو پر بنا، تنظیم شي. په دې معنا چې د اسلامي ثقافت د درس په اساس وکولای شو چې د ملي یووالي روحیه پیاوړې کړو، په قانون باندې باور درلودل، په ملي کتو باور، پر یو بل منلو باور، له تاوتریخوالي د مخنیوي دودول، د انتقادي فکر روزل، د کار او تولید فرهنگ دودول... دا او دې ته ورته نور چارې ځوانانو ته زده کول. دا ټول هغه ارزښتونه دي چې کولای شو د اسلامي ثقافت موخې یې کړو او منځپانګه یې د دغو موضوعاتو په اساس ترتیب او تنظیم کړو. دغو موخو ته د رسېدلو لپاره لازمه ده، چې د ثقافت درسي مفردات بیاځلې له سره وکتل شي. په دې اساس له هغو موضوعاتو علاوه چې د ښوونځي په دوره کې ورته ښودل شوي، هغه موضوعات باید هم چې یادې ستونزې په مستقیم او یا غیر مستقیم ډول تقویه کوي لرې شي؛ په ځانګړي توګه هغه موضوعات چې د اسلامي مذاهبو

او عالمانو ترمنځ اختلاف وي. بايد اخلاق د دغو زده كړو په سر كې وي، دا يوازې كافي ندى چې د اسلام اخلاقي نظام باندې خبرې وشي. بلکې په عملي توگه د اخلاقو ښوونه، لكه څنگه يې چې د اخلاقو د علم متخصصان يې ښيي، وښودل شي. ديني معنويت له دغې لارې بايد دود شي.

د داسې درسونو تفصيلاتو او د هر سمستر د مفرداتو د ټاكلو لپاره لازمه ده، چې استادان، ليكوال او د نظر خاوندان پكې گډون وكړي. د څېړنې له ترسره كولو وروسته يوې وروستۍ پايلې ته ورسېږي. د ثقافت درس هغه وخت ارزښت پيدا كوي، چې تدريس يې د ياد شوو ستونزو لپاره حل لاره پيدا كړي. دغه تاثير او ارزښتمن والى بايد د سروبي او څېړنې له لارې د عمل په ميدان كې ښكاره شي، نه داسې چې په احساساتي ځوانانو باندې د فشار له لارې، د ايران انصار حزب الله په ډول افغاني مدېل تربيت شي، چې د ډلو ترمنځ فرقايي جگړې د عاشوره په ورځ تودې شي. له ولسواكۍ سره د مخالفت او اسلامي امارات څخه دفاع لپاره به بيرغ پورته كوي. د پوهنتون هغه درسونه چې د فكر د توليد او علم په ځاى د احساساتو او عواطفو په پارولو كې رول لري، پوهنتوني درس نه، بلكې د جگړې او تندلارۍ درس دى. د پوهنتون هغه چاپيريال چې د څېړنو او پلټنو، د كشف او اختراع پرځاى د ښځنځلو او بد ويلو هنر، وېرول او تهديدول ځوانانو ته ور زده كوي. هغسې پوهنتوني چاپيريال چې د فاشيزم پر وړاندې د سرتيرو كور وي، د جومات حكم ولري، چې په قران كې هغه ته اشاره شوې ده.

د ثقافت درس بايد د ځوانانو لپاره د پاكي او سالمې ديندارۍ زده كړه وي. د مينې لاسته راوړل، زغم كول، ښېل، خير غوښتل او ښه فكر كولو ښكاره ښانونه بايد وي. دغه درس بايد ځوانانو ته صبر او عزت ور زده كړي. ادب او احترام په ور زده كړي. لويي بايد دود كړي. په يوې خبرې بايد اخلاق ژوندي كړي يا مكارم اخلاق وي چې د اسلام پيغمبر وروستۍ موخه وه. كه چېرې داسې وشي، د خداى مخلوق به ارامه شي، په دغه وخت كې به ټول كسان او هر شى، د نبوي حديث پر بنا د سيندونو كبان په څېر به درود وايي.

رد پای افراط گرایی در آموزش های پیش از دانشگاه:

له پوهنتونو مخکې، په ښوونیز بهیر کې د افراطیت څرک

هغه ټولنه چې له وینو او وژلو نه سترې شوې او د دغو افراطي افکارو د ټولنې راتلونکې په تیارو کې اچول؛ ښوونیز نصاب او ښوونیزې لارې د دغه وضعیت په کمولو او زیاتولو کې مهم رول لري.

د افغانستان د ښوونیز نصاب کتابونو کې باید د تاوتریخوالي ور زده کولو پر ځای، د ماشومانو او نوي ځوانانو له ذهن نه، تاوتریخوالی وباسي. د ټولنې تشویق اعتدال او مساوات ته راوبولي. د یوې اساسي موخې په سترگي باید ورته وگوري. ځېنې زده کړې باید دغه موخې ته ځانگړې شي. که چېرې دغه کار په واضح او تخصصي- شکل وشي؛ راتلونکی نسل به له جگړو او افراطیت نه خلاص وي.

په اوسني نصاب کې داسې کوم هدف نه ترسترگو کېږي؛ مگر د دې برعکس دی. ځېنې هغو کسانو چې د کتابونو په لیکلو او جوړولو کې ونډه درلوده، د دې موخې پر ځای یې، د فکر ازادۍ پر وړاندې مبارزه، د نورو فکر کول پر وړاندې مخالفت، په غیر مستقیم ډول باندې جگړې او تاوتریخوالي؛ د دوی په فکر د جهاد لپاره د ځوانانو روزل دي. د بېلگې په ډول د دیني مدرسو دوه کتابونو ته چې د افغانستان د پوهنې وزارت له لوري چاپ شوي، نظر وکړو او دغه ادعا باید روښانه شي. دغه دوه کتابونه په عربي ژبه لیکل شوي. یو یې "النصوص الادبيه" تر عنوان لاندې د یوولسم او دولسم ټولگيو لپاره جوړ شوی. په ظاهر کې د دغه مضمون موخه، له عربي ادبیاتو سره د زده کوونکو بلدول دي؛ خو کله چې یې منځپانگې ته پام وشي، معلومیږي چې څنگه ځوانان له القاعدې او طالبانو سره د یوځای کولو لپاره آماده کوي. هغه هم د افغانستان د حکومت په پیسو او مصارفو.

د یوولسم ټولگي کتاب پنځه ویشټ درسونه لري، له ډلې یې درې درسونه "استقامت"، "گټوره معامله" او "د خدای په لار کې جهاد" په مستقیم ډول جگړو ته تشویق کول دي. که څه هم په واضح توګه معلوم ندي، چې د لیکوال په ذهن کې د هېواد اوسنی حالت شته کنه؛ خو موخه یې د ځوانانو تشویق کول، له القاعده او طالبانو سره یو ځای کول دي. یا دا چې د دغه هېواد شرایط او حالتو ورته ارزښت نه درلود، غوښتل یې چې خپل اډیالوژیک فکرونه، ځوانانو ته انتقال کړي. په دویم درس استقامت کې پر دې باندې ټنګار دی چې یو شخص باید په خپلې عقیدې باندې ټینګ ودریږي. د کتاب لیکوال په دې ویره کې دی، چې د ځوانانو عقیده په خطر کې دی، باید هغوی تشویق کړي چې د دغه خطر پر وړاندې ودریږي. درېیم درس کې د گټورې معملې تر عنوان لاندې لیکي: "د آیات نص د توبه سوره ده. په مدینه کې نازل شوې او ښکاره کړې دی چې هغه تړونونو ته باید د پای ټکی کېښودل شي، چې د پیغمبر او مشرکانو ترمنځ و. د دښمنانو پر وړاندې جگړه، د خدای په لار کې د جگړې لپاره تشویق، د هغوو منافقینو راتل چې غفلت یې کړی او په درغو یې عذر کوو او اجازه یې غوښتله چې له عذر پرته له جهاد نه وتښتي." (ص 9). همدارنګه لیکي: "هغه چا چې دغه معامله ترسره کړې او هغه څوک چې دغه تړون کې شامل ندي، اړیکې یې ماتې شوي، که خپلوان یې هم وي. ځکه هغه کسانو چې دغه بیعت کړی، جنت یان او هغه کسانو چې دغه بیعت ته مخ ندی ورگرځولی، دوزخ یان دي. د دغه دوه

ډلو ترمنځ نه په دنيا او نه هم په اخرت کې يو ځايوالی شته؛ ځکه د وينې اړيکه، نشې کولای چې د يوځايوالي باعث وگرځي؛ جنت يان او دوزخ يان سره يوځای کړي. " (ص 10).

اتم درس چې د جهاد په اړه دی، د حديث له راوړلو وروسته د جهاد د فضيلت په اړه ليکي: " دغه نص پر دې دلالت کوي چې خدای (ع) د مجاهد لپاره د خدای په لار کې تضمين ورکړی چې په هر حالت کې به ستا خير وي، يا به شهيد کېږي، يا به له بدلې سره وي. يا به هم له بدلې او غنيمت سره وي. که چېرې شهيد شي، د قيامت په ورځ په ستا له ټپونو نه د مشکو بوي ځي، چې ستا په شهادت باندې په گواهي ورکوي، دا به د دې لپاره دليل وي، چې د خدای په لار کې دې ارزښتمن څېز (ځان) قربان کړی. له دې وروسته دا نص دا هم بيان کړی چې پيغمبر (ص) په هره سريه (نظامي ماموريت) کې پر وتلو تاکيد کړی او ويلي يې دي، که چېرې په ځينو غزو او سريو کې گډون نکړئ، د امت پر ناتواني شفقت دی او په هغو کسانو باندې زړه سوی دی چې توان او جهاد ته د تللو وسيله نلري. مگر د شهادت سره ډېره علاقه لري او هيله لري چې تل د خدای د رضا لپاره جهاد ته لاړ شي، مړ شي او بيا جهاد ته لاړ شي او مړ شي. " (همان، ص 31) معلومه ندی چې دا له عربي ادبياتو سره د زده کوونکو اشنا کول دي او که هغوی جهاد او شهادت ته تشويق کول؟ هغه هم په داسې هېواد کې چې هره اونۍ، لسگون او سلگونه کسان تر همدغو عنوانونو لاندې قتلېږي.

په دولسم ټولگي کې چې همدغه مضمون بيا هم پنځه ويشت درسونه لري، په مستقيم او غير مستقيم ډول د ځوانانو ذهن ته د افراطي ډلو پيغامونه او فکرونه وړانته کوي. کولای شول، داسې موضوعات وټاکي چې د افراطي ډلو له فکري مفاداتو سره يې اړيکه نه درلوده. د دې پر خلاف له ښو اخلاقو او نور ښو اخلاقي فضايو ته يې ځای ورکړی وای. مگر ليکوال دې ته لومړيتوب ورکړی چې خپل اډيالورژيکي مسير تعقيب کړي. په څلورم درس کې د (ازموينې او نيول) تر عنوان لاندې، له آيات راوړلو وروسته چې د اصحاب اخدود کيسې پورې مربوط دی راوړی، چې د عقيدې په خاطر وهل شوی او قتل شوی، ليکي: " دغه نص راوړل شوی چې د اخدود پېښه بيان کړي او توضيح ورکړي چې هغوی د کفر او شرک په اساس د خدای له رحمت نه رټل شوي. وروسته يې بيا يو جنايت بيان کړی چې دغو شيطانانو د مومنيانو په سوزولو او د هغوی په زورولو باندې مرتکب شوي، په دې گنا چې مسلمانان د خپل خدای په خالص عبادت باندې بوخت و. د دغه نص په دوام، که چېرې دغه کافران د مسلمانانو زورولو ته دوام ورکړي، په بد سرنوشت باندې يې تهديدوي. وروستيو کې بيا هغه څه چې د مسلمان نارينه او ښځينو لپاره خدای تيار کړي بيانوي؛ داسې باغونه چې له ونو لاندې يې ويالې روانې دي، پر دې ټينگار سره چې خدای په خپله وعده باندې ولاړ دی او پلې کوي يې. بيا يې د فرعون کيسه راوړې چې

سرکشي او طغيان يې کړی او خلکو هم د هغه له دغه کارنه ملاتړ کړی. صالح او د هغه د قوم کیسه يې هم راوړې چې پیغمبر ته يې دورغ جن ويلي يعنې هغه يې تکذيباو. د هغه اوبښ له زورولو څخه يې چې منع کړي وو؛ هغه يې ووهه او مړ يې کړ. ځکه نو خدای پاک ټول ووهل او د خپل کفر او بغاوت سازه يې ورکړه. " (د دولسم ټولگي کتاب، ص 16) .

پنځم درس عنوان دی "کافرانو ته د ضعف زیری" ورته پیغام لري. لیکوال په دغه درس کې وايي: " دغه نص بیان کړی چې د کافرانو ماته او په جهنم کې د هغوی د راټولول حکمت. د مومنانو تقویه او د خدای خوښي ترلاسه کولو حکمت دا دی چې د خبیثې ډلې، يعنې کافرانو او پاکې ډلې يعنې مومنانو ترمنځ توپیر وشي. کله چې دغه توپیر وشي؛ نو خدای هغه خبیثه ډله، یو دبل په سر، یوځای جهنم ته اچوي، ترڅو یې د خپل خبث او کفر ساز وويني. " په دوام يې وايي: " پای کې يې مومنانو ته فرمان ورکړی، که چېرې کافرانو خپل کفر او دښمني ته دوام وکړ؛ نو له هغوی سره وجنگېږئ. " (همدغه ټولگی، ۲۰ مخ). د دغسې عنوان ټاکل په خپله د مشخصو مفاهیمو ښکارندوی کوي.

بله موضوع چې بنسټپالې ډلې، په هغه باندې تل ټینګار کوي، د هغوی خاص تفسیر له امر به معروف او نهې له منکر نه دی. هغوی په پام کې نه نیسي چې د دغه موضوع علمي او فقي ضوابط څه دي؟ کونښن کوي چې په کلي او اجمالي توګه شخص ته انگیزه ورکړي، چې حقوقي مسایلو او قانوني حدودو ته له پاملرنه پرته هغه څه یې چې په تصویر کې بد راځي هغه باندې حمله یا هجوم ور وړي او هغه څه یې چې په نظر بد معلومیږي، مخالفت دې ور سره وکړي. معلومه خبره دی چې دا طریقه د ټولنیزو ګډوډیو او لویو ستونزو سبب کېږي. هغه څه چې د بنسټپالو ډلو لپاره د منلو ندي، د هغوی واکمنۍ ته زیان او زار رسول دي. د کتاب نهم درس هم دغه موضوع ته ځانګړی شوی. په دغه درس کې یې یو راویت راړی چې پکې د امر بل معروف او نهې عمل منکر د ارزښت په اړه دی؛ د عملي ضوابطو له توضیح پرته. هغه هم داسې یو پیام تکراروي چې یو نیمه پېړۍ د بنسټپالو ډلو له لوري دود شوي او د ټولنه ذهن یې تاوتریخوالي ته جوړ کړی. لیکوال له حدیث راوړلو وروسته وايي: " هغه امت چې امر بل معروف او نهې عمل منکر پرېږدي او په خدای ایمان نلري، امکان نلري چې ښه امت دې ووسي؛ بلکې په هغوی باندې ښه صفت صدق نه کوي. ځکه په حق او عدالت کې ښه والی نشته او دغه ښه والی پایښت هم نلري؛ مګر پر خدای باندې له ایمان سره. پرتله له دې چې خلک خیر ته دعوت کول او له شر نه د هغوی نهې کول، داسې چې د دوی دعوت ښه تاثیر وکړي او د دوی فضایل ژوندي او بدې یې کمې شي. له دې پرته د امر بل معروف او نهې عمل منکر په پرېښودلو سره د خدای د قهر سبب کېږي. لکه څنګه

چې بني اسرائيل د امر بل معروف او نهې غل منكر په پرېښودلو سره د خدای د لعنت سزاوار شوو." (همدغه كتاب، ۳۶ مخ) دغه پيغام په لسم درس كې هم "د الهي حدودو پرځای كول" تر عنوان لاندې تکرار شوی او د يو راويت له راوړولو وروسته ليكي: "دغه تمثيل مهم دی چې پيامبر(ص) د خلکو حالت او د هغوی موضوع گيري، په ټولنه کې رايچ منكرات له قومي حالتو سره تشبيه کوي. په کښتۍ کې سپور شو او ځايونه يې په خپل منځ کې د قرعه يا (پچې اچونې) په اساس تقسيم کړل. په پايله کې د هغوی نه يوې ډلې د کښتۍ په پاس منزل او بلې ډلې د کښتۍ په لاندې منزل کې ځای پر ځای شول. دا چې د کښتۍ لاندې پور خلکو، اوبو ته اړتيا درلوده او اړ و چې پاس منزل ته لاړ شي او اوبه ځان ته جوړې کړي؛ خو ژوند يې پاس خلکو پورې تړلی و او د هغوی د اړتيا سبب کېدل، د اوبو په پاشلو او يا هم د هغوی ناراحت کول و. دا چې لاندې پور خلک ويني چې دوی د پاسينو د اذيت باعث کېږي؛ نو تصميم نيسي چې په هغه برخه کې چې دوی پورې اړوند دی، يو سوری (سوروی) بايد جوړ کړي چې اوبو ته په اسانۍ سره لاس رسې ولري. بغير له دې چې پاس خلکو ته د ازار او اذيت سبب شي. خو پر دې نه پوهېږي که چېرې دغه وړوکی سوروی (سوری) په خپل حال همداسې پاتې شي؛ نو د ټول د تباهي سبب کېږي." دغه د هماغو پيغامونه سلسله دی چې امر بل معروف او نهې غل منكر په تړلي يا سربسته شکل تبليغ کېږي او ځوانانو ته انگيزه ورکول کېږي، هغه څه يې چې په نظر کې منكر معلومېږي له قانوني ضوابطو او اقداماتو پرته چې په قانون کې ورته ښودل شوي، خپل سرانه اقداماتو دې لاس پورې کړي..

څوک چې د بنسټپالو له ادبياتو سره بلد دي، پوهېږي، چې هغوی تاريخ د خپلو پيغامونو لپاره يوه وسيله گڼي، د دې کار لپاره له تاريخي پېښو سره په انتخابي شکل برخورد کوي. د تاريخ هره ټوټه چې د دوی د بنسټپالنې له فکر سره، سر خوري، دې ډلې ته ارزښت لري، هغه په هر ځای کې چې وغواړي د راويت په شکل ترې گټه اخلي او د دې برعکس هغه پېښې چې د دوی لپاره گټورې ندي، هغه برخې ته ارزښت نه ورکوي او سر پسې نه گرځوي. يو له تاريخي پېښو نه چې د بنسټپالو لپاره ډېر د ارزښت وړ دی او په وروستۍ پېړۍ کې د هغوي په ادبياتو کې يې ډېر ځای نيولی، داندلس سقوط دی. د دې پېښې په مرسته يې په اسلامي ټولنه کې د بېلابېلو طيفو، په ځانگړي ډول د ځوانانو له احساساتو نه يې استفاده کړې او هغوی يې خپلو ډلو سره د يوځای کولو لپاره هڅولي. د دغه کتاب شپاړسم درس د اندلس سقوط په اړه دی او ليکوال په دې بهانه چې زده کوونکي ورسره اشنا شي، د عربي ژبې يو مشهور ټوټه شعر يې انتخاب کړی چې تل بنسټپالي ويناوال ورباندې استناد کوي. د دغه قطعي دوه وروستي بيتونه يې وايي: "د يو قوم لپاره څه لوی ذلت دی، چې له عزت وروسته ورسره

گرفتار دی، چې پایله کې یې کفر او سرکشي یې حال په بله کوي. په داسې حالت کې زړه له غمه چوي، که په هغه اسلام او ایمان وي. " وروسته بیا لیکوال د دغه بیتونو په شرح کې وایي: " وروسته بیا شاعر هغه مصیبت ذکر کړې چې مسلمانان پرې مبتلا دي او ویلي یې دي، له بلنسیه نه د مرسیه حال وپوښتنه او وگورۍ چې شاطبه او قرطبه چېرته دي؟ هغه ښارونه چې ډېر عالمان په لوړ موقف کې پکې اوسېدل. بیا د اسلام حالت د اسلامي مراکزو له سقوط وروسته انځوروي، چې ډېر غمگین وضعیت لري، تر کومه ځای چې د حنیف دین په شدت باندې خفه ده، لکه څنگه چې عاشق د خپل معشوق له لاس په ژړا وي. دردناکه واقعیه، عظیم مصیبت او دردناکه پېښه، چې جمادات یې متاثر کوي، محرابونه او اذان ځایونه له نه ویل، په ژړا دي. بیا شاعر د مسلمانانو حالت بیانوي، چې عزت او قوت یې په ذلت او عاجزۍ باندې بدل شوی او مات شوی. په دې خاطر چې منکرات په منځ کې دود شوي، له دې پرته چې څوک یې مخالفت لپاره اوچت شي. " همدغه کتاب، ۶۷- ۶۸ مخ)

یوشتتم درس چې د مېړنې او اراده په اړه دی، په داسې یوې سريزې پیل کېږي چې د یوې ادبي ټوټه د لیکوال پېژندنه دی، دغه شخص شیخ عائض القرني دی، چې د سلفي ډلې یو له نوم وتو لیکوال څخه دی، پېژندنه یې د ده د ادبي لیکنه په خاطر نه، بلکې د سلفي افکارو د ترویج او تبلیغ لپاره راوړې. د دغې ډلې د افکارو د تبلیغ مشهوره څېره دی. د یو بنسټپال شخص ټاکل او معرفي کول، د زده کوونکو لپاره د پوښتنې وړ دی. دوویشتم درس لږ و ډېر همداسې دی.

مهم درس خلیريشتم درس دی، لیکوال توانېدلی چې خپل نظر او اصلي پیغام، پکې ځای پر ځای کړي، عنوان یې " پر الهي قدرت تیری " دی. د دغه درس لپاره یوه متن انتخاب شوی چې افراط گریانو لوی تیوریسن (نظر ورکونکی) سیدقطب دی. د درس په سريزه کې د سید قطب لنډه پېژندنه، مگر له ستاینو ډکه راغلې، هغه یې مصری اسلامي متفکر او د اخوان المسلمین غړی یاد کړی. د زده کوونکو لپاره یې چې کوم متن ټاکلي د سیدقطب د افکارو کلیدي برخه ده، چې لیکوال ورته هم په سريزه کې اشاره کړې. وایي: چې دغه خبرې یا مقاله د حاکمیت د قضیې په اړه ده او د خدای له حکم بغیر هېڅ بل حکم نشته. جالبه خو دا دی چې انتخاب شوی متن هماغه متن دی چې سیدقطب په کتاب د معالم في الطريق، کې راوړی چې سید قطب د افرطیان قوی بیانونکی دی. خپله لیکنه او مرکزي افکار یې بیان کړي. همدغه افکار دي چې د نن ورځې نړۍ، د اسلامي هېوادونو په گډون په جهالت کې غرق کړي، له هغه جاهلیت نه ډېر چې د اسلام په صدر کې و او مسلمانان د هغې پر وړاندې مبارزې ته رابولي. سیدقطب په دغه درس کې وایي: " نن ورځ نړۍ ټوله په

جاهليت کې ژوند کوي. د بنسټپالو له نظره چې د ژوند ټولې نظريې له هغه نه راپورته کېږي. نړۍ چې ټول سیستمونه يې جاهلي دي، دغه مادي اسانتياوې او نوښتونه له جاهليت نه څه نه کوي. دغه جاهليت په اصل کې، پر ځمکه د الهي قدرت باندې تجاوز دی او خاصه ځانگړنه، الوهيت چې حاکميت وي بنا شوې. دغه جاهليت، په بشر باندې حاکميت ته ارجاع ورکوي، ځېنې بيا نور خدايان نيسي. هغه هم په ساده او بد شکل چې د جاهليت په لومړيو کې ليدل شوي و. بلکې د يوې چلندي ادعا په شکل چې د افکارو د ايجاد حق، ارزښتونه، تشريعات، قوانين، سیستمونه، وضعيتونه او ټول دغه له هغې لارې او طريقې نه پرته چې خدای د ژوند لپاره ټاکلي. په هغه شکل چې خدای په هغه شکل اجازه نه ده ورکړې. د خدای پر قدرت سلطه چې د هغه پر بندگانو بندې ترسره کېږي. دغه د انسان پراخه خواري، چې د ټولنې په نظامونه کې دي. د خلکو او ملتونو زور زیاتي، چې د پانگې پیداکولو او په پانگوال نظام باندې برلاسی، پر الهي قدرت باندې د تیري جز نه دي، چې پر تایید شوي انساني کرامت باندې انکار وکړي. دلته بیا د اسلام لار او طریقه فرد محوره دی، ځکه خلک په هر نظام کې له اسلامي نظام پرته، په یو نه یو شکل باندې، یو بل پوښتي. یوازې اسلامي لار او طریقه ده چې انسانان د یو بل له بنده گۍ خلاصون مومي. عبادت یوازې خدای ته، د خدای نه غوښتنه او خدای ته تعظیم کول.

له څو سطرو وروسته نوبت هغه عملي حلارې ته رسېږي چې له جاهليت سره مبارزه او د نړۍ د اوضاع تغیرول دي. دلته بیا سید قطب وايي: "څنگه باید په اسلامي سیمو کې قیامت جوړ کړو. په لنډ یا اوږد مهال کې د بشریت رهبري په خپل لاس کې ونیسي. اسلامي قیامت باید څنگه پیل شي؟ بې له شکه باید یوه مخکښه ډله دغه تصمیم ته ورسېږي. له دغه جاهلېتي سمندر نه چې په ټوله نړۍ یې سیوری غوړولی، لار خلاصه کړي. له بل لوري باید گوښه والی ته مخه کړي، چې له ټولنې سره یې اړیکې پرې شي او له بلې خوا، مجبور دي چې ترې گرد چاپیره جاهليت سره هم اړیکه ولري. دغه مخکښه قوي ډله چې داسې یو تصمیم نیسي، باید ځېنې نښې په خپل مخکې ولري. داسې نښې چې د هغې په واسطه، خپل ماموریت وپېژني. پر خپل رول باندې پو او د دغه اوږده مسیر په موخو او پیل باندې پو وي. هم مهاله باید د موضوع په فطرت او اصلیت باندې پو شي، ترڅو له دغه جاهليت سره نږدې وي. په دې باندې پو شي، چې کله له خلکو سره یوځای شي او کوم حالت کې ترې لرې والی غوره کړي. د دغه مخکښې ډلې په ځانگړونو باندې باید پو شو، چې کومې دي او کوم ډول ځانگړنې لري؟ څنگه د اسلام په ژبه د دغه جاهلو خلکو سره خبرې وکړو؟ په دې باندې باید پو شي چې له کومو سرچینو نه یې تر لاسه کړي او څنگه؟ دغه نښې باید له لومړنۍ عقیدوي سرچینې چې قران او د هغه

اساسي لارښوونو نه بايد واخيستل شي. د همدغه نړۍ ليد له مخې چې په نړۍ کې لومړۍ ډله منځته راغله، هغه ډله چې لوی خدای (ج) د ځمکې پرمخ هر هغه څه چې يې غوښتل د عمل جامه ورواغوستله. هغه گړنلاره يې رامخته کړه چې د بشر تاريخ ته يې بدلون ورکړ. (همدغه کتاب، ۱۰۴-۱۰۵ مخ)

لکه څنگه چې وينئ دغه درس د پيغام له مخې د کتاب د اوج ټکي دی چې ليکوال يې په دغو درسونو کې ډېر کونښن کړي چې زده کوونکي په کراره سره هغه ته نږدې کړي. درس ښکاريزي، چې د کتاب پاتې پنځويشت درسونه د پيغام له مخې خنثا درسونه دي. ډېر کونښن شوی چې له پردې نه استفاده وکړي تر څو د ليکوال اصلي نظر ته په اسانۍ د چا وړ پام نشي، په دې خاطر چې حساسيتونه راونه پاريزي.

ټولو هغه کسانو چې د القاعده او داعش، له هغه مخکې د الجهاد اسلامي او الجماعة السلاميه په مصر- او نورو عربي هېوادونو کې او په ټوله کې چې تکفيري ډلې مطالعه کړي، د هغوی د پيدايښت ريښو په اړه په يوه اتفاق دي، چې وايي، د ټولو لپاره د سيد قطب کتاب معالم في الطريق مهم فکري منبع دی. ټوله هغه مهم افراطي او تروريست شخصيتونه لکه اسامه بن لادن، ايمن ظواهري او ابومصعب زرقاوي او دېته ورته نور له دغه کتاب نه الهام اخيستی. ليکوال په دغه کتاب کې د سيد قطب له کتاب نه يې نچوړ اخيستی او په درس يې بدل کړی، چې د افغانستان د دولت په مصارفو د دغه هېواد ځوانانو ته تدریسېږي.

بل کتاب چې د سيرت النبي اړوند دی، د دين په اړه ځانگړې اډيالوژيکي مفکورې لري. په دغسې افکارو باندې د ځوانانو پوهول هغوی له افراطي ډلو او تروريستانو سره د هغوی په يوځای کول کې مرسته کوي. هغه کسان چې د دغه کتاب په جوړول او ترتيب کولو کې رول درلود، د سيرت په اړه يې خپلواکه علمي نظر نه درلود. په عام ډول د تاريخي څېړنو اړوند علمي مېتودونو نه او خاص ډوله د سيرت له مېتودونو نه خبر نه و؛ په پايله کې هغوی په تقليدي او کورکورانه ډول هغه کتابونو ته مراجعه وکړه او د اړتيا وړ مطالب يې له هغو نه اقتباس کړه، چې په عربي نړۍ کې د سلفي - اخواني ډلو له لوري ليکل شوي و او موخه يې د جهادي - سياسي اسلام د افکارو د نشر لپاره لار جوړول و. دغه روش له تاريخي قضايو سره اډيالوژيک برخورد دی، نه علمي. دا چې زده کوونکي علمي تفکر ته ورسېږي، د دې پرځای يې حزبي گوند ته وفاداره کوي.

د اتم ټولگي د سيرت النبي کتاب

د سیرت النبی کتاب باندې جدي او مهمې نیوکې دي. علت یې دا دی چې په څو وروستیو لسیزو کې، په عمومي ډول بنسټپالان دې پایلې ته رسېدلي چې د پیامبر اکرام (ص) ژوند ته په کتلو کولای شي دوی خپل موخو ته په رسېدلو کې مرسته وکړي. په اصل کې، تاریخي پېښو ته په کتلو، لکه: سیرت ته، د تاریخ اړوند موضوعات، څېړنیزو مېتودونو ته اړتیا لري، ترڅو لیکوال د خپل برداشت د تحمیل پرځای داسې تاریخي قضایي زده کوونکو ته وروښايي، چې هغوی و کولای شي د ډېرو شایعاتو پرځای حقایقو باندې پو او هغه توپیر کړی شي.

د سیرت النبی کتاب کې تاریخي نظرونه نشته او زده کوونکي سره مرسته نکوي چې هغوي تاریخي بصیرت پیدا کړي. هغه رساله چې لیکوال په دغه کتاب کې انتخاب کړې، د دې پر ځای چې علمي او ازاد تفکر د تاریخ په اړه ورزده کړي، له ديني مسایلو نه خاصه پوهه ورکول کېږي، چې انتخاب شوی متن په سیرت النبی کتابونو کې د یوې ځانگړې اډیالوژۍ د تربیت لپاره دی.

په دغه کتاب کې کولای شو ووايو چې څو موارد د افغان ځوانانو په روزلو کې مضر دي. په ځانگړي ډوله په وروستیو څو لسیزو کې چې د ځوانانو روان له تاوتریخوالي او نارامۍ سره روږدي شوي. دغه نیوکې په څو برخو کې په لنډ ډول ورته اشاره وکړو:

1) په سیرت کې د جنگي خبرو ښکاره کول.

سمه ده چې دغه کتاب د مدینه د کالونو په اړه باندې تمرکز لري. د مدینې د وخت، مشهورې پېښې او د حضرت جگړې په بر کې نیسي. مگر د اسلام د پیغمبر سیرت یوازې په جگړو نه خلاصه کېږي، بلکې هغه په دې باندې هم مصروف و، چې د اسلام له نظره نوې ټولنه جوړه کړي. په دغه لار کې جگړه هغه پېښه وه چې پېښېدلې به. په دغه کتاب کې ډېر تمرکز په په جنگي پېښو شوی او هغه تصور چې د اسلام پیغمبر په اړه ځوانانو ته ورکوي، د هغه چا تصویر دی چې ډېر وخت یې په جگړو کې تیر شوی؛ نه د یوې نوې اسلامي ټولنه جوړول.

د دغه کار د مخنیوي لپاره کولای شو چې د ابن القیم له کتاب "زاد المعاد" نه مرسته واخلو چې هغه سیرت یې د موضوعاتو په اساس ترتیب کړی لکه: په عبادت کې د پیغمبر سیرت، په کورني اخلاق کې د پیغمبر سیرت، په ټولنیز اخلاقو کې د پیغمبر سیرت، دا او دې ته ورته نورې بېلگې. مگر د ابن القیم د شخصي افکارو په پام کې نه نیولو سره، ځکه هغه د سلفي مکتب نه متاثره و.

(2) يهود دښمني

په دغه کتاب کې چې کوم موضوع ډېر پام ځان ته اړوي دا دي، چې د غیر مسلمانانو، په ځانگړي ډول له يهوديانو سره د کرکه او نفرت پيدا کول دي. په ټول کتاب کې په هدفمند ډول تعقيب شوي. مثلاً:

- "گرانو زده کوونکو، ستاسې په نظر ولې يهوديان د اسلام له پيغمبر سره دښمني او اختلاف درلود؟ اوس د يهوديانو نظر د اسلام په اړه څنگه ارزوي؟" (۱۵ مخ)

- "د اسلام د مقدس دين له پيداښت را په ديخوا، يهوديان له دغه دين، پيغمبر او مسلمانانو سره له پخوا نه دښمني لري او د اسلام پر وړاندې دسيسې جوړوي." (۱۶ مخ)

- "په بدر کې د مسلمانانو له بريا وروسته، يهوديان ډېر وېرېدلي و، په دې سبب چې هغوی نه غوښتل اسلام دومره غښتلی او قوي شي." (۵۴ مخ)

- "له پيغمبر سره د يهوديانو تاريخي کرکه." (۵۶ مخ)

- "دسيسه جوړول د يهوديانو يو له ځانگړنو دی، هغوی تل د زور له منطق نه خبرې کوي او يوازې زور ته تسليمېږي." (۶۰ مخ)

- "وعدۀ باندې وفا نه کول او چل د يهوديانو پخوانی عادات دی." (۸۹ مخ)

- "د مسلمانانو پر وړاندې د يهوديانو حرکتونه... گرانو زده کوونکو، د مسلمانانو پر وړاندې د يهوديانو خياناتونه ذکر کړی." (۹۹ مخ)

- "په حساسو شرايطو کې د يهود بنی قريظه د بې وفايي او خيانتونو بيان چې له هر لوري د مدينې د اشغال اراده درلوده... د يهوديان بني قريظه د لوی خيانت په خاطر د هغوی لپاره حضرت سعد بن معاذ مناسبه جزا انتخاب کړه، چې ټول نارينه دې ووژل شي، ښځينه او ماشومان يې زانندان شي او پانگه يې تقسيم شي. په دې اساس شپږ - اووسو يې غاړې پرې شوې." (۱۰۹-۱۱۰ مخ)

(3) د جنگي اخلاقو زده کړې او جهاد ته تشويق:

داسې ښکاري چې لیکوال له هر مناسبه گټه اخیستې، چې د زده کوونکي په ذهن کې ځای پر ځای کړي > دوه خواوې موجودې دي، یوه حق بل یې باطل، چې له باطل نه د دښمنانو په نوم گټه اخیستل شوې. د دښمني روحیه او د دښمني وېره، په مکرر ډول زده کوونکي ته انتقالوي. په ورته وخت کې، ورته توصیه کېږي، چې له دښمن سره د مبارزې لپاره هر وخت چمتو وي. په دې باندې ټینګار کوي چې تر قیامت پورې به د دښمن پر وړاندې جهاد دوام کوي. د بېلګې په ډول:

" - جهاد د اسلام یو له مهم رکن څخه دی، چې په اسلامي شعايرو کې لوړ ځای لري او تر قیامت پورې به دوام کوي. " (۳۹ مخ)

" - د جنگي تدابیرو ترڅنګ، په خدای توکل، دعا او زاري یوه اړتیا دی. د اسلام په لار کې د پیغمبر سرښندنه، چې ټول درې واړه خپلوان یې د جګړې ډګر ته واستول. " (۵۲ مخ)

" - په احد غزا کې د مسلمانو ښځو فعاله ونډه... د احد په غزا کې د مسلمانو ښځو صبر او تحمل، چې له نارینو سره یې یوځای د جګړې ډګر ته راغلې او له دوی سره یې مهم رول ولوبوه. " (۷۷-۸۰ مخ)

" - که د جګړې په دوران کې ثابت شي چې د دښمن مالونه او کرنه (زراعت) له منځه وړل، د ډېر وژنې او د جګړې د اوږدېدلو مخنیوی کوي، له منځه وړل یې روا کېږي. " (۹۰ مخ)

" - د ځان د ساتلو او دښمن د لمنځه وړلو لپاره باید هر ډول جنگي تاکتیک نه کار واخیستل شي. " (۱۴۰ مخ)

" - جهاد د مدرسې مسلمانانو لپاره عقیده، اخلاق، تربیه او همپالنه ده. " (۱۵۹ مخ)

4) د دښمني روحیه پیاوړي کول:

" - د مسلمانو دعوت کوونکو پر وړاندې د کافرانو د خیانت او بې وفایي په اړه یوه مقاله ولیکئ. " (۸۶ مخ)

" - له دښمنانو سره په تعامل کې احتیاط کول په هر حالت کې بهتر دي. " (۱۳۵ مخ)

د اسلامي دولت د اډیالوژیک مفهوم لپاره تبلیغ:

5) د اسلامي دولت د اډیالوژیک مفهوم تبلیغ: د اسلامي دولت مفهوم د مسلمانانو په سنتي تفکر کې د

اډیالوژیک ارزښت وړ نه و، په ورستیو پېړیو کې د ځېنو مذهبي سیاسي احزابو له لوري، په عمده

اډيالوژيکو عنصر و باندې واوښت. ليکوال په دغه کتاب کې په تکرار باندې کونښن کړې چې دغه مفهوم د زده کوونکي ذهن ته انتقال کړي. د بېلگې په ډول:

- گرانو زده کوونکو، پورته یاد شوی تړون د اسلامي دولت لپاره څه پایله درلوده؟ په دې اړه بحث او خبرې اترې وکړئ. " (۲۲ مخ)

- یو اسلامي حکومت کوم څېزونو ته اړتیا لري؟ " (۳۰ مخ)

" - اصلاحي دعوت او د شریعت اجرای، یو خپلواک هېواد لپاره اړتیا لري. " (۲۳ مخ)

" - د بشر د ښه ژوند لپاره د نظام او حکومت شتون، د اسلام د مبارک دین یو له مهمو برنامو څخه ده. " (۳۲ مخ)

" - دښمن باید هېڅ وخت فرص ورنکړل شي، چې اسلامي دولت لپاره دردسر جوړ کړي. " (۱۳۲ مخ)

" - د پیغمبر ځای ناستی د هغه له تکفین او تجهیز نه مخکې ترسره شو. " (۱۷۱ مخ)

6) ترور ته هڅول:

" - د کعب بن اشرف وژل... په دې خاطر، پیغمبر خپلو اصحابو ته وویل: څوک راغلي چې کعب بن اشرف ووژني؟ په دې خاطر چې هغه خدا او خپل پیغمبر آزار کوي. محمد بن مسلمه او ابونائله چې د کعب بن اشرف رضاعي وروڼه و، دغه کار لپاره چمتو شول. دغو دواړو له ډېر تاکتیک او مهارت نه کار واخیسته، کله چې کعب بن اشرف له کوره راووت او دروازې ته ورسېد، هغه یې وواژه. د کعب بن اشرف د وژلو خبر ډېر ژر خپور شو او د یهودو ټول مشران په وېره کې شول. " (۵۹ مخ)

. دغه پورته کیسه یو ځوان مسلمان ته پوره انگیزه ورکوي، ترڅو هغه کسان ترور کړي، چې د ده په نظر د اسلام دین مخالف دي. همدغه امر په ډېرو اسلامي هېوادونو کې د دې سبب شوی چې هر شخص د دغو کسانو له نظره له دین نه منحرف وي؛ که چېرې په حقیقت کې داسې هم نه وي، پر هغوی د فزیکي حملې قصد کوي او هغه ترور کوي.

د بیت المقدس پر ارزښت باندې، اډيالوژیک تاکید:

" - له هجرت وروسته، بیت المقدس د مسلمانانو د لومړنۍ قبله ی په توګه، اسلامي امت لپاره ځانګړی ځای ارزښت لري. په همدې خاطر دفاع او ساتل یې پر مسلمانانو لازم دی. " (۳۶ مخ)

(۸) د سلفیانو په دود د بدعت په اړه د ایډیالوژیک لیدلوري ټنګار

" - د مومن لپاره جایزه نده چې یو ګناه ګار او مشرک نه ملاتړ وکړي او هغه ته پناه ورکړي. " (۲۵ مخ) سلفي ډله چې د بدعت طرحې په اړه حساسیت لري، داسې تعبیرونه د ذهنت جوړونې یو ډول دی، هر څوک چې په بدعت باندې متهم شول، له ملاتړ او پنا ورکول نه محروم وي. دغه ډله چې له بدعت نه کوم تعریف لري، هغه سره ډېرې نورې ډلې لکه: صوفیه، شیعې او نورې د اهل بدعت په کتار کې شمارل کېږي.

د معجزې په اړه د یوه خاص لیدلوري ځلولو او د نورو لیدلوریو نه یادول:

" - دغه ټولې معجزې د خدا د پیغمبر د نبوت په حقانیت او رښتیا باندې دلالت کوي او باور کول په هر مسلمان باندې لازم دی. " (۱۲ مخ) په داسې حال کې هغه څه چې مولف ویلي، د مسلمانانو فکر د معجزې په اړه دی او په مقابل کې یې په نظر هم شتون لري، چې یوازې قران مجید د پیغمبر معجزه دی. که څوک د حسی-معجزو نه منکر شي، د ایمان خلاف دی. په کتاب کې چې کومه طریقه مطرح کړې، دغه تصور پیدا کوي، که څوک په هغه باندې باور ونلري، د دین په اړین کار باندې بې عقیدې شوی او له دین نه د انحراف سبب کېږي. لکه څنګه مو چې ولیده، په دغه کتاب کې د دې پر ځای چې عملي تفکر په زده کوونکي کې وروزي، ایډیالوژیک فکر پکې تقویه کوي، له دغه لارې تنګ نظري پراخېږي. مسلمان ځوانان د افراطیت لپاره خام مواد کېږي چې په اسانۍ سره تروریزم ته جذب شي.

د سیرت د تدریس لپاره باید دوه لومړیتوبونه په پام کې ونیول شي. په اخلاقي برخې باندې تمرکز، که چېرې د دغه مضمون موخه د پیغمبر له ګړنو او لارو سره اشنایي وي، ترڅو خلک یې په ورځني ژوند کې وکاروي. په دغه صورت کې باید د اخلاقو د علم روش ته وفادار پاتې شو او په هغوو چارو باندې باید تاکید وکړي چې د اخلاقي فضایلو د غوړېدو باعث وګرځي، نه د کرکې، دښمنۍ، جګړې او تاوتریخوالي. که چېرې تمرکز یې ډېر په تاریخي پېښو وي، چې په اسلامي دوره کې پېښې شوي او د اسلامي تمدن د تاسیس سبب شوې وي، دغه وخت کې باید په تاریخي څېړنو اصول کې، علمي روش ته وفادار پاتې شو؛ نه باید یو ځانګړی روایت (Narrative) چې یوې ځانګړې ډلې له ایډیالوژۍ سره متناسبه وي، په یو درسي مضمون کې دود کړو.

ښځه او د عقل نقصان،

د يوه روايت په اړه فکر

د حديث په ځينو کتابونو کې يو روايت راغلی دی چې ښځې ناقص العقلي بولي. دا روايت به پخوا بې له دې چې کومه پوښتنه يا نيوکه راوپاروي، په آساني سره لوستل کېده. نن سبا چې په ټوله کې د طبيعت په اړه او په تېره بيا د انسان په اړه د بشر پوهه بدله شوې ده او د انسان فيزيولوژي، سايکولوژي او د ژوند نور اړخونه ښه ترا راسپړل شوي دي او په هماغه اندازه د انسانانو حقوقي ځای ځايگي بدل شوی دی، دا ډول روايتونه چې د انسان د بدن او فيزيکي طبيعت په اړه خبرې کوي او کېدای شي حقوقي پايلې هم ولري، له نيوکو سره مخ دي.

د دې بحث اهميت يوازې د فيزيولوژيکو موضوعاتو په خاطر نه دی، بلکې پر هغې سربېره، که دا باور عام شي چې ښځې د نارانو په پرتله ناقص العقلي دي، نو په حقوقي ډگر کې به تبعيض او توپير ريښه وکړي او د منصبونو په خپلولو او د مسووليتونو په منلو کې به د ښځو وړتيا ته د شک په سترگه وکتل شي.

د توپيرونو له مخې د تبعيضونو ختمول د اوسني انسان يو اساسي هدف دی. انسان د خپل اوږده تاريخ په بهير کې له دې چلند څخه ډېر ځورېدلی دی او د تبعيضونو په ختمولو نه دی بريالی شوی.

ياد روايت د دوو ډلو خلکو لپاره سند گرځېدلی دی چې دواړه ورپورې نښتي دي او د همدې روايت پر بنا قضاوت کوي. په يوه ډله کې هغه دينداران دي چې د خپلې ټولنې له نرسالارۍ سره ښه جوړ دي او گومان کوي چې يوازينی مشروع نظم هماغه نرسالاري ده. دوی فکر کوي چې دا وضعيت په دين کې اساس لري او بدلول يې له دين سره د مخالفت معنا لري. په بله ډله کې د دين منتقدان راټول دي چې په ديني منابعو کې د داسې روايتونو شتون، پلمه په لاس ورکوي چې دين وننگوي او بيا گرد سره ټول دين نفي کړي. دوی ته که د ديني مفاهيمو هر رنگه عقلاني تعبير وړاندې کړي، نه يې مني او يا پرې ملنډې وهي يا ورسره مخالفت کوي.

په هره توگه، دا مو اخلاقي ضرورت او ديني وظيفه ده چې داسې روايتونه وڅېړو چې درنې اخلاقي او حقوقي پايلې لري؛ او په ټولنه کې اندېښنې او وېرې پيدا کوي؛ او په ټولنه کې د عادلانه نظم د ټينگېدو د مخنيوي لپاره سند کېږي.

ياد روايت داسې دی: "عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: يَا مَعْشَرَ النَّسَاءِ تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ الْإِسْتِغْفَارَ فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ جَزَلَةٌ وَمَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ. قَالَ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِدَى لُبٍّ مِنْكُنَّ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ قَالَ أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَتَمَكُّثُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ. أخرجه أحمد 2/66 (5343) و"مسلم" 1/61 (153) و"أبو داود" 4679 و(ابن ماجة) 4003. يعنې: "عبد الله بن عمر د خدای له پیغمبر څخه، چې د خدای درود او سلام دې پر هغه وي، راویت کړی دی چې ویې ویل: ای د ښځو جماعته، صدقه ورکړئ او ډېر استغفار وکړئ، ځکه چې ما تاسې لیدلې یئ چې اکثره دوزخیانې یئ. د هغوی له منځه یوې هډورې ښځې وویل: ای د خدای پیغمبره! موږ ولې ډېرې دوزخیانې یو؟ ویې ویل: ځکه چې ډېر لعنت وایئ او د خپلو مېړونو بې قدرې بیانوي، او نه مې دي لیدلي داسې کسان چې د عقل او دین له نقصان سره پر عقلمنو نرانو تر تاسو زیات بر کېدونکي وي. هغې ښځې وویل چې زموږ د عقل او دین نقصان په کومه وجه دی؟ ویې ویل چې د عقل نقصان مو دا دی چې د دوو ښځو شهادت د یوه نر د شهادت برابر دی او دا د عقل نقصان دی، او ښځې شپې تېروي بې له دې چې لمونځ وکړي او په رمضان کې روژې خوري او دا د دین نقصان دی."

د دې روايت په اړه خو ټکي دي چې غور ورباندې په کار دی:

(يو) دا روايت د ثبوت په لحاظ په هغو روايتونو کې حساب دی چې غیر متواتر يا آحاد اخبار بلل کېږي او د فقهي د اصولو په اصطلاح قطعي الثبوت روايت نه دی چې په اطمینان سره وويلای شو چې دا د پیغمبر وينا ده، بلکې دقیقه خبره دا ده چې ووايو دا هغه حضرت ته منسوبه وينا ده. له اصولي قواعدو سره سم، هغه روايت چې د اعتبار اساس يې ظن او گومان وي، په دین کې د قطعي حکم مأخذ نه شي کېدای؛ او هر حکم چې د داسې دليل پر اساس شوی وي، هغه ظني حکم دی، ځکه چې هر حکم د دليل فرع او نتیجه وي.

(دوه) د روايت د دغې برخې موضوع چې د مناقشې وړ ده او د ښځو د عقل او دین د نقصان خبره کوي، د دین د لویو ډلبنديو په هېڅ ځای کې نه ځایېږي، ځکه چې لویې ډلبندي دا برخې رانغاړي: عقاید، عبادات، مکارم

اخلاق او عملي احکام چې په معاملاتو پورې اړوند دي. البته د روایت لومړۍ برخه چې د صدقاتو په ورکولو ټینګار کوي، د دین په اخلاقي نصیحتونو کې شاملېږي او د اسلام له نورو لارښوونو سره چې د صدقې د ورکولو خبره کوي، همغږې ده. خو د ښځو د عقل د نقصان خبره داسې نه ده، یعنې د عقیدتي موضوع بیان دی، نه اخلاقي توصیه ده، نه عبادي حکم دی او نه معاملاتي حکم. نو، دا عبارت په دې روایت کې دیني خبره نه کوي او یوازې یو ډول خبر دی چې که ومنل شي، له اخلاقي برخې پرته نورې برخې یې د کارولو ځای نه لري، په تېره بیا هغه برخه چې د ښځو د عقل د نقصان په اړه ده. په بله وینا، د ښځو د کم عقله ګڼلو عبارت نه د اسلام په اعتقادي موضوعاتو کې څه ورزیاتوي، نه په اخلاقي، نه په عبادي او نه په فقهي او تشریعي احکامو کې؛ او که څه ورزیات هم کړي، هغه به داسې څه نه وي چې په کار مو شي؛ حال دا چې د دین مهم موضوعات داسې حکمت یا ګټه لري چې په دنیا یا آخرت کې مو په کارېږي.

درې) دا چې جعلي روایتونه او ضعیف حدیثونه ډېر دي نو ځینو عالمانو د روایتونو د منلو لپاره دا اصل وضع کړی دی چې که یو روایت د اسلام پیغمبر ته منسوب شو او هغه روایت د تواتر درجې ته ونه رسېد چې د جعلي توب احتمال یې یو مخ لري شي، نو بیا ځینې نورې قرینې باید وکتل شي چې د روایت د رښتیاوالي احتمال ورسره زیاتېږي که کمېږي. یوه قرینه چې داسې روایت تقویه کوي، له قرآني عمومیاتو سره د هغه روایت انطباق او سمون دی. قرآني عمومیات هغه کلي مفاهیم دي چې د قرآن له آیتونو تر لاسه کېږي، په تېره بیا کله چې یوه موضوع په څو آیتونو کې او په مختلفو عبارتونو تکرار شوې وي. د بېلګې په ډول، د خپلو اعمالو فردي مسوولیت له دې آیتونو واضح کېږي: "وَأَنْ لِّسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى"، "وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى"، "وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ" او "مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ"، "لَا أَضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ". داسې نور آیتونه هم شته چې په ټوله کې پر دې مفهوم ټینګار کوي چې انسان د خپلو کړنو مسوول دی، ښه عمل به یې ښه انعام او بد عمل به یې بده جزا ولري. کله چې د انسان د مسوولیت اصل له مختلفو آیتونو څخه استنباط شو، سره له دې چې په ټولو آیتونو کې په یو شان عبارتونو نه وي راغلی، دا د قرآن عمومي احکام او مفاهیم بلل کېږي.

اوس نو کله چې یو روایت په پیغمبر پورې تړل کېږي او د سند په لحاظ ظني درجه ولري، خو د قرآن له عمومیاتو سره سمون ولري او د مفهوم د تأیید لپاره یې آیتونه پیدا کړای شو، نو دا د روایت د سموالي لپاره قرینه ده او روایت قوي کوي. خو که د یوه روایت لپاره قرآني قرینه پیدا نه کړو، د روایت ګوماني حالت هماغسې

پاتې کېږي، خو که روایت له قرآني عمومياتو سره په ټکر کې و، نو بیا یې اعتبار سخت ضعیفېږي او بې اعتباره کېږي.

دوهمه قرینه عقل دی او د عقل مطلب یا هغه چارې دي چې په علمي میتود تجربه شوې وي لکه په طبابت کې چې کېږي؛ یا عمومي حس او شهود لکه د خلکو پر ژوند د ټولنیزو ناخوالو اغېزې؛ یا انتزاعي عقلاني چارې لکه د اعدادو له جمع کولو څخه ډډه کول دي. که کوم ظني الثبوت روایت له منلیو عقلاني مفاهیمو سره په ټکر کې و، پیغمبر ته د هغه روایت انتساب ضعیفېږي؛ خو که یې اړخ ورسره ولگاوه، بیا یې د سموالي احتمال قوي کېږي؛ البته دا احتمال قطعي کېږي نه، ځکه چې کېدای شي کومه معقوله خبره پیغمبر ته منسوب شوې وي، خو په حقیقت کې به د کوم بل حکیم او عالم خبره وي. کېدای شي ځینو راویانو ځینې معقولې او مقبولې خبرې، بې له دې چې د سند او مأخذ په اړه یې تحقیق وکړي، همداسې یې منلې وي او بیا یې د حدیث په نامه روایت کړې وي. د حدیث عالمانو د حدیث د مشهورو کتابونو تر تدوین په راوروسته پېړیو کې د داسې حدیثونو په اړه کتابونه کښلي دي چې په حقیقت کې د لویانو غوره ویناوې وې او سرچینه یې فولکلور یا نورې منابع وې خو د حدیث په نامه مشهورې شوې دي. دوی دا راویتونه "الاحادیث المشتبهة علی الألسنة" ونومول. د دې آثارو تر ټولو مشهور کتاب المقاصد الحسنه د حافظ سخاوي او بل یې کشف الخفاء د عجلوني تألیف دی.

دریمه قرینه مشابه حدیثونه او راویتونه دي. که د یوه روایت مفهوم په یو نه یو ډول سره په څو نورو روایتونو کې هم راغلی وي، ان که په هماغو ټکو هم نه وي، نو د سموالي احتمال یې زیاتېږي. البته بیا هم دا روایت د قطعیت درجې ته ځکه نه رسېږي چې یوازې په څو روایتونو کې د یوه مفهوم تکرار هغه نور احتمالونه نه شي ردولی چې د اسلام په تاریخ کې یې د حدیثونو او روایتونو جعل کولو ته لاره هواره کړې وه.

نو په دې حساب، که د بنځو د عقل د نقصان په اړه روایت یادو ضوابطو ته په پام سره وڅېړو، وینو چې نه د قرآن عموميات، نه عقلي مُسَلّمات او نه نور حدیثونه او روایتونه شته چې دا خبره تأییده کړي او پیغمبر ته د دې روایت د انتساب احتمال تقویه کړي.

خلور) که داسې وگڼو چې گواکې دا روایت ظني نه دی او بالکل د متواترو حدیثونو په شان، د پیغمبر خبره ده، نو بیا به هم د روایت د پوهېدو یو بل پړاو پاتې وي او هغه د معنایي قرینو له مخې د روایت د مقصد درک کول دي، یعنې باید وگورو چې کله هغه حضرت دا خبره کړې وه، مطلب او مقصد یې څه و. د معنایي قرینو د موندلو

لپاره پر فقه اللغة سربېره او ان تر هغې لا زيات د روايت سياق ته اړتيا لرو. دلته سياق يوازې لفظي سياق نه دی، بلکې تاريخي، اجتماعي او فرهنگي سياق دی، ځکه چې هېڅ خبره په انتزاعي وضعيت کې نه ويل کېږي، بلکې په خاصو تاريخي او اجتماعي شرايطو کې ويل کېږي او خاصه فرهنگي تومنه په کې وي. د سياق يو بل مورد چې مخاطب ته د منظورې معنا په رسولو کې مهم نقش لري، د موضوع د را ميدان ته کېدو مناسبت دی. يعنې که وپوهېږو چې ويناوال دا خبره په کوم مناسبت کې کړې ده او په هغه خاص وضعيت کې يې چې دا موضوع طرحه کړې ده، هدف يې څه و، نو بيا د هغه په مقصد لا ښه پوهېدلی شو. څرنگه چې د قرآني آيتونو په اړه د شأن نزول اصطلاح کارول کېږي، د وينا لپاره د شأن ورود اصطلاح شته. دا اصطلاح له پخوا راهيسې د عالمانو په منځ کې دود شوې ده چې معلومه کړي هر حديث په کوم مناسبت کې ويل شوی دی. خو ستونزه دا ده چې د حديثو په کتابونو کې د ټولو حديثونو شأن ورود نه دی ثبت شوی، هماغسې چې د ټولو آيتونو شأن نزول هم نه دی ثبت شوی. حقيقت دا دی چې موږ د کمو آيتونو په شأن نزول او د کمو حديثونو په شأن ورود پوهېږو او دا موضوع د معنا په رسولو کې داسې خلأ رامنځته کوي چې د ډېرو نصوصو په اړه ابهام ايجادوي او مختلفو گومانونو او احتمالونو ته لاره هواروي او هماغسې مختلف تاويلونه او تعبيرونه رامنځته کوي.

پنځه) خو پر شأن ورود سربېره، يوه بله موضوع ده چې پخوانيو چندانې پام ورته نه کاوه، خو نن سبا چې نوې څېړنې شوې دي، اهميت يې ښکاره شوی دی. دا موضوع د مفاهيمو په لېږدولو کې د بدني ژبې نقش دی. د اړيکو د نظام په اړه په يوه تيوري کې راغلي دي چې کله څوک خبرې کوي، مخاطب ته مفهوم ۷٪ د کلمو په مرسته، ۳۸٪ يې د وينا د غاړې او لحن په مرسته چې د غږ تون بلل کېږي، او ۵۵٪ يې د بدني ژبې يا بدني حرکتونو لکه د وروځو، شونډو، تندي، لاسونو، او نورو حرکتونو په مرسته لېږدوي. ځينې صاحب نظران په ټوله کې له دې فيصديو سره موافق نه دي او دا يوازې په عاطفي اړيکو پورې منحصر گڼي، خو اکثره صاحب نظران د بدني ژبې او د مخ د حرکتونو اهميت تاييدوي. ويل کېږي چې هاغه مهال چې لومړنيو انسانانو لا خبرې نه شوای کولی، په بدني ژبې به يې له يو بل سره مفاهيمه کوله. دا چې بدني ژبه د ټولو انسانانو په منځ کې له ډېر پخوا راهيسې وه او پراخه وه، نو ځينې په دې باور دي چې بدني ژبه د انسان د جنيتيکي نظام برخه شوې ده. نو کله چې ويناوال خبره کوي، مخاطب يې د مخ او بدن له حرکتونو پوهېږي چې دا خبره يې د توضيح کولو، ښوولو، گواښلو، خوار کولو، يا نورو مقصدونو لپاره کړې ده. خو کله چې هماغه وينا بل څوک نقلوي، په هغه مطلوب حالت کې هم ايله د ويناوال لفظونه مخاطب ته لېږدولی شي، خو هغه نور عنصرونه چې له وينا سره مله

یا په کې گډ وي، نه شي لېږدولی. دغه عنصرونه د محدثینو او فقیهانو په تخصصي-ژبه کې ملاسات بلل کېږي.

مثلاً همدغه روایت چې اوس ورباندې بحث کوو او د ښځو د عقل د نقصان خبره کوي، که داسې وگڼو چې گواکې په رښتیا دا خبره شوې وي، موږ نه پوهېږو چې د ټوکې غوندې ویل شوې ده که په جدي انداز؛ د وحیاني خبرې په حیث ویل شوې ده که د بشري وینا په حیث. د پیغمبر یارانو چې پېښې یې په خپلو سترگو لیدلې، د مناسبتونو او ملاساتو له مخې به یې غالباً دا تشخیصول او که فرضاً کوم ابهام پیدا کېده او هغوی نه شول پوهېدلي چې وینا په کوم حساب سره شوې ده، نو بیا به یې پوښتنه کوله چې دا خبره د الهي وحی موضوع ده که د پیغمبر شخصي نظر؛ او چې پیغمبر به ورته توضیح کړه، ابهام به لرې کېده. خو نورو نسلونو ته د اغلبو مناسبتونو او ملاساتو د پوهېدو امکان نه وو، په تېره بیا کله به چې خبره د بدني ژبې وه.

شپږ) دا چې د پیغمبر ځینې ویناوې د پیغمبر په حیث او ځینې نورې یې د قاضي، پوځي قومندان، قومي مشر، د کورنۍ مشر ... په حیث ویل شوې دي، د هغوی په خپلو ویناوو کې ورته اشاره شوې ده او وروسته بیا فقیهان د دې تفکیک په اهمیت پوهېدلي دي او د اسلامي تشریح په برخه کې د هغې اهمیت یې توضیح کړی دی. د سیرت او حدیث په کتابونو کې داسې گڼ روایتونه شته چې دغه تفکیک په کې شوی دی. د بېلگې په توگه، دغه روایت چې په مصنف ابن ابی شیبې کې راغلی دی، یادولی شو چې له ام سلمه څخه نقل شوی دی: "إنکم تختصمون إلی و إنما أنا بشر و لعل بعضکم أن یکون ألحن بحجته من بعض و إنما أفضی بینکم علی نحو مما أسمع منکم فمن قضیت له من حق أخیه شیئ فلا يأخذه فإنما أقطع له قطعة من النار یأتی بها یوم القيامة" یعنې: "تاسې خپلې دعويې ما ته راوړئ او له دې پرته بل څه نه دي چې زه انسان یم او ښایي چې په تاسو کې ځینې تر ځینو نورو د خپل دلیل په بیانولو کې لا ژبور وي او زه ستاسو تر منځ د هغه څه پر بنا قضاوت کوم چې له تاسو یې اورم، نو د هر چا په گټه مې چې فیصله وکړه او د هغه د ورور برخه مې ورته ورکړه، هغه دې یې نه اخلي، ځکه چې د دوزخ د اور یوه برخه ورته ورکوم چې د قیامت په ورځ به ورسره حاضر شي". له دې روایت څخه چې د حدیث په څو کتابونو کې راغلی دی، پوهېږو چې کله پیغمبر د قاضي په حیث عمل کاوه، یوازې د دعويې د دواړو خواوو د دلیلونو پر اساس به یې قضاوت کاوه، نه د هغه څه پر اساس چې پخپله به پوهېده. دا بحث د قضا په بابونو کې لا په تفصیل سره راغلی دی چې قاضي باید د شواهدو او مدارکو پر اساس حکم وکړي، نه د خپل علم پر اساس. بله دا چې پیغمبر د قاضي په مقام کې د بشر په حیث و چې کېدای شي څوک په غوړه ژبه دعوا وگټي، په داسې حال کې چې حق یې نه وي. درېیمه خبره دا چې کله پیغمبر د قاضي په

حيث حکم کاوه، د بل حق چا ته نه حلال کېده او هغه چا چې په ناحقه به يې دعوا گټله، گټلی شی يې د خپل شرعي حق په توگه بايد نه وای کارولی. حال دا چې که پیغمبر د نبی په حيث حکم وکړي، د مؤمنانو لپاره د حلال او حرام مبنا هماغه حکم وي او که چا ته څه شی ورکړي، هغه به يې حق او ورته حلال به وي، خو دلته يې چې یوازې د قاضي په حيث فيصله کړې ده، نه د نبی په حيث، نو که د چا حق نه وي، ورته نه حلالېږي.

څرنگه چې د پیغمبر مقام د قاضي په حيث او د نبی په حيث سره توپیر لري، هماغسې د هغوی مقام د پوځي قومندان په حيث او د نبی په حيث (لکه د بدر په جنگ کې)، د سیاسي رهبر په حيث او د نبی په حيث (لکه د احزاب په جنگ کې د غطفان له قبیلو سره د مصالحې په برخه کې) او په نورو برخو کې سره توپیر لري.

نو که داسې وگڼو چې هغه حضرت بنی ناقص العقلې بللې وي، دا پوښتنه بايد ځواب شي چې دا خبره يې په ټوکو کې کړې ده که يې په جدیت سره کړې ده، ځکه چې له خلکو سره د ټولنې د رهبر ټوکې په هاغه زمانه کې دود و او ان زموږ په زمانه کې هم کله کله رهبران د خپلو مخاطبانو د خوشحالولو لپاره او له هغوی سره د عاطفي رابطې د ټینګولو لپاره ټوکې ټکالي کوي. دې شي ته په عربي کې "تطیب القلوب" ویل کېږي یعنې داسې کار چې د مخاطبانو د زړه د خوښۍ سبب کېږي. دا خبره چې پیغمبر کله کله له خپلو مخاطبانو سره ټوکې ټکالي کړې دي، د حدیث په کتابونو کې په کراتو ياده شوې ده. دلته د ټوکې احتمال ځکه زیاتېږي چې په دې روایت کې د یوه عبارت تعبیر ظاهراً پارادوکسي ښکاري، هغه داسې چې کله ویل کېږي: "وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِذِي لُبٍّ مِنْكُمْ" یعنې "نه مې دي لیدلي داسې کسان چې د عقل او دین له نقصان سره پر عقلمنو نرانو تر تاسو زیات بر کېدونکي وي."؛ څنگه چې يې وینئ له یوې خوا وايي چې تاسې کم عقلې یئ او له بلې خوا وايي چې تاسې د نرانو پر عقل بر کېږئ. پارادوکس همدې کې دی چې که څوک کم عقله وي، تر عقلمنو به ناتوانه وي او که ناتوانه نه وي، بلکې پرې بر هم وي نو دا د کم عقلۍ ښه نه ده، بلکې د عقلمنۍ ښه ده. که وغواړو چې دا تناقض رفع کړو، لاره يې دا ده چې دا خبره د ښځو د خوشحالولو لپاره ټوکه وگڼو او داسې يې تأویل کړو چې: "ښځې چې د خلکو په گومان ناقص العقلې دي، عجیبه ده چې ما نه دي لیدلي چې څوک دې د هغوی په شان د نرانو پر عقل بر شي." دا چې په هاغه زمانه کې دا گومان و چې ښځې ناقص العقلې دي، مشهوره خبره ده او توضیح ته يې اړتیا نشته.

که دا خبره په ټوکو کې شوې وي نو د وحیاني خبرې او شرعي حکم په حيث يې نه شو مطرح کولی او د هغې پر اساس د ښځو په اړه داسې قضاوت نه شو کولی چې تر ابدې پورې يې په کم عقلۍ تورنې کړو. په تېره بیا

اوس چې د نړۍ د ملتونو تجربه وايي چې ښځې هم د نرانو غوندې په علمي لابراتوارونو، پوهنتونونو، سياسي چارو، ټولنيزو فعاليتونو، او ان په پوځي چارو کې خپله وړتيا ښودلې ده. نن سبا د نړۍ په کچه مستندي څېړنې تر سره کېږي چې په مختلفو ډگرونو کې د ښځو شتون او بریا را ښيي. هر کال په دې اړه دقيقې شمېرې په world atlas، د Catalysts په علمي مرکز کې او د AAUW د ټولنې په څېړنو او ډېرو نورو معتبرو مجلو کې خپرېږي.

لنډه دا چې د داسې روايت شتون چې له مختلفو اړخونو په کې خوگانې ايستلی شو، د دې سبب نه شي کېدای چې د بشري ټولنې نيمایي برخې ته د تبعيض په سترگه وکتل شي؛ ټولو علمي واقعيتونو ته لټه ورکړل شي؛ د ښځو د سپکولو لاره هواره شي؛ او له هغوی سره بې عدالتي عامه شي.

په قران کې ظنی الدلاله او په دیني منازعاتو کې یې رول

ژباړن: شیرخان زېری

د اسلام له پیدایښت نه تر اوسه پورې، د اسلام په ټول څوارلس پېړۍ تاریخ کې، د اسلامي تمدن تاریخ له عروج (پیدایښت) نه تر اوسه پورې یا غروب پورې، په قران کې هېڅ عامل د قران د ارزښت په پرتله د مسلمانانو په ژوند کې حضور نه درلود. امپراطوريانې، فرهنگونه، علوم او فنون، او حتی اسلامي زده کړې، لکه: فقه، د فقې اصول، کلام او اسلامي الهیات، د نبوي حدیثو او هغې پورې اړوند علومو په ګډون، دغه ټول د قران د ارزښت په سوري کې پیدا شوي او مشروعیت یې له دغه کتاب نه اخیستی.

په اسلامي نړۍ کې نوي اړودوړ (کشمکشونه)، له بیرون یعنې له غیر مسلمانانو سره او یا هم په دننه کې؛ له مسلمانانو سره، تل او له استثنا پرته یې قران ته لومړیتوب ورکړی. ټول مسلمانان، له متعدل ترین، هغه چې د نن ورځې تمدن او د هغه ارزښتونو یې په پوره توګه پېژندلي، نیولې تر افراطي پورې، هغه کسان لکه: القاعده او داعش. ټول مجبور دي چې قران باندې تکیه (استناد) وکړي. که څوک له قران نه تېر شي، له مسلماني نه تېر شوی او ټول باور یې د مسلمانانو په منځ کې له منځه ځي. نو له دې امله په مسلمانانو کې د قرانکریم علمي فهم او د قران پر استدلالی مکانیزمونو باندې پوهېدنه، د مسلمانانو او اسلام په هکله د ډېرو اموراتو د پوهېدنې او فهم کلي ده. او د همدې فهم او استدلالی مکانیزمونو باندې پوهېدنه په اسلامي او غیراسلامي ټولنو کې د منازعاتو د حل یوه نه هېرېدونکې لاره او بنسټ جوړوي.

د قران ارزښت د دغو موضوعاتو په اړه په دې کې دی، چې هر سیاسي لوری او فکري ډلې د مسلمانانو په منځ کې، په قران باندې پر استناد ادعا کوي. د خدای حکم هماغه دی، چې دوی یې له قران نه پېژني. په پایله کې دا د خدای حکم دی، په نورو یې منل لازمي دي. که څوک له هغه نه سرغړونه وکړي، د خدای د حکم پر وړاندې ولاړ دی. که څوک د خدای د حکم پر وړاندې په ښکاره مخالفت وکړي، نو د هغوی پر وړاندې جنگېدل او له منځ وړل یې مشروعیت پیدا کوي. برعکس یې که څوک د خدای د حکم د پرځای کولو لپاره وجنګېږي، د خدای د لارې مجاهد دی. که په دغه لار کې مړ شي، شهید دی. اوس وخت کې القاعد او داعش ادعا کوي،

چې د خدای حکم هغوی ښه پېژندلی. د خدای د حکم پر وړاندې له نورو نه دوی، ښه استازولي کوي. د مصر-الازهر، ادعا کوي چې له قران نه ښه فهم او درک له هغوی سره دی او هغوی کولای شي د خدای حکم په ښه شکل بیان کړي. اخوان المسلمین، سنتي سلفیان په سعودي کې، بنسټپاله شعیگان او سمون پاله شعیگان په ایران کې، په لبنان کې حزب الله، په غزه کې حماس، سومالي کې الشباب، په پاکستان کې جماعت اسلامي، په افغانستان کې طالبان... نورې ډلې او مذهبي بنسټونه په اسلامي نړۍ کې، ټول دغه ادعا تکراروي.

طبیعي خبره ده، چې هره ډله کونښن کوي، چې خپله ادعا ثابت کړي، د خدای حکم په اړه د دوی فهم او درک له قران نه، سم دی. د نورو فهم د خدای د حکم په اړه؛ په پوهۍ او که په ناپوهۍ دی، غلط دی. دغه جنجال د اصحابو له ژونده، د مسلمانانو له لومړني نسل نه، پیل شوی او د اسلامي تاریخ په ټولو دورو کې دوام درلود. مگر په اوس وخت کې، نړیوالو بدلونونو او د دنیا پېچلي شرایط، نړۍ نوی لوری پیدا کړی.

کولای شو دغو جنجالونو ته حل لاره پیدا کړو؟ آیا امکان لري، د منازعو او جنجالونو دواړو لوري په دې وپوهو چې هېڅوک په ځمکه کې د خدای استازی ندی. ځکه د خدای قطعي حکم له هېچا سره نشته. په تیوري کې داسې څه ممکن دي. کولای شو په دې اړه باندې بحث وکړو او په علمي دلایلو له هغې نه دفاع وکړو. له شک پرته، د یوې تیوري بریالیتوب، کولای شي عملي بریالیتوب ته هم لار خلاصه کړي؛ که څه هم ډېر وخت او زیار به وغواړي.

د دغه کار لپاره نشو کولای د سیاست له لارې مخکې لاړ شو. یا هم د نظامي جگړو له لارې دغه جنجالونو ته د پای ټکی کېږدو. د دې برعکس هر وخت سیاست او جگړې حالت او وضعیت سخت کړی. نه سیاست او جگړې د ایران او عربستان له لوري د دغې دعوي په یو طرفه کولو کې مرسته وکړه او نه هم د امریکا په مشرۍ د ناټو ځواکونو جگړو او سیاست.

دا سمه ده، چې ځېنو عاجلو خطرونو لکه: د داعش خلافت رامنځته کېدلو په اساس جگړه له منځ لاړه او کولای شو په سیاست، د سیمې او نړۍ نه د جنجالونو سطحه راکمه کړو. مگر نشي کولای د خدای له لوري د خبرو دعوي ته پای کېږدو.

د دغې دريځې د بندولو لپاره، چې نور څوک د خدای په نوم سر راپورته نکړي. په قطعي توګه ځان د خدای استازي معرفي نکړي؛ کار باید له قران نه پیل کړو. له قران سره کار هم ساده او هم سخت دی. د سختو جگړو

او ډېرو مصارفو ترمنځ چې په سياست او جگړو کې شته، ساده دی. سخت په دې دی لکه: اصلي اکاډميک کار کول، چې ډېر وخت، صبر، کار پسې کېدل، سم کوښښ او عملي تسلط ته اړتيا دی. دا هماغه ورکه يا په کلي توگه ورکه برخه دی، چې د خونړيو افراطي جبهو په مقابل کې، له ختيځ نه تر لويديځ پورې يې لمنې غوړېدلي.

له قران سره کار، مختلف ابعادونه لري. پر تفسيري روشونو باندې نقد او پر هغې خبرې، د اصحابو له وخت نه نيولې تر اوسه پورې دوام لري. د قران تاريخ او نور لسگونه اړوند موضوعات خپرل؛ په ډېر گمان سره، دا په مستقيم ډول، د منازعاتو په حل کې مرسته نه کوي.

د دغې منازعې د حل لپاره، بايد له دغه ځای يې پيل کړو چې آيا قراني اياتونه د دغو ډلو پر ادعاوو دلالت کوي، دغه دلالت قطعي او که ظني دي؟ آيا واقعاً ډاډمن ووسو، هغه کس يا ډله چې له قران نه د خدای پر حکم پو شوي، له شک پرته د خدای حکم دی؟ دلته پر دې بحث دی، چې پر قطعي والي باندې باور د ثبوت او صدور د قران له الهي سرچينو، چې د ټولو مسلمانانو د اجماع وړ دي. آيا هغه مفاهيم چې مسلمانان يې له ايات نه برداشت کوي، قطعي مفاهيم دي، چې د هېڅ بحث لپاره ځای پاتې نشي. يا د دې برعکس، د قران ډېر اياتونه معاني او بېلابېل دلالتونه لري، چې بېلابېلو تفسیرونو ته يې لار خلاصه کړې. که چېرې داسې وي، هېڅ تفسير او برداشت قطعيت نه پيدا کوي. له ايات نه هر برداشت د احتمال پر اساس ښکته راځي. که چېرې د قران نه د فهم په برخه کې له احتمال سره، سر او کار ولرو او دغه امر له علمي نظره د اثبات وړ او د اجماع د قبول وړ وي. په هغه وخت کې څنگه يو کس کولای شي ادعا وکړي، چې د خدای قطعي حکم له ده سره دی. په کوم دليل باندې تکیه کوي چې د دين په لار کې جهاد، د شهادت په ارزښت باندې يوې قضيه کې احتمالي وژل کېدل دي. او مخالفان يې بيا له يوې بلې احتمالي نظريې، چې د ده د احتمالي نظريې سره يو شان دی، تکیه وکړي؛ څنگه هغوی په بېلارۍ او کفر باندې محکوم کړي؟

په تيوري کې دغه منازعې ته د پای اېښودل، له دې اړخه د پام وړ دي، چې د مسلمانانو په پخوانيو سنتونو کې د هغه وخت نه چې اسلامي علوم پيدا شوي، په دې اړه ډېرې نظريې وړ کړل شوي. معاصر خپرونکي اړتيا لري چې دغه نظريو سره بلد شي. د دغې حوزې فني او تخصصي بحثونه وپېژني. د هرې موضوع اړيکه له کليتو سره درک کړي. د اسلامي تاريخ په تفکري برخه کې دغه تداوم وموندلی شي. وروسته هغه په علمي شکل ډلبندي کړي، چې د هېڅ ابهام په نه لارلو سره دغه موضوع وصل شي.

له دغې لارې کولای شو، یوه لار پیدا کړو. دغې موضوع په اړه یوې اجماع ته ورسېږو چې په اړه یې ډېر ظني دلالتونه شته. په دې اساس، د قطعي احکامو راویستل د دغو له منځ، ناممکن دي. په دغه صورت کې، هغه کار او کړنې چې قران د یو مومن شخص په ژوند کې لري، ډېر هدایتي او الهامي برخه دی. مگر ډېر برخه یې په عمومي عرصو کې نشو کولای، انعطاف ناپذیرو احکامو صدور د خدای په نوم وي.

د قراني آیات دلیلونه ظني گڼل؛ البته ډېر برخه یې، اډیالوژیکه ادعا ندی، چې یوازې سیاسي او اعتقادي انگېزې باندې مطرح شي. مگر داسې یوه ادعا دی، چې په اسلامي پوهنتونو کې د قواعدو او ضوابطو پربنا شوې. هغه څه چې په عملي بڼه د دې سبب کېږي، ترڅو د قران ډېر ایتونه ظني جنبه پیدا کړي، ډېر عوامل لري. په دې اړه په اسلامي تفکر تاریخ کې پرې ډېر بحث شوی او گڼ کتابونه پرې لیکل شوي. ځېنې دغه بحثونه د قراني علوم په مهمو څانگو اوبستي. د داسې یو لوی میراث شتون، د مسلمانانو په لرغونو سنتونو کې، معاصرو څېړونکو سره مرسته کوي، چې هغه بنسټپالې ډلې چې د نن ورځې له تمدنونو او یا علمي لاسته راوړنو سره به جگړه کې دي، وپېژني. د لرغونو متونو په استناد د هغوی سنتي نظریې، یې دې بارو ته نږدې کوي. او پر خپل کار باندې باور زیاتېږي. په جگړو او منازعاتو کې، په تکرار سره دغو متونو ته مراجعه کوي.

د دلالت مفهوم:

په دې اړه لومړنی بحث د لالت مفهوم پلټنه او د هغې مختلفې برخې پېژندل دي. ترڅو مشخص شي، چې له ظني او قطعي دلالت نه موخه څه ده؟ وروسته د یو متن پر اساس، پر عام ډول پر هر متن او په خاص ډول په قراني متن کې، د ظني کېدلو دلالت سبب کېږي. باید په دغه ځای کې د قران شباهاتونه له نورو متنونو سره او هم تفاوتونه، که وجود ولري، په نظر کې ونیسو. (۱)

د مفرداتو رول:

په قراني متن کې د دلالت ظني کېدلو عوامل ډېر (متعدد) دي. لومړۍ مرحله د مفرداتو او کلمو دی. د قران له نزول نه مخکې د عربي ژبې کلمات د یوې ځانگړې شفاهي او ادبي معنا لرونکي وو. قراني متن یې له لار پیدا کولو وروسته دغو کلماتو معنا بېلابېلې معناوې پیدا کړي او له ډلې ځېنو کلمو په کلیدي کلماتو باندې په اسلامي فکر کې واوښتلې. دغو کلمو د مسلمانانو په دیني ژوند او له نورو سره؛ په ځانگړي ډول له غیر مسلمانانو سره، ټاکونکی رول لري. (۲) مثلاً: د کافر کلمه، په اصل کې د پتونکي معنا درلوده. له قران نه

مخکې په ساده معنا باندې کارول کېدله، لکه بزگري، چې تخمونه يې په ځمکه کې پټول او يا هغه جامې چې جکړو کې به يې بدن پرې پټوو. دغه کلمو، قراني بحث ته له ننوتلو وروسته، پېچلې معناوې پيدا کړې، چې تقريباً هر نامسلمان باندې اطلاق کېدلې. ځينې وخت کې، خو په ځينو مسلمانانو باندې هم اطلاق کېدلې. په هغه شخص باندې به يې دلالت کوو، چې خدای سره به يې دښمني کوله. په دې اساس د خدای د خشم او قهر سبب شوی؛ بايد د مسلمانانو ترمنځ هم منفور وي. داسې يو فکر د يو شخص په اړه له حقوقي، اخلاقي او رواني لحاظ ډېر سخت تبليغ دی. هغه ډلې چې پر يو چا او يا هم يوې ډلې باندې د کفر ټاپه ووهي، له دې کلمې نه د خپلو مخالفانو پر وړاندې د اسلحې استفاده کوي. د هغوی وژل د ځان لپاره روا کوي. په دې اړه باندې ډېر آياتونه ظني دلالت لري، چې دغه مفردات په بدل او بله معنا باندې کاروي. (۳)

غيرعربي کلمات:

د عربي کلماتو له بدلون پرته، د عجمي کلماتو شتون (غير عربي) په قران کې هم مطرح شوي. دا ټول د نظر خاوندان مني، چې ځينې غير عربي کلمې په قران کې شته. آيا دغه کلمې چې له نورو ژبو نه قران ته ننوتلي، د دې باعث کېږي، چې د لومړۍ ژبې له اصليت سره يې اړيکه وشلېږي؟ او په مکمل ډول بل هویت پيدا کړي. يا د دې برعکس هغه ورته کلمه به په خپل ځای پاتې شي، چې په لومړنۍ ژبه کې شتون لري؟ له پارسي کلماتو پرته په قران کې ډېرې حبشي، سرياني او عبري کلمات شتون لري. چې د ټولو شمېر ډېرېږي. د کلمې لومړۍ معنا ليدل د نوې معنا په څنگ کې د کلمې پر دلالت باندې مستقيم تاثير کوي. (۴)

ساختارصرفی-نحوی:

نحوي - صرفي جوړښت:

له مفرداتو وروسته د کلماتو صرفي جوړښت او د جملو نحوي جوړښت ته نوبت رسېږي. لکه د اُن يُقَتَّلُوا کلمې په څېر چې اُن يُقَتَّلُوا هم ويل کېږي. له دې سره سره چې په ظاهر کې د کلمو جوړښت يو شان معلومېږي. له صرفي پلوه له دوو بېلابېلو بابونو سره اړيکه لري او معنا يې يوه نه ده. موضوع هم جزايي قضيو سره اړه لري او په اسلامي قانون جوړونه کې بېلابېل پايلې لري. د لومړي تلفظ په اساس شخص بايد اعدام شي او د دويم تلفظ په اساس بايد هغه له وهلو او ټکولو وروسته اعدام شي. سلگونه نور او له زرهاوو نه ډېر، په قران کې به وجود ولري، چې يوازې پر صرفي او نحوي دلايلو باندې ظني معنا پيدا کوي. په قران کې ډېر آياتونه شته، چې د يو

ضمير د مشارالیه په سر اختلاف، یا د صلهی موصول د تعیینولو، د مبتدا د مقدر گڼلو، یا د مضاف د حذفولو او دې ته ورته نورو مسایلو پر اساس د آیتونو دلالت بدلېږي. (۵)

وقف او ابتدا:

له صرفي او نحوي جوړښت وروسته، وقف او ابتدا ته نوبت رسېږي. وقف او ابتدا د قراني علومو فرعي څانگه ده، چې په څنگ کې د قرائات علم له بحث لاندې نیسي، مگر یو بېل تخصص دی. دا چې یو آیات یا جمله دقیقاً له کوم ځای پیل شوې او چېرته پای ته رسېدلې، په دقیقې معنا کې رول لري. (۶) د بېلگې په توگه دغه آیات کې: و ما يعلم تاويله إلا الله و الراسخون فی العلم، کولای شو له الله لفظ وروسته توقف وکړو، معنا یې دا دی، چې د دغه آیات تاویل متشابه یوازې خدای دی؛ مگر په راسخون باندې وقف کول، معنا یې دا کېږي چې هم خدای پوهېږي او هم قوي عالمان. دغه دوه معنا په پوره توگه یو له بله بېلې دي. مگر د ژبې د قواعدو په لحاظ هېڅ یوه معنا یو پر بلې برترې نلري. هر یوه چې وټاکو، یوازې په ظن باندې اتکا کوو. (۷)

بلاغت:

که د آیاتونو له جمله بندۍ فارغ شو، بلاغي برخې ته نوبت رسېږي. د قران بلاغي بحثونو په منځ کې، د مجاز او حقیقت موضوع تر ټول د بحث وړ موضوع دی، چې د اسلام له لومړیو پېړیو نه عملي مجلسونو ته یې لار کړې او ډېر داغ بحثونه پرې شوي. په دې اړه لویو د نظر خاوندانو لکه: شافعي، جاحظ، باقلاني، قاضي عبدالجبار... او دې ته ورته نور عالمانو په دې اړه په ډېر دقت او جدیت سره بحث کړی. پر وړاندې یې ظاهر بینو ډلو لکه: ظاهریه او اهل حدیثو مخالفت کړی. ځېنو نور لکه ابن تیمیه او دهغه پیروانو تر اوسه پورې په قران کې د مجاز له قبولولو انکار کوي. (۸) د دې سره سره په اسلامي تاریخ کې دغه موضوع په کلامي او فقهي اختلافاتو کې مهم رول درلود او تر اوسه یې لري. مگر بلاغي بحث یوازې په دغه موضوع باندې نه خلاصه کېږي. بلکې بدیعي صنعتونه او بیاني طریقي پر قراني دالتونو تاثیر لرونکي دي. مثلاً، بحث پارونکي موضوع، پر عرش باندې د خدای ناسته، په دغه آیات کې: الرحمن علی العرش استوی، د یو شمیر له نظره په تحت اللفظي معنا پېژني؛ په داسې حال کې چې ځېنې نور بیا دلته په نړي باندې د خدای قدرت ښودل په استعاري شکل دي.

وجوه او نظایر:

وجه او نظاير بل بحث دی، چې د دلالت له موضوع سره مستقيم اړيکه لري. په عربي کې ځېنې کلمې مترادفې دي، داسې کلمې دي چې معنايي تقرب لري. داسې کلمې چې يو ډول اړيکه يې ترمنځ شته. دا چې د ايا کلمې مترادف په قران کې شته او کنه، له پخوا وختونو نه د بحث وړ موضوع و، په دې اړه د نظر خاوندان کومې پريکړې ته نه دي رسېدلي. مگر ځېنې کلمې دېته ورته او ياهم نږدې وجود لري، چې د اتفاق وړ دي. په دې اساس په قراني علومو کې ځانته ځانگه رامنځته شوه، د (وجوه او نظاير) په نوم دی، چې وايي: که څه هم دوه يا څو کلمې په خپل منځ کې شباهت لري؛ خو په عين حال کې توپير هم لري. همدغه موضوع په يوازې ځان د ځېنو قراني آياتونو د ظني کېدلو باعث شوې. (۹)

قرائتونه:

د قرائت علم ډېره پخوانۍ سنتي علمي سابقه لري. رېښه يې د صحابوو او تابعينو وخت ته رسېږي. د نورو عواملو څخه ده، چې په قراني دالتونو باندې يې تاثير کړی. د مسلمانانو په منځ کې اوو مشهور روايت، درې غير مشهور صحيح روايت او څلور شاذ قرائت شتون لري، چې ټول څوارلس قرائت ته کېږي. ځېنو بيا د شاذ قرائتونه زيات گڼلي. که څه هم نن ورځ دوه مشهور قرائتونه دي، چې ويل کېږي. د عاصم د حفص قرائت چې په ډېرو اسلامي هېوادونو کې دود دی. بل له قالون نه د ورش روايت چې د لويديځې افريقا په مسلمانو هېوادونو کې دود دی. نور قرائتونه يوازې په کتابونو کې پيدا کېږي. مگر د علمي اعتبار په لحاظ ټول د فقې مجتهدانو او د لويو تفاسيرو صاحب نظرانو، ورته پام کړی، اما د شاذ قرائت پر اجتهاد او په اسلامي قانون جوړونه کې د بحث وړ و. د قرائتونو توپير له يو بل سره کله صوري وي او کله هم د معنا ښکاره توپير لري. همدغه توپير د مشخصي معنا پر ځای د آيات دلالت، ظني کوي. (۱۰)

هغه موضوع چې د قرائت د موضوع په دوام مطرح کېږي او پر هغې يې تاثير اچولی، عربي رسم الخط دی. د قران د نزول په وخت کې ډېر په ابتدايي شکل و او په عام ډول سرياني رسم الخط دود و. مگر د يوې پېړۍ په دوران کې دغه رسم الخط ځانته مستقل هویت پيدا کړ. د کلماتو پر سر د حرکتو او تورو باندې د ټکو زياتېدل د کلمو سموالي کې ډېر مرسته وکړه. دغه بدلون له هغه وروسته و، چې د نړۍ نورو هېوادونو ته د قران خطي نسخه ووبشل شوه. له حرکاتو او ټکو پرته، د قرائتونو ترمنځ دا يو توپير وه. (۱۱)

ناسخ او منسوخ:

بله موضوع چې تل يې د اسلام په تاريخ کې اهميت درلود، د ناسخ او منسوخ مشهور بحث دی. په قران کې آیات شته، چې له نور اياتونو سره په کلي او جزئي شکل په ټکر کې قرار نيسي.. او يا هم له نورو اياتونو سره موضوعي تداخل پيدا کوي؛ مگر په متفاوتو دالاتونو سره. له پخوانه دا نظر موجوده و چې ځينې اياتونه د ځينو نور د منسوخ کېدلو باعث شوي. مگر د اسلام په تاريخ کې داسې کسان شته چې د منسوخ شو اياتونو نه منکر دي او وايي چې ممکن ندی، په قران کې دې منسوخ شوي اياتونه وي. د دې کسانو پر وړاندې نور کسان شته چې په قران کې د هر ډول نسخو څخه انکار کوي. د دغو کسانو شمېر ډېر دی چې وايي او باور لري، يوازې په توبه سوره کې يې له سلگونو زيات اياتونه منسوخ کړي. هغه آیات، د آیات سيف يعنې شمشير په نوم پېژندل کېږي؛ داسې آیات چې د هغوی په نظر منسوخ دی. داسې يو ايات دی چې د نورو منلو او اسانوالي ته يې توصیه کوي. مسلمانان له غيرمسلمانانو سره د گډ ژوند کولو ته تشويق کړي. د سلف او يا هم د کومې بلې ډلې او اسلامي مذهبي ډلې له لوري، د يو ايات منسوخ گڼل او د بلې ډلې له لوري د هغه منسوخ نه گڼل، چې د دواړو ادعا په گومان (ظن) دی. د آیات دلالت د محتوا په ظني کېدلو کېږي. هغه اياتونه چې پر هغه باندې د منسوخ کېدلو بحث کم شوی، ډېر کم دي. (۱۲)

شان نزول:

ځينې وخت پر اياتونو د تعارضونو د حل او يا د اياتونو د تصور ترمنځ، له منسوخوالي پرته يې د شا نزول پر سرهم بحث شته، چې د کوم مناسبت په اساس وحی شوې او رامنځته شوی. هغه علم چې په دې اړه باندې بحث کوي، د اسباب نزول علم ورته وايي. د قران ځينې اياتونه د اسباب نزول لرونکي دي، يعنې ځينې روايتونه شته، چې د نزول سبب يې واضح کوي، چې څه و. مگر په مقابل کې يې ډېر اياتونه دي، چې موږ نه پوهېږو د نزول سبب يې کومه تاريخي پېښه وه. ځينې وخت يو ايات په څو سببه او مختلفو مناسبتونو باندې راويت شوی وي. د هغوی د نزول په اړه چې کوم منقشات او اختلافات شته، د آیات دلالت په ځانکړې ظني معنا باندې کېږي؛ له قطعيت نه لويږي. د شا نزول او هغې ته اړوند نورو موضوعاتو ترڅنگ، که په لويه کې د قران په متن کې پر فرهنگي برخې باندې بحث وکړو؛ هغه وخت کې ليدل کېږي، چې د آیات دلالت پر رسمي معنا باندې تر پوښتنې لاندې راځي او پر بلې معنا باندې به ډېر دلالت وکړي. (۱۳)

محکم او متشابه:

[محکم: په قران کې هغه اياتونه ته چې معنا يې واضحه ده، او تعبير ته اړتيا نلري.

متشابه: په قران کې هغه آیاتونه چې له ظاهري معنا پرته، د تعبیر او تفسیر وړ دي. ژباړن]

له پخوا وختونو نه چې بل اختلاف موجود و، په محکم او متشابه باندې د آیاتونو وېشل دي. په اصل کې دا وېش په قران کې د تایید وړ دی؛ خو له دې نه د هر یو تعریف او له دې لا مهم د هر ډول مصادیقو ټاکل، له موضوعاتو نه و، چې د قران د نزول له وخت نه اختلافي و او تر نن ورځې پورې دغه اختلافونه پرمخ لاړي دي. که څوک یو آیات محکم وگڼي، له هېڅ ویلو او بیانولو پرته هغه باندې عمل وکړي، که چېرې هغه متشابه وگڼي، د عملي مصداق په ټاکلو کې به راځي پيدا کړي. امکان لري، چې د یوه کس له لوري هغه محکم وگڼل شي، مگر د بل کس له لوري همدغه آیات متشابه وي. د قران د حکم په اساس د متشابهاتو خلک په د فتنې سبب شي او کیدای شي زړه یې باطن لوري ته منحرف کړي. (۱۴)

د محکم او متشابه په دوام. د هغو آیاتونو په استناد، چې محکوماتو ته یې ام الکتاب ویلي، نظریه پیدا شوه چې ځېنې آیاتونه د نورو آیاتونو په منځ کې محوري ځای لري. او ځېنې نور بیا فرعي او حاشیه یي ځای لري. امام غزالي د قران ځېنې آیاتونه، جواهر القرآن په نوم نومولې یعنې د قران اصیل گوهر یې حساب کړي او دغو موضوعاتو ته یې کتاب ځانگړی کړی. (۱۵) دېته ورته نورو کومسینونو د اسلام په تاریخ کې دوام درلود. د دې کار وړاندوینې، چې د دې پر اساس د دغه ډول وېش او ترتیب باعث شوی، له متن نه یو بیروني امر دی. هر څوک په خپل فکر، ځېنې آیاتونه محوري گڼي او ځېنې نور بیا د هغوی تر تاثیر لاندې پوهېږي. مثلاً جهادي ډلې د جهاد اړوند آیات، حزب التحریر ډله د خلافت اړوند آیاتونه او نورې بنسټپالي د الهي حاکمیت اړوند آیاتونه محوري گڼي. دا په داسې حال کې دی چې ټولو د ظن (گومان) په اساس ټاکنه ده. (۱۶)

د آیاتونه او سورو ترتیب:

بله موضوع چې د دلالت لمن نیسي، د آیاتونو او سورتونو ترتیب او ترمنځ یې تناسب دی. له پخوا نه پر دې موضوع باندې اختلافونو شتون درلود. آیا د آیاتونو ترتیب او یو د بل ترمنځ اېښودل د اسلام پیغمبر په امر او یا د وحی په اساس شوي؟ یا اصحابو په خپل اجتهاد باندې دغه ډول مرتب کړي. دا خو معلومه خبره ده چې د قران آیاتونه په کراره کراره او لږ لږ نازل شوي. آیا د آیاتونو ترمنځ اړیکه او مناسبت شته او کنه؟ همدغه پوښتنه د سورتونو په اړه لا جدي دی. په دې اړه باندې د رسمي نظر ترڅنګ، غیر رسمي نظر هم موجود دی. د اهل سنتو په روایاتو کې چې د مسلمانانو اکثریت دي، او د اهل تشیع په روایاتو کې. دا مشهوره دی چې د صحابو په منځ کې پېژندل شوی شخصیت لکه: ابن مسعود، په قران کې د قران دوه وروستی سوري، د قران، نه گڼلې،

هغه يې دعا شمېرلې. د مسلمانانو په منځ کې پر قران باندې د ارتدوکسي حکم د حاکمېدلو، دغه روايتونه هېر شوه. نن ورځ په دې اړه کوچنۍ غير ارتدوکسي نظريه په مسلماننه ټولنه کې د قهر سبب کېږي. (۱۷)

د وينا(خطاب) جوړښت:

همدارنگه، د نن ورځې د پوهې په مرسته، کولای شو د وينا(خطاب) يا د قراني لوی ديسکورس په اړه پام کې ونيسو. پخوا وختونو کې دغه موضوع ته اشاره شوې؛ خو په روښانه او هراړخيزه بڼه نه. د ديسکوريس اړوندو بحثونو جوړښت، له نوو بحثونو څخه دي. له دلايلو او شواهدو سره يوځای دی، چې کولای شو د اکاديميک روشنو په لحاظ ترې دفاع وکړو. که چېرې دغه ډول تحليلي روش د فکري او فرهنگي خبرواترو په اړه د پلې کېدلو وړ وي، د متن په اړه د قران په شکل په لومړنۍ طريقه، چې د نازول په وخت کې يې لوی ديسکوريس منځ ته راوړ او هم په اوس وخت کې د مسلمانانو لپاره متنوع ديسکوريس دی. دغه روش په کار راځي. (۱۸)

ځينو کسانو لکه: طه حسين په مرآة الاسلام کتاب کې، محمدغزالي مصري په، د قران موضوعي سورو تفسير کتاب کې، محمد عابد جابري په مدخل إلى القرآن الكريم کتاب کې کونښن کړی، چې د داسې خبرواتر خطونه ترسيم کړي. د مودودي، سيدقطب او نورو کسانو کونښن د همدې موخې لپاره و؛ مگر په يو بېل شکل باندې. مگر معلومه خبره دی، چې د هر ډول خطوطو ترسيم کول، پر گومان(ظن) باندې ولاړ دی. د دغه بحث لاندې چې کوم موضوعات مطرح کېږي، يو له دوی دی، چې کوم آياتونه په قران کې نړيواله او ابدی جنبه لري. او کوم آياتونه دي، چې صرفاً پيغمبر ته خطاب وي، يا د يو ځانگړي فرد يا هم وضعيت ته وي. د پيغمبر له وفات او عملي کېدو وروسته کوم ځانگړې کارونه نلري. مثلاً په قران کې وايي، د پيغمبر مېرمنې د مومنانو مېندې دي او هېڅوک د پيغمبر له وفات وروسته له هغوی سره نکاح نشي کولای. معلومه دی چې د پيغمبر د مېرمنو له وفات وروسته دغه موضوع خلاصېږي او په دې اړه دغه حکم هم عملي بڼه له لاسه ورکوي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library